

8 Militär säkerhetstjänst

8.1 Åren 1945-1965¹

Den viktigaste uppgiften för den militära säkerhetstjänsten i fred var att söka förhindra att underrättelser kunde inhämtas om försvaret i en sådan utsträckning att detta fick svårt att genomföra sina uppgifter. Det gällde att genom studier och bearbetningar försöka fastställa dels vilka delar av försvaret som var viktigast att skydda, dels mot vilka delar av försvaret främmande underrättelseverksamhet riktades. Detta arbete skedde i fredstid genom ett nära samarbete mellan statspolisorganisationen och inrikesavdelningen.² En efter hand allt viktigare uppgift var att bereda skydd för från utlandet inköpt materiel av känslig natur, så att den inte kom till andra maktens kännedom.³ Det ålåg vidare den militära säkerhetstjänsten att söka förhindra att det inom riket bedrevs underrättelsetjänst från en främmande makt mot en annan. Den svenska neutralitetspolitiken kunde annars "sättas i fara".⁴ Personer som i sin tjänst eller som värnpliktiga eller till följd av uppdrag kom i beröring med försvarshemligheter kontrollerades för att förhindra infiltration eller eljest anlåtande av icke pålitliga personer. Tekniska skyddsanordningar och bevakning skulle förhindra åtkomst av hemliga uppgifter. Icke minst betydelsefullt var att genom utbildning och kontroller skapa ett säkerhetsmedvetande bland försvarets personal och de värnpliktiga.

---

¹ Till grund för detta avsnitt ligger, förutom de källor som särskilt anges i följande noter, uppgifter som lämnats till kommissionen av bl.a. följande personer: Jan Agrell, Bo Anstrin, Sten Geijer, Rolf Lundkvist, Bengt Normann, Hodder Stjernswärd och Bo Westin.

² Bilaga H 4 till Fst:s anslagsäskande för budgetåret 1958/59, KrA

³ Bilaga H 4 till Fst:s anslagsäskande för budgetåret 1958/59, KrA, PM av Bo Westin "Redogörelse för undtjänst inför Statsministern 5.12.1963", fogad till Carl Eric Almgrens Dags-PM 7.12.1963, KrA

⁴ Bilaga H 4 till Fst:s anslagsäskande för budgetåret 1958/59, KrA

Mot slutet av 1950-talet uppmärksammades ytterligare en uppgift för säkerhetstjänsten, nämligen den s.k. larmklockefunktionen. Förvarningstiden för en eventuell konflikt var av avgörande betydelse för krigsmakten och totalförsvaret i övrigt. Genom säkerhetstjänsternas förmåga "att eventuellt uppfatta skiftningar i atmosfären inom underrättelsekretsarna, som kan betyda att en konflikt är under uppsegling" kunde de bidra till att ge "stats- och militärledning en klar uppfattning om ändringar i den politiska temperaturen".⁵

8.1.1 Kontraspiration/säkerhetsunderrättelsetjänst

Inhämtning

Någon mer systematisk inhämtning av säkerhetsunderrättelser förekom endast i mycket begränsad utsträckning fram till omkring år 1960. Det gällde såväl vid försvarsstabens inrikesavdelning som på regional och lokal nivå. Vid inrikesavdelningen skedde inhämtningen i stor utsträckning genom studium av öppna källor, såsom tidningar och tidskrifter och böcker skrivna t.ex. av avhoppade öststatsagenter. Man hade även agenter verksamma inom olika miljöer av intresse från säkerhetssynpunkt. Någon gång kunde en befattningshavare vid inrikesavdelningen skugga en misstänkt person eller bevista ett offentligt möte med någon organisation för vilken man hyste intresse.⁶

Den mest arbetskrävande uppgiften var emellertid att hantera den mycket omfattande ström av rapporter om (misstänkt) säkerhetshotande verksamhet som inflöt från olika håll. Det förekom rapportering inom försvarsväsendet: från försvarsstabens underrät-

⁵ PM ang. önskvärda uppgifter (informationer) för Fst/In verksamhet, 5.5.1958, HK 18, SÄPO:s arkiv. Jfr även PM ang. indikationer på förestående anfall mot vårt land, upprättad vid Fst/In där bland tänkta indikationer över ett förestående krigsutbrott nämns infiltration av kommunister eller kryptokommunister i viktiga samhällsfunktioner eller i facket. 1.9.1962, Ö IV, vol. 9, MUST:s arkiv

⁶ Exempelvis tilldrog sig den nordiska fredskonferensen i Stockholm år 1952 detaljens intresse. Där deltog nämligen ledande opinionsbildare för "den tredje ståndpunkten" som uppfattades kunna bli farliga medlöpare till Sovjetunionen i ett skärpt läge. En befattningshavare har uppgett att han "spanade" på pacifistiska rörelser som AMSA och SFSE. Se även PM 9.4.1960 från av AMSA anordnat opinionsmöte i kärnvapenfrågan 6.4.1960, Ö IV, vol. 16, och KU 20/08, 7.6.1963, ang. KMA-möte i Södertälje och pingstmarschen med fotografier över identifierade deltagare, Ö IV, vol. 29, MUST:s arkiv

telseavdelning⁷ och T-kontoret, från förband och regionala staber, från andra statliga totalförsvarsmyndigheter⁸ och mot slutet av perioden från grupp B. Även civila myndigheter som t.ex. utrikesdepartementet,⁹ stats-, kriminal¹⁰- och passpolisen¹¹ och statens utlänningskommission hörde till rapportörerna. Också genom samarbete med utländska underrättelsetjänster fick inrikesavdelningen in underrättelser. Det inkom även rapporter från allmänheten av växlande värde.¹²

Rapporteringen avsåg i huvudsak uppgifter om utländsk underrättelsetjänst och om utländska medborgare som av olika skäl vistades i Sverige, som t.ex. ambassadpersonal, affärsmän eller flyktingar, vilka kunde misstänkas bedriva underrättelseverksamhet för främmande makts räkning. Men rapporteringen innefattade även i icke obetydlig omfattning uppgifter om svensk och utländsk kommunism, internationella front- och täckorganisationer och svenska (misstänkta) kommunister. I sistnämnda fall kunde det ibland röra sig om personer i säkerhetskänsliga befattningar eller personer som haft kontakt med misstänkta företrädare för utländska underrättelsetjänster eller som på annat sätt tilldragit sig intresse.¹³ Stundom

⁷ T.ex. skrivelser ang. kommunistiskt spionage i hela världen, H 191/1947, C II vol. 18B, och ang. de svenska radioutsändningarna från Moskva, 462/1953, C II, vol. 17, MUST:s arkiv, samt Fst/In, 13.11.1951, H 781, HP 1462, UD:s arkiv, RA

⁸ Exvis följdes de demonstrationer som anordnades av Kampanjen mot ett svenskt atomvapen åren 1961 (Ursviksmarschen) och 1963 (pingstmarschen) av observatörer från Militärpsykologiska Institutet (MPI), se KU 59/03, 25.9.1965, Redogörelse för pingstmarschen, resp. KU 59/04, 11.12.1963, Rapport ang. Ursviksmarschen, båda i Ö IV, vol. 39, MUST:s arkiv. Förklaringen till att MPI lät sig engageras i dessa sammanhang skall ha varit att det inom ramen för dess uppgift att studera mass- och gruppsykologiska problem av relevans för krigsmaktens förband och deras möjligheter att genomföra operationer var av intresse att observera människors motiv för och reaktioner under demonstrationer, upplopp o.dyl. Se även Wilhelm Agrell: Övrig illegal verksamhet, 1999, s. 143-155 och Magnus Hjort: Den farliga fredsrörelsen, (SOU 2002:90) s. 137 ff.

⁹ T.ex. skrivelser ang. svenskt kommunistbesök i Tjeckoslovakien, 695/1949, C II, vol. 16, och ang. kommunisters fredskampanjer, 419/1951, C II, vol. 17, och Begäran till rumänska utrikesministeriet om visum för svensk medborgare, ink. Fst/In 25.6.1956, 570, Ö III, vol. 51, MUST:s arkiv

¹⁰ T.ex. rapport från Stockholmspolisens kriminalavdelning om en anmälan från sekundchefen I 1 om att en furir bedrivit nazistisk propaganda, 22.6.1946, 82, F VIII c, vol. 3, MUST:s arkiv

¹¹ T.ex. "Ang. resande från Leningrad", ink. Fst/In 14.9.1960, 680, Ö III vol. 30, MUST:s arkiv

¹² T.ex. brev ang. en avhoppad svensk kommunist som sökt arbete vid en högertidning, 12.3.1956, Ö III, vol. 52, MUST:s arkiv

¹³ T.ex. rapporter 17.11.1945, Ed H 459, F X f, vol. 25, ang. en kvinna som var känd som kommunist och i vars våning det ofta förekom sammankomster, i vilka utlänningar brukade delta, 29.4.1948, 1 H 462, F X a, vol. 13, med uppgifter om tre kommunister, bl.a. en med polisens befogenhet och försedd med skjutvapen i järnvägens säkerhetstjänst, 23.7.1951, H 570, F VIII e, vol. 37, ang. en linjearbetare vid Stockholms kustartilleriförsvaret som brukade besöka interna kommunistiska möten hos en stationskarl där det talats om "penningbelopp på 12 000 kr, om sak eller saker, som man ansett riskabla att transportera på järnväg, om korrespondens med ryska legationen och – möjligen – om radiosändare", 12.2.1953, H 98, F X

avsåg rapporterna personer som undergått partiutbildning i Sovjetunionen eller Östtyskland eller som deltagit i svenska eller utländska kongresser och konferenser med kommunistisk anknytning.¹⁴ I ett mindre antal fall avsåg uppgiften endast att en person var eller misstänktes vara kommunist.¹⁵ Särskilt grupp B:s rapportering innehöll sistnämnda typ av uppgifter.

Det var främst en uppgift för Ed/detalj I att handlägga dessa rapporter. Inkommet material sorterades på sakområde och/eller källa.¹⁶ Namn på organisationer och personer registrerades i stor omfattning (se nedan). Därutöver skedde emellertid inte någon egentlig bearbetning av materialet vid inrikesavdelningen, i vart fall inte förrän mot slutet av 1950-talet. Härtill var resurserna alltför begränsade. I stället delgavs rapporterna statspolisen, som hade bättre resurser för bearbetning och analys.

Rapportering inom krigsmakten

Rapporteringen till inrikesavdelningen om säkerhetshotande verksamhet från förband och staber var länge av begränsad omfattning.¹⁷ En förklaring härtill har uppgetts vara att förbandens säkerhetsofficerare i huvudsak skall ha rapporterat direkt till statspolisens lokala representanter.

---

b, vol. 10, ang. en underinspektör vid SJ som år 1939 varit mötestalare för kommunisterna i Boden och som "lär ägna sina semestrar åt omfattande resor i Norrbotten i och för uppgiftsinsamling beträffande busslinjer och andra kommunikationer." och KU 14/352, 16.10.1963, Ö IV, vol. 209, om tulltjänstemän med kommunistiska sympatier, MUST:s arkiv

¹⁴ T.ex. PM ink. 13.7.1948, F VIII b, vol. 3, ang. SKP:s 14. kongress i Göteborg 15-19.5.1948, och 24.1.1951, H 49, F VIII b, vol. 4, om ledande svenska kommunisters resor i öststater hösten 1950, rapporter 29.9.1959, 1026, Ö III, vol. 47, om svenska deltagare i Östersjöveckan, och 23.11.1959, 1247, Ö III, vol. 48, ang. världsfredsfestival i Wien 26.7-4.8.1959, KU 50/255, Ö III, vol. 17, om Världsfredsrådets konferens i Eskilstuna 19-20.5.1962, och KU 50/116, Ö IV, vol. 33, med sammanställning ang. DU:s jubileumskongress i Göteborg 12-15.4.1963, MUST:s arkiv

¹⁵ Se t.ex. rapporter ink. 21.12.1951, H 911, F X a, vol. 13, med uppgifter om sex i Stockholm bosatta prenumeranter på Ny Dag, 27.8.1952, H 458, F X c, vol. 18, ang. kommunistiska arbetare anställda vid AB Elektro Helios i Stockholm, och 2.5.1963, KU 14/213, Ö IV, vol. 209, ang. en populär orkester vars ledare och dennes bror var kända för att hysa kommunistiska åsikter och sannolikt var organiserade. "De tar gärna engagemang på allmänna marknaden hos andra organisationer och kan ur denna verksamhet samla en del uppgifter av värde för KP.", MUST:s arkiv

¹⁶ KU står i detta sammanhang för "Källa underrättelser".

¹⁷ Se t.ex. skrivelser ang. kommunister vid FortF Boden, 390/1952, och ang. organisation av matstrejker, 237/1954, båda i C II, vol. 17, MUST:s arkiv. Jfr även MSU betänkande, del 2, 21.4.1964, H 70, s. 65 f, F I, vol. 33, MUST:s arkiv

Överbefälhavaren utfärdade år 1962 en order till de högre regionala staberna om rapportering av säkerhetsläget.¹⁸ I denna framhölls att en regelbunden och fullständig rapportering från regionalt håll var en förutsättning för en kontinuerlig uppföljning av säkerhetsläget. Underlaget för rapporteringen skulle erhållas främst genom rapporter från de lokala säkerhetsofficerarna, genom samverkan med statspolisens särskilda verksamhet och genom studier av lokalpressen. Rapporteringen avseende säkerhetsunderrättelsetjänst skulle avse anmärkningsvärda förhållanden beträffande personer, bl.a. militär och civilanställd personal och "ytterlighetsparti-medlemmar eller medlöpare", och misstänkt verksamhet, exempelvis anmärkningsvärda kontakter, möten eller resor. På säkerhetsskyddssidan skulle rapporteras bl.a. om överträdelser av sekretessbestämmelser och vapenstölder och händelser av sabotageliknande karaktär inom industrin. Under rubriken "Försvarsfientlig propaganda och disciplinupplösande tendenser" skulle rapporteras om militära personers deltagande i ytterlighetspartiernas verksamhet eller möten, sammankomster och verksamhet med försvarsfientlig inriktning (t.ex. anti-kärnvapenpropaganda och agitation för vapenvägran) i närheten av eller i anslutning till militära förband, verksamhet bland svenska avläggare till front- och täckorganisationer, kollektiva yttringar vid förband med disciplinupplösande tendens, propagandalitteratur (tidningar, broschyrer, flygblad m.m.) som sänts till förband eller enskilda vid förband samt annan propaganda eller agitation mot krigsmakten.

I de kort därpå utfärdade anvisningarna till ordern framhölls bl.a. att rapporteringen gällde endast förhållanden inom krigsmakten, varmed dock även avsågs sådant som utifrån direkt berörde den samma, och att orienteringsskyldighet inte åvilade den civila statliga sektorn. Den militära sidan fick därför inte begära in uppgifter från denna sektor i fråga om sådan verksamhet.¹⁹

Ett annat utslag av det ökade intresset för en aktiv säkerhetsunderrättelsetjänst var att hemvärnsmän i början av 1960-talet utbildades och övades i sådana uppgifter och ålades att rapportera om misstänkta fall av spioneri och sabotage.²⁰

I sammanhanget bör även nämnas den handbok i säkerhetstjänst, "Maskerad front", som ÖB gav ut år 1964. I populär form skildrades där den säkerhetshotande verksamheten och vilka skyddsåtgär-

¹⁸ Fst/In 15.11.1962, H 9010-1, HSC 251/62, SÄPO:s arkiv. Jfr även Underrättelseplan s. 11, KU 19/73, 10.9.1962, Ö IV, vol. 9, MUST:s arkiv

¹⁹ Fst/In 19.12.1962, H 9010-1, HSC 251/62, SÄPO:s arkiv

²⁰ Fst/In 11.3.1965, H 9010-5, HSC 118/65; SÄPO:s arkiv

der som denna bemöttes med. Boken syftade till att sprida kunskap om säkerhetstjänsten bland försvarets personal, inbegripet de värnpliktiga. Härigenom ville man öka säkerhetsmedvetandet och bl.a. stimulera till rapportering av misstänkta säkerhetshot.

Förtroliga meddelare och agenter

Inrikesavdelningen hade ett antal "stadigvarande" eller "förtroliga" meddelare och agenter. Med förtrolig meddelare avsågs en person som på eget initiativ i förtroende tillhandahöll informationer av säkerhetsnatur eller efter uppdrag av säkerhetsorgan i förtrolig ordning gjorde iakttagelser om säkerhetsförhållanden. En agent var en person som på uppdrag av inrikesavdelningen var aktivt verksam för att i hemlighet införskaffa av säkerhetsunderrättelsetjänsten önskade informationer.²¹

Som förtroliga meddelare torde ha betecknats t.ex. personer knutna till statliga myndigheter och verk, som t.ex. Vapenfrinämnden och Statens Järnvägar, lärare och studerande vid universitet,²² och de fackföreningsmän som kom att anlitas av grupp B. Dit torde även ha räknats en del av de personer som rapporterade från t.ex. baltiska och polska exilkretsar,²³ kretsar som de själva tillhörde, liksom från vänskapsföreningar, t.ex. Förbundet Sverige - Sovjetunionen, till vilka de anslutit sig av intresse för förbundets officiellt angivna ändamål. Till kategorin agenter torde vara att hänföra sådana personer som på eget eller inrikesavdelningens initiativ gick in i flyktingföreningar med speciella syften eller i vänskapsföreningar och motsvarande i avsikt att där inhämta uppgifter av intresse för säkerhetstjänsterna. Skillnaden mellan dessa båda kategorier meddelare förefaller inte knivskarp och torde i detta sammanhang sakna praktisk betydelse. Anledningen till att inrikesavdelningen hade kontakter med meddelare utanför den militära sfären har uppgetts vara att många sådana personer av skilda skäl inte ville ha kontakt med polisen. Det kunde röra sig om en allmän misstro mot polisen eller i vart fall dess möjligheter att skydda källan.²⁴

Den agent som uppgetts ha bedömts som mest betydelsefull betecknades bl.a. som "Esbjörn". Han skall ha varit den ende som inrikesavdelningen infiltrerade i en svensk organisation, nämligen

²¹ MSU betänkande, del 1, 28.2.1964, H 60, s. 41 f, F I, vol. 33, MUST:s arkiv.

²² T.ex. Fst/In 26.8.1964, H 9010-2, F I, vol. 34, MUST:s arkiv

²³ T.ex. Bertil Wenblad: Bilder ur ett liv, s. 397 och Fst/In 26.8.1964, H 9010-2, FI, vol. 34, MUST:s arkiv

²⁴ Det har som uppgetts att polisens uppgiftslämnare föraktfullt benämndes "tjallare".

Förbundet Sverige – Sovjetunionen. Denna organisation hade många intellektuella medlemmar, vilka ansågs ha möjlighet att vid ett eventuellt kommunistiskt maktövertagande ställa till mer skada än "vanliga" kommunister och därför betraktades som särskilt farliga. Under många år rapporterade denne meddelare flitigt dels från förbundets aktiviteter, dels om sina privata kontakter med några svenska kommunister. "Esbjörns" rapportering kännetecknas av en stor detaljrikedom, ofta rörande förhållanden av intim personlig karaktär. Han betraktades dock som absolut saklig. Det har uppgetts att inrikesavdelningen ville undvika att stöta sig med "Esbjörn", varför denne inte uppmanades att ändra formerna för sin rapportering. "Man fick ta skvallret på köpet." "Esbjörn" fick betalt för sina tjänster, kanske 200 kr per rapport.

"Esbjörn" var dock ingalunda ensam om att ingående rapportera från vänskapsföreningar. Åtskilliga rapporter om sådana föreningsars verksamhet återfinns i de militära arkiven, t.ex. från kongresser, styrelsesammanträden och fester.²⁵ Andra uppgiftslämnare, ofta av mer tillfällig karaktär, kunde lämna uppgifter om t.ex. personer kända för sin kommunistiska inställning.²⁶

Det har uppgetts att inrikesavdelningen även hade enstaka kontaktmän ute på fältet, vars uppgift skall ha varit att förhindra sabotage. Däremot skall man inte före tillkomsten av grupp B ha haft några kontaktmän på arbetsplatserna. Det skall emellertid ha funnits planer på att bygga upp ett sådant nät. Ett försök att lokalt förverkliga dessa planer misslyckades.

Samarbetet med statspolisen

Under hela den aktuella perioden förekom ett mycket livligt samarbete mellan inrikesavdelningen och statspolisen. Som nämnts bearbetade under många år inrikesavdelningen inte de rapporter som kom in utan vidarebefordrade i stor utsträckning innehållet i dessa till polisen, dock utan att avslöja sina källors identitet.²⁷ I början av 1960-talet kunde emellertid inrikesavdelningen bidra med bearbetningar av uppgifter om front- och täckorganisationerna, en arbets-

²⁵ T.ex. rapporter från Förbundet Sverige - Sovjetunionens III. förbundskongress i Stockholm 5-6.3.1955, inkomna till Fst/In 15.3.1955, 240, och 5.4.1955, 282, Ö III, vol. 9, från Svensk-tjeckiska föreningens styrelsesammanträde 14.10.1954, H 739, F VIII g, vol. 3, och från Förbundets Sverige - Sovjetunionen värfest på Stallmästargården i Stockholm 10.6.1953, 23.6.1953, H 476, F VIII g, vol. 3, MUST:s arkiv. Jfr även Ö III, vol. 13-15, MUST:s arkiv

²⁶ T.ex. rapport inkommen till Fst/In 19.8.1955, 573, serie Ö III, vol. 17, MUST:s arkiv

²⁷ Se serien 5:21, SÄPO:s arkiv

uppgift som statspolisen skall ha saknat resurser för.²⁸ Statspolisen å sin sida var kanske den volymmässigt främste rapportören till inrikesavdelningen.²⁹ Det förekom också kontinuerligt möten mellan statspolisen och inrikesavdelningen, varvid man ömsesidigt informerade varandra om läget, främst rörande spionerifall och misstänkta sabotage.

Trots de täta kontakterna fungerade samarbetet mellan statspolisen och inrikesavdelningen tidvis inte tillfredsställande. Statspolisintendenten Thulin skall ha misstrott militärer. Särskilt i början av 1950-talet var förhållandet mycket ansträngt. Thulin misstänkte de militära kollegerna för lösmynthet gentemot pressen och utländska samarbetspartner.³⁰ En ytterligare förklaring synes ha varit kompetenskonflikter om vilken organisation som skulle svara för under rättelseinhämtning³¹ och samarbetet med de utländska tjänsterna. Thulin litade inte på inrikesavdelningens förmåga härvidlag.³² Å andra sidan var man inom inrikesavdelningen missnöjd med att statspolisen var snål med att lämna ut uppgifter och att den visade ett bristande intresse för försvarsfientlig verksamhet. Under några år i mitten av decenniet tycks samarbetet ha fungerat bättre för att sedan åter försämrats.³³

År 1958 tillställde chefen för inrikesavdelningen statspolisen en PM i vilken han tog upp vilken information som avdelningen borde

²⁸ Troligen avses den sammanställning över front- och täckorganisationer som upprättats inom Fst/In och som tillställts bl.a. statspolisen, 25.5.1962, H 8100-5, KU 19/40, Ö IV, vol. 9, MUST:s arkiv

²⁹ T.ex. rapporter ang. försök att vid P 2 i Helsingborg skapa en "svensk-socialistisk" grupp, 19.2.1947, F VIII a, vol. 6, ang. SKP:s centralkommitté, 24.4.1956, Ö III, vol. 50, ang. bildandet av AMSA, 13.8.1958, 876, Ö III, vol. 47, ang. internationell kommunistisk utbildning, KU 50/45, 10.1.1962, Ö IV, vol. 15, MUST:s arkiv

³⁰ Nils Swedlunds anteckningar 27.6.1951 och 21.10.1951, KrA, Thede Palms anteckningar 21.3.1951 och 9.10.1958, KrA

³¹ 1962 års ÖB-order om rapportering av säkerhetsläget väckte reaktion på polisiärt håll och det är sannolikt att anvisningarna till densamma med betonet av att rapporteringen skulle avse förhållanden inom krigsmakten var en följd härav; jfr HSC 251/62 där Thulin på omslaget antecknat: "1.XII.62 överläggning med överste Westin. Ärendet skulle avvecklas." SÄPO:s arkiv

³² Thede Palms anteckningar 11.7.1951, 15.2.1952 och 7.11.1952. Ur anteckningen den 15.2.1952 citeras: "Jag var hos Thulin och fick där ett nytt intryck av hur oerhört skeptisk han så småningom blivit mot Inrikesavdelningen, mot Leche och mest av allt mot Palmstiernas sätt att sköta förbindelserna med utlänningarna. Han antydde att detta gått ut över utlänningar i Sverige, och han använde mycket starka ord, när han talade om vad som lämnats ut till särskilt amerikaner och fransmän."

³³ Thede Palms anteckningar 23.9.1960, Curt Göranssons anteckningar 23.12.1959. I Göranssons PM vid överlämnandet 30.9.1961 antecknas: "Grudemark har famlat efter för mycket. Tillsagd att vi måste hålla oss inom krigsmakten. Vissa svårigheter med statspolisintendenten, som ansett att Grudemark (och särskilt Norman) gått in på polisens område. Torde nu vara uppkärlat av Krokstedt men problemen kan återkomma."

ha tillgång till.³⁴ Han menade att den i 1952 års generalorder angivna uppgiften för den militära säkerhetstjänsten, nämligen att *inom försvarsväsendet* åstadkomma skydd mot spioneri, sabotage och annan skadegörelse ävensom mot landsskadlig propaganda och landskadlig verksamhet i övrigt var alltför inskränkt. Avgörande för om en företeelse skulle hänföras till den militära säkerhetstjänstens informationsområde borde i stället vara det mål som företeelsen riktade sig mot eller det syfte som låg bakom. För att rätt kunna fullgöra sina uppgifter var inrikesavdelningen därför beroende av uppgifter om personer, metoder, materiel och verksamhet med anknytning till säkerhetshotande verksamhet, även i fall då uppgifterna inte hade någon omedelbar koppling till försvaret.

PM:n föranledde ett stundom ganska bitskt meningsutbyte mellan säkerhetstjänsterna, där statspolisen kraftfullt framhöll att inhämtande av personupplysningar rörande en persons politiska pålitlighet och spaning uteslutande var polisiära uppgifter. Vid inhämtande av upplysningar fanns det enligt statspolisen risk för att man kontaktade samma personer, något som kunde orsaka förvirring, obehörigt utnyttjande från kontaktmannens sida av förhållandet till de båda myndigheterna, dubbelarbete och felaktigt handhavande.³⁵ Det kunde dock vara motiverat att inrikesavdelningen anlidade infiltratörer i fientliga miljöer, t.ex. i ett ytterlighetsparti, eftersom en meddelare kunde känna till att polisen var hårdare bunden av lagar och förordningar än vad exempelvis en officer kunde vara och det kunde föreligga "ressentiment" mot att kontakta polisen. För att undvika kollisioner på fältet krävdes emellertid en ovillkorlig samrådspålit.³⁶

I den Militära säkerhetsutredningens betänkande år 1964 anfördes bl.a. följande om arbetsfördelningen mellan polisiär och militär säkerhetstjänst. Spaning och annan verksamhet i syfte att förebygga och beivra brott mot rikets säkerhet ålåg polismakten. Vid spaning för uppdagande av spioneri och olovlig underrättelseverksamhet, som berörde krigsmakten, måste dock polismyndigheterna kunna påräkna medverkan av den militära säkerhetstjänsten.³⁷ I fråga om säkerhetsunderrättelsetjänsten anförde MSU.

³⁴ PM 5.5.1958, HK 18/60, SÄPO:s arkiv. Se vidare Thomas Jonter: Det amerikanska spåret. En undersökning av IB:s bildande och eventuella kopplingar till USA i SOU 2002:95

³⁵ Odaterad PM ang. samarbetet mellan Fst/In och den särskilda polisverksamheten upprättad inom Statspolisen, HK 18/60, SÄPO:s arkiv, i vilken det dock framhölls att statspolisen var tacksam för all hjälp, som kunde erhållas från Fst/In. "Man måste dock förutsätta att inget spaningsarbete från fst:s sida förekommer utan att sådant begäres av statspolisen."

³⁶ PM 18.1.1960, HK 18/60, SÄPO:s arkiv. Se vidare kap. 9

³⁷ MSU betänkande del 1 s.18 och del 2 s. 23, F I, vol. 33, MUST:s arkiv

Det är knappast möjligt eller lämpligt att eftersträva någon strikt gränsdragning mellan den polisiära och den militära säkerhetstjänstens kompetensområden i fråga om underrättelse-tjänsten. Det existerar ett arbetsfält, som skulle kunna betecknas som "bådas land", men under inga förhållanden som "ingen mans land". Samordning av befintliga resurser är nödvändig. Totalförsvarets säkerhetsberedning bör vara ett forum för beredning av samordningsfrågor av detta slag.³⁸

Grundbearbetningen av säkerhetsunderrättelser, som var gemensamma för den polisiära och den militära säkerhetstjänsten, borde utföras av polisen. Den militära säkerhetstjänsten borde i första hand koncentrera sig på vidare bearbetning för att tillgodose ÖB:s speciella underrättelsebehov.³⁹

För att underlätta samarbetet inrättades i samband med RPS:s tillkomst år 1964 en befattning som militärassistent vid säkerhetspolisen. Dess förste innehavare var den tidigare chefen för inrikesavdelningen, Per Elof Vingren. Huvuduppgiften för denna befattningshavare var främst krigsplanläggning och förberedande av övningar. De operativa kontakterna sköttes direkt mellan inrikesavdelningen och säkerhetspolisen, även om Vingren arbetade för att jämna ut de personliga motsättningar som förelåg mellan cheferna.

Som nämnts förekom ett samarbete också på lokal och regional nivå, t.ex. i samband med besök av öststatsattachéer. Det har uppgetts att statspolisens sektioner på sina håll lämnade ut uppgifter till militären vid sidan av det föreskrivna förfarandet, men att omfattningen härav antagligen inte var så stor. Ett exempel på sådan samverkan är en utredning om misstänkta säkerhetsrisker vid bl.a. A 9 i Kristinehamn.⁴⁰

Samarbete med utländska tjänster

Redan under andra världskriget hade samarbete förekommit mellan svensk och dansk militär säkerhetstjänst. Samarbetet fortsatte och vidareutvecklades efter krigsslutet. Inom ramen för detta samarbete kunde det förekomma diskussioner om kommunister som säker-

³⁸ MSU betänkande del 1 s. 33, F I, vol. 33, MUST:s arkiv

³⁹ MSU betänkande del 1 s. 49, F I, vol. 33, MUST:s arkiv

⁴⁰ Korrespondens mellan Fst/In och V milbefstaben 24.10.1960, 26.4.1961 och 29.5.1961, Ö III, vol. 19, MUST:s arkiv. Jfr även MSU:s betänkande, del II, s. 65, 28.2.1964, H 9010, F I, vol. 33, MUST:s arkiv

hetshot. Däremot var samarbetet med övriga nordiska länder inledningsvis mycket begränsat, vilket såvitt avsåg Finland förklarades av kommunisternas starka inflytande i den finländska förvaltningen.⁴¹ Ett exempel på senare informationsutbyte är en rapport från en nordisk säkerhetstjänst år 1964 om en fackligt aktiv svensk som angavs vara kontaktman för DDR och dess press.⁴²

I slutet av 1940-talet inledde inrikesavdelningen ett samarbete med det amerikanska CIA, det brittiska MI 6 och den franska Deuxième Bureau. Förbindelsen med fransmännen avbröts tydligen i början av 1960-talet.⁴³ Samarbete förekom även med nederländsk säkerhetstjänst. Tidvis tycks man även ha haft direkta kontakter med västtysk underrättelsetjänst.⁴⁴ Samarbetet skedde genomgående bilateralt och på så sätt att en befattningshavare vid inrikesavdelningen träffade någon företrädare för en utländsk samarbetspartner och, i regel muntligt, utbytte informationer med denne. Över dessa sammanträffanden skrevs sedan rapporter, som för svensk räkning gavs in till inrikesavdelningen och ofta vidarebefordrades till statspolisen.

Med utländska samarbetspartner avhandlades tillvägagångssätt i agent- och infiltrationsfall och aktiviteter hos de internationella front- och täckorganisationerna.⁴⁵ De utländska tjänsterna, särskilt CIA, delgav svenskarna bl.a. sina analyser av KGB:s och GRU:s organisation och *modus operandi*, grundade bl.a. på uppgifter från avhoppare. Man var från amerikansk sida angelägen om att skapa en front mot kommunismen och häri ingick att sprida uppgifter om internationell kommunism. Mera undantagsvis kunde de utländska samarbetspartnerna lämna uppgifter om svenska organisationer och medborgare, särskilt om sådana som befann sig långt ut på den politiska vänsterkanten.⁴⁶

⁴¹ Om bristande samarbete med Norge, se Thede Palms anteckningar 14.11.1961, KrA

⁴² KU 12/01, 23.1.1964, Ö IV, vol. 224, MUST:s arkiv

⁴³ Thede Palms anteckningar 25.6.1964, KrA

⁴⁴ Palms anteckningar 12.6.1959 talar mot att sådana kontakter skulle ha förekommit vid denna tid

⁴⁵ Wenblad: a.a. s. 399 f; se även exvis rapporter 28.1.1947, 1 H 27, F VIII e, vol. 33, "Ryskt spionage och kontrapionage", 8.3.1949, H 188, F VIII b, vol. 6, "Koordinering och kontroll av den internationella kommunistiska rörelsen, 2.2.1950, H 693, F VIII b, vol. 5, "Det illegala kommunistpartiet", 8.9.1951, H 705, F VIII b, vol. 5, "Kommunisternas ekonomiska ställning i länder utanför Sovjetsfären under perioden 1945-1950", och 4.5.1956, 434, Ö III, vol. 48, ang. World Federation of Democratic Youth, MUST:s arkiv

⁴⁶ T.ex. rapporter 10.11.1948, 1 H 778, F VIII g, vol. 2, med detaljerade uppgifter om den svenska Clarté-rörelsen – "en speciell intellektuell avdelning av den sovjetryska propagandan i Sverige", 27.2.1950, H 134, F VIII b, vol. 5, ang. två svenska deltagare i en internationell trotskistkonferens i Paris våren 1949, 8.3.1955, 209, Ö III, vol. 54, med namn på svenska nyfascister, 11.1.1956, 11, Ö III, vol. 17, ang. förbindelser mellan finska och svenska kommunistpartierna i Norrbotten, 21.8.1957, 862, Ö III, vol. 12, med namn på fem svenskar som

Från svensk sida kunde man bidra med uppgifter om t.ex. sovjetiska diplomater som tjänstgjort i Sverige. Man kunde även på förfrågan lämna besked om svenskar som avsågs få anställning, bedriva studier eller ha känsliga kontakter utomlands.⁴⁷ Sådana förfrågningar vidarebefordrades till statspolisen. I de fall statspolisen kunde lämna ett för vederbörande positivt besked, vidarebefordrades detta till frågeställaren, s.k. klarbesked. Om så ej var fallet, uppges inget svar ha givits till den utländska samarbetspartnern. Härigenom ansåg man sig undvika att bryta mot ett ordervägen meddelat förbud mot att lämna uppgifter om svenska medborgare.⁴⁸ Det skall dock ha förekommit att man lämnade uppgifter om svenskar som begått brott utomlands.

Inom ramen för samarbetet lämnade inrikesavdelningen också uppgifter om det svenska kommunistpartiet till främmande samarbetspartner. "Man fick så mycket uppgifter att man kände sig tvungen att själv bidra med någonting", som en tidigare befattningshavare vid inrikesavdelningen uttryckt saken. I sådana sammanhang skall namn på ledande svenska kommunister ha förekommit.

Några handlingar tyder emellertid på att uppgiftslämnandet från svensk sida var mer omfattande än så. I en rapport år 1949 från en utländsk samarbetspartner rörande personer som varit aktiva i ett sovjetiskt spionnät före och under andra världskriget angavs bl.a. två svenskar. Rapporten avslutades med en förfrågan om det fanns upplysningar om dessa personer, deras föregående och nuvarande verksamhet och förbindelser.⁴⁹ Och i en rapport år 1952 om den ryska underrättelsetjänsten i Sverige från en annan utländsk samarbetspartner efterfrågades kommentarer bl.a. till spekulationer rörande svenska medborgares inblandning i verksamheten.⁵⁰ Det är oklart om dessa förfrågningar besvarades. Men så sent som år 1959 överlämnades en kopia av en rapport rörande svenska deltagare i världsongdomsfestivalen i Wien samma år till en utländsk samarbetspartner.⁵¹

---

varit delegater vid världsfredskonferensen i Colombo 10-16.6.1957, 13.1.1959, 29, Ö III, vol. 12, ang. svensk medborgare anställd vid FortF som tidigare varit medlem i internationella brigaden och 12.10.1959, 1074, Ö III, vol. 17, ang. svenska mottagare av internationell kommunistisk litteratur, MUST:s arkiv

⁴⁷ T.ex. rapporter 19.4.1949, 1 H 229 och 25.5.1949, 1 H 291, båda i F X b, vol. 10, och 27.7.1951, F X b, vol. 17, MUST:s arkiv

⁴⁸ Vem som ytterst stod bakom denna order är oklart.

⁴⁹ 16.5.1949, 1 H 268, F VIII e, vol. 36, MUST:s arkiv

⁵⁰ 21.4.1952, H 306, F VIII e, vol. 38, MUST:s arkiv

⁵¹ 30.10.1959, 1146, Ö III, vol. 48, MUST:s arkiv

I princip rädde alltså stränga order på att uppgifter om svenska medborgare inte fick lämnas ut till främmande makt. År 1951 uppdagades emellertid att den tidigare chefen för detalj I, Nils Kule Palmstierna, lämnat ut uppgifter om svenska kommunister till utländska samarbetspartner. Palmstierna uppgav vid ett samtal med en befattningshavare vid inrikesavdelningen att han lämnat en förteckning över ett betydande antal (kanske ett hundratal) kommunister till CIA, uppgifter som han olovligen skulle ha kommit över vid detalj II. Han förklarade sitt handlande med att det rädde ett kallt krig. Chefen för inrikesavdelningen anmälde saken till åklagare och bifogade en i hemlighet gjord bandinspelning av samtalet. Det har visat sig inte vara möjligt att spåra några officiella handlingar i ärendet. Försvarsstabschefen Nils Swedlunds anteckningar ger emellertid vid handen att Palmstierna lämnat uppgifter om både kommunister och nazister till såväl den amerikanska som den brittiska beskickningen.⁵² Ärendet torde ha förts upp till regeringen som övervägde att låta åtala Palmstierna för tjänstefel, vilket dock inte ansågs lämpligt.⁵³ I stället skulle Palmstierna "få en ordentlig skrapa samt förbud att tala om frågorna med utlänningar. Därmed skulle saken vara slut."⁵⁴

Mot slutet av 1950-talet tycks samarbetet med amerikanerna rörande kontrapionaget ha blivit mindre givande ur amerikansk synvinkel.⁵⁵ Det blev emellertid så mycket mera intensivt i samband med avslöjandet av spionen Stig Wennerström år 1963.

Ett delvis annat fält för informationsutbyte var det skydd som kunde beredas amerikansk krigsmateriel och "know how" vid import till Sverige. Redan under förra hälften av 1950-talet började svenska diplomater och militärer att undersöka möjligheterna att få tillgång till avancerade vapensystem, främst robotar, och hemliga tekniska uppgifter från USA. I maj 1958 besöktes Sverige av en amerikansk expertgrupp, State-Defense Military Information Control Committé (S-DMICC), med företrädare för utrikes- och försvarsdepartementen, de väpnade styrkorna och CIA. Vid besöket informerade befattningshavare vid inrikesavdelningen bl.a. om svensk lagstiftning och organisation av säkerhetstjänsten. De amerikanska representanterna övertygades om att de svenska övervak-

⁵² Swedlunds anteckningar 27.6.1951, KrA

⁵³ Östen Undén: Anteckningar 1918-1952, 15.1.1952

⁵⁴ Richard Åkermans anteckningar 16.1.1952, KrA

⁵⁵ Thede Palms anteckningar 11.4.1958, KrA, varur citeras: "Han [en befattningshavare vid CIA] ansåg sitt förhållande till kontrasidan vara ganska meningslös i Sverige. Han utgick ifrån att det berodde på utrikesminister Undén."

nings- och kontrollsystemen var effektiva, vilket bidrog till att Sverige och USA år 1962 undertecknade ett avtal om teknikutbyte.⁵⁶

Befattningshavare vid inrikesavdelningen besökte Storbritannien och USA och var även elever vid brittiska kurser i säkerhetstjänst.⁵⁷ För tjänsteresor utomlands av försvarsanställd personal fordrades vid denna tid i regel särskilt tillstånd av regeringen.⁵⁸

8.1.2 Bearbetning och registrering

Som tidigare nämnts saknade inrikesavdelningen länge resurser för att i någon nämnvärd utsträckning bearbeta de inkomna rapporterna. Hösten 1961 påbörjades emellertid försöksvis en systematisk bearbetning av säkerhetsunderrättelser vid avdelningen.⁵⁹ Något år senare inrättades en särskild bearbetningsdetalj. Detaljen bearbetade främst underrättelser om främmande makts underrättelse- och säkerhetsorganisationer och dessas medel och metoder för spioneri och sabotage. Särskild uppmärksamhet ägnades öststaternas beskickningspersonal och deras resor i Sverige liksom öststatsfartygs uppträdande i svenska vatten. Men detaljen hade även till uppgift att sammanställa och analysera uppgifter om ytterlighetspartier, front- och täckorganisationer och - i samverkan med Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar - försvarsfientlig propaganda och desinformation. Det var organisationerna som sådana, deras dolda mål och metoder, som ägnades uppmärksamhet från detaljens sida, även om man vid kartläggningen självklart fick kännedom om vilka som var de ledande inom respektive organisation.⁶⁰

I en PM från hösten 1962 angående verksamheten vid bearbetningsdetaljen angavs bl.a. följande.

Av politiska ytterlighetsriktningar har kommunismen och nynazismen bearbetats, med kraftsamling på den första. En godtagbar grunduppfattning om kommunistpartiets organisation och arbetssätt har erhållits. Organisations- och personaltabläer

⁵⁶ Se närmare Thomas Jonter: a.a.

⁵⁷ Thede Palms anteckningar 4.7.1955, 25.2.1957 och 11.2.1960, KrA

⁵⁸ SOU 1994:11 s. 122

⁵⁹ MSU betänkande del 2 s. 18 f, 21.4.1964, F I, vol. 33, MUST:s arkiv

⁶⁰ Jfr Provisorisk arbetsordning för FstA/SäkM i högkvarteret, 5.12.1974, H 807, F I, vol. 148, MUST:s arkiv, där bland bearbetningsdetaljens uppgifter nämns följande. "Utvärderar och sammanställer art, omfattning och resultat av mål, medel och metoder för samt tendenser i motståndarens subversiva verksamhet beträffande propaganda, ryktesspridning, uppvigling, upplopp, orderbrott, arbetsvägran, försvarsfientlig verksamhet m.m."

liksom en sammanställning är under utarbetande. Flexoregister på svenska kommunister utbildade utomlands finnes.

Basmaterialet beträffande för kommunisterna arbetande front- och täckorganisationer föreligger klart.

Viss kommunistpress följs upp. ---⁶¹

Redan i slutet av maj samma år hade inom inrikesavdelningen en bearbetning gjorts beträffande de som front- och täckorganisationer betecknade Världsfredsrådet, Svenska Fredskommittén och KMA, vari det framhölls att en "fortlöpande insamling och bearbetning av sakuppgifter rörande propaganda torde vara betydelsefull".⁶² Och mindre än ett halvt år senare förelåg en tämligen omfattande PM angående SKP med redogörelse för partiets historik, organisation, väljarstöd och verksamhet.⁶³ En ambitiös sammanställning av uppgifter rörande vapenvägran presenterades år 1964. I denna PM redovisades rättsregler, antalet totalvägrare och sökande av vapenfri tjänst, riksdagsmotioner i ämnet m.m.⁶⁴

Viss bearbetning förekom även vid grupp B, som ställde sina sammanställningar till inrikesavdelningens förfogande.⁶⁵

Även på andra sätt kan en mer aktiv och utåtriktad verksamhet vid denna tid skönjas inom inrikesavdelningen. En rapport om pacifistpropaganda vid skolor i Halmstad år 1963 föranledde chefen för armén att med instämmande av chefen för inrikesavdelningen rekommendera ÖB att informera Skolöverstyrelsen om att de militära myndigheterna bedömde detta som allvarligt.⁶⁶ Och i en PM upprättad av avdelningschefen från samma år övervägdes hur man skulle kunna förhindra en eventuell upprepning av den engelska påskmarschen i Sverige. Bland aktiva preventiva åtgärder som listades i PM:n angavs press- och TV-intervjuer med en "juridisk toppexpert" i syfte att skapa en ofördelaktig förhandsinställning hos opinionen, klargöra de straffrättsliga konsekvenserna och minska risken för martyratityd.⁶⁷

⁶¹ PM ang. verksamheten vid bearbetningsdetaljen 1.5-30.9.1962, Ö IV, vol. 9, MUST:s arkiv

⁶² KU 19/40, 25.5.1962, H 8100-5, Ö IV, VOL. 9, MUST:s arkiv

⁶³ KU 19/102, 18.10.1962, Ö IV, vol. 9, MUST:s arkiv

⁶⁴ PM ang. vapenvägran 11.2.1964, Carl Eric Almgrens arkiv, vol. 33, KrA

⁶⁵ KU 14/83, 14.2.1963, Försöksvis grundbearbetning av kommunismen i BD län, upprättad 15.1.1962 av BWd. Ö IV, vol. 208, MUST:s arkiv

⁶⁶ KU 25/12, 2.4.1963, Ö IV, vol. 30, MUST:s arkiv

⁶⁷ KU 99, 23.4.1963, Ö IV, vol. 40, MUST:s arkiv

Registrering

I en odaterad PM, som torde ha upprättats kort före eller under andra världskriget, angående vid underrättelseavdelningen⁶⁸ erforderliga register, anfördes bl.a. följande.

Av underrättelseavdelningens register bör i första hand framgå vilka som under årens lopp sysslat med spioneri och sabotage eller misstänks för detta eller gjort försök till detta eller befunnit sig i nära anslutning till den krets inom vilken dylikt kunnat spåras. ---

Det torde även vara ett militärt intresse att få registrera de utlänningar som för tillfället vistas på viss eller vissa platser eller där tidigare vistats. ---

Det kan ifrågasättas om de militära registren skola omfatta även sådana personer, vilka gjort sig uppmärksammade för statsfientlig verksamhet. Ett dylikt register kunde vara av visst intresse framför allt om i detsamma fördes en detalj upptagande sådana personer, vilka vid ett eller annat krigsfall omedelbart vid krigsutbrottet borde tagas i förvar. Då emellertid värdet av ett dylikt register, där med säkerhet större delen av de registrerade redan förekommer i polisens register, sett mot bakgrunden av det synnerligen omfattande arbete som detta register skulle föra med sig, torde kunna ifrågasättas, synes det inte böra ingå i de militära registren.⁶⁹

Denna återhållsamma inställning i fråga om registrering av personer hos inrikesavdelningen blev inte styrande. Vid detalj I började man redan under andra världskriget att föra ett kortregister över i olika hänseenden intressanta personer och organisationer⁷⁰ med hänvisningar till de handlingar i vilka de förekom. Registret skall enligt uppgift ha omfattat tusentals kort.

De röda "R", som ymnigt förekommer i inrikesavdelningens handlingar, torde avse att vederbörande registrerats och ger därmed en god uppfattning om vilka slags omständigheter som föranledde anteckning i registret. En stor andel av registerkorterna avsåg utländska eller naturaliserade medborgare, t.ex. beskickningspersonal från öststater, personer som flytt till Sverige under och efter andra världskriget och som var verksamma i olika exilgrupper liksom ut-

⁶⁸ Fram till år 1942 beteckningen på Fst/sektion 2

⁶⁹ F VIII e, vol. 1, MUST:s arkiv

⁷⁰ T.ex. Demokratiska hjälpkommittén för Tyskland och Allnordiska Kamrateringen, F VIII g, vol. 3, MUST:s arkiv

länningar som besökte riket under säregna förhållanden. I registret antecknades också svenska medborgare, t.ex. försvarsanställda som hade kontakter med beskickningspersonal från öststater. Inte endast personer som misstänktes utgöra säkerhetsrisker tycks ha registrerats. I ett brev från år 1947 med uppgifter om Slaviska föreningen i Lund är samtliga namn försedda med röda "R", även sådana som försetts med kommentarer som "höjd över varje tvivel" och "icke politiskt intresserad, pålitlig".⁷¹

I förevarande sammanhang är det dock registreringen av svenska medborgare med sympatier för vad som bedömdes som ytterlighetsståndpunkter som är av intresse. Det förefaller som om man även vid inrikesavdelningen i stort sett iakttog den för statspolisen under tiden från våren 1945 till den 30 juni 1948 gällande bestämmelsen av innebörd att nazister men inte kommunister fick registreras. Endast enstaka rapporter, inkomna före sistnämnda dag, rörande kommunister är försedda med röda "R".⁷² Och på en förteckning inkommen i januari 1948 över personal som tjänstgjorde vid SKP:s högkvarter, Ny Dag, m.m. finns en blyertsanteckning av chefen för detalj I av följande lydelse: "Kommunismen i Sverige (namnreg. ej)".⁷³

I början av 1950-talet registrerades däremot av allt att döma alla slags (misstänkta) kommunister utan närmare överväganden om personens farlighet och anknytning till totalförsvaret. Som exempel kan nämnas prenumeranter på Ny Dag,⁷⁴ delegater vid Världsfredsradets exekutivkommittés sammanträde i Stockholm år 1953,⁷⁵ deltagare i Förbundets Sverige-Sovjetunionen värfest på Stallmästargården i juni 1953⁷⁶ och deltagare i Demokratisk Ungdoms Världsfederations exekutivmöte i Stockholm år 1954.⁷⁷

Registret ansågs emellertid vara behäftat med brister. I en odate-rad PM angående omläggning av detalj I:s register pekades bl.a. på att det dåvarande registersystemet innebar att handlingar rörande samma person eller sak inte fanns samlade på ett ställe, vilket medförde att man för att få fram en i en viss dossier förvarad handling om t.ex. en viss person först måste "slå fram" vederbörande person i "det stora kortregistret" och därefter i "doss-registret" ta reda på

⁷¹ 9.4.1947, 1 H 245, F VIII g, vol. 3, MUST:s arkiv

⁷² T.ex. rapport om ledande kommunister i Övertorneå, 24.3.1948, 1 H 10, F X a, vol. 13, MUST:s arkiv

⁷³ Skrivelse ink. 7.1.1948, 1 H 10, F X a, vol. 13, MUST:s arkiv

⁷⁴ Rapport ink. 21.12.1951, H 911, F X a, vol. 13, MUST:s arkiv

⁷⁵ PM 21.5.1953, H 402, F VIII g, vol. 3, MUST:s arkiv

⁷⁶ Rapport 23.6.1953, H 476, F VIII g, vol. 3, MUST:s arkiv

⁷⁷ PM 20.3.1954, H 195, F VIII g, vol. 2, MUST:s arkiv

förvaringsplatsen för dossieren. Registret angavs vidare innehålla "en otrolig massa inaktuella och onödiga handlingar" och "tusentals kort upptagande oidentifierade personer". Därför föreslogs ett nytt registersystem. Detta skulle i första hand vara ett arbetsregister (och inte ett arkivregister) som gjorde det möjligt att snabbt, effektivt och tillförlitligt få fram aktuella uppgifter. Det skulle i största möjliga utsträckning begränsas till rena sakförhållanden. I det sammanhanget framhölls att detaljen arbetade "med sak, t.ex. kommunismen i Sverige", under det att polisen arbetade med person. Mot denna bakgrund borde i det nya registret samtliga personer läggas upp på kort, vilka skulle förvaras i alfabetisk ordning. Om möjligt skulle ett koncentrat av uppgiften om personen antecknas på kortet.⁷⁸

År 1955 började man enligt de riktlinjer som angetts i nyssnämnda PM bygga upp ett nytt register, *arbetsdiariet*.⁷⁹ Detta fördes på följande sätt. Då en handling kom in lade en sekreterare upp registerkort över i handlingen omnämnda personer med angivande av namn och andra tillgängliga personuppgifter. På korten antecknade hon handlingens beteckning, källa och en sammanfattning av handlingens innehåll, t.ex. i vilken organisation vederbörande var verksam och anmärkningsvärda förhållanden. Om nya handlingar kom in rörande en person som redan var antecknad på ett registerkort, påfördes kortet hänvisningar till dessa handlingar och sammanfattningar av deras innehåll. Det fanns även registerkort på föreningar och företag. Kortregistret skall omkring år 1960 ha omfattat ca 3 000 kort, förvarade i kortlådor.⁸⁰

I registret antecknades förutom utländska eller naturaliserade medborgare misstänkta för underrättelseverksamhet bl.a. ledande eller särskilt aktiva kommunister och nazister, personer som utbildats i Sovjetunionen och/eller Östtyskland, styrelseledamöter och andra särskilt aktiva i vänskapsföreningar och andra front- och täckorganisationer, personer som bedrev affärsverksamhet i eller företog resor till Östeuropa, personer med politiskt extrema uppfattningar anställda vid statliga verk och myndigheter av betydelse för totalförsvaret eller vid privata företag som bedrev verksamhet av betydelse för totalförsvaret eller som hade kontakter med ut-

⁷⁸ Odaterad PM, Ö III, vol. 1, MUST:s arkiv. För den fullständiga lydelsen, se FUN:s rapport Redovisning av vissa uppgifter om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, s. 36 f.

⁷⁹ I begränsad utsträckning fördes uppgifter från det äldre registret i sammanfattad form över till nya registerkort.

⁸⁰ Beträffande vissa personer fanns det så mycket uppgifter rapporterades att det krävdes flera kort.

ländsk underrättelsepersonal, personer som sökt anställning inom försvaret men inte kommit i fråga för tjänsten på grund av att personalkontroll gett vid handen att de var kommunister (dvs. misstänkta infiltrationsförsök), officerare som hade begått brott eller var gifta med eller hade förhållanden till östeuropeiska kvinnor samt journalister som bedrev vad som uppfattades som subversiv opinionsbildning. Sammanfattningsvis kan sägas att registreringen jämfört med tidigare var något mer selektiv och inriktad på personer som misstänktes utgöra eller kunna komma att utgöra en fara för rikets säkerhet.

Det har uppgetts att avdelningschefen använde sig av registret för att skaffa sig en överblick av materialet rörande en person eller organisation. Om t.ex. en person varit föremål för upprepade kontakter från öststatspersonal, kunde det leda till att Fst/In varnade honom för fortsatta sådana kontakter.

Vid detalj I fördes även ett arkivregister (diarium) och ett register över fartyg från Warszawapaktsstaterna.

8.1.3 Personalkontroll/infiltrationsskydd

Under beredskapsåren hade personalkontroll utgjort en omfattande uppgift för inrikesavdelningen. Som redovisats i föregående kapitel utfärdade försvarsministern kort efter krigsslutet en generalorder med nya bestämmelser rörande personalkontroll inom försvarsväsendet. Inom krigsmakten var man som nämnts starkt missnöjd med de nya reglerna, eftersom de i förening med registreringsbestämmelserna innebar att statspolisen vid personalkontroll inte fick lämna ut uppgifter om att en person var kommunist. Sedan reglerna år 1948 ändrats i detta hänseende, drev man från militärt håll med framgång frågan om att ytterligare befattningar skulle omfattas av personalkontroll. Inrikesavdelningens arbete med personalkontrollen utvecklades som tidigare framgått efter hand till en volymmässigt synnerligen omfattande hantering. För denna svarade i första hand detalj II.

Vid sidan av det officiella regelsystemet skall det under åren 1945-48 ha funnits en muntlig överenskommelse mellan statspolisintendenten och chefen för kontraspionagedetaljen vid inrikesavdelningen om att statspolisen skulle lämna ut uppgifter till inrikesavdelningen om svenskar som var anställda vid försvarsviktiga industrier. Detta informella samarbete tillgick så att inrikesavdelningen sporadiskt sammanställde listor över personer, vilka listor

översändes till statspolisen för registerslagning, varefter statspolisen yttrade sig direkt till inrikesavdelningen. Omfattningen av denna kontroll är svår att uppskatta.⁸¹

I slutet av 1940-talet förekom även på lokal nivå ett informellt uppgiftslämnande från polis till militär. Vid denna tid omfattades som framgått inte hemvärdet av personalkontrollbestämmelserna. Rapporter från de nordiska grannländerna liksom förhållandena vid ett hemvärnskompani i Malmberget skapade inom försvarsledningen oro för kommunistisk infiltration av hemvärdet. Problemet löstes delvis genom att landsfiskaler (och industriledare) i betydande omfattning lämnade uppgifter till hemvärnscheferna.⁸²

Enligt en mycket erfaren befattningshavare vid detaljen gick i vart fall från år 1959 handläggningen till på följande sätt.

Sedan en framställning om personalkontroll i form av en personaldatablankett kommit in till inrikesavdelningen och diarieförts, kontrollerades bl.a. om vederbörande tidigare varit föremål för personalkontroll. Denna kontroll gjordes mot det s.k. A-registret (se nedan). Blanketten vidarebefordrades till statspolisen för registerslagning. Eftersom samrådsnämnden prövade frågan om utlämnande av uppgifter ur statspolisens register, drog redovisningen ofta ut på tiden.

I de fall som polisen meddelade att det inte fanns några uppgifter om vederbörande som skulle lämnas ut, redovisade inrikesavdelningen ärendet till försvarsgrenscheferna med besked att hinder inte förelåg. Om samrådsnämnden däremot beslutat om utlämnande av uppgifter, rapporterade polisen detta jämte en PM med närmare uppgifter om vari belastningen bestod. Någon gång kunde inrikesavdelningen hos statspolisen begära ett förtydligande av de uppgifter som lämnats ut. Däremot begärdes inte någon ytterligare information.

Detaljchefen eller, beträffande ärenden av större vikt, avdelningschefen fattade på ÖB:s vägnar i utfallsärendena beslut om en rekommendation till försvarsgrenscheferna. Denne beslutade i sin tur om en rekommendation till anställningsmyndigheten (motsv.), som hade att slutligt ta ställning i saken. Endast undantagsvis avvek försvarsgrenscheferna och/eller anställningsmyndighet (motsv.) från ÖB:s rekommendation. Främst förekom detta i situationer där vederbörande redan anställdes. Några gånger per år inträffade det nämligen att anställningsmyndigheten gått händelserna i förväg och utan att avvakta resultatet av personalkontrollen anställt vederbö-

⁸¹ Se Ulf Eliasson: Politisk övervakning och personalkontroll 1945-1969, SOU 2002:88 s. 21

⁸² Helge Jungs dagbok 21.10.1949, KrA

rande. I vissa sådana fall avbröts anställningen, vilket kunde leda till skrivelser i pressen. I andra fall lät man alltså den anställde, trots utfallet, tillträda eller vara kvar i befattningen.

Från inrikesavdelningens sida var man angelägen om att försvarsgrenscheferna inte slaviskt skulle följa dess rekommendationer. En individuell prövning borde ske i samråd med förbandschefer resp. anställningsmyndigheter. Enskilda kunde annars komma att allmänt utpekas som säkerhetsrisker⁸³ och, får man förmoda, försvaret ådra sig önskad publicitet.

Inrikesavdelningen återrapporterade utfallsärendena till statspolisen men behöll promemoriorna. Det förekom nämligen att polisen meddelade att inga ytterligare uppgifter tillkommit sedan föregående personalkontroll, varvid det var nödvändigt att ha tidigare PM tillgänglig.

Utfall ur statspolisens register medförde regelmässigt att vederbörande inte kom i fråga för avsedd befattning (motsv.), även i situationer där belastningen framstod som tämligen harmlös (pre-numeration på kommunisttidning, flygbladsutdelning eller släktskap med någon kommunist). Syftet var att så långt möjligt förhindra kommunistiska infiltrationsförsök.

Utfall vid personalkontroll fick inte delges den berörde, men det förekom att anställningsmyndigheten (motsv.) förklarade för vederbörande att en åtgärd mot honom motiverades av vad som framkommit vid personalkontroll. Trots den lättnad i sekretessen gentemot anställningsmyndigheten (motsv.) som anbefallts redan år 1952 fick i regel inte heller denna någon orientering om skälen till att en person inte godtagits, vilket var ägnat att medföra olägenheter såväl för den enskilde som myndigheten.⁸⁴

⁸³ Avdelningschefen Grudemark konstaterade i en PM år 1961 att ÖB:s förslag till åtgärd i personalkontrollärenden vanligtvis omsattes i beslut i enlighet med förslaget och fortsatte. "ÖB:s förslag grundar sig på de uppgifter vilka kunnat inhämtas om personen och dennes avsedda användning inom försvaret. Däremot saknas underlag för bedömning av huruvida förslaget kan genomföras utan att åtgärden väcker särskild uppmärksamhet eller leder till att personen allmänt utpekas. Det är särskilt angeläget att detta undviks. Innan förslaget omsätts i beslut krävs i många fall att försvarsgrenschef inhämtar närmare upplysningar från vederbörande förband. Det är icke lämpligt att vid anordnande av övning i ett sent skede avskilja vissa värnpliktiga tillhörande samma utbildningsförband (fallet I 10). Värnpliktig avsedd att kommenderas till aspirantskola var redan beordrad av inspektören till sagda utbildning, då ärendet ännu inte var slutredovisat. Det kan även vara nödvändigt förvissa sig om att en person inte anställts eller tagits i anspråk utan att kontrollen avvaktats. Då ärenden på grund av utredning drar ut på tiden är det risk att ett beslut om icke godtagande i sådant fall resulterar i ett avskedande, vilket inte får ske med utförd personalkontroll som motiv." PM 30.12.1961, Carl Eric Almgrens arkiv, vol. 8, KrA

⁸⁴ Grudemark anförde i nyssnämnda PM rörande denna fråga följande. "Det torde mera sällan förekomma att orientering lämnas förbands- eller säkerhetschef angående icke godtagen person. Är denne anställd eller i tjänst som värnpliktig föranleder ett icke godtagande att man vid förbandet drar felaktiga slutsatser om vad som föranlett beslutet. Det kan för hans

Befattningshavare vid detaljen företog kontaktresor till förbanden för att utbilda säkerhetsofficerare bl.a. i syfte att förhindra att missöden av detta slag inträffade. Härvid kontrollerades också handläggningen av personalkontrollärenden.

Åtgärder mot nazister inom försvaret

Vid krigsslutet var alltså bedömningen på ansvarig politisk nivå att säkerhetsriskerna utgjordes av nazister. I maj 1945 uppdrog försvarsministern åt försvarsstaben att redovisa de officerare och underofficerare på aktiv stat som hade en nazistisk eller tyskvänlig inställning (den s.k. statspersonalundersökningen). Ärendet överlämnades till statspolisintendenten för utredning (registerslagning) och återredovisades via inrikesavdelningen till Försvarsdepartementet. Sammanlagt redovisades i undersökningen närmare 400 officerare och underofficerare med nazistiska eller protyska sympatier. Undersökningens syfte var i första hand att utgöra en kartläggning för försvarsministerns interna bruk och den fick inga direkta konsekvenser för de berörda.⁸⁵

Vid personalkontroll för försvarets räkning åren 1945-48 lämnade statspolisen under perioden den 1 november 1945 – den 31 december 1947 i 462 fall ut uppgifter om personer på grund av deras nazistiska förflutna. Som tidigare berörts underkastade sig många av dessa förhör hos statspolisen i syfte att avtvå sig misstankar om opålitlighet.

Möjligheten för personalkontrollerade att bemöta de uppgifter som kunde läggas dem till last gick utöver vad regelverket föreskrev. Åtskilliga militärer kontaktades t.o.m. av övervakningsmyndigheterna i syfte att de skulle utnyttja denna möjlighet. Denna omsorg om de kontrollerades rättssäkerhet hade inte någon mot- svarighet när personalkontrollen senare kom att inriktas framför allt mot kommunister.⁸⁶

---

fortsatta placering, kommendering, utbildning m.m. vara av värde att veta om beslutet grundar sig på uppgifter om bristande laglydnad, så att icke alla bedömas som tillhörande eller sympatiserande med ytterlighetspartier.”

⁸⁵ Se vidare Evabritta Wallberg: *Säkerhetstjänst, nazism och högerextremism 1946-1980* i SOU 2002:94 och Ulf Eliasson: a.a. s. 23 samt skrivelser från Fst/In till FKE 24.9.1945, 1824 Pd, och 11.7.1946, 581, F X a, vol. 1, MUST:s arkiv

⁸⁶ Se vidare Ulf Eliasson: a.a. s. 26. År 1952 intervjuade emellertid statspolisen en reservofficer och tidigare polisman, som upprepade gånger inte godkänts för arbeten och tjänstgöring sedan det vid personalkontroll framkommit uppgifter som tydde på att han var kommunist. Intervjun ledde till uppfattningen att det inte fanns anledning att ifrågasätta han nationella pålitlighet; yttrande till MO 21.9.1954, H 55:8, m.fl. handlingar, F Xf, vol. 120, MUST:s arkiv

I detta sammanhang skall också nämnas något om behandlingen av ett par framstående officerare med nazistiska eller protyska sympatier. Generalmajoren Nils Rosenblad, som innehaft aktier i Dagsposten, tvingades efter en häftig presskampanj att avgå år 1946, trots att han av Justitiekanslern friats från anklagelser om bristande pålitlighet. Till Rosenblads beslut att avgå bidrog att den västmaktsvänlige ÖB Helge Jung förklarade sig sakna förtroende för honom. Jung hade redan år 1945 försökt få chefen för Lantförsvarets kommandoexpedition, generalmajor Henry Kellgren, entledigad bl.a. på grund av tyskvänlighet. Regeringen stödde emellertid Kellgren. Mot denna bakgrund och sedan JK friat Rosenblad gav Jung upp planerna på aktioner mot andra, enligt hans uppfattning tyskorienterade officerare.⁸⁷

Ett uppmärksammat fall av nazistisk verksamhet inom försvaret var den som bedrevs av Svensk socialistisk samling (SSS) och den inom denna organisation ledande personen, redaktör Otto Hallberg. År 1946 sökte SSS få till stånd bildandet av en nazistisk cell vid I 1 i Stockholm. Efter utredning blev initiativtagaren, en furir, avskedad. År 1947 lög Hallberg bakom ett försök att bilda en nazistisk cell vid P 2 i Helsingborg. Även detta försök misslyckades och den volontär som propagerat för nazismen avskedades. År 1952 avslöjades att Hallberg sökt organisera en frivilligkår, avsedd att träda i funktion vid en eventuell sovjetrysk ockupation av Sverige. Medlemmar i kåren rekryterades bl.a. bland elever vid Arméns underofficersskola och Försvarets läroverk i Uppsala. Hallberg åtalades för olovlig kärverksamhet men frikändes år 1953.

Domstolarna fann det visserligen utrett att Hallberg sedan år 1943 varit verksam för att förbereda åtgärder som enligt hans mening borde vidtas för att skydda befolkningen i Sverige i händelse av ockupation. För detta ändamål hade han tänkt ut ett system, där lämpliga och pålitliga personer skulle sammanträffa på ett antal på förhand bestämda platser för att gemensamt rädda sig själva och andra genom att söka skydd i skogsbygderna. Dessa åtgärder skulle inte vidtas förrän svensk statsmakt upphört att fungera och krigsmakten var i upplösning. Hur man därefter skulle förfara fick enligt Hallberg bero på omständigheterna; eventuell utveckling till väpnad motståndsrörelse var en senare fråga. Någon utbildning eller övning eller någon anskaffning av materiel hade såvitt känt inte förekommit. Svea hovrätt fann å ena sidan att till rörelsen anslutna personer var utspridda över stora delar av landet och inte var fastare

---

⁸⁷ Se vidare Evabritta Wallberg: a.a.

knutna till varandra utan ingick i ett slags cellsystem. Å andra sidan hade Hallberg personligen haft kontakt med ett stort antal medhjälpare. Det fick vidare anses utrett att viss samverkan ägt rum i varje fall inom de särskilda distrikten och mellan cheferna i närbelägna distrikt och att sammankomster tämligen regelbundet anordnats, vid vilka ett antal personer närvarit. Hovrätten fann därför, till skillnad från Uppsala rådhusrätt, att Hallbergs grupp var att bedöma som en sammanslutning. Däremot fann hovrätten det inte utrett att sammanslutningen måste anses vara avsedd att utgöra sådant maktmedel som militär trupp eller polisstyrka. Hovrätten uttalade emellertid att Hallbergs sammanslutning "lätteligen kan komma i motsatsställning till statligt ledd verksamhet och därför inte är önskvärd ur allmän synpunkt." Hovrättens dom överklagades inte.⁸⁸

År 1963 anmälde ett regemente att en ledande nazist var anställd vid förbandets intendenturförråd. Chefen för inrikesavdelningen förklarade att inga förändringar beträffande vederbörandes anställning fick göras, men att han skulle hindras från kontakter och möjlighet att sprida propaganda.⁸⁹

En värnpliktig hade år 1964 antagits till underofficersutbildning utan att resultatet av personalkontroll avvaktats. Sedan utfallet visat att han var eller hade varit medlem av bl.a. Nysvensk Ungdom gavs han beskedet att han inte antagits till utbildningen. Inrikesavdelningen yttrade i detta ärende.

Vid ÖB ställningstagande i liknande ärenden eftersträvas konsekvent att personer på yttersta höger- eller vänsterkanten, vilka inte i alla avseenden kan bedömas företräda demokratiska åsikter, icke bör godtas för officers- och underofficersutbildning. Med anledning härav har ÖB icke anledning att i detta ärende frångå sitt tidigare ställningstagande. [X:s] påbörjade utbildning till vpl underofficer bör sålunda hävas. Enär emellertid denna åtgärd kan befaras väcka uppmärksamhet och härigenom menligt inverka på [X:s] personliga förhållanden, underställes ..... ärendet C FöD prövning.

⁸⁸ Se vidare Evabritta Wallberg: a.a. samt Uppsala rådhusrätts dom 15.4.1953 och Svea hovrätts dom 11.11.1953, F VIII g, vol. 5, MUST:s arkiv

⁸⁹ KU 04/09, 15.3.1963, Ö IV, vol. 25, MUST:s arkiv

Försvarsministern beslöt emellertid att den värnpliktige skulle få fullfölja sin underofficersutbildning.⁹⁰

Åtgärder mot kommunister inom försvaret

Vid personalkontroll mot kommunister lämnade statspolisen ut uppgifter till försvaret inte endast om personer som var medlemmar i SKP eller representerade partiet i olika sammanhang. Även uppgifter om "misstänkt medlemskap" kunde lämnas ut.⁹¹ Inställningen till kommunister inom försvaret torde väl speglas av följande utdrag ur en inom inrikesavdelningen upprättad PM från år 1950 angående gällande bestämmelser för personalkontroll samt möjligheten att förhindra kommunistisk infiltration inom försvarsväsendet.

Kommunister anställda inom försvarsväsendet måste bort och värnpliktiga sådana erhålla lämplig placering samt uteslutas från befäls- och annan kvalificerad utbildning. I alla anställningsförfattningar finnes krav på medborgarsinne. Kommunisterna äro ju klassbetonade och arbeta endast för det egna partiet och underordna sig icke demokratiska arbetsformer. De uppfylla därför icke kravet på medborgarsinne ---.⁹²

Beslut om ändrad tilldelning av värnpliktig personal till annan försvarsgren fattades fram till år 1961 av försvarsministern i kommandoväg. Framställningarna från inrikesavdelningen motiverades ofta med att vederbörande värnpliktig var kommunist, någon gång med att han hade släktingar som var kommunister eller t.o.m. hade en bekantskapskrets och umgänge som var kommunistiskt.⁹³ I regel tycks försvarsministern ha beslutat i enlighet med framställningarna. Som exempel på vilka uppgifter som kunde läggas till grund för omplacering kan anföras följande ärende från år 1956.⁹⁴

I en PM begärde Fst/In att fem värnpliktiga vid flygvapnet, här kallade A-E, skulle ges ändrad tilldelning. Som skäl härför anfördes

⁹⁰ Fst/In 27.4.1964, 9013-1, 12.6.1964, H 9013-1, 10.10.1964, H 9013-1, samt statsrådets beslut 28.10.1964, F I, vol. 35, MUST:s arkiv

⁹¹ Se vidare Ulf Eliasson: a.a. s. 46 ff

⁹² PM hemligstämplad 15.8.1950, F VIII a, vol. 3, MUST:s arkiv

⁹³ Skrivelse 12.3.1952, H 304, från Umeå – Storumans fo, F X a, vol. 4, MUST:s arkiv. Ytterligare exempel på likartade bedömningar i värnpliktsärenden finns i Ulf Eliasson: a.a. s. 177 ff.

⁹⁴ VPM 23.3.1956 jämte besked om statsrådets beslut 13.4.1956, F X a, vol. 11, MUST:s arkiv

i huvudsak följande. A var prenumerant på Ny Dag, bidragsgivare till en kommunistisk pressfond och hade deltagit i ungdomsfestival i Warszawa. B hade varit ordförande i kommunistisk ungdomsklubb och prenumererade på Ny Dag. Han beskrevs som en aggressiv kommunist och troligen ledare. C var medlem av styrelsen för kommunistisk ungdomsklubb, hade infört en nyårshälsning i Norrskensflamman och lämnat bidrag till en kommunistisk insamling. D prenumererade på Norrskensflamman och hade infört en nyårshälsning i tidningen. Han hade varit ombud vid en partikongress. Om E antecknades endast att han infört en nyårshälsning i Norrskensflamman. Statsrådet beslöt om ändrad tilldelning beträffande samtliga fem och motiverade beslutet enligt följande: A aktiv kommunist, B varit ordförande i kommunistisammanslutning, C synes tillhöra ytterlighetsparti, D aktiv kommunist och E kommunistympatisör.

Att statsrådets prövning inte endast var en formsak visar emellertid följande ärende från år 1953.⁹⁵

Inrikesavdelningen begärde ändrad tilldelning beträffande fem personer som skulle fullgöra repetitionsövning vid signalförband. Beträffande fyra av dessa, här betecknade F-I, återropades politisk belastning. Om F angavs att han måste anses vara kommunist eller i vart fall kommunistympatisör. G hade sänt nyårshälsningar i Ny Dag åren 1947-49, reserverat sig mot kollektivanslutning av en fackklubb till SAP, bidragit till en kommunistisk penninginsamling och samlat in namnunderskrifter för förbud mot atombomb. H hade varit medlem i SKP år 1941 och år 1944 betecknats som kommunistympatisör. I hade år 1942 rapporterats som medlem i SKP. Enligt en uppgift från år 1952 kunde hans politiska inställning inte bestämt anges. Han beskrevs som "en person utan politisk stadga, som följer vinden dit den blåser." Statsrådet beslöt att endast I borde erhålla ändrad tilldelning och angav att "beträffande övriga ingen åtgärd, därest icke mer graverande uppgifter kunna erhållas om dem."

Ett par tidiga exempel rörande personal som sökte anställning eller var anställda inom försvarsväsendet belyser hur allvarligt man inom inrikesavdelningen såg på risken för infiltration. I dessa fall var bedömningarna betydligt strängare än i värnpliktsärendena.

År 1950 skrev chefen för inrikesavdelningen till en regementschef att en vid förbandet anställd städerska var gift med en organiserad kommunist. I skrivelsen anfördes bl.a. följande.

⁹⁵ VPM 24.1.1953 jämte besked om statsrådets beslut 21.2.1953, F X a, vol. 11, MUST:s arkiv

På föreliggande utredningsresultat kan emellertid chefen för försvarsstaben icke föreslå att hon utan vidare avskedas. Då det emellertid av säkerhetsskäl är angeläget att regementet befrias från henne i fortsättningen, föreslås att regementschefen hos vederbörande fackföreningsledning, med förebärande av vad som är känt om maken, utverkar dess stöd för regementschefens åtgärd att uppsäga henne.

Enär frågan har viss principiell betydelse anhåller jag att bli informerad i ärendets vidare utveckling.⁹⁶

Ett fall från år 1951 rörde frågan om återanställning av en extra tjänsteman vid en flygflottilj. Inrikesavdelningen hemställde att flottiljens säkerhetschef skulle göra en diskret undersökning av personen i fråga. Säkerhetschefen återkom med besked om att mannen prenumererade på den kommunistiska Arbetartidningen. Flottiljchefen hade (med åsidosättande av bestämmelserna för personalkontroll) begärt en utredning av landsfogden, enligt vilken mannen hade tjänstgjort som frivillig i Norge mot de tyska truperna och inte var organiserad kommunist. Han hade skött sina åligganden utan anmärkning. Säkerhetschefen avslutade sin rapport på följande sätt.

Med hänsyn till att [X], trots undersökningens i stort sett negativa resultat, dock icke kan anses helt fri från misstanke om kommunistiska sympatier, kommer jag att föreslå C F 9 att [X] icke återanställs vid F 9.⁹⁷

Också ärenden rörande anställd personal kom under försvarsministerns prövning. Denne tycks som följande exempel visar ha intagit en något mindre strikt inställning till kommunister än de militära myndigheterna.

En kvinna anställdes år 1946 som kanslibiträde vid en fo-stab. Kvinnan torde ha tillhört SKP och befattningen var ömtalig. Det föreslogs därför att hon skulle "avlägsnas" från sin tjänst. Försvarsministern begärde besked om huruvida det fanns rimliga möjligheter att omplacera henne inom försvaret.⁹⁸

---

⁹⁶ 22.11.1950, H 286, F X f, vol. 2, MUST:s arkiv

⁹⁷ Brev 7.6.1951, 1 H 333, och svar 19.6.1951. Enligt en skrivelse från säkerhetschefen, ink. 6.7.1951, H 495, avsågs mannen att efter personalkontroll återanställas tills vidare; FX f, vol. 12, MUST:s arkiv

⁹⁸ Fst/In 21.11.1950, H 865, och Fst/In 18.12.1950, H 112, F X f, vol. 117, MUST:s arkiv

Två entreprenadarbetare hade anställts av en entreprenör vid en flygflottilj utan att resultatet av personalkontroll avvaktats. Då utfallet gav vid handen att båda varit kommunister tycks chefen för flygvapnet ha beslutat att avstänga dem från arbetet. Den ene — som år 1942 prenumererat på Ny Dag och varit medlem av Uppsala kommunistiska arbetarkommun — överklagade beslutet till försvarsministern. Inrikesavdelningen föreslog i yttrande att överklagandet inte skulle föranleda någon åtgärd. Statsrådet beslöt emellertid år 1953 att arbetaren skulle godtas, ”därest icke några grave-rande uppgifter kunna inhämtas för tiden efter 1942. Därest så är fallet underställes ärendet för förnyad prövning”.⁹⁹

Två förrädsarbetare vid ett örlogsvarv bedömdes som inte fullt pålitliga; den ene var kommunist och den andre hade en son som var kommunist. Den förstnämnde skulle enligt statsrådets beslut år 1954 omplaceras ”på ett smidigt sätt vid lämplig tidpunkt”. Beträffande den andre beslöt försvarsministern på förslag av inrikesavdelningen att han inte fick uppsägas eller förflyttas med anledning av vad som var känt om sonen.¹⁰⁰

Några fall som prövades av statspolisintendentens samråds-nämnd år 1962 och som sedan har kunnat följas upp hos inrikesavdelningen ger vid handen att man då alltjämt intog en tämligen rigorös hållning till personer som kunde misstänkas för kommunistiska sympatier.¹⁰¹ I exempelvis följande fall föreslog inrikesavdelningen att vederbörande inte skulle godtas för arbetet i fråga. En montör vid ett privat företag, som Fortifikationsförvaltningen anlitat för hemligt arbete, var skriven på samma adress som sin far. Om sonen fanns inget registrerat, men fadern hade år 1954 begärt att han skulle tillsändas kommunistiska affischer för spridning på arbetsplatserna och även kallats till ett möte med en kommunistisk fackklubb. En kvinna, som sökt anställning som presserska vid en försvarsmyndighet, var gift med en man som gjort sig känd för ”radikala åsikter” och åren 1956-59 prenumererat på Arbetartidningen. En kvinnlig chaufför anställd vid ett privat företag, som skulle utföra hemliga transporter, hade fört in en nyårshälsning i Ny Dag år 1948 och prenumererat på Svenska kvinnors vänsterförbunds tidning Vi kvinnor år 1951. Därtill kom att hennes make prenumererat på kommunistiska tidningar. En elektriker som sökt anställning vid SAAB i Linköping hade år 1958 prenumererat på Ny Dag

⁹⁹ Fst/In ink. 27.9.1952, H 481, och statsrådets beslut 29.7.1953, F Xf, vol. 6, MUST:s arkiv

¹⁰⁰ Skr från örlogsvarvet i Karlskrona 24.6.1954 till marinstabens inrikesdetalj, PM Fst/In 8.9.1954, statsrådets beslut 5.10.1954, F Xf, vol. 7, MUST:s arkiv

¹⁰¹ Se närmare Ulf Eliasson: a.a. s. 182-192

och var enligt en tillförlitlig meddelare ”med all säkerhet kommunistympatisör”, dock inte i framträdande ställning. Däremot var hans bror och svägerska ledande kommunister. En reparatör, här kallad K, som sökt kollektivanställning som maskinarbetare vid en ammunitionsfabrik hade bl.a. år 1946 valts in i kommunalfullmäktige för SKP i en socken, år 1953 alltjämt varit aktiv i den kommunistiska arbetarkommunen och så sent som år 1960 haft kontakter med det kommunistiska partidistriktet. Vid tiden för inrikesavdelningens yttrande i sistnämnda ärende hade emellertid K redan anställts vid ammunitionsfabriken. Chefen för inrikesavdelningen konstaterade i en anteckning att ”avskedande ej får ske”, men att detalj I och grupp B skulle underrättas om förhållandet. Försvarets fabriksstyrelse meddelade att ”särskilda åtgärder skall vidtagas i fråga om övervakning och placering i arbete av [K].”¹⁰²

Försvarsministern infortrade år 1963 efter klagomål från fackföreningar i ett par fall närmare detaljer i personalkontrollärenden och ändrade beslutet i ett av fallen.¹⁰³

Vid detalj II gjordes år 1959 en sammanställning över vid försvaret anställd personal, vilka bedömdes som säkerhetsrisker, antingen på grund av sin politiska uppfattning (260 personer) eller till följd av alkoholism, onormala vanor, undergrävd ekonomi, kriminalitet etc. (72 personer). Förteckningen byggde i huvudsak på uppgifter som framkommit vid personalkontroll. De i förteckningen upptagna politiska säkerhetsriskerna klassificerades dels efter med vilken säkerhet deras anknytning till kommunismen kunnat klarläggas, dels efter hur betydelsefull deras befattning var. Flertalet av de i denna grupp redovisade personerna var civilanställda (hantverkare, chaufförer, tekniker och kontorspersonal) men där förekom även en del underbefäl och några enstaka officerare.¹⁰⁴ Förteckningen fördes i fyra exemplar, vilka fördelades på försvarsministern, ÖB, avdelningschefen och chefen för detalj II.

Register

Vid detalj II fördes två register. Det ena var ett administrativt handläggningsregister, det s.k. *A-registret*. Det omfattade alla de

¹⁰² Den genom 1961 års personalkontrollbestämmelser införda möjligheten att inkalla företrädare för arbetsmarknadens parter till samrådsnämnden vid behandling av frågor om avskedande av kollektivanställd personal eller annan ingripande åtgärd i anställningsförhållande tycks inte ha övervägts; jfr Ulf Eliasson: a.a. s. 190-191

¹⁰³ Fst/In 7.6.1963, H 9013-1, och Fst/In 16.10.1963, H 9013-1, F I, vol. 30, MUST:s arkiv

¹⁰⁴ Sammanställning 7.8.1959, F VIII a, vol. 12, MUST:s arkiv

personer om vilka uppgifter utlämnats från statspolisen i samband med personalkontroll för försvarets räkning. På registerkortet antecknades personens fullständiga namn, födelsedatum, anledningen till kontrollen, vissa administrativa nummerbeteckningar samt ÖB:s förslag till åtgärd. Registret omfattade tiotusentals kort. Det användes för att återfinna tidigare PM från personalkontroll.

Vidare fördes sedan år 1955 ett register över personer som genom värnplikt var knutna till försvaret och som ansågs ha mer eller mindre stark anknytning till SKP, det s.k. *beredskapsregistret* (B-registret). Till grund för registret låg ursprungligen endast uppgifter som utlämnats av statspolisen i samband med personalkontroll eller spontant. Det omfattade dels ett nummerregister, dels ett förbandsregister. Personerna indelades i följande tre kategorier efter bedömning av vederbörandes användbarhet inom försvaret med hänsyn till den säkerhetsrisk denne ansågs utgöra.

- I. Vederbörande bedöms icke vara lämpad för krigsplacering vid ordinarie förband.
- II. Vederbörande bör icke krigsplaceras vid förband eller befattning där personalkontroll är föreskriven.
- III. Vederbörande bör om möjligt icke placeras i befattning som under II sägs.¹⁰⁵

Avsikten torde ha varit att personer i kategori I vid mobilisering skulle placeras i särskilda arbetskompanier.¹⁰⁶

Till klass I hänfördes exempelvis "ledande personer, personer som åtnjuta partiets särskilda förtroende, vid partiskola i utlandet utbildade, propagandister, valarbetare m fl eller i stort sett partiets kader." Till klass II hänfördes "konstaterade medlemmar, med sannolikhet sådana, starka sympatisörer, kandidater vid allmänna val, elever vid partiets studiekurser, vissa styrelsemedlemmar i mindre grundorganisationer, deltagare i konferenser och festivaler anordnade av internationella kommunistiska organisationer eller täckorganisationer, ledande personer inom täckorganisationer i landet." Till klass III hänfördes "personer som dokumenterat sig som sympatisörer i en eller annan form. Som exempel må nämnas i kommunistiska pressen införda kamp- och andra hälsningar under en följd

¹⁰⁵ Beredskapsregistret, handling hemligstämplad 13.12.1961, bilaga 2 till HKV skr. 10 816:61627, Ö IV, vol. 2, MUST:s arkiv

¹⁰⁶ Se t.ex. PM ang arbetsläget vid Fst/In januari 1962, 11.1.1962, Carl Eric Almgrens arkiv, vol. 8, KrA, vari under rubriken "Krigsorganisation" bl.a. anges följande. "arbetskompkadror: kan lösas endast i samband med frågan om nationellt opålitliga; prel lösning skisserad".

av år, bidragit med pengar i partiets insamlingar, prenumeranter (ej tillfälliga), mötesdeltagare m fl.”

År 1961 omfattade registret omkring 6 000 kort, fördelade med ca 1 700 på kategori I, ca 2 600 på kategori II och ca 1 800 på kategori III. När en person uppnått 47 års ålder och alltså inte längre var värnpliktig gallrades kortet. Utgallrade kort förvarades dock i en serie ”överåriga”. Det fördes även serier ”underåriga” och ”frikallade”.¹⁰⁷

Någon gång åren 1962/63 reviderades beredskapsregistret.¹⁰⁸ Även nazister i värnpliktsåldern kom nu att antecknas i registret. Förutom uppgifter från statspolisen förekom det att uppgifter som rapporterats från grupp B lades till grund för registrering. Undantagsvis kunde det i samband med de kontaktresor som befattningshavare vid detaljen företog till förbanden inträffa att uppgifter lämnades om någon person, uppgifter som av sekretessskäl inte bedömdes kunna handläggas i vanlig ordning. Också sådana uppgifter kunde föranleda registrering. Korten kom att ordnas i fyra underregister, nämligen ett namnregister, ett nummerregister, ett förbandsregister och ett kategoriregister. I de tre förstnämnda registren var korten ordnade i bokstavsordning, efter vederbörandes födelsedatum resp. förbandsvis efter vederbörandes truppresteringsmyndighet. I kategoriregistret ordnades korten som tidigare i tre kategorier beroende på från säkerhetssynpunkt bedömd farlighetsgrad.

Registret, som klart hade karaktären av beredskapsåtgärd, omgavs med stor sekretess och skall inom inrikesavdelningen ha varit känt endast av en handfull personer. Även chefen för försvarsstaben var informerad om registret.

8.2 Åren 1965-1980¹⁰⁹

I början och slutet av denna period präglades verksamheten vid Fst/Säk¹¹⁰ i hög grad av två spionaffärer. Översten i flygvapnet Stig Wennerström greps år 1963 såsom misstänkt för spioneri och

¹⁰⁷ Beredskapsregistret, handling hemligstämplad 13.12.1961, bilaga 2 till HKV skr. 10 816:61627, Ö IV, vol. 2, MUST:s arkiv

¹⁰⁸ ”Redogörelse för större arbeten vid Fst/In, juni 1962”, 19.6.1962, Carl Eric Almgrens arkiv, vol. 9, KrA

¹⁰⁹ Till grund för detta avsnitt ligger, förutom de källor som särskilt anges i följande noter, uppgifter som lämnats till kommissionen av bl.a. följande personer: Boris Falk, Olof Fränstedt, Sten Nordlander, Bengt Wallroth, Hans Wermdalen och Erik Ygge

¹¹⁰ I detta avsnitt används förkortningarna Fst/Säk och RPS/Säk för försvarsstabens respektive RPS:s säkerhetsavdelningar

dömdes sedermera till fängelse på livstid för grovt spioneri för Sovjetunionens räkning. Och år 1979 avslöjades att den f.d. polisman-
nen och reservofficeren Stig Bergling hade bedrivit spioneri för
Sovjetunionen, bl.a. under anställning vid RPS/Säk och Fst/Säk.
Även Bergling dömdes till fängelse på livstid för grovt spioneri.
Båda fallen krävde ett omfattande efterarbete från Fst/Säk sida,
bl.a. avseende menbedömningar och åtgärder för att förbättra sä-
kerhetsskyddet.

8.2.1 Kontraspionage/säkerhetsunderrättelsetjänst

Inhämtning

Vid Säk 1 samlades och bearbetades främst sådana uppgifter som
berörde säkerhetshotande verksamhet.¹¹¹ I första hand gällde det
misstänkt främmande underrättelseverksamhet inom Sverige, t.ex.
personal vid utländska ambassader som reste eller uppehöll sig
inom för försvaret känsliga områden, utländska fiskefartyg som
bedrev gränsunderrättelsetjänst, polska "tavelförsäljare" som be-
sökte nyckelpersonal inom försvaret i deras bostäder, ryska TIR-
lastbilar¹¹² som valde ovanliga resrutter, m.m. Det gällde att skapa
en normalbild av denna verksamhet. Avvikelse från denna normal-
bild skulle kunna tyda på ökad eller minskad spänning och risk för
angrepp. Säkerhetstjänsten skulle härigenom kunna fungera som
larmklocka.¹¹³ Vidare bearbetades mera långsiktigt uppgifter om ut-
ländska underrättelseorganisationer i fråga om organisation, ar-
betsmetoder etc.

Säk 1 såg också som sin uppgift att skaffa information om för-
hållanden inom landet som kunde tyda på att olagliga eller utom-
parlamentariska metoder utnyttjades eller förbereddes i samhälls-
omstörtande syfte i den mån de berörde försvaret.¹¹⁴ Härmed av-

¹¹¹ I en studie inom Fst/Säk från år 1970 angavs att i den säkerhetshotande verksamheten kunde ingå infiltration, underrättelseverksamhet, propaganda, desinformation med ryktes-
spridning, politiska och ekonomiska aktioner, sabotage, vissa strejker, upplopp, kravaller,
mord och bortförande. De från säkerhetssynpunkt viktigaste aktiviteterna att följa bedö-
mades vara infiltration och underrättelseverksamhet. Infiltration skulle förebyggas främst ge-
nom personalkontroll. Fst/Säk 10.2.1970, HSC 207/69, SÄPO:s arkiv

¹¹² Transport International Routier

¹¹³ Ett exempel härpå utgör scenariot i övningen Malcolm år 1966; se Magnus Hjort: Den
farliga fredsrörelsen (SOU 2002:90) s. 314 ff.

¹¹⁴ Sten Nordlander har uppgett att han år 1971 eller 1972 inför regeringen föredrog vad
RPS/Säk och främst Fst/Säk gjorde med avseende på KFML(r), varefter Olof Palme skall ha

sågs sådan verksamhet som bedrevs i syfte att ersätta det svenska demokratiska, parlamentariska styrelseskicket med ett annat. Motiven för att följa denna verksamhet angavs i en studie från år 1970 vara följande.

- a) Samma aktiviteter kan komma till utnyttjande i säkerhetsshotande som samhällsomstörtande verksamhet. Den samhällsomstörtande verksamheten måste sålunda följas i syfte att klarlägga huruvida verksamheten styrs av främmande makt eller ej.
- b) Samhällsomstörtande verksamhet tjänar ofta en främmande makts syften, även om den inte är styrd utifrån. Den tar bl.a. sikte på att undergräva förtroendet för de system och institutioner som betraktas som samhällsbevarande.
- c) Samhällsomstörtande verksamhet leder *ibland* till olagliga handlingar (kurs. här).
- d) Bland dem som bedriver den samhällsomstörtande verksamheten torde finnas personer som av politiska, idéella eller psykologiska skäl kan engagera sig i verksamhet för främmande makt.¹¹⁵

Inhämtning av säkerhetsunderrättelser skedde i huvudsak genom studier av öppna källor och rapporter.¹¹⁶ Rapportörerna var i princip desamma som tidigare, dvs. främst de militära regionala staberna, RPS/Säk, andra statliga totalförsvarsmyndigheter och IB, som bildats genom en sammanslagning av T-kontoret och Grupp B år 1965. Det förekom även ett fortsatt samarbete med utländska underrättelsetjänster. Rapporterna avsåg till den begränsade del de rörde övervakning av svenska politiska ytterlighetsorganisationer och grupperingar väsentligen förhållanden med nära anknytning till

---

sagt: "Det är bra. Det här skall ni följa." Nordlanders efterträdare Bengt Wallroth har uppgett att han vid föredragningar för militärledningen och försvarsministern aldrig mötte någon kritik mot att Fst/Säk ägnade intresse åt samhällsomstörtande verksamhet.

¹¹⁵ Fst/Säk 10.2.1970, HSC 207/69, SÄPO:s arkiv

¹¹⁶ I nyssnämnda studie betecknades dessa inhämtningsmetoder jämte spaning som "yttre studium". Alternativet, "inre studium", innebar att säkerhetsunderrättelsetjänsten utnyttjade eller placerade källor inom de organisationer/nära de personer som bedrev eller styrde den säkerhetsshotande verksamheten liksom tekniska metoder för att avlyssna samtal etc. Alla möjligheter att genomföra inre studium borde tillvaratas. Eftersom metoden innebar uppenbara riskmoment måste emellertid noggranna överväganden göras innan beslut härom fattades. Inhämtnings genom inre studium angavs som regel kräva omsorgsfull planläggning och ofta omfattande och tidsödande handledning. Inom krigsmakten borde därför inre studium inte bedrivas av stabs- utan av specialorgan. Yttre studium var därför den metod som i de flesta fall fick tillämpas. Studiens författare (Bengt Wallroth) har uppgett att med Försvarstabens specialorgan äsyftades IB. Enligt Wallroth skall dock Elmer på sitt exemplar av studien i anslutning till påpekandet att inre studium borde bedrivas av specialorgan ha antecknat något i stil med att "om det är IB som avses, är det ingenting som vi sysslar med".

försvaret, särskilt opinionsbildning och misstänkta sabotage vid förbanden. Men det förekom även rapporter om sådant som låg helt vid sidan av försvaret.¹¹⁷ I detta hänseende utmärkte sig IB, som flitigt rapporterade såväl traditionella kommunister som personer inom nyvänstern, t.ex. clartéister och sympatisörer till den kinesiska kommunismen.¹¹⁸

I mycket begränsad utsträckning ägnade sig personalen vid Fst/Säk åt yttre spaning. Men det kunde hända att någon bevistade ett offentligt möte.¹¹⁹

Och vid ett tillfälle i slutet av 1960-talet sökte Fst/Säk infiltrera en sammankomst i Uppsala, där en värnpliktsvägrarorganisation skulle bildas. Befattningshavaren blev dock avslöjad. Man sökte även få till stånd ett samarbete med Lunds akademiska officerssällskap (LAOS) i syfte att söka få uppgifter om försvarsfientlig verksamhet.¹²⁰ Såvitt framkommit förekom det dock inte någon sådan rapportering från LAOS.

Inget har framkommit som tyder på att Fst/Säk använde sig av telefonavlyssning eller buggning, även om en befattningshavare under en utlandsresa för egna medel inhandlat buggningsutrustning. Denna skall ha använts endast som åskådningsmateriel. Det har förnekats att man hade några infiltratörer i de organisationer som bedömdes styra den säkerhetshotande verksamheten. Spår av sådan rapportering har heller inte påträffats.

¹¹⁷ Se t.ex. sammanställningar rörande Förbundets Sverige-Sovjetunionen 6:e kongress 13-14.11.1965 och DU:s 27:e kongress 6-8.1966, KU 50/04 resp. 50/19, och beslut om demonstrationstillstånd för FNL, KU 50/41, Ö IV, vol. 83, rapporter från 1969 om studentpartiet Umeå radikala demokrater och om Teckningslärarinstitutet ("fantastiskt rött"), KU 71/9 resp. KU 99/4, Ö IV, vol. 134, samt rapporter om KFML:s förhandlingar med det kinesiska kommunistpartiets centralkommittés politiska utskott, KU 14, 11.11.1969, och om svenskar som deltagit i ett militärt träningsläger i Jordanien, KU 14/263, 12.11.1969, Ö IV, vol. 310, MUST:s arkiv.

¹¹⁸ Jfr Utd/kortregister

¹¹⁹ Skrivelse ang. Internationella fredsbyråns konferens i Kungälv 18-22.8.1969, 11.9.1969, 150 H, Ö IV, vol. 311, MUST:s arkiv

¹²⁰ En befattningshavare som tjänstgjort vid Fst/Säk deltog i en veckoslutskonferens med LAOS år 1971 för att orientera om ÖB-71. Ett bisyfte med deltagandet var att knyta kontakter för ett eventuellt framtida utnyttjande "samt att - utan att röja mitt engagemang i säkerhetstjänsten - söka erhålla uppgifter rörande den försvarsfientliga verksamheten i Lund", något som också lyckades. KU 13/08, 29.3.1971, Ö IV, vol. 157. Redan flera år dessförinnan hade den tidigare chefen för Fst/Säk Filip Grudemark rekommenderat LAOS som "en utmärkt bas för säk/und-tjänst m.m. mot - som vi tror - en central `freds´ - pacifistisk och antikärnvapenaktivitet.", 11.6.1963, H 8/1963, Ö VIII, vol. 1, MUST:s arkiv

Samarbetet med RPS/Säk

Samarbetet mellan den polisiära och militära säkerhetstjänsten på central nivå var under hela perioden intensivt och sägs mestadels ha varit förtroendefullt.¹²¹ Personal på olika nivåer möttes regelbundet för informationsutbyte bl.a. rörande ytterlighetspartiernas verksamhet. Det förekom att Fst/Säk på begäran fick uppgifter från RPS/Säk för identifikation av personer som deltagit i vad som uppfattades som samhällsomstörtande verksamhet.¹²² Fst/Säk översände i sin tur inkomna rapporter av mer allmänt intresse till RPS/Säk.¹²³

Samarbete med utländska tjänster rörande svenska medborgare

Också samarbetet med utländska tjänster fortsatte. Personal från Fst/Säk planerade exempelvis våren 1976 för att sammanträffa med företrädare för dansk och norsk militär säkerhetstjänst för att diskutera bl.a. undergrävande verksamhet respektive försvarsfientlig verksamhet, främst extempolitisk aktivitet i direkt avseende att

¹²¹ Nordlander har dock uppgett att det före hans tillträde som chef för Fst/Säk hade varit "lite si och så" med samarbetet. En reservofficer rapporterade år 1970 till RPS/Säk att han vid en kurs vid Militärhögskolan år 1967 fått det allmänna intrycket att den militära säk/undtjänsten ansåg sig kapabel - rent av ensam kapabel - att klara av säkerhetsshotande verksamhet, att det betonats att rapportering av inträffade händelser - sabotage m.m. - skulle gå tjänstevägen till fo-stab och sedan kontakt tas med polisen och att den utredande verksamheten tänktes ligga helt på de militära förbanden, 26.2.1970, SK 14/70, SÄPO:s arkiv. Se även nedan ang. analysdetaljen

¹²² Med anledning av en rapport om en "teach in", som arrangerats av VCO i januari 1969, fick Fst/Säk på begäran uppgifter för identifiering av i rapporten angivna personer, KU 100/14, 4.2.1969, 32 H, Ö IV, vol. 134, MUST:s arkiv.

Det var dock inte alltid som RPS/Säk tillmötesgick Fst/Säk. Efter kärhusockupationen i Stockholm i maj 1968 begärde Fst/Säk uppgifter från RPS/Säk om de manliga medverkandes identitet, med hänvisning till att det var troligt att de hade utbildats för befälsbefattningar eller andra viktiga positioner inom försvaret. Tydligt fann RPS/Säk inledningsvis framställningen rimlig, KU 100/10, 28.5.1968, 98 H, och 50/23, 25.2.1969, Ö IV, vol. 123, MUST:s arkiv. I en PM upprättad inom RPS/Säk 20.4.1970 konstaterades att Fst/Säk vid olika tillfällen erhållit uppgifter beträffande ca 40 kärhusockupanter, varpå noterades: "Ärendena på övriga identifierade män i vpl-åldern, som agerat i kärhusockupationen, har under våren granskats och bedömts vara av sådan karaktär att något uppgiftsutlämnande till Fst/Säk ej kan föreslås." Och i en anteckning 27.4.1970 på RPS/Säk:s exemplar av Fst/Säk:s framställning konstaterades: "Enär ärendet är inaktuellt har svar eller u.s.-resultat ej lämnats Fst/Säk.", HSC 254/68, SÄPO:s arkiv

¹²³ Då Fst/Säk fick upplysningar rörande hur protestaktionerna mot Teenage Fair i Stockholm i november 1968 styrts, fann man det tydligtvis intressant, eftersom detta var den "första direkta inblick i hur en aktion planläggs och leds" som man fått. Rapporten vidarebefordrades till RPS/Säk. Då man senare erhöll ytterligare uppgifter om "Aktion Stoppa mäs-san" konstaterade handläggaren: "För vår del torde inte annat vara att göra än att avvakta och i möjlig mån följa verksamheten samt överlämna informationen som orientering till RPS/Säk.", KU 100/10, 20.1.1969, och KU 100/29, 7.3.1969, Ö IV, vol. 134, MUST:s arkiv

skada försvaret.¹²⁴ Fst/Säk samarbetade även med amerikanska, brittiska, tyska och franska underrättelseorgan. Samarbetet rörde som tidigare främst öststaternas underrättelseorganisationer och under de första åren av perioden följde de av Stig Wennerströms spionage. De utländska tjänsterna kunde ibland rapportera om svenska medborgare som exempelvis haft kontakt med misstänkta personer utomlands. Det har däremot förnekats att Fst/Säk lämnade ut uppgifter om svenska medborgare eller organisationer till sina utländska samarbetspartner. Uppgifterna i en handling från år 1967 talar emellertid för att så någon gång skedde. I handlingen, som är avfattad på engelska, karaktäriseras en framstående socialdemokrat som kommunist och en ganska säker inflytelseagent. Handlingens innehåll tyder på att Fst/Säk utväxlat uppgifter om personen i fråga med en utländsk partner.¹²⁵

8.2.2 Bearbetning och registrering

Inkomna rapporter bearbetades och sammanställdes bl.a. i månadsöversikter rörande den säkerhetshotande verksamheten. En viktig uppgift var att inom försvaret sprida kunskap om de försvarsfientliga rörelserna och deras aktiviteter. Det skedde bl.a. vid chefsgenomgångar och skriftliga orienteringar.¹²⁶

Fst/Säk sökte aktivt motverka den försvarsfientliga propagandan. Ett sätt var att inför värnpliktskonferenserna inleda samarbete med de fyra stora riksdagspartiernas ungdomsförbund. Vid sin genomgång med försvarsområdesbefälhavare och förbandschefer inom armén i december 1970 framhöll chefen för Fst/Säk bl.a. följande.

¹²⁴ Handbrev 7.5.1976, Hbr 17/1976, och 10.5.1976, Hbr 19/1976, Ö VIII, vol. 2, MUST:s arkiv

¹²⁵ KU 200/11, Ö IV, vol. 109, MUST:s arkiv. Jfr även HSC 616/68, SÄPO:s arkiv

¹²⁶ Ett exempel på detta är "Underlag för C Fst/Säk genomgång med fobef samt förbandschefer ur armén", KU 300, 9.12.1969", Ö IV, vol. 164, MUST:s arkiv. PM:n tillställdes sedermera högre chefer inom försvarsmakten bl.a. för att tjäna som bakgrundsinformation för förbandschefer och upplysningsofficerare. Det angavs att "PM har hemligstämplats av två skäl. 1. Det bör inte vara eller bli allmänt känt att Fst/Säk sysselsätter sig med frågor som behandlas i PM. Vi kan lätt bli missförstådda; det kan ligga nära till hands att man tolkar vår verksamhet som politisk. 2. I PM har upptagits, bland den i huvudsak öppna informationen, uppgifter av hemlig natur, som t.ex. [här följer en uppräknning i åtta punkter.], Handbrev, H 1, 23.1.1970, Ö VIII, vol. 1, MUST:s arkiv. Jfr även ÖB:s skrivelse 14.12.1970, H 901, Ö IV, vol. 164, "Angående undergrävande verksamhet inom krigsmakten", 21.1.1974, H 901, Ö IV, vol. 380, och "Orientering om aktuella politiska organisationers utveckling, deras arbete inom försvarsmakten samt bedömning av eventuellt kommande aktiviteter", 9.9.1975, Ö IV, vol. 450, MUST:s arkiv

Vi vet att våra möjligheter att bekämpa försvarsnegativismen mindre ligger i försök att omvända de negativa krafterna än i att stödja de positiva krafterna och då speciellt de politiska ungdomsförbunden. Den kommande vpl-riksdagen och förbandschefernas samverkan med de politiska ungdomsförbunden dessförinnan erbjuder sannolikt en aldrig tidigare upplevd möjlighet att vända strömmarna i positiv riktning. Självfallet måste denna samverkan grundas på ett ömsesidigt förtroende, där vi från den militära sidan icke får gå i diskussion med ungdomen med förutfattade meningar om dess eventuella försvarsnegativism. ---

Avslutning och slutsatser:

-Vaksamhet mot det gul-röda lägret så att försök att innästla uppfattas och att alla utvecklingsfaser i det försvarsnegativa anfaller kan följas.

- Att ta vara på de positiva krafterna i ungdomsförbunden och inte försitta något tillfälle till påverkan av dessa krafter; de krafter nämligen som inte ifrågasätter att vi skall ha ett försvar men väl motiverat och med sikte på förbättringar vill diskutera försvarets innehåll.¹²⁷

Registrering

Vid Säk 1 fortsatte man att föra register över misstänkta säkerhetsrisker. 1969 års personalkontrollkungörelse, som visserligen tog sikte endast på RPS/Säk:s register, fick emellertid också konsekvenser för Fst/Säk. Med anledning av kungörelsens utfärdande hölls den 4 november 1969 ett sammanträde med cheferna inom Fst/Säk.¹²⁸ Avdelningschefen beslöt härvid att "någon åsiktsregistrering icke fick förekomma vid Fst/Säk". Ordern torde ha utfärdats sedan försvarsministern Sven Andersson gett ÖB direktiv om att Fst/Säk:s "dublettregister" över personalkontrollpromemorior skulle förstöras.¹²⁹ Protokollet ger även en klar bild av vilka arbetsformer som fortsättningsvis skulle gälla inom avdelningens olika detaljer med avseende på det material (de uppgifter) som inhämtades från RPS, annan myndighet eller enskild.

¹²⁷ Underlag för C Fst/Säk genomgång, Ö IV, vol. 164, MUST:s arkiv

¹²⁸ Protokoll från sammanträde 4.11.1969, KU 99/11, 5.11.1969, Ö IV, vol. 134, MUST:s ar-

kiv

¹²⁹ FöU 1973:25

a) Utd

Inom utredningsgruppen samlas och bearbetas uppgifter om personer, som gjort sig skyldiga till (eller misstänks för) brott mot rikets säkerhet eller som är ägnad att undergräva det demokratiska statsskickets bestånd.

Uppgifterna samlas personvis i dossiéer varvid skall eftersträvas att uppgifterna tidsmässigt ordnas i kronologisk ordning. För att underlätta uppföljningen av de olika säkerhetsfallen skall föras en diarieförteckning uppställd i bokstavsordning.

Sedan åtgärder vidtagits mot viss person och då handlingarna inte längre bedöms vara aktuella skall dessa utgå och arkiveras.

b) Säk I

Vid Säk I samlas och bearbetas uppgifter som i främsta hand berör den fientliga säkerhetshotande verksamheten. ---

För att underlätta framtagandet av samtliga handlingar rörande en viss namngiven person (handlingar som finns spridda från olika myndigheter) skall personvis uppställd förteckning över handlingarna föras. Med ledning av den nuvarande förteckningen (korten) skall sådana handlingar, som berör en viss namngiven person och som enbart gäller viss uttalad politisk åsikt utgallras. Handlingar, som har erhållits från Rps/Säk, skall återställas. Handlingar från övriga myndigheter och enskilda skall förstöras. ---

Organisationer, sammanslutningar m m inom landet, som arbetar på att undergräva det demokratiska statsskickets bestånd, skall organisationsvis uppföljas, i avsikt att kartlägga den säkerhetshotande verksamheten. Resultatet av denna uppföljning (namngivna personer) får icke användas i Säk II personalkontrollarbete. ---

Det angavs vidare bl.a. att underställd personal liksom säkerhetscheferna i central instans skulle orienteras om den nya ordningen. Åtgärderna och besluten skulle om möjligt vara genomförda före den 1 januari 1970.

Det kom emellertid att dröja innan ordern fick fullt genomslag. En förklaring härtill torde ha varit att man vid denna tid som en beredskapsåtgärd hade påbörjat en mikrofilmning av Fst/Säk:s handlingar och register. De skulle härigenom bli sökbara i ett system kallat Miracode (Microfilm Information Retrieval Access Code). Filmtypen var rullfilm, som monterades i kassetter. Varje registrerat objekt gavs ett unikt nummer. För att hitta detta nummer och för att återvinna den registrerade informationen fanns ett index eller register. Indexet bestod av ett antal mikrofilmkort, kallade mic-

rofiche, som tog upp objekten i bokstavsordning med angivande av var ibland kassetterna objektet fanns registrerat.¹³⁰ Detta fotograferingsarbete var hösten 1969 långt ifrån avslutat. Då JO i slutet av mars 1972 beslutat att inleda en utredning med anledning av händelserna vid årets värnpliktskonferens (se nedan) företogs under vad som beskrivits som närmast panikartade former en omfattande gallring av handlingar vid Fst/Säk.

De båda personer som närmast svarade för Säk 1:s register har uppgett att någon gallring av detta register då inte företogs (förutom att kort över avlidna personer efter hand utmönstrades). Vissa omständigheter tyder emellertid på att också detta register gallrades vid denna tidpunkt. Då en befattningshavare i början av 1980-talet anställdes vid Säk 1 upptäckte han i innerskåpet i sin företrädares säkerhetsskåp ett kortregister omfattande några hundra kort. Dessa kort upptog namn på svenskar, dels sådana som kunde betecknas som underrättelsemän, dels sådana som utbildat sig i Sovjetunionen eller Östtyskland och som torde ha varit kommunister. På dessa kort fanns utöver personuppgifter även uppgifter om händelser som olika källor rapporterat om, huvudsakligen från 1950- och 1960-talen. Några enstaka anteckningar hänförde sig till början av 1970-talet. Han bedömde att det rörde sig om kort som sparats i samband med den stora gallringen år 1972. Befattningshavaren frågade sin företrädare varifrån registret kommit, varpå förträdaren svarade att det kunde vara bra att ha, att det var mycket kunskap som gick förlorad, att det kunde bli andra tider etc. Befattningshavaren "tuggade" korten, eftersom de avsåg personer och uppgifter som låg utanför den militära säkerhetstjänstens arbetsområde. Han tog upp saken med en av cheferna vid säkerhetspolisen. Företrädaren har inför kommissionen under sanningsplikt förklarat att han saknar minne av registret i fråga.¹³¹

Nyssnämnda befattningshavare upptäckte också, troligen i samband med att säkerhetsavdelningen år 1981 flyttade från Riddargatan till Garnisonen på Lidingövägen i Stockholm, i ett säkerhetsskåp tre eller fyra 30 cm långa lådor med något hundratal registerkort, huvudsakligen från 1940- och 1950-talen. De yngsta kan ha varit från 1960-talets början. Kortet upptog namn mest på utländska medborgare. Men där fanns också kort med namn på svenskar, exempelvis sådana som besökt Sovjetunionen. De innehöll även vad befattningshavaren uppfattade som hänvisning till

¹³⁰ KU 004-110-83, skrivelse från CBÖ 29.4.1983 jämte bilagd rapport 24.11.1975, Ö IV, vol., MUST:s arkiv

¹³¹ SK 12/81, SÄPO:s HK-arkiv

handlingar. Befattningshavaren frågade arkivarien hur korten hamnat i avdelningens arkiv. Arkivarien (som numera är avliden) förklarade att materialet inte var något att spara, varför registerkorterna "tuggades".

Vilka register som de nu nämnda samlingarna med registerkort ursprungligen hämtats från är nu omöjligt att fastslå. Som tidigare nämnts förde inrikesavdelningen fram till år 1955 ett register över utländska och svenska medborgare som bedömdes som säkerhetsrisker, varefter man började bygga upp ett nytt register. Mycket tyder på att den omgång registerkort som sist påträffades utgjorde (en del av) det register som fördes fram till år 1955. Och de registerkort, som först påträffades i innerskåpet till ett säkerhetsskåp, kan mycket väl ha varit hämtade ur det år 1955 påbörjade registret. Detta register kan inför JO:s inspektion av Fst/Säk våren 1972 ha gallrats på kort med uppgifter som enbart gällde en persons politiska åsikt, något som ju enligt order skulle ha skett redan före årsskiftet 1969/70. En uppgift som lämnats till kommissionen öppnar emellertid en annan möjlighet. En tidigare befattningshavare vid Fst/Säk har nämligen berättat att det kort efter IB-avslöjandet våren 1973 levererades en pappkartong med IB-handlingar till Fst/Säk. Kartongen placerades i ett skåp där den fanns kvar ännu år 1981. Det kan därför inte uteslutas att korten i innerskåpet utgjorde (en del av) IB:s register.

Det i föregående avsnitt nämnda arbetsdiariet, som enligt en uppgift skall ha omfattat ca 10 000 kort år 1969, fördes i början av 1970-talet över från kortlådor till en s.k. mangel, dvs. en maskinellt driven trumma med fack.¹³²

Analysdetaljen

Inom bearbetningsdetaljen vid Säk 1 inleddes omkring år 1965 en mer systematisk uppföljning av opinionspåverkan berörande krigsmakten. Närmast ansvarig för verksamheten var sedermera majoren Boris Falk. År 1968 bröts denna uppgift ut ur bearbetningsdetaljen och fördes till en ny enhet, analysdetaljen, med Falk som chef.¹³³ Analysdetaljen torde ursprungligen ha sorterat under chefen för Säk 1 men kom senare att lyda direkt under avdelningschefen. Dess uppgift var att analysera försvarsfientlig verksamhet

¹³² PM från chefen Fst/Säk 2 17.2.1969, ingiven i avskrift till kommissionen av Thomas Kanger

¹³³ Skrivelse från Wallroth 6.11.1968, serie Ö IV H, vol 123, MUST:s arkiv

från svenska medborgares och organisationers sida med tonvikt på vad som skedde vid förbanden. Analysen av angreppsmetoderna syftade främst till att man skulle kunna förbereda truppbefälet på vad som kunde inträffa och anvisa lämpliga motåtgärder. Analysen kunde också bilda underlag för bedömning av lämplig information och övervägande av förändringar i syfte att undanröja missnöje.¹³⁴

Man intresserade sig bl.a. för pacifister och andra som i föredrag eller artiklar gjort försvarsnegativa uttalanden, miljövänner som pläderat för att försvarsanslagen skulle användas till andra ändamål och värnpliktiga som misstänktes sabotera utbildningen genom att initiera maskningsaktioner, massjukskrivningar och demonstrationer. Bland organisationerna var det de vänsterextrema som tilldrog sig den största uppmärksamheten men man intresserade sig även för nazistiska rörelser och EAP liksom för fredsrörelserna. Man ansåg sig kunna konstatera ett samband mellan en stor förekomst av vänsterextremister vid vissa förband och utbildningssabotage liksom uppsåtlig skadegörelse på materiel och vapenstölder.

Inhämtningen skedde främst genom studium av öppet material, såsom tidningar och flygblad.¹³⁵ Ett sätt att få tillgång till sådant material var att man hyrde två postboxar under fingerade namn. I dessa namn skickade man intresseanmälningar jämte en penningssumma till vänster- och högerextremistiska organisationer, vilka sedan ställde sitt material till detaljens förfogande.¹³⁶ Man anlidade även betrodda personer på olika orter, vilka sände in uppgifter ur lokalpressen.¹³⁷ Böcker inhandlades i vänsterorganisationernas boklädor. Säkerhetsofficerare vid förband och staber rapporterade om försvarsfientlig verksamhet bland värnpliktiga, ofta med ett flygblad vidfogat rapporten. Även om det inte uttryckligen framgick vilken organisation som stod bakom flygbladet, kunde analysdetaljen ofta med ledning av innehållet ge besked härom.

¹³⁴ JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 43 ff.

¹³⁵ T.ex. om Föreningens Sverige-Sovjetunionen besök i Lettland i oktober 1970 (Sovjetkontakt nr 4/79) och om SKU:s 32. kongress i mars 1979 (Kommunistisk revy nr 2-3/79), PM 21.1.1980 och 17.1.1980, Ö IV, vol. 464, MUST:s arkiv

¹³⁶ Omsider avslöjades vem som stod bakom prenumerationerna och någon tidning skall ha annonserat: "Gör som Försvarsstabens säkerhetsavdelning - prenumerera på [tidningens namn]!"

¹³⁷ I skrivelse till C RPS/Säk 12.2.1970 meddelade chefen för Umeåsektionen att en reservofficer i Umeå uppgett att han fått besök av säkerhetschefen vid milo ÖN, som ville att han skulle bevaka bl.a. lokalpressen beträffande vänsterextremistisk aktivitet vid Umeå universitet genom att leverera tidningsurklipp f.v.b. Fst/Säk. Han hade fått veta att Fst/Säk från milo S fick ett "rikligt flöde av informationer. Där hade man också en duktig karl på området. --- Informationsflödet från norra delen av landet [var däremot] ytterst magert." Reservofficeren hade tydligen åtagit sig att översända tidningsurklipp. SK 14/70, SÄPO:s arkiv

Ett fåtal personer i civila befattningar rapporterade direkt till detaljchefen. Några av dem rapporterade från den snabbt radikaliserade universitetsvärlden, där de utifrån egen personkännedom, studentkataloger och spontant lämnade uppgifter sökte kartlägga stämningar inom studentföreningar och andra grupper. En annan rapporterade från ett sjukhus och en tredje från ett krigsviktigt företag.¹³⁸ Däremot säger man sig inte ha bedrivit egen spaning, dock att företrädare för detaljen följde värnpliktskonferenserna åren 1970-72. Inte heller skall detaljen ha värvat några informanter inom de övervakade organisationerna eller bland de värnpliktiga.

I fall då analysdetaljen endast hade ett namn på en person som bedömdes vara av intresse, sökte man inhämta kompletterande identitetsuppgifter. Eftersom Fst/Säk:s personalkontrolldetalj skall ha vägrat att bidra med uppgifter av detta slag, vände man sig till andra myndigheter. Vid i varje fall ett tillfälle fick Falk på begäran identifikationsuppgifter direkt från RPS/Säk i Stockholm, nämligen rörande personer i VCO:s styrelse år 1969.¹³⁹ Det förefaller också som om en tidigare säkerhetspolis, som var anställd vid Fst/Säk, hos RPS/Säk:s sektioner för analysdetaljens räkning begärde och fick identifikationsuppgifter beträffande vänsterradikala personer.¹⁴⁰ Också en befattningshavare vid Vapenfrinämnden var behjälplig i detta hänseende. Han hade nämligen tillgång till uppgifter om de försvarskritiker som sökte vapenfri tjänst.

Detaljens samarbete med RPS/Säk centralt tycks ha präglats av ömsesidig misstro, även om det förekom att analysdetaljen vidarebefordrade uppgifter dit.¹⁴¹ Däremot hade detaljen flera kontakter med de lokala sektionerna, särskilt de i Malmö, Göteborg och Norrköping. De rapporterade om incidenter vid förbanden inom sina respektive områden. Det förekom att detaljchefen kunde få uppgifter om enskilda personer från säkerhetspoliser vid samtal på tu man hand.

Ett mycket omfattande arkiv upprättades vid detaljen. Det var sorterat i akter (mappar) och innehöll huvudsakligen tidningsnotiser men även rapporter om incidenter, flygblad m.m. rörande försvarsfientlig verksamhet.¹⁴² Det fanns akter bl.a. om politiska orga-

¹³⁸ Enligt Falk var det inte något sjukhus som hade beröring med den s.k. sjukhusaffären.

¹³⁹ Skrivelse 18.9.1969, 157 H, från Fst/Säk till RPS/Säk, och PM upprättat inom RPS/Säk 27.10.1969, 3:904/4 a, löpnr 3 B, SÄPO:s arkiv. Se vidare Hjort a.a. s. 173

¹⁴⁰ Tjänsteanteckningar 5.4.1971, SH 191-71, och 7.4.1972, SH 812-71, Norrköpingssektionen, 15:4/5 a, och skrivelse 11.3.1971 från Gävlesektionen, 5:721 b/24, löpnr 1, SÄPO:s arkiv

¹⁴¹ Se t.ex. rapport ang. SDS i Göteborg, 5.11.1968, 15:222/24, löpnr 1, SÄPO:s arkiv

¹⁴² JO:s ämbetsberättelse 1973 s. 43 ff.

nisationer av olika slag, även demokratiska sådana som SAP och MUF, om Förbundet Sverige-Sovjetunionen och liknande sammanslutningar, om olika fredsorganisationer och om t.ex. hyresgäströrelsen. Ungefär hälften av materialet utgjordes av uppgifter om enskilda personer. Anledningen till att man sparade material rörande andra organisationer än extremistorganisationer har uppgetts vara att ledande personer i dessa rörelser ofta hade uppgifter även i andra organisationer.

Falk förde ett arbetsregister eller kartotek över personer med en kritisk inställning till försvaret. Registret skall ha omfattat ett par tusen personer, varav dock endast ungefär hälften var fullständigt identifierade. Registerkortet hänvisade till akter med kronologiskt gjorda anteckningar om observationer. Övrig personal vid detaljen (fyra personer) torde inte ha känt till förekomsten av registret men avdelningschefen var informerad om detta. Senast år 1969 fick RPS/Säk kännedom om detta register.¹⁴³ Det är att notera att analysdetaljens register inte omnämns i protokollet från sammanträdet med anledning av personalkontrollkungörelsens tillkomst i november 1969.

Det förekom att förbandschefer kontaktade analysdetaljen i syfte att få uppgifter om värnpliktiga. Analysdetaljen skall emellertid endast undantagsvis ha lämnat ut sådana uppgifter.¹⁴⁴ Detta skedde bl.a. till företrädare för IB och då på uttrycklig order från avdelningschefen. I övrigt lämnade analysdetaljen muntligt uppgifter till IB om stämningar, organisationer och incidenter.

Detaljen rapporterade via avdelningschefen till chefen för sektion 2 och chefen för försvarsstaben.

Avslöjandet av Fst/Säk:s närvaro vid 1972 års värnpliktskonferens (se nedan) fick återverkningar för analysdetaljens verksamhet. Falk har uppgett att han några veckor efter konferensen av expeditionsofficeren beordrades att förstöra allt personanknutet material inklusive registret. Även om han inte själv ombesörjde förstöringen, torde en sådan ha genomförts. Han uppsöktes också av ÖB Stig

¹⁴³ Till förfrågan om identifikationsuppgifter rörande ledamöter av VCO:s styrelse bifogade Falk kopior av befintliga registerkort; skrivelse 18.9.1969, 157 H, 3:904/4a, löpnr 3, SÄPO:s arkiv. Se vidare Hjort a.a. s. 173. Den i not 137 nämnde reservofficeren hade år 1970 uppgett bl.a. följande. "Inom den militära sāk/und-verksamheten har man bedrivit och bedriver en allt intensivare registrering på person och företeelser i samhället. Denna registrering är absolut omöjlig att komma åt och få närmare insyn i. Det finns inga bestämmelser på vad i dessa register får finnas och inte finnas. [Reservofficeren] hyste stora betänkligheter beträffande dessa register.", 26.2.1970, SK 14/70, SÄPO:s arkiv

¹⁴⁴ Enligt Falk skall han vid ett tillfälle till en förbandschef ha uppgett namnet på en nyinryckt som, sedan han vägrats vapenfri tjänst, skrivit till Vapenfrinämnden och hotat att hämnas.

Synnergren som upprört frågade honom vad han höll på med. Då Synnergren fick besked härom, tyckte han att det var "hemskt". Verksamheten vid detaljen avtog och år 1974 förflyttades Falk från försvarsstaben.¹⁴⁵

Att analysdetaljens uppgifter och metoder för inhämtning snävades in framgår av ett utkast till instruktion för detaljen från hösten 1973. Däri angavs följande.

1. Uppgift

Detaljen skall inhämta och bearbeta uppgifter angående försvarsfientlig verksamhet som riktar sig mot krigsmakten. Detaljen skall kartlägga verksamhetens omfattning, dess mål, medel och metoder. Detaljen skall främst följa den undergrävande verksamheten inom krigsmakten. Bearbetningen skall resultera i förslag till åtgärder mot försvarsfientlig verksamhet inom krigsmakten, främst i form av råd och anvisningar till förbandschefer (motsvarande) hur försvarsfientliga aktioner skall mötas.

2. Underlag

Följande underlag skall utnyttjas vid bearbetningen:

- a) Till ÖB (Fst/Säk) inkomna rapporter.
- b) Tidningar, programblad och annat öppet material.

Detaljchefen äger att hos militära myndigheter inhämta kompletterande uppgifter aktualiserade av ovan nämnt underlag. I övrigt får inhämtning av uppgifter ske först efter AC medgivande.¹⁴⁶

Under den nye chefen koncentrerades detaljens arbete till extremistiska organisationer på vänster- och högerkanten som kunde betraktas som hot mot säkerheten. Och detta oavsett om de var inriktade mot försvaret eller inte. Främst var det KFML(r) som stod i blickfånget. Man samlade inte på namn eller andra personuppgifter. Men självfallet innehöll materialet sådan information om det ledande skiktet i organisationerna. Till grund för arbetet låg alltså huvudsakligen öppet material som organisationernas stadgar, tidningar och andra trycksaker. Förbanden rapporterade i mycket begränsad omfattning via milostabernas säkerhetsavdelningar.

Samarbetet med RPS/Säk förbättrades väsentligt. Då och då, tidvis varje vecka, träffades företrädare för analysdetaljen och RPS/

¹⁴⁵ Så sent som i maj 1974 inhämtade dock Falk uppgifter från RPS/Säk i anledning av en vid Lv 3 upphittad handling "Direktiv till soldatklubbarna inför värnpliktskonferensen" bl.a. rörande personer, PM 31.5.1974, 15, 4/6a, löpnr 9, SÄPO:s arkiv

¹⁴⁶ Arb Fst/Säk 1973-09- (utkast), Material till FöU 1973:25, H-handlingar, Riksdagens arkiv

Säk:s kontrasubversionsrotel och utbytte erfarenheter om extremistorganisationerna och ledande personer inom dessa som fullgjorde värnplikt. Några handlingar överlämnades inte. Säkerhetspolisens Göteborgssektion fortsatte sin rapportering och även sektionerna i Umeå och Luleå rapporterade direkt till analysdetaljen om situationen vid förbanden inom respektive ansvarsområde. Företrädare för analysdetaljen och RPS/Säk i Stockholm besökte regelbundet säkerhetspolisens regionala sektioner och informerade om hur extremistorganisationerna arbetade.

Även efter 1972 års gallring innehöll klipparkivet en stor mängd handlingar. Den nye detaljchefen fann att mycket av detta material saknade intresse för försvaret och lät därför år 1974 eller 1975 rensa bland handlingarna. Denna gallring avsåg material om bl.a. VPK, Svenska Kvinnors Vänsterförbund och Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen. Det har uppgetts att det sedan inte fanns något ordnat arkiv vid detaljen. Inte heller skall något nytt register ha upprättats.

Materialet bearbetades och sammanställdes i kvartalsrapporter och i årsredovisningar, senare endast i årsredovisningar. Dessa innehöll redogörelser över aktuella grupper och deras aktiviteter.

Analysdetaljen upphörde som en självständig enhet i slutet av 1970-talet och dess uppgifter lades på en av aktualitetsdetaljerna inom Säk 1.¹⁴⁷

1972 års värnpliktskonferens¹⁴⁸

På regeringens uppdrag anordnar ÖB sedan år 1970 årligen en konferens för de värnpliktiga för att bereda dem tillfälle att framföra förslag och behandla frågor rörande försvaret. De första värnpliktskonferenserna hölls i Norrköping år 1970 och i Skövde år 1971. 1972 års konferens ägde rum den 22-24 mars i Örebro. Till konferensen hade valts 171 ombud för de värnpliktiga som fullgjorde grundutbildning. Konferensen följdes av inbjudna företrädare för bl.a. pressen och ett antal befattningshavare vid militära äm-

¹⁴⁷ I Arbetsordning för Fst/Säk, fred, 1977 års upplaga, anges att aktualitetsdetalj 2 utför inhämtning och bearbetning av underrättelser om subversiv verksamhet inom försvarsmakten och översiktliga studier av sådana organisationer som utan att verka inom försvarsmakten ändå framdeles kan väntas påverka försvarsmakten i subversiva syften, 2.5.1977, H 804, F I, vol. 187, MUST:s arkiv

¹⁴⁸ Detta avsnitt bygger i huvudsak på Lars Olof Lampers: Värnpliktskonferensen i Örebro 1972 i SOU 2002:95.

betsverk och staber hade kommenderats att som experter stå till konferensens förfogande.

Försvarsstabschefen Bo Westin hade gett order om att Fst/Säk skulle vara representerad vid konferensen och Falk hade kommenderats dit bl.a. för att uppmärksamma om det förekom propaganda eller agerande av subversiv karaktär. På begäran av Fst/Säk avdelade RPS/Säk två poliser för att biträda Falk vid övervakningen. Sådant biträde hade lämnats även vid de två föregående konferenserna. De båda polismännen var specialiserade på sådana extrema organisationer som sysslade med subversiv verksamhet. RPS/Säk:s ledning hade uppfattat att Fst/Säk önskade få hjälp med att identifiera kända orosstiftare.

Falk har för kommissionen uppgett att hans uppdrag var diffust men att han skulle "kontrollera negativa stämningar". De båda säkerhetspoliserna deltog för att identifiera olika personer, något som var av intresse även för Falk. En av poliserna var entusiastisk över att få tillfälle att identifiera personer som han spanat på under lång tid. Av de båda polismän som övervakade konferensen har den ene för kommissionen uppgett att hans uppgift var "att identifiera ledande personer inom KFML(r), som bildade hemliga celler inom det militära". Motsvarande uppgift hade han haft vid 1971 års värnpliktskonferens. Inom försvaret oroade man sig för att dessa personer skulle initiera strejker vid förbanden. Den andre säkerhetspolisen har för kommissionen uppgett att han skulle bistå Falk med att identifiera vilka som var kommunister av olika schatteringar, troligen i syfte att få reda på vilka förband "som var mer röda än andra". Det står således klart att ett syfte med säkerhetsmännens närvaro var att identifiera vänsterextremister bland delegaterna.

Falk och polismännen följde konferensen från första dagen och chefen för Fst/Säk Sten Nordlander anslöt sig till dem följande dag. Det var påbjudet att varje talare skulle säga sitt namn, men detta iakttogs inte. För att bättre kunna hålla ordning på vad som förekom gjorde Falk en planskiss i tre exemplar över konferenslokalen utvisande delegaternas placering. Han försåg polismännen med varsin planskiss och behöll en själv. På dessa gjorde säkerhetsmännen markeringar med vissa överenskomna tecken. Några värnpliktiga deltagare vid konferensen observerade att säkerhetsmännen förde anteckningar om, såsom de uppfattade det, vissa ombuds partitillhörighet. Säkerhetsmännens närvaro vid konferensen avslöjades och det gjordes gällande att de sysslade med åsiktsregistrering. Då JO följande dag besökte konferensen delgavs han vad som förekommit. Han beslöt omedelbart att verkställa en utredning i saken.

Inom ramen för utredningen inspekterade JO den 16 maj 1972 Fst/Säk.

Det inträffade väckte stor uppmärksamhet i pressen. Från flera håll riktades kritik mot såväl RPS/Säk som Fst/Säk med beskyllningar om politisk åsiktsregistrering. I riksdagen fick försvarsminister Sven Andersson besvara frågor om åsiktsregistrering inom försvaret. Andersson fann det olämpligt att säkerhetspersonal varit närvarande vid en sammankomst av "facklig karaktär". Han förnekade att det fördes något åsiktsregister inom krigsmakten. Någon order om att representanter för försvarsstaben skulle anteckna deltagarnas politiska åsikter hade inte utgått och dessa representanter hade bestämt förnekat att de varit där för att syssla med detta. Konferensen var ju offentlig. Allt vad som sades togs upp på band, och i debatterna deklarerade de flesta öppet sin politiska uppfattning. Någon åsiktsregistrering genom närvarande poliser och under konspiratoriska former behövdes därför inte. Om sådan registrering verkligen förekommit, var det enligt Andersson fullständigt meningslöst.¹⁴⁹

JO meddelade sitt beslut den 9 september 1972. I beslutet behandlades även vissa andra frågor rörande säkerhetstjänsterna, som JO efter anmälan eller eljest funnit anledning att utreda. JO fann inte påståendena om åsiktsregistrering berättigade. De hade uttryckligen bestritts från militärt håll. Men han riktade ändå kritik mot säkerhetsmännens närvaro, eftersom denna var ägnad att hos ombuden inge misstankar om att åsiktsutbytet inte var helt fritt och därmed skapa misstroende hos de värnpliktiga mot framtida konferenser. Särskilda betänkligheter väckte det att Fst/Säk tagit hjälp av polisen. JO ansåg även att säkerhetsmännen agerat klumpigt. Inför JO uppgav de tre säkerhetsmännen att de efter avslöjandet förstört sina planskisser med därå gjorda anteckningar. Två rekonstruktioner hade emellertid getts in till JO. Denne konstaterade att förstörandet av skisserna varit ägnat att framkalla misstankar om att dessa upptagit anteckningar av obehörigt slag, men att utredningen inte gett honom anledning att anta att de förstörda skisserna upptagit annat än vad rekonstruktionerna utvisat.

Kommissionen har genom sin utredning kunnat komplettera och modifiera bilden av vad som inträffade och bakgrunden till detta.

Som inledningsvis konstaterats står det klart att ett syfte med säkerhetsmännens närvaro var att identifiera vänsterextremister bland delegaterna. Detta talar starkt för att de symboler de ritade

---

¹⁴⁹ Riksdagsprotokollet 6.4.1972

på planskisserna hade bäring på ombudens politiska uppfattningar, i den mån dessa framkom genom deras anföranden eller på annat sätt. De till JO ingivna rekonstruktionerna av planskisserna ger inte några säkra besked om vilka noteringar som säkerhetsmännen verkligen gjort. Mot att rekonstruktionerna skulle ge en sanningsenlig bild av originalen talar bl.a. den omständigheten att en av säkerhetspoliserna, tvärt emot vad han uppgav vid JO:s utredning, inför kommissionen vidgått att han inte förstörde sin planskiss. Efter återkomsten till Stockholm skall han ha visat den för sina chefer, vilka inte gjort några invändningar.

Oavsett vad polismännen må ha antecknat på planskisserna, omfattades dessa noteringar inte av det s.k. förbudet mot åsiktsregistrering i 2 § personalkontrollkungörelsen. Detta förbud tog ju sikte endast på vad som fick föras in i RPS/Säk:s register. Till följd av avslöjandet torde polismännens övervakning av värnpliktskonferensen inte ha lett till någon anteckning i detta register. Frågan om den praxis som RPS/Säk vid denna tid tillämpade i fråga om registrering av medlemmar i KFML och KFML(r) överensstämde med den nämnda bestämmelsen, en fråga som också var föremål för JO:s prövning, har behandlats i kap. 7.

Däremot har Falk för kommissionen uppgett att han i sitt register antecknade den ledamot av värnpliktsrådet som uppmärksammat konferensen på säkerhetsmännens närvaro. Inför JO hävdade företrädarna för försvarsstaben att det inte förekom någon personregistrering vid staben. Eftersom en omfattande förstöring av register skett vid Fst/Säk i slutet av mars och början av april 1972 må uppgifterna i formell mening ha varit korrekta. Likafullt var de i hög grad missvisande. Det finns anledning att anta att försvarsstaben hade lämnat felaktiga uppgifter även till försvarsministern inför dennes svar på riksdagsfrågor rörande åsiktsregistrering inom försvaret.

8.2.3 Personalkontroll/infiltrationskydd

I det tidigare nämnda protokollet från sammanträdet i november 1969 med anledning av personalkontrollkungörelsens tillkomst angavs beträffande Säk 2 bl.a. följande.

c) Säk II

De handlingar, som i personalkontrollhänseende kommer in från Rps/Säk diarieförs i löpande nummerordning. Utgående

skrivelser med förslag till åtgärd, som ett resultat av Rps/Säk uppgifter, diarieförs i särskild förteckning med löpande nummer. ---

För att kunna följa upp vad som sagts om en viss person, skall särskild personförteckning föras, för att vid förnyad PK kunna få fram Fst utgående skrivelser till myndigheter samt för eventuell fortsatt korrespondens med Rps/Säk, t.ex. i besvärsmål. ---

Sedan Fst förslag till myndigheten gällande beslutsfattning i visst ärende avgivits, skall de från Rps/Säk erhållna handlingarna återställas till styrelsen.

Myndighetens beslut med ledning av Fst förslag meddelas Rps/Säk av Fst/Säk. De handlingar, som berör viss person och som enbart gäller viss uttalad politisk åsikt eller tillhörighet till viss organisation, skall utgallras och återställas till Rps/Säk. Det under VK II upprättade s.k. beredskapsregistret, som grundar sig på uppgifter som erhållits från Rps enligt tidigare gällande bestämmelser rörande värnpliktig personal skall upphöra. ---

De uppgifter, som enligt nu gällande personalkontrollkungörelse utlämnas med hänsyn till 9 § samt de uppgifter som tidigare utlämnats och som enligt nu gällande bestämmelser får utlämnas, skall vid beredskapstillstånd och krig personvis kunna framtagas. ---

Under denna period hanterade Fst/Säk personalkontrollen på i stort sett samma sätt som tidigare. Åren 1967-71 gjorde RPS/Säk i genomsnitt ca 130 000 slagningar i sitt register för försvarets räkning. Knappt en procent av dessa medförde att uppgifter lämnades ut till den personalkontrollerande myndigheten.¹⁵⁰ Antalet utlämnade uppgifter utan särskild framställning (spontanuppgifter) varierade som tidigare avsevärt år från år. Åren 1966 respektive 1967 understeg antalet sådana uppgifter tio för att år 1968 stiga till över 600.¹⁵¹ Åren 1971-1977 företogs i genomsnitt ca 115 000 personalkontroller på begäran av Fst/Säk. RPS redovisade drygt en procent med hinder eller annan form av inskränkning. De utlämnade uppgifterna avsåg huvudsakligen kriminalitet.

Endast ungefär en promille av personalkontrollerna ledde till att uppgifter, dvs drygt ett hundratal årligen, lämnades ut på grund av

---

¹⁵⁰ Fst 8.5.1972, Säk H 9010-1, F I, vol. 125, MUST:s arkiv

¹⁵¹ Ulf Eliasson: a.a., Bilaga 1. Observera att de där angivna siffrorna avser utlämnande till samtliga myndigheter och alltså inte endast till Fst/Säk.

”bristande medborgerlig pålitlighet”.¹⁵² Fst/Säk:s bedömningar av om de av polisen utlämnade uppgifterna skulle anses så belastande att personen inte kunde godkännas för den tilltänkta befattningen undergick inga väsentliga förändringar. Man utgick från att de uppgifter som RPS lämnade ut var korrekta, vilket dock inte automatiskt innebar att de vidarebefordrades till berörd försvarsgrenschef. I ett begränsat antal fall fattade ÖB (genom Fst/Säk) själv beslut i ärendena. Det gällde särskilt sådana som avsåg ”politisk belastning”.¹⁵³

1969 års order att till RPS/Säk återställa promemoriorna med uppgifter över utfall kom bara att tillämpas under ett par år. Man bevarade emellertid de utlåtanden i personalkontrollärenden som tidigare mottagits, sammanlagt ca 20 volymer. Först den 29 mars 1972, dvs. några dagar efter det att JO beslutat att företa en utredning med anledning av vad som inträffat vid värnpliktskonferensen samma månad, gallrades hela detta material liksom handlingar under arkivrubriken ”Register 1968-1971”.¹⁵⁴ Några år senare skall dock chefen för RPS/Säk ha medgivit att Fst/Säk åter fick behålla en kopia av promemoriorna beträffande utfall i personalkontrollärenden. Skälet härtill har uppgetts vara att den nya ordningen medförde att RPS/Säk, om en person blev föremål för förnyad personalkontroll inom något år och inga anteckningar tillkommit, inte längre kunde hänvisa till de uppgifter som tidigare lämnats ut. I stället måste ärendet på nytt föredras för RPS:s styrelse. Detta väckte irritation inom RPS/Säk, varför man återgick till den tidigare rutinen. Det har dock uppgetts att Fst/Säk endast sparade PM i ärenden som avsåg ”politisk belastning”, där det förmodades uppkomma frågor i fortsättningen.

Vid Säk 2 fortsatte man fram till och med år 1971 att föra det administrativa registret (A-registret), dvs. registret över personer om vilka uppgifter utlämnats från statspolisen i samband med personalkontroll för försvarets räkning. Enligt en uppgift skall registret år 1969 ha innehållit ca 65 000 namn.¹⁵⁵ Först den 29 mars 1972

¹⁵² Fst 26.3.1973, H 9010-1, F I, vol. 140, Fst 3.5.1974, H 9010-1, F I, vol. 154, Fst 16.5.1975, Säk H 9010-1, F I, vol. 165, Fst 4.5.1976, Säk H 9010-1, F I, vol. 179, Fst 12.5.1977, Säk H 9010-1, F I, vol. 192, och ÖB 20.4.1978, Säk H 9010-1, F I, vol. 203, MUST:s arkiv. Motsvarande statistik saknas för följande år.

¹⁵³ Fst 4.5.1976, Säk H 9010-1, F I, vol. 179, Fst 12.5.1977, Säk H 9010-1, F I, vol. 192, och ÖB 20.4.1978, Säk H 9010-1, F I, vol. 203, MUST:s arkiv

¹⁵⁴ Fst/Säk översände 4.4.1972 till RPS/Säk en förstörelserapport av följande lydelse: ”Samtliga PM rörande personalkontroll erhållna från Rps (Statspolisen) från 1940-30.9.1969 har förstörts.”, SH-diariet 1972, SÄPO:s arkiv. Jfr även anteckningar i C I, vol. 14-19, och Ö I, vol. 2-5 och 6, MUST:s arkiv

¹⁵⁵ ”PM från chefen Fst/Säk 2 den 17.2.1969”, ingiven i avskrift till kommissionen av Thomas Kanger

förstördes detta register inför JO:s inspektion av Fst/Säk i samband med utredningen av 1972 års värnpliktskonferens.

Man fortsatte också att föra beredskapsregistret (B-registret), dvs. registret över värnpliktiga, som var engagerade i ett politiskt ytterlighetsparti. Registret skall år 1964 ha varit föremål för en omfattande gallring och under senare delen av 1960-talet ägnats "otillräcklig uppmärksamhet". Det omfattade år 1969 omkring 6 000 personer. Trots att det enligt avdelningschefens order skulle ha upphört per årsskiftet 1969/70 kom det att brännas först i april 1972, alltså före JO:s nyssnämnda inspektion.¹⁵⁶

Fram till personalkontrollkungörelsens tillkomst år 1969 torde utfallen och spontanrapporteringen främst ha avsett personer med anknytning till VPK. Åren 1968 och 1969 rapporterade således RPS/Säk spontant bl.a. att en förrädsman anställd vid ett försvarsområde bedömdes vara kommunist,¹⁵⁷ att en kvinna som sökt en assistentbefattning vid arméstaben var gift med en kommunist,¹⁵⁸ men också om en stamanställd furir som var känd för sina nazistiska sympatier.¹⁵⁹

Därefter var det personer med sympatier för extremvänstern som dominerade utfallen vid personalkontroll och spontanrapporteringen. Inom Fst/Säk misstänkte man att det förekom infiltrationsförsök, särskilt som vissa personer upprepade gånger sökte skyddsklassade tjänster. År 1975 fick en man som enligt vad som framkom vid personalkontroll några år dessförinnan intagit en ledande ställning inom RMF inte anställning som biträdande psykolog vid FOA.¹⁶⁰ År 1978 anställdes en person som förrädsman vid Lv 5/Fo 23 och fick påbörja arbetet utan att resultatet av personalkontrollen avvaktades. Då detta visade att mannen i fråga några år tidigare intagit en ledande ställning inom KFML(r) tvingades han sluta sin anställning.¹⁶¹ En kvinna antogs år 1978 inte för ett arbete som operationsanalytiker vid FOA sedan det vid personalkontroll framkommit att hon under första hälften av 1970-talet varit styrelseledamot av Svensk-Kinesiska Vänskapsförbundet.¹⁶² Snickaren

¹⁵⁶ Enligt i föregående not omnämnda PM skulle registret gallras "så att bara 10 procent återstod - kfm!:are och de uppgifter man får från polisen."

¹⁵⁷ KU 200/14, skrivelse från RPS/Säk 17.6.1968, 5:220, jämte kommentar på handlägningsmissivet 4.3.1969 av chefen för Fst/Säk: "Ingen utd-åtgärd", Ö IV, vol. 135, MUST:s arkiv

¹⁵⁸ KU 200/15, skrivelse från RPS/Säk 9.1.1969, 5:220, jämte kommentar på handlägningsmissivet att hon ej fått platsen, Ö IV, vol. 135, MUST:s arkiv

¹⁵⁹ KU 200/37, skrivelse från RPS/Säk 6.5.1969, 5:220, Ö IV, vol. 135, MUST:s arkiv

¹⁶⁰ Registernämndens rapport "Personalkontroll II", bilaga B 15

¹⁶¹ Ibid., bilaga B 18

¹⁶² Ibid., bilaga C 2

Torsten Leander påbörjade år 1979 en anställning som vikarierande museitekniker vid Marinmuseet i Karlskrona men sades upp efter en kort tid sedan det genom personalkontroll framkommit bl.a. att han år 1970 beställt 8 000 exemplar av KFML:s valupprop och affischer och ansökt om medlemskap i organisationen och år 1972 kontaktat Clartés expedition och hört sig för om KFML:s tidning Soldatfront fanns där.¹⁶³ Men det förekom även att personer med högerextrema åsikter sällades bort vid anställningar. Till en tjänst vid Fst/Und år 1971 fanns bland de sökande en nazist och en medlem av Demokratisk Allians. Ingen av dem kom i fråga för anställningen.¹⁶⁴

Spontanrapportering förekom bl.a. beträffande män i värnpliktig ålder som sympatiserade med den revolutionära vänstern. RPS beslöt vid nästan varje plenumsammanträde omkring år 1970 att lämna ut uppgifter om ett tjugotal sådana personer. År 1969 utlämnades t.ex. uppgifter om styrelseledamöter och ledande medlemmar av KFML, vilka setts delta i flera FNL-demonstrationer.¹⁶⁵ Och samma år rapporterades att en reservofficersaspirant i kustartilleriet, som hade kontakter med vänsterextremister, vid ett cafébesök sagt att han var sysselsatt med att indoktrinera en ny årskull värnpliktiga.¹⁶⁶ År 1970 rapporterades en reservofficer vid flygvapnet vara aktiv i FNL-rörelsen och KFML.¹⁶⁷

Den personalkontroll som företogs beträffande värnpliktiga innan de ryckte in till grundutbildning med sikte på placering i känsliga befattningar gav i allmänhet föga. Då den första tjänstgöringen avslutats skulle förbanden till säkerhetstjänsten rapportera sin kännedom om huruvida en värnpliktig deltagit i säkerhetshotande verksamhet, t.ex. cellbildning. När det sedan blev aktuellt att krigsplacera den värnpliktige, kunde RPS/Säk ofta lämna ett fylligare svar, "som många gånger [var] baserat på vad krigsmakten själv fått fram under värnpliktstjänstgöringen".¹⁶⁸

¹⁶³ Enligt dåvarande chefen för Säk 2 var den information som RPS/Säk lämnade ut om Leander rätt oskyldig. Det framgick inte att Leander var beredd att omsätta sina revolutionära tankar i handling. Det var ett gränsfall. Eftersom Fst/Säk saknade närmare kännedom om vari hans arbetsuppgifter skulle bestå, beslöts om en rekommendation av följande innehåll: "Godtas enligt försvarsgrenschefens beslut." Chefen för marinen överlämnade i sin tur till chefen för anställningsmyndigheten att fatta beslut om anställning. Den omständigheten att Leander redan tillträtt vikariatet var vid denna tid okänd för Fst/Säk.

¹⁶⁴ KU 24/52, Ö IV, vol. 340, MUST:s arkiv

¹⁶⁵ Se Ulf Eliasson a.a. s. 198 f.

¹⁶⁶ KU 200/24, Ö IV, vol. 135, MUST:s arkiv

¹⁶⁷ KU 50/13, Ö IV, vol. 147, MUST:s arkiv

¹⁶⁸ Protokoll med anförande av Hans Holmér vid konferens 4-6.12.1973, AS-SH 2100-73, 5:720/6, vol. 5, SÄPO:s arkiv

För att få till stånd en effektiv samverkan mellan polisiär och militär säkerhetstjänst kom RPS/Säk och Fst/Säk överens om att förbandschefer eller säkerhetschefer skulle kontakta säkerhetssektionen i räjongen och byta informationer och synpunkter rörande revolutionära värnpliktiga vid förbandet, samtidigt som säkerhetschefen meddelade förhållandet till milonivå, som i sin tur informerade Fst/Säk.¹⁶⁹

Som nämnts framkom det i några fall att reservofficerare eller reservofficersaspiranter sympatiserade med den yttersta vänstern. Detta fick i regel inte några mer drastiska konsekvenser. Försvarsministern orienterades om fallet rörande den reservofficersaspirant i kustartilleriet, som år 1969 rapporterats ha kontakter med vänsterextremister. Han beslöt att inga åtgärder skulle vidtas mot denne. Personal från Fst/Säk höll emellertid ett säkerhetssamtal med kadetten, som gjorde gällande att hans uttalande om att han ägnat sig åt att indoktrinera en ny årskull värnpliktiga var ett skämt. Senare framkom att mannen engagerat sig i KFML. Han utnämndes till reservofficer men krigsplacerades inte.¹⁷⁰ Rapportering om den nyssnämnde reservofficeren i flygvapnet hindrade inte att han år 1972 befordrades till kapten.¹⁷¹ Inte heller en reservofficer, som år 1971 rapporterades vara aktiv i FNL-rörelsen och som sökt föreningsbidrag för Clarté, drabbades av några påtagliga följder.¹⁷² Alla tre blev emellertid föremål för säkerhetstjänsternas fortsatta intresse.

Utredningsdetaljen svarade från år 1969 för hanteringen av anställda inom försvarsväsendet som bedömdes som säkerhetsrisker på grund av t.ex. missbruk, sexuella avvikelser, dålig ekonomi, äktenskap eller samboende med kvinnor från öststater eller kontakter med utländsk ambassadpersonal. Även personer med politisk belastning var föremål för detaljens intresse. Personerna fördes upp i en förteckning indelad i fyra kategorier, A-D, där kategori A utgjordes av de allvarligaste fallen. Denna kategori omfattade vid varje tid endast några enstaka personer som på goda grunder kunde misstänkas ha otillåtna förbindelser med Sovjetunionen eller andra öststater. I kategori B placerades i varje fall två av de tidigare nämnda reservofficerarna. Sammanlagt omfattade förteckningen några tiotal personer. Dessa följdes upp en till två gånger per år av utredningsdetaljen, varvid detaljen samverkade med RPS/Säk. Fö-

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ KU 200/24, Ö IV, vol. 135, MUST:s arkiv

¹⁷¹ KU 50/13, Ö IV, vol. 147, MUST:s arkiv

¹⁷² KU 100/08, Ö IV, vol. 163, MUST:s arkiv

reträdare för Fst/Säk besökte årligen berörda militärbefälhavare och myndighetschefer och diskuterade personerna i fråga. ÖB, chefen för försvarsstaben och försvarsministern hölls orienterade.

Regionalt förekom det på sina håll att säkerhetspoliser lämnade uppgifter av personalkontrollkaraktär till militären. En polis i Umeå har uppgett att han kunde få förfrågningar från ett regemente om en person som man tänkte placera på en viss befattning var pålitlig, varvid han efter registerslagning och/eller referenstagnung utan att lämna ut några detaljer kunde föreslå att man skulle välja någon annan. Och en polis i Luleå har vidgått att han vid ett tillfälle gett besked till en hemvärnschef att det inte fanns några anteckningar om en person som sökt en befattning inom hemvärdet.

Lokalt förekom det att man sökte bli kvitt besvärliga värnpliktiga med okonventionella metoder. Vid P 18 i Visby skickades år 1969 en värnpliktig till psykiatrisk undersökning under åberopande bl.a. av att han uppträdde nonchalant och arrogant, påverkade kamraterna negativt och ofta svarade emot befälet. Undersökande läkare konstaterade att den värnpliktige var aktiv FNL:are och inte gillade militärtjänsten men gärna ville fullfölja denna för att studera hur den fungerade. Intet framkom som ”ur psykiatrisk synpunkt skulle kunna berättiga till frisedel eller en nedgruppering”.¹⁷³ Fallet tycks inte ha varit helt unikt. I en artikel i den av KFML(r) utgivna Soldattidningen år 1970 berättade en f.d. värnpliktig att han av regementsläkaren vid Lv 6 i Göteborg remitterats till psykiater eftersom kompanichefen inte ansåg sig kunna ha honom kvar. Den värnpliktige uppgavs sabotera det mesta och ansågs riskabel på grund av vänsterradikala idéer. Han skall ha frikallats sedan psykiatern gett diagnosen non-ultra deskriptiv.¹⁷⁴

De återfunna registren

Våren 2000 återfanns i ett låst säkerhetsskåp på Fst/Säk:s krigsuppehållsplats ett 40-tal mikrofilmsrullar från åren 1970 och 1971. Materialet omfattar utredningsgruppens kortregister (åtta mikrofilmsrullar), A-registret (15 mikrofilmsrullar) jämte säkerhetspromemorior (nio mikrofilmsrullar), B-registret (tre hela och två halva

¹⁷³ Säkerhetsrapport 6.3.1970 från CMKG till Fst/Säk m.fl. handlingar, F I, vol. 101, MUST:s arkiv

¹⁷⁴ Fst 23.11.1970, H 901, med utdrag ur Soldattidningen 2/1970, F I, vol. 102, MUST:s arkiv

mikrofilmsrullar), spontanregister detalj 2 (tre mikrofilmsrullar och spontanregister, Säk B-reg (en mikrofilmsrulle).¹⁷⁵

Utredningsgruppens mikrofilmade kortregister innehåller uppgifter om utländska och svenska medborgare, bland de senare även försvarsanställda och värnpliktiga, i enlighet med vad som tidigare redovisats.

Det mikrofilmade A-registret innehåller ca 75 000 personkort för personer födda åren 1900-61. Till dessa hör närmare 14 000 mikrofilmade PM från statspolisen och RPS/Säk för perioden 1961-70.

Det mikrofilmade B-registret innehåller ca 3 800 registerkort med namn främst på värnpliktiga men även på reservofficerare och fast anställda befäl födda åren 1921-48. Till korten är i många fall fogade säkerhetspolisens PM över utfall vid personalkontroll eller utlämnade spontanuppgifter med Fst/Säk:s förslag till åtgärd. Till detta hör de ca 4 700 spontanrapporter som lämnats av statspolisen och RPS/Säk och som återfinns i "Spontanregister detalj 2", avseende personer födda åren 1905-47, och "Spontanregister, Säk B-reg", avseende främst personer födda på 1940-talet men även personer födda åren 1950-52. Sistnämnda register torde komplettera "Spontanregister detalj 2".

Samtliga chefer för Fst/Säk och dess efterföljare efter år 1972 har förnekat all kännedom om att beredskapsregistret funnits kvar i mikrofilmad form och de flesta har uppgett att de inte alls känt till förekomsten av mikrofilmade personregister.¹⁷⁶

---

¹⁷⁵ Skh 13-00, kommissionen arkiv

¹⁷⁶ Bengt Wallroth har uppgett att fotografering av handlingar skett på order av John Petersson på Wallroths förslag. Han säger sig dock inte ha känt till att B-registret fotograferades utan hävdar att han förklarat för den som svarade för fotograferingen att gallrade registerkort inte skulle fotograferas. Björn Amelin har uppgett att han saknar kännedom om fotografering av Fst/Säk:s register. Erik Ygge har sagt sig inte veta något om mikrofotografering av Fst/Säk:s handlingar. Lennart Borg har förklarat att uppgiften att beredskapsregistret finns kvar i mikrofilmad form "kommer som en fullständig överraskning", men att han kände till att arkivhandlingar fotograferats med mikrofiche för att spara plats och göra det möjligt att föra med materialet till krigsuppehållsplats. Carl Christer Hjort har uppgett att före hans tid ett antal handlingar hos Fst/Säk mikrofilmats men att han inte vet vart filmerna tagit vägen. Lars Lagrell har uppgett att han inte känt till att vissa av Fst/Säk:s register bevarats i form av mikrofilm. Erland Sönerstedt har uppgett att man på MUST:s krigsuppehållsplats haft ett parallellarkiv till arkivet i Stockholm men att han inte känt till att det förekommit fotografering av Fst/Säk:s register.

8.3 Åren 1980-2002¹⁷⁷

I början av denna period upptog arbetet med att studera följderna av Stig Berglings spioneri mycket av säkerhetsavdelningens resurser. Och år 1982 avslöjades en aktiv officer, Bertil Ströberg, som spion.

8.3.1 Säkerhetsunderrättelsetjänst

I en arbetsordning från år 1983 angavs bland säkerhetsunderrättelseenhetens (Säk 1, senare SäkU) uppgifter att inhämta, bearbeta och delge säkerhetsunderrättelser bl.a. rörande utländsk kontaktverksamhet och infiltration samt subversiv verksamhet, att svara för avdelningens kvartals- och årsöversikter och att utarbeta specialorienteringar.¹⁷⁸ Bildandet av USK år 1989 innebar bl.a. att säkerhetsavdelningen endast skulle ha en bearbetande funktion medan inhämtningen skulle ske i linjeorganisationen. Avdelningens självständighet beskars och under åren 1989-93 minskades antalet befattningshavare inom säkerhetsunderrättelsetjänsten mycket kraftigt. Samtidigt förstärktes underrättelse- och säkerhetsavdelningarna vid militärområdesstaberna. Efter tillkomsten av MUST har säkerhetsunderrättelsetjänstens resurser ytterligare beskurets.

Säkerhetsunderrättelsetjänsten bedrevs som tidigare med huvudinriktning mot utländska underrättelseorganisationer och deras *modus operandi* och uppföljning av misstänkt underrättelseverksamhet riktad mot försvaret och försvarsindustrin. Efter hand kom man att ägna ett allt större intresse åt frågor med anknytning till ubåtskränkningar av svenska vatten. Numera är det helt dominerande hotet intrång i försvarsmaktens informationsbärande system. En "minimal uppmärksamhet" uppges under den nu behandlade perioden ha ägnats åt subversiv verksamhet, särskilt som det vid förbanden rädde (och alltså räder) en positiv stämning bland de värnpliktiga.

Säkerhetsunderrättelser inhämtades genom rapporter och orienteringar om säkerhetshotande verksamhet, enskilda personers iakttagelser, studium av press, litteratur och andra öppna källor, utred-

¹⁷⁷ Till grund för detta avsnitt ligger, förutom de källor som särskilt anges i följande noter, uppgifter som lämnats till kommissionen av bl.a. följande personer: Svante Andersson, Lennart Borg, Mats Börjesson, Niklas Ekdahl, Lennart Frick, Carl Gustaf Hammar-sköld, Carl Christer Hjort, Sven-Åke Hjälmsroth, Björn Jansson, Nils-Ove Jansson, Lars Lagrell, Per-Göran Näss, Erik Rossander, Stefan Ryding-Berg, Erland Sönnnerstedt, Erik Ygge, och Stefan Olsson.

¹⁷⁸ HPM 279, 11.10.1983, Säk/U PM, MUST:s arkiv

ningar i samverkan med säkerhetspolisen vid fall av misstänkt eller konstaterad säkerhetshotande verksamhet och genom den särskilda verksamheten (dvs. SSI/KSI).¹⁷⁹

Militärområdes- och försvarsområdesstaberna och sedermera militärdistriktsstaberna har alltsedan 1980-talet haft mycket litet att rapportera om subversiv verksamhet inom försvarsmakten.¹⁸⁰ Den särskilda verksamheten skall inte ha berört sådana förhållanden i sin rapportering. Säkerhetspolisens skriftliga rapportering rörande vad som kom att kallas författningsskydd hölls i allmänhet på en generell nivå. Enstaka rapporter inkom från UD.¹⁸¹ Rapporter från enskilda personer rörande misstänkta extremister och ytterlighetsorganisationer återfinns endast undantagsvis i materialet.¹⁸²

Efter tillkomsten av USK sker över huvud taget inte någon aktiv inhämtning från säkerhetsavdelningens sida. Viss rapportering från linjeorganisationen och enskilda förekommer dock alltjämt.¹⁸³ I den

¹⁷⁹ HPM 199, 15.3.1988, Utg HPM, MUST:s arkiv

¹⁸⁰ Som exempel på sådan rapportering kan nämnas KU 001-123-814, Säkerhetsrapport 10.4.1981 från MBS ang. försvarsfientlig artikel skriven av en civilanställd, tillika reservofficer, som uppgavs vara medlem av Svensk-kinesiska vänskapsförbundet. Det angavs att mannen stod under bevakning av sin arbetsgivare. Kopia av rapporten överlämnades till RPS/Säk; KU 005-103-813, Säkerhetsrapport 26.2.1981 från MBB ang. kollektiv sjukmönstring vid I 2 m.m.; KU 001-115-83, Säkerhetsrapport 17.6.1983 från P 7 ang. en f.d. officer som av en meddelare utpekats som involverad i en nynazistisk organisation, som sades disponera vapen och bedriva stridsövningar med skarp ammunition. I samma handling finns en kopia av en tidningsartikel ang. en befattningshavare vid FCF som tillsammans med andra deltagit i ett utrop mot värnplikt. I båda fallen begärde Fst/Säk personalkontroll hos RPS/Säk, men kontrollerna gav inte utfall; KU 004-022-83, Säkerhetsrapport 31.1.1983 från CMKG med kedjebrev från Centrumdemokraterna ang. freds rörelser, socialism och hemvärn; KU 001-098-84 och KU 001-099-84, Säkerhetsrapporter 4.6.1984 och 7.6.1984 från T 4 resp. P 2 (insända av MBS) ang. utdelande av propagandamaterial för vapenfri tjänst och totalvägran i samband med inryckning; KU 001-231-84, Säkerhetsrapport 16.1.1984 från MBS med anledning av tidningsuppgifter om ett vapenbeslag hos nynazister; samtliga Ö IV, MUST:s arkiv, och HPM 25.3.1991, från MBÖN ang. protester mot övningen Nordavind grundade på pacifistiska och miljömässiga skäl, F 1, vol. 296, MUST:s arkiv

¹⁸¹ KU 036-105-815, Rapport från Sveriges ambassad i Berlin ang. SED:s 12:e partikongress, vid vilken såväl VPK som APK var representerade; KU 052-004-82, Skrivelse från Sveriges nedrustningsdelegation i Genève rörande Världsfredsrådet, KU 052-011-82, Meddelande från Sveriges ambassad i Moskva rörande besök av företrädare för APK, översända av UD, Ö IV, MUST:s arkiv

¹⁸² T.ex. SHPM 059, 31.10.1988, ang. en aktiv medlem av APK som i början av 1980-talet sökt värva bl.a. en officer till medlem av Sällskapet Sverige-Sovjetunionen, MUST:s arkiv

¹⁸³ T.ex. SHPM 192, 17.11.1998, från P 10 ang. värnpliktig som utpekats som nazistsympatisör; kompanibefälet hade getts order om skärpt vaksamhet och SÄPO:s sektion i Eskilstuna hade orienterats. SHPM 115/510, 6.7.1999, ang. värnpliktig vid I 1 som omplacerats till följd av verksamhet i eller tillhörighet till en högerextremistisk organisation. MUST skulle kontakta SÄPO och Pliktverket. SHPM 210/523, 9.12.1999, ang. en värnpliktig vid K 3 som utsatts för ett värvningsförsök av högerextremister; SÄPO informerades. SHPM 002, 8.1.1990, uppgift från en enskild om en chefstjänsteman i ett stort företag som under sin värnplikt skall ha tillhört SKP och varit aktiv i olika aktioner mot försvaret. SHPM 150, 5.5.1994, brev från en person som på eget initiativ infiltrerat BSS och samlat information bl.a. om telefonnummer till nazistiska databaser i Sverige och utlandet och om handel med militära vapen. Brevskrivaren uppgav sig inte vilja vända sig direkt till SÄPO, men ärendet överlämnades dit. Samtliga handlingar i MUST:s arkiv

mån personer vänder sig till försvaret med uppgifter av polisiärt intresse, överlämnas sådana uppgifter omedelbart till polisen och källan hänvisas dit.

Samarbetet med säkerhetspolisen

Samarbetet mellan militär och polisiär säkerhetstjänst på central nivå uppges hela tiden ha fungerat väl och några kompetensstrider skall inte ha förekommit. Säkerhetspolisen har ensam svarat för uppföljningen av personer som misstänkts utgöra hot mot rikets säkerhet, men kan vid utredningarna ha samarbetat med den militära säkerhetstjänsten. Man hade (och har) regelbundna personliga kontakter på olika nivåer, varvid man utbytt erfarenheter om säkerhetsläget. Gemensamma utbildningsinsatser har arrangerats. Säkerhetstjänsterna har tillställt varandra översikter över säkerhetshotande verksamhet och annat informationsmaterial av allmänt intresse. Det har förekommit att säkerhetsavdelningen ställt skriftliga frågor till säkerhetspolisen rörande vad man uppfattade kunnat vara säkerhetshot mot Försvarsmakten.¹⁸⁴ Säkerhetspolisen uppges dock inte ha lämnat ut information om enskilda individer till SäkU.

Också på regional nivå har förekommit ett samarbete mellan militär och polis. En militärbefälhavare som rapporterade om en tidningsartikel om vapenbeslag hos nynazister kunde också meddela att en av de berörda personerna enligt säkerhetspolisen var nynazist.¹⁸⁵

Samarbete med utländska tjänster

Genom utländska samarbetspartner fick säkerhetsavdelningen bl.a. del av internationella översikter över de kommunistiska frontorganisationernas verksamhet.¹⁸⁶ Någon gång hade man också möten med företrädare för någon västlig underrättelsetjänst, varvid trender och tendenser i den internationella kommunistiska subversiva

¹⁸⁴ Skrivelser från C Säk 1 5.10.1980, 162 H, ang. Contrastiftelsen med anledning av att exemplar av stiftelsens tidskrift tillställts en anställd vid ATSS, och 4.5.1981, 213 H, ang. Facklig Opposition i Stockholm och dess eventuella inriktning mot försvaret, och från C Fst/Säk 27.4.1984, HPM 167, ang. en person som skrivit en tidningsartikel om sina kontakter med en sovjetisk försvarsattaché, 22.11.1984, och HPM 378, ang. en tidningsartikel om den halvmilitära organisationen IVAF, Säk/U HPM, MUST:s arkiv. Några svar på förfrågningarna har inte påträffats.

¹⁸⁵ Säkerhetsrapport 16.1.1984 från MBS, KU 001-231-84, Ö IV, MUST:s arkiv

¹⁸⁶ T.ex. KU S/Und 11, 12, 15, 16, 01-040, 1986, MUST:s arkiv

verksamheten kunde diskuteras. Det förekom att utländska tjänster lämnade uppgifter om svenska medborgare, dock inte rörande politiska extremister. Det har bestämt förnekats att säkerhetsavdelningen lämnat uppgifter om svenska medborgare på grund av politisk aktivism till utländska samarbetspartner. Det finns heller inget i det skriftliga materialet som tyder på att så skulle ha varit fallet.

Bearbetning och delgivning

Bearbetningen inom säkerhetsavdelningen såvitt avsåg subversiv verksamhet tog sig fram till början av 1990-talet främst uttryckt i sammanfattande översikter samt registrering av personer och organisationer. I en intern PM från år 1992 ägnade sig säkerhetsavdelningen åt självrannsakan. I promemorian konstaterades att "det analysarbete, både med kortare och längre tidsperspektiv, som krävs inom und- och säktjänsten inte är av tillräcklig kvalitet och omfattning".¹⁸⁷ Det skall understrykas att självkritiken inte särskilt riktades mot uppföljningen av subversion. Men sannolikt kan den ha bidragit till att fortsättningsvis många promemorior avslutats med ett särskilt bedömandeavsnitt, där rapporten satts in i ett större sammanhang.

Säkerhetsavdelningen förmedlade fram till år 1992 sin syn på säkerhetshotet främst genom regelbundet återkommande översikter.¹⁸⁸ I dessa översikter tecknades en bred bild av såväl utrikes som inrikes förhållanden som uppfattades kunna hota Sveriges säkerhet. Aktiviteter inom svenska ytterlighetspartier och ett stort antal ideella organisationer beskrevs översiktligt.¹⁸⁹ Tonvikten låg på vilken inverkan sådana partiers och organisationers verksamhet kunde ha på försvaret och försvarsviljan. Översikterna delgavs en vid krets av totalförsvarsmyndigheter.¹⁹⁰ Man gav också ut specialöversikter

¹⁸⁷ HPM 006, 8.1.1992, SäkU PM, MUST:s arkiv. Självkritik för bristande analyskapacitet hade också förekommit tidigare, HPM 231, 4.3.1987, Utg HPM, MUST:s arkiv

¹⁸⁸ T.ex. HPM 9.10.1980, Årsöversikt 1979, och HPM 215, 3.10.1983, Årsöversikt 1982 Subversiv verksamhet rörande Försvarsmakten, Säk/U HPM, och Kvartalsöversikt 28.8.1987, Säk H 901:7890, F 1, vol. 261, MUST:s arkiv

¹⁸⁹ I Årsöversikt subversiv verksamhet 1987 behandlades exempelvis bl.a. KPML(r), APK, SP, Solidaritetspartiet, Kommunistisk ungdom, EAP, Sverigepartiet, NRP, Stoppa rasismen, Commando Coca Cola, Djurens befrielsefront, Greenpeace, Livets Ord, Sveriges Fredsråd, Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, Svenska Fredskommittén, Kristna fredsrelsen och Plogbillsrörelsen, HPM 158, 19.2.1988, Utg HPM, MUST:s arkiv

¹⁹⁰ HPM 356, 14.9.1981, Säk/U HPM, MUST:s arkiv

över t.ex. desinformation, de vänsterextremistiska och högerextremistiska partierna samt front- och täckorganisationerna.¹⁹¹

Översikterna grundades, såvitt avsåg subversion, huvudsakligen på den information som man fått genom säkerhetspolisens omfattande kvartals- och årsöversikter men med särskild tonvikt på partiers och andra organisationers inställning till försvaret och med en militär bedömning av hotbilden. Översikter av detta slag ansågs behövas för att sprida kunskap och för att inspirera till uppmärksamhet och rapportering inom försvarsmakten och till vissa viktiga totalförsvarsmyndigheter. Översikter rörande ytterlighetspartier avsågs även utgöra bakgrundsmaterial vid bedömningar av misstänkta infiltrationsförsök.¹⁹² De syftade också till att sprida information om aktuella företeelser och innehöll uppmaningar om hur dessa skulle hanteras.¹⁹³

Numera ger säkerhetsavdelningen årligen ut en hotbildsanalys, vilken tjänar som inriktning av säkerhetstjänsten för de närmaste åren. Dessa analyser grundas bl.a. på SÄPO:s rapportering och de remitteras också till SÄPO i syfte att undvika divergerande hotbildsbedömningar. I dessa analyser kan ibland tas in mycket översiktliga uppgifter om någon "enfrågegruppering", t.ex. om djurrättsaktivister som kan utgöra ett hot mot djurförsök som görs för försvarets räkning. Dessa uppgifter grundas helt på SÄPO:s bedömningar. Man ger också ut en öppen informationskrift, "Aktuellt från Säk".

Ett annat sätt för säkerhetsavdelningen att ge spridning åt sin syn på säkerhetshotet till viktiga beslutsfattare har varit de före-

¹⁹¹ T.ex. Specialorientering 12/81, 26.8.1981, ang. subversiv verksamhet inom försvarsmakten, Säk/U HPM, Specialorienteringar 17-81 och 18-81 rörande vänster- resp. högerextremistiska organisationer, B 1, vol 1, och Specialorientering 7-87 "Grundverk vissa organisationer", F 1 vol. 261, Grundverk Fredsrörelsen, SO 3/91 jämte komplettering HPM 079, 16.3.1992, SäkU PM, "Grundverk, viss rörelse" (om högerextremism), HPM 080, 16.3.1992, SäkU PM, MUST:s arkiv

¹⁹² HPM 356, 14.9.1981, från C Säk I till C Fst ang. innehållet i och distribution av specialorienteringar om vänster- och högerextremistiska rörelser. C Fst beslöt om delgivning dels med vissa högre militära chefer, dels med cheferna för FMV, FOA och FortF, Säk/U HPM, MUST:s arkiv

¹⁹³ T.ex. HPM 533, 6.11.1985, Säk/U HPM, vari försvarsanställda avråddes från att delta i EAP:s eller därtill associerade organisationers verksamhet för att undvika missuppfattningar om att försvaret i något avseende stödde EAP, och Kvartalsöversikt 28.8.1987, Säk H 901:7890, F 1, vol. 261, i vilken konstaterades att flera politiska organisationer företrädesvis av högerkaraktär kontinuerligt skickade ut informationsmaterial, inbjudningar och erbjudanden till försvarets anställda. Det framhölls att "det är av största vikt att berörd personal som inte av personliga politiska skäl önskar så avböjer erbjudanden eller inbjudningar från politiska ytterlighetsorganisationer", rapporterar kontaktförsök och vidarebefordrar "susppekta försändelser" till säkerhetsavdelningen, MUST:s arkiv

dragningar som förekommit för bl.a. riksdagens försvarsutskott och Försvarets underrättelsenämnd.¹⁹⁴

Subversivdetaljen

Sedan analysdetaljen upphört som självständig enhet, svarade under några år aktualitetsdetaljen för uppföljningen av subversiv verksamhet. Våren 1982 inrättades emellertid inom Säk 1 en subversivdetalj med uppgift att så långt möjligt klarlägga den subversiva verksamheten inom försvarsmakten.¹⁹⁵ Chef för detaljen var en officer och där tjänstgjorde också två civila befattningshavare, varav en med akademisk utbildning. Tidvis var någon av befattningarna vid detaljen vakant.¹⁹⁶ Enligt 1983 års arbetsordning ankom det på subversivdetaljen att inhämta och bearbeta frågor rörande subversiv verksamhet, varvid den säkerhetsshotande verksamhetens syfte, inriktning i stort, organisationer, mål, medel, metoder, art, omfattning, tendenser och resultat skulle klarläggas. Detaljen skulle också bl.a. inhämta och bearbeta frågor om terrorism och fredsrörelser i de fall sådan verksamhet kunde påverka försvarsmakten.¹⁹⁷ I 1987 års arbetsordning betonades detaljens befattning med terrorism ytterligare.¹⁹⁸

Detaljen kom med tiden att bestå av endast en befattningshavare och den upplöstes år 1993.¹⁹⁹ Numera finns ingen befattningshavare som uteslutande ägnar sig åt dessa frågor.

Detaljen sökte i samarbete med informationsavdelningen vid försvarsstabens att kartlägga den desinformationsverksamhet inom och utom landet som ansågs vara riktad mot försvaret. Man studerade även samhällsomstörtande verksamhet och utländsk terrorism. Det gällde att söka klarlägga metoder och mönster i sådana verksamheter i syfte att upptäcka förändringar i den militära hotbilden. Enskilda personer var i regel inte föremål för någon särskild uppmärksamhet från försvarsstabens sida, vilket inte hindrar att namn

¹⁹⁴ T.ex. PM inför C Op 5 föredragning inför FöU, HPM 521, 7.12.1981, Säk/U HPM, MUST:s arkiv

¹⁹⁵ HPM 463, 11.10.1982, Säk/U HPM, MUST:s arkiv

¹⁹⁶ HPM 1057, 1.11.1983, HPM 1059, 2.11.1983, HPM 1108, 5.12.1983, Utg HPM, MUST:s arkiv

¹⁹⁷ HPM 279, 11.10.1983, Säk/U HPM, MUST:s arkiv

¹⁹⁸ HPM 055, 21.1.1987, Utg HPM, MUST:s arkiv

¹⁹⁹ HPM 237, 8.5.1989, Utg HPM, MUST:s arkiv

på framträdande eller särskilt aktiva personer då och då förekommer i de militära översikterna.²⁰⁰

Till de svenska organisationer som subversivdetaljen intresserade sig för under 1980-talet hörde vänsterextremistiska partier som SKP, KPML(r) och APK, högerextremistiska rörelser som NRP, BSS och EAP, frontorganisationer som Vänskapsförbundet Sverige–Sovjetunionen samt fredsorganisationer av skilda slag. Man sökte belägg för misstankar om utländsk styrning genom att kartlägga nätverk mellan olika organisationer. Misstankarna om direkta kontakter i subversivt syfte mellan öststaternas underrättelse- och säkerhetsorgan å ena sidan och svenska vänster- och fredsorganisationer å den andra sidan kunde inte bekräftas. Däremot ansåg man sig kunna konstatera förbindelser mellan vänskapsförbunden och vissa fredsorganisationer, främst SFK.

Från senare delen av 1980-talet kom säkerhetsavdelningens uppmärksamhet att i allt högre grad riktas mot nazistiska, högerextremistiska, rasistiska och främlingsfientliga grupper. Värnpliktiga med sådana uppfattningar ansågs kunna utnyttja värnpliktsutbildningen för kriminella och odemokratiska syften. Det förekom också i enstaka fall att officerare hade kontakter med högerextremister, vilket kunde föranleda ingripanden från avdelningens sida.²⁰¹ Samtidigt minskade intresset för de vänsterextremistiska grupperingarna påtagligt, eftersom de inte längre ansågs utgöra något hot mot Försvarmakten. Åren kring 1990 ägnade säkerhetsavdelningen däremot en inte obetydlig uppmärksamhet åt freds- och miljörelserna, vars kampanjer mot främst västmakternas kärnvapen men även mot de svenska försvarsanslagen man uppfattade kunde vara påverkade från Sovjetunionen.

Inhämtning skedde främst genom öppna källor. Säkerhetsavdelningen prenumererade på tidningar och tidskrifter från ytterlighetsorganisationer och fredsrörelser. Tidningsurklippen samlades i ett ”gigantiskt kartotek”. Ett annat sätt för detaljen att skapa sig en bild av det subversiva hotet var direktkontakter med underställda myndigheter.

Hösten 1982 aviserade sålunda chefen för subversivdetaljen ett antal besök vid milostaber och vissa andra högre staber för informationsutbyte och etablerande av personkontakt. Vid besöken av-

²⁰⁰ Enligt ett par befattningshavare var ett avgörande skäl till att man inte ägnade sig åt enskilda personer inom extremistorganisationerna det starka intryck som säkerhetsavdelningen tagit av händelserna kring 1972 års värnpliktskonferens resp. den militära underrättelseutredningens betänkande.

²⁰¹ HPM 1025, 10.12.1986, enligt vilken en officer tillrätts att inte ha fortsatt kontakt med EAP, Utg HPM, MUST:s arkiv

såg han att informera om bl.a. fredsrörelser, vänskapsföreningar, terroristorganisationer och "aktuellt läge vid Sveriges vänster- och högerorganisationer". Han förklarade att det var önskvärt att respektive säkerhetschef redogjorde för bl.a. verksamhet bland värnpliktiga såsom flygblad, demonstrationer och andra aktiviteter "t.ex. inom ramen för fredsrörelser", värnpliktsfacklig verksamhet och intresse för "värnpliktsriksdagen" liksom verksamhet bland fast anställd personal och inom frivilligorganisationerna i form av politiskt extrem verksamhet och aktiviteter inom ramen för fredsrörelser. Vidare borde säkerhetscheferna redogöra för samverkan med RPS/Säk på regional nivå samt medel och metoder vid högre regional stab (motsv.) för klarläggande av subversiv verksamhet inom respektive militärområde.²⁰²

I en "Lathund subversiv verksamhet" från år 1983, som subversivdetaljen tydligt utarbetat inför en ny besöksomgång, nu på lokal nivå, angavs på liknande sätt vilka ämnen som respektive säkerhetschef borde redovisa vid besök av en "kontrollgrupp" från Fst/Säk. I denna PM betonades att värnpliktsfacklig verksamhet och aktiviteter inom ramen för fredsrörelsen "självfallet" inte var subversiv verksamhet men, sades det, "utövare av subversiv verksamhet kan utnyttja denna företeelse i syfte att bl.a. minska Försvarens möjligheter att lösa förelagda uppgifter". Redogörelser borde också lämnas för negativa artiklar i lokalpressen riktade "mot Försvarens makt/myndigheten/förbandet och skrivelser inom ramen för fredsrörelsen och eventuell koppling till försvarsmakten i negativ riktning."²⁰³

En viktig informationskälla var säkerhetspolisen. Dess omfattande kvartals- och årsöversikter rörande säkerhetshotande verksamhet låg som nämnts till grund för de översikter rörande subversiv verksamhet, som det ankom på detaljen att utarbeta. Det förekom även personkontakter mellan befattningshavare vid detaljen och säkerhetspolisens kontraterrorism- och kontrasubversionsrotlar. En befattningshavare vid subversivdetaljen har emellertid uppgett att säkerhetspolisen i slutet av 1980-talet lämnade föga information av värde för detaljens verksamhet, eftersom säkerhetspolisens hotbild släpade efter och dess analytiska nivå var bristfällig.

²⁰² HPM 463, 11.10.1982, Säk/U HPM, MUST:s arkiv

²⁰³ HPM 331, 24.10.1983, Säk/U HPM, MUST:s arkiv. Uppfattningen om att den värnpliktsfackliga verksamheten kunde utnyttjas för subversiva syften övergavs som tidigare framgått, sedan den ifrågasatts av ÖB.

8.3.2 Infiltrationsskydd

Allmänt

Huvudansvaret för infiltrationsskyddet låg på Säk 2, från år 1983 SäkI. I 1987 års arbetsordning angavs således att SäkI bl.a. skulle handlägga och bereda ärenden om personalkontroll, personalbedömningar från säkerhetssynpunkt, utredningar i vissa personalärenden (säkerhetsfall), säkerhetssamtal och skyddssamtal i direkt samarbete med försvarsgrenschefer, chefer för centrala och regionala myndigheter m.fl. samt RPS/Säk, utarbeta förslag för inplacering i skyddsklass 1 A och 1 B för Försvarsmakten, fastställa inplacering i skyddsklass 2 för Försvarsmakten samt i skyddsklass 1 A, 1 B och 2 i SUA-sammanhang.²⁰⁴ Det kan nämnas att antalet befattningar år 1989 uppgick till färre än 500 i skyddsklass 1 A, färre än 5 000 i skyddsklass 1 B och fler än 150 000 i skyddsklass 2. Flertalet befattningar i skyddsklass 2 avsåg hemvärnet.²⁰⁵

Som ett medel att förhindra att personer som inte bedömdes som pålitliga från säkerhetssynpunkt placerades i känsliga befattningar inom försvaret kom efter hand en personalkontroll begränsad till slagningar i säkerhetspolisens register att uppfattas som ett alltför trubbigt vapen. Det ansågs nödvändigt att komplettera registerslagningarna med ett omfattande referenstagande samt intervjuer inför anställning, uppföljning av personalen med avseende på bl.a. ekonomi, allmänna privata och sociala förhållanden, utbildning om risker för infiltration och uppföljning av utländsk kontaktverksamhet.²⁰⁶

År 1985 utarbetades ett utkast till nya bestämmelser om infiltrationsskydd.²⁰⁷ Däri framhölls att vid personbedömning från säkerhetssynpunkt behövdes i varierande grad såväl allmän personkännedom som personalkontroll. Personalkontrollen betecknades som ett grovmaskigt system och det ansågs som angeläget att den inte fick dominera personbedömningen. Det framhölls att den allmänna personkännedomen var en fortlöpande process. Inför placering i de mest känsliga befattningarna skulle kontakt tas med tidigare chefer, lärare, kolleger, vänner och grannar samt skyddssamtal äga rum.

²⁰⁴ HPM 055, 21.1.1987, Utg HPM, MUST:s arkiv

²⁰⁵ HPM 623, 3.11.1989, Utg HPM, MUST:s arkiv

²⁰⁶ AF SÄK. HPM 521, 7.12.1981, Säk/U HPM, MUST:s arkiv

²⁰⁷ PM 536, 5.11.1985, Säk/U HPM, MUST:s arkiv

Antalet registerkontroller kunde under 1980-talet avse flera hundratusen personer per år. Utfall förekom i kanske en procent av fallen och då huvudsakligen med anledning av att personen fanns antecknad i polisens belastningsregister. Endast i som mest en promille av fallen föränleddes utfallen av att personen i fråga var antecknad i SÄPO:s centralregister.²⁰⁸ Sistnämnda anteckningar avsåg under 1980-talet nästan uteslutande vänsterextremistisk aktivitet. Det förekom i vart fall en bit in på 1990-talet att säkerhetsavdelningen hos säkerhetspolisen begärde förtydliganden och klarlägganden av registerutfall. Så uppges numera inte ske. Vid sidan av den formella registerkontrollen hände det i vart fall fram till mitten av 1990-talet att befattningshavare vid säkerhetspolisens registerrotel på förfrågan lämnade muntliga besked om personer till säkerhetsavdelningen, t.ex. i brådiskande anställningsärenden. I regel innebar beskeden att det inte fanns några anteckningar beträffande vederbörande. I enstaka fall lämnade registerroteln på detta informella sätt ut uppgifter om kriminalitet och vid något tillfälle gavs en antydning om politisk belastning. Detta skall inte längre förekomma. Däremot kan säkerhetsavdelningen i brådiskande fall begära att ett ärende behandlas med särskild skyndsamhet av SÄPO och Registernämnden.

Om säkerhetspolisen fick in uppgifter om att något misstänkt inträffat beträffande en person i en befattning i skyddsklass 1 A (säkerhetsklass 1) eller 1 B (säkerhetsklass 2), skulle man spontant underrätta den militära säkerhetstjänsten om detta. Till följd av bristande resurser hos SÄPO fungerade dock under 1990-talet systemet med spontanutfall inte tillfredsställande, särskilt inte beträffande befattningshavare i skyddsklass 1 B (säkerhetsklass 2).

Personalkontroll av värnpliktiga

Värnpliktsverket (senare Totalförsvarets pliktverk) insände fram till mitten av 1990-talet till säkerhetsavdelningen varannan vecka databand med uppgifter om vilka värnpliktiga som skulle kallas in till grund- eller repetitionsutbildning eller krigsplaceras i skyddsklassade befattningar. Säkerhetsavdelningen vidarebefordrade banden till säkerhetspolisen för registerkontroll. Om ett utfall förän-

²⁰⁸ Under 1980-talet var antalet utfall enligt 9 § personalkontrollkungörelsen 111 år 1981, 86 år 1982, 69 år 1983, 58 år 1984, 59 år 1985, 216 år 1986 (då det skett en omkontroll av krigsorganisationen), 96 år 1987, 43 år 1988 och 35 t.o.m. oktober 1989, HPM 517, 20.7.1989, och HPM 623, 3.11.1989, Utg HPM, MUST:s arkiv

ledde minsta tvekan om den värnpliktiges pålitlighet från säkerhetssynpunkt, valde man, enligt vad som uppgetts till kommissionen, regelmässigt att tilldela denne en mindre känslig befattning. Man "litade" på säkerhetspolisen och utgick ofta från att det fanns mer information om den kontrollerade än vad som lämnades ut. En ändrad krigsplacering av en värnpliktig behövde inte motiveras. Det förekom dock fall där Värnpliktsverket, sedan värnpliktiga klagat över ändrad krigsplacering, förklarat beslutet med att det vid personalkontroll framkommit sådana förhållanden att ÖB beslutat om ändrad uttagning till en mindre känslig befattning.²⁰⁹

Värnpliktiga, om vilka det inte framkommit något anmärkningsvärt före inryckningen, kunde under grundutbildningen visa sig hysa nazistiska sympatier. Den grundlagsskyddade åsiktsfriheten ansågs utgöra hinder mot att de omplacerades endast av detta skäl. Om det däremot framkom, t.ex. genom förnyad registerkontroll eller genom uppgifter som den värnpliktige lämnat vid samtal med kamrater, att han gjort sig skyldig till våldsbrottslighet eller olaga vapeninnehav, skildes han ofta från utbildningen eller omplacerades. Det ansågs nämligen vara ett samhällsintresse att sådana personer inte skulle ha tillgång till vapen. Det ansågs särskilt olämpligt att de tjänstgjorde vid t.ex. jägarförband. Det skall alltså ha varit brottsligheten och inte den politiska uppfattningen som var avgörande för besluten.

Numera fullgör endast ca en tredjedel av alla män i en årskull värnplikt. Vid mönstringen, som bl.a. innefattar medicinska och psykologiska test, skrivs endast de bäst lämpade in för tjänstgöring medan övriga skrivs in i utbildningsreserven eller befrias. Beträffande alla värnpliktiga som inskrivits till tjänstgöring ankommer det sedan år 1996 på Pliktverket att infordra utdrag ur polisens belastnings- och misstankeregister. Beträffande de värnpliktiga som avses placeras i säkerhetsklassade befattningar (uppskattningsvis hälften av samtliga) infordrar verket numera utdrag även ur SÄPO:s register. Om kontrollen inte medför utfall, lämnar RPS besked härom direkt till Pliktverket.

Ger däremot registerkontrollen utfall, beslutar Registernämnden om uppgifterna skall lämnas ut. Utlämnande sker då till MUST. Ur polisens belastnings- och misstankeregister lämnas endast ut uppgifter om grövre brottslighet. Registernämnden kan lämna ut kompletterande uppgifter om den värnpliktiges tillhörighet till eller aktivitet inom en extremistisk organisation. Utfall sker totalt i en till

²⁰⁹ HPM 1026, 8.12.1986, Utg HPM, MUST:s arkiv. Det inträffade borde enligt Fst/Säk föranleda ÖB att lämna Värnpliktsverket erforderliga anvisningar om gällande bestämmelser.

två procent av fallen. I fråga om de säkerhetsklassade befattningarna kan MUST besluta om huruvida den värnpliktige får placeras i sådan befattning. MUST kan också rekommendera Pliktverket, att den värnpliktige över huvud taget inte bör fullgöra värnplikts-tjänstgöring. Pliktverket kan i sistnämnda fall företa ytterligare utredning, t.ex. i form av förnyat psykologsamtal med den värnpliktige, för att bedöma om denne utgör någon risk och om han kan placeras i grupp.

Brottslighet, tillhörighet till en extremistisk organisation eller extrema åsikter innebär inte automatiskt att vederbörande är utesluten från att fullgöra värnplikt. Avgörande är om han till följd därav är olämplig från säkerhetssynpunkt, antingen med hänsyn till rikets säkerhet eller till risken för att han skall använda sina kunskaper för annan kriminell verksamhet. Grov brottslighet eller ledande ställning i en extremistisk organisation utgör dock starka presumtioner mot inskrivning till tjänstgöring. Det anses naturligtvis inte lämpligt att ge potentiellt farliga personer vapenutbildning eller kunskap om var vapen förvaras. Också hänsynen till den enskildes säkerhet kan tala mot inskrivning för tjänstgöring, eftersom denne kan utsättas för starka reaktioner från andra värnpliktiga. Dennes attityder till olika människor kan även påverka bedömningen av hans lämplighet som befäl.

En svårighet är att finna de personer som är medlemmar i eller sympatiserar med extremistiska organisationer. Vid mönstringen kan det vid den medicinska undersökningen visa sig att den mönstrande bär nazistiska tatueringar och vid psykologsamtalen kan han ge uttryck för extrema åsikter. Pliktverket mottar också tips från enskilda och även från lokala polismyndigheter om att mönstrande är kriminellt eller politiskt belastade. I sådana fall kontaktar verket tipsaren och förhör sig om vederbörandes syn på att den mönstrande i enlighet med förvaltningslagens kommunikationsprincip får ta del av uppgiften. Tipsaren förklarar då i regel att så inte får ske, varvid tipset inte beaktas.²¹⁰

Det förekommer att Pliktverket får upplysningar om att en värnpliktig efter mönstringen men före inryckningen utövar sådan verksamhet som kan rubba förtroendet för det militära försvaret el-

²¹⁰ I ett ärende, SHPM 165/523, 8.10.1999, MUST:s arkiv, tog SÄPO kontakt med MUST och begärde adressuppgifter beträffande en man som skulle mönstra inom kort. SÄPO redovisade inga detaljer betr. personen i fråga, men tydligen misstänktes han vara högerextremist. MUST kontaktade Pliktverkets regionkontor dels för att få begärda adressuppgifter, dels i syfte att förhindra att han inskrevs för tjänstgöring. Pliktverket hade redan på annan grund än den mönstrandens politiska sympatier funnit att det inte var aktuellt att inskriva honom för tjänstgöring. Några adressuppgifter kunde Pliktverket inte lämna ut.

ler skada dess anseende. Ibland är det den värnpliktige själv som meddelar verket att han omfattar extrema åsikter eller har gått med i en extremistisk organisation. Hans lämplighet för inskrivning för tjänstgöring kan då utredas på nytt.

Om det efter en värnpliktigs inryckning framkommer skäl att anta att han är mindre lämplig att fortsätta sin tjänstgöring i aktuell befattning, skall utredning ske. Utredningen kan leda till att den värnpliktige ges en ny befattning vid förbandet eller vid ett annat förband.²¹¹ Om utredningen ger vid handen att den värnpliktige inte är lämplig att tjänstgöra inom Försvarsmakten, kan Pliktverket efter framställning från MUST ändra hans inskrivning till civilplikt. Och om han bedöms som helt olämplig för tjänstgöring som totalförsvarspliktig, återkallar Pliktverket inskrivningsbeslutet. Endast det förhållandet att en värnpliktig gett uttryck åt extremistiska uppfattningar utgör inte tillräcklig grund för ett avskiljande. I något fall skall emellertid en förbandschef på eget bevåg ha frikallat en nazistisk värnpliktig från fortsatt tjänstgöring.

Säkerhetsprövning av annan personal

I fråga om personer som söker anställning inom försvaret eller antagning som hemvärnsman gör säkerhetsavdelningen sedan 1980-talet mer individualiserade bedömningar. I de fall en person bedöms som klart olämplig för den sökta befattningen fattar avdelningen beslut om att personen inte får anställas. Därigenom undviker man att sprida mycket integritetskänslig information. I regel väljer man emellertid att tillställa det förband (motsv.) som svarar för anställningen (en sammanfattning av) säkerhetspolisens PM rörande utfallet vid personalkontroll jämte en rekommendation i ärendet för att förbandet mot bakgrund av annan information skall kunna göra en avvägning av personens lämplighet för befattningen. Säkerhetsavdelningen har en rådgivande funktion gentemot förbanden då det gäller att "tolka" registerutdragen. Ärendena återrapporteras till säkerhetspolisen varvid deras PM medsänds. De inom säkerhetsavdelningen på grundval av utfallen från säkerhetspolisen upprättade promemoriorna sparas och hålls samlade i alfabetisk, (tidigare kronologisk) ordning. Det har uppgetts att FUN

²¹¹ Beslut om omplacering inom eget förband fattas av förbandschefen. Beslut om omplacering till annat förband fattas av Försvarsmakten. Om omplacering innebär ändrad utbildningsort eller tjänstgöringstid, krävs den värnpliktiges skriftliga samtycke; i annat fall hänskjuts ärendet till Pliktverket.

inte haft något att invända mot arkiveringsmetoden. Det har förekommit handläggningsfel t.ex. på det sättet att flera sökande till en säkerhetsklassad tjänst har underkastats registerkontroll eller att personer anställts utan att resultatet av registerkontrollen avvakts.

I en årsöversikt avseende subversiv verksamhet år 1987 angavs att antalet "misstänkta infiltrationsförsök" hade minskat från 48 år 1981 till mellan 15 och 20 åren 1982-85, 27 år 1986 och 28 år 1987. Av 1987 års fall skulle sju ha utgjorts av KPML(r):are, 12 av SKP:are, två av SP:are, två av clartéister och ett av en medlem i (den vid denna tid uteslagna) Demokratisk Allians. Av fallen skall nio ha avsett antagning till hemvärdet och sju SUA-arbeten.²¹² Infiltrationsförsök bedömdes också ha avsett anställning vid försvarsmakten och krigsplacering.²¹³ Som en möjlig förklaring till det förhållandevis stora antalet utfall i samband med ansökan om antagning till hemvärdet har angetts, att detta var ett sätt för sökanden att ta reda på om han fanns antecknad i SÄPO:s register.

I årsöversikten konstaterades att ca hälften av 1987 års fall berörde f.d. SKP, vilket ansågs som logiskt "med tanke på partiets principiella försvarsvänlighet och stora medlemstillströmning under 1970-talet". Det anfördes vidare att det borde beaktas att SKP inte längre existerade som en politisk rörelse och att dess efterföljare Solidaritetspartiet "såväl i teori som praktik tagit avstånd från subversion och revolutionär kamp". Det ansågs därför svårt att generellt göra någon bedömning av SKP-utfall vid personalkontroll. Rörelsens ändrade inriktning borde "i framtiden leda till en omprövning från säkerhetssynpunkt. Detsamma torde gälla den gamla studentvänsterrörelsen Clarté."²¹⁴

Däremot såg man med allvar på de fall som ansågs kunna knytas till KPML(r), eftersom partiet hade "ett verksamt militärutskott och en uttalad subversiv ambition gentemot försvaret. Av de sju fallen kan därför flera antas vara kopplade till verkliga infiltrationsförsök." Samma bedömning gjordes beträffande de båda utfallen avseende SP.²¹⁵

Några systematiska försök till infiltration från högerextremistiska organisationers sida kunde vid denna tid inte konstateras, men det bedömdes tveklöst finnas ett stort intresse för militär utbildning och aktivitet bland många unga medlemmar i Sverigepartiet

²¹² HPM 158, 19.2.1988, Utg HPM, MUST:s arkiv

²¹³ HPM 153, 17.2.1988, Utg HPM, MUST:s arkiv

²¹⁴ HPM 158, 19.2.1988, Utg HPM, MUST:s arkiv

²¹⁵ Ibid.

och NRP. Det ansågs angeläget att personalkontrollen beträffande högerextremister förbättrades, bl.a. mot bakgrund av "Sverigepartiets framfart".²¹⁶

Från början av 1990-talet har antalet utfall vid personalkontroll minskat kraftigt. Säkerhetsavdelningen har inte sett några tecken på infiltrationsförsök. Några sådana omnämns inte heller i det skriftliga materialet.

Inom hemvärnet är samtliga befattningar säkerhetsklassade. Beslut om antagning fattas av respektive hemvärnschef. En noggrann prövning skall göras innan någon antas som hemvärnsman. Prövningen innefattar, förutom registerkontroll, intervju med och hembesök hos den sökande, referenstagning och inhämtande av yttrande från sökandens hemkommun rörande dennes vandel. Tillhörighet till en extremistisk organisation eller ett överdrivet vapenintresse kan utgöra hinder mot antagning. Det uppges inte vara ovanligt att ansökningar om antagning som hemvärnsman avslås som en följd av vad som framkommer vid utredningen. På en del håll, särskilt i storstäderna, kan det dock brista i hemvärnschefernas personliga kunskap om de sökande. Försvarsområdesbefälhavaren kan besluta om att avskilja en olämplig hemvärnsman.²¹⁷

För frivilligorganisationernas del gäller stadgebestämmelser som gör det möjligt att omedelbart avskilja en medlem som visat sig olämplig.

All personal i utlandsstyrkan är placerad i säkerhetsklass. Sweden-Int begär registerkontroll beträffande denna personal. Enstaka personer, vilka tjänstgjort i utlandsstyrkan, har omedelbart sänts tillbaka till Sverige med anledning av att de gett uttryck för ett rasistiskt eller på annat sätt oetiskt synsätt.²¹⁸

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ Fobef i Västra Götaland skrev i slutet av 1990-talet ett brev till samtliga hemvärnsmän inom fo:t och förklarade att om en hemvärnsman deltog i nazistiska aktiviteter, skulle det få till följd att försvaret inte längre hade förtroende för honom. I HPM 567, 1.9.1988, Utg PM, MUST:s arkiv, underströk säkerhetsavdelningen vikten av att myndigheter som fattade beslut om antagning av hemvärnsmän etablerade goda kontakter med berörda kommunala nämnder för att skapa förutsättningar för utförliga och väl underbyggda yttranden i dessa ärenden. SHPM 176/5131, 26.10.1999, MUST:s arkiv, utgör en skrivelse från Registernämnden till MUST rörande en person som sökt antagning till hemvärnet. När mannen några år tidigare ansökt om FN-tjänstgöring hade Registernämnden lämnat ut uppgifter om honom ur SÄPO:s register enligt vilka han hyste sympatier för VAM. I samband med den nu aktuella registerkontrollen hade Registernämnden kommunicerat uppgifterna med mannen, som förnekat dessa. Sedan SÄPO hållit säkerhetssamtal med mannen, bedömde Registernämnden att registeruppgifterna torde varit felaktiga. Registeruppgifterna utlämnades därför inte denna gång. Registernämnden hemställde att "Försvarsmakten i eventuellt förekommande register över registerkontrollerade personer antecknar vad som sålunda förekommit".

²¹⁸ Försvarsmaktens skrivelse till regeringen 28.5.1997, 20 300:67389

Utredningsdetaljen har fortsatt sitt arbete med sådana personer som är anställda inom försvaret och som bedöms utgöra säkerhetsrisker enligt samma principer som tidigare. Främst är det fråga om officerare men det förekommer även reservofficerare och civilanställd personal. Endast i enstaka fall föranleds riskbedömningen av att den anställde själv är engagerad i ett ytterlighetsparti eller har någon nära anhörig som är engagerad i ett sådant parti. Sammanlagt rör det sig vid varje tidpunkt om högst några hundra personer (tidvis väsentligt färre) som är föremål för uppmärksamhet av detta slag. Sådana personer följs ofta upp under flera år i samverkan med bl.a. säkerhetspolisen. Utredningsdetaljen håller också regelbundet säkerhetssamtal med personerna i fråga.²¹⁹

En förrädsman i skyddsklassad befattning vid P 7/Fo 11 som öppet visade sin tillhörighet till KPML(r) omplacerades år 1983 efter personalkontroll av säkerhetsskäl. Han väckte talan mot staten med yrkande att omplaceringen skulle förklaras sakna rättsverkan mot honom. Såväl tingsrätten som Arbetsdomstolen lämnade käromålet utan bifall. Arbetsdomstolen konstaterade att beslutet om omplacering var ett arbetsledningsbeslut och att den principiella utgångspunkten är att arbetsgivaren kan fatta sådana beslut efter fritt val. Endast den omständigheten att staten anfört säkerhetsaspekter som skäl för omplaceringen utgjorde inte skäl för domstolen att ingå i en närmare prövning av det sakligt berättigade i omplaceringsbeslutet. Domstolen fann inte heller något stöd för att omplaceringsbeslutet skulle ha dikterats av osakliga skäl eller att omplaceringsfrågan eljest skulle ha handlagts godtyckligt.²²⁰

Åtgärder mot högerextremism inom försvaret

I en specialorientering år 1992 redovisades de åtgärder som vidtagits för att stävja tendenser till rasism och högerextremism inom försvaret. I februari 1992 hade den högsta militärledningen i en stor dagstidning gått ut med en vädjan om bekämpning av rasism. I två fall hade officerselever som kunde knytas till kretsar av rasistisk, våldsfixerad ungdom avskilts från sin tjänst. (En av dessa torde ha uppträtt i pressen som medlem av den i massmedierna uppmärksammade gruppen "Gardet".) En värnpliktig som deltagit i 30 no-

²¹⁹ HPM 623, 2.12.1985, "Synpunkter kring personalärenden och utredning", vari anges med vilka intervall och på vilket sätt berörda personer skulle följas upp, Säk/U HPM, MUST:s arkiv

²²⁰ HPM 1090, 6.12.1983, Utg HPM, MUST:s arkiv och ADD 1986:28

vember-firandet i Lund och som förekommit på en tidningsbild med armen höjd till Hitlerhälsning hade omplacerats till en mindre känslig befattning. Vapenintresserad och våldsfixerad ungdom bedömdes söka sig till FBU eller hemvärdet, varför det angavs som väsentligt att ägna uppmärksamhet åt politiska tendenser inom dessa organisationer. Högerextrema tendenser hos värnpliktiga och yngre befäl bedömdes som en allvarlig fråga som måste hanteras handfast och med gott omdöme. All personal inom försvaret borde ges information om nazismens ideologi och historia. En klar markering mot rasism borde göras.²²¹

Ett led i denna strävan är den utbildning i etik och moral som sedan mitten av 1990-talet ges vid officershögskolorna.²²²

I december 1996 tog Rådet för insyn i Försvarmakten i en skrivelse till regeringen upp frågan om ökade möjligheter att avskilja anställda och värnpliktiga, som av moraliska eller etiska skäl bedömdes olämpliga, från tjänstgöring inom Försvarmakten.²²³ Bakgrunden till skrivelsen var bl.a. att Arbetsdomstolen i en dom ogiltigförklarat Försvarmaktens uppsägning av en aktiv officer, som var medlem i en motorcykelklubb misstänkt för kopplingar till kriminell verksamhet²²⁴, och uppgifter om fall av rasistiska åsikter hos enstaka soldater under grundutbildning och inom internationell tjänstgöring.

Med anledning av insynsrådets skrivelse uppdrog regeringen åt Försvarmakten att, med avseende på de senaste tio åren, redovisa dels hur stort problemet var, dels hur frågan hanterades av de militära myndigheterna och att redogöra för sin syn på hur dessa frågor borde hanteras i framtiden.²²⁵

I sitt svar²²⁶ konstaterade Försvarmakten inledningsvis att det endast förelegat ett fåtal fall där personer som tjänstgjort inom myndigheten visat sig olämpliga på grund av moraliska eller etiska skäl, men att även sådana enstaka fall medfört kraftigt negativa effekter vad gällt allmänhetens förtroende för Försvarmakten. Det var därför mycket viktigt att man hade möjlighet att agera mot personer som visade sig olämpliga i aktuellt hänseende. Särskilt betonades vikten av officerares oförvitlighet.

²²¹ HPM 080, 16.3.1992, SäkU PM. Om "Gardet", se SHPM 038, 4.5.1992, där "Gardet" betecknas som en underjordisk, militant grupp, och HPM 080, 16.3.1992, SäkU PM där det sägs att gruppen vid tiden för den mediala uppmärksamheten inte existerade och att det mest tydde på att Gardet var "en lyckad PR-bluff". Samtliga handlingar i MUST:s arkiv

²²² HPM 796, 18.1.1996, SäkU PM, MUST:s arkiv

²²³ Skrivelse till regeringen 10.12.1996, Regeringskansliets dnr Fo96/3272/MIL

²²⁴ AD 1995:22

²²⁵ Regeringsbeslut 10.4.1997, Fo96/3272/MIL (delvis)

²²⁶ Skrivelse till regeringen 28.5.1997, 20 300:67389

Orsaken härtill är officersyrkets speciella karaktär. I en krigssituation skall officeren deltaga i och leda landets försvar. Han/hon har härvid rätt och skyldighet att bruka de yttersta våldsmedel samhället förfogar över. I fredstid skall officeren, stödd på en plikttag, utbilda ungdomar i bruk av vapen för landets försvar. Officersrollen ställer enligt Försvarmaktens uppfattning därmed speciella krav. Den är ej förenlig med moraliska och etiska värderingar som bygger på en icke demokratisk samhällssyn. Det är därmed ej heller möjligt att omplacera en olämplig officer till annan befattning med bibehållen ställning som officer.

Beträffande problemets omfattning konstaterades att det var omöjligt att ange hur många anställda och värnpliktiga som hade rasistiska eller på annat sätt oetiska värderingar. Några fall där anställd personal blivit föremål för åtgärder på grund av tillhörighet till rasistiska organisationer var inte kända. Men två civilanställda hade av Försvarets personalansvarsnämnd ålagts disciplinpåföljd för att de fällt rasistiska uttalanden. Beträffande en värnpliktig som var medlem i en rasistisk organisation hade Försvarmakten hos Pliktverket hemställt om ändrad uttagning, men Pliktverket hade inte vidtagit någon åtgärd med hänsyn till att den värnpliktige endast utnyttjat sin grundlagsenliga yttrandefrihet och föreningsrätt. Bland frivilligorganisationernas personal fanns ett fåtal fall kända där medlemmar tillhört eller gett uttryck för sympatier med rasistiska eller nationalsocialistiska organisationer. Även inom hemvärdet var några enstaka sådana fall kända. Beträffande frivilligorganisationerna och hemvärdet förelåg det emellertid inte några rättsliga problem med att avskilja en olämplig medlem från verksamheten. I skrivelsen redovisades också fall rörande anställd personal med anknytning till kriminella motorcykelklubbar och åtgärder mot dessa.

Problem ansågs uppkomma främst i fråga om den tillsvidareanställda personalen. För att kunna skilja en tillsvidareanställd från anställningen enbart på grund av medlemskap i en organisation bedömdes det behövas en grundlagsändring. Det var inte heller en framkomlig väg att omplacera en olämplig officer till en annan befattning. Praktiskt taget alla befattningar som yrkesofficer innebar nämligen kontakt med värnpliktiga eller tillgång till känslig information om förvaring av vapen, ammunition, sprängmedel m.m. Om det fanns en befattning att omplacera till, skulle detta för övrigt troligen anses som en så ingripande åtgärd att omplaceringen skulle

betraktas som ett skiljande från anställningen. Det saknades därför verktyg för att Försvarsmakten skulle kunna agera mot anställda som visat sig olämpliga på grund av etiska eller moraliska skäl. En möjlighet att komma till rätta med problemet angavs vara att regeringen fick en vidgad möjlighet att besluta att skilja en anställd från anställningen eller förflytta denne till annan myndighet.²²⁷

Insynsrådets framställning ledde inte till några lagstiftningsåtgärder.

I ett remissyttrande till regeringen år 2001 har Försvarsmakten återkommit till behovet av att det skapas möjlighet att skilja personer med aktivt medlemskap i vissa organisationer eller som öppet företräder odemokratiska eller rasistiska organisationer eller grupperingar från en anställning i försvarsmakten eller från möjligheten att ges utbildning inom försvaret.²²⁸

8.3.3 Register

Vid säkerhetsavdelningen har man fortsatt att föra ett register, det s.k. *arbetsdiariet*, över inkomna handlingar, sökbara på namnen på vederbörande personer, företag och organisationer eller på händelser. På korten antecknas även en rubrik (ärendebeteckning) och handlingens diarienummer, så att den underliggande handlingen skall kunna återfinnas. Beslut om anteckning i diariet fattades tidigare av cheferna för SäkU respektive SäkI men anteckning sker numera i samtliga fall då en särskilt hemlig PM (SHPM) upprättas. Tillgången till diariet är begränsad till en snäv krets av högre befattningshavare inom avdelningen.

I diariet finns registerkort främst över utländska medborgare som misstänks bedriva underrättelseverksamhet mot Sverige liksom över utländska underrättelseorganisationer och vissa utländska fartyg. Men där finns också kort över svenska medborgare, organisationer och företag. Det gäller försvarsanställda beträffande vilka utfall har förekommit vid registerkontroll eller om vilka har inkommit rapporter som kan tyda på att vederbörande utgör en säkerhetsrisk. Också beslut av Försvarets personalansvarsnämnd kan

²²⁷ Möjligheter för regeringen att skilja en anställd som bedöms olämplig från arbetsuppgiften finns redan enligt 31 § lagen (1994:260) om offentlig anställning, förutsatt att det är nödvändigt med hänsyn till landets bästa; jfr även 8 § lagen (1994:261) om fullmaktsanställning rörande förflyttning av anställd till annan myndighet.

²²⁸ Yttrande över betänkandet Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. Straffansvarets räckvidd (SOU 2000:88), 8.2.2000, 20 710:61772, MUST:s arkiv

föranleda upprättandet av ett registerkort. Vidare upprättas kort över svenska medborgare som utsatts för kontaktförsök av utländska underrättelsetjänster. Fram till mitten av 1990-talet upprättades registerkort även över svenskar med anknytning till ytterlighetsorganisationer och fredsrörelser, såvida de intog en ledande ställning i organisationen eller direkt eller indirekt hade kontakt med östambassader eller terroristorganisationer. Bland registrerade organisationer kan nämnas Fredstramparna, Föreningen Hopp och Framtid och Fristadsrörelsen. Även SUA-företag beträffande vilka utfall förekommit vid registerkontroll antecknas i diariet. Numera uppges varken extremistorganisationer eller ledande företrädare för sådana organisationer registreras.

Diariet används som sökingång, t.ex. vid förfrågningar inom Högkvarteret eller från SÄPO. (Förekomsten av diariet är känd av befattningshavare vid SÄPO.) Diariet hade alltså under 1990-talet även en "larmklockefunktion". Nya anteckningar på registerkortet signerades nämligen av chefen SäkU. Om den nya anteckningen sammanställd med de tidigare tydde på att personen utgjorde en säkerhetsrisk, kunde det föranleda åtgärder, t.ex. i form av ett säkerhetssamtal med den berörde eller kontakt med SÄPO. Någon sådan funktion uppges registret inte längre ha.

Också i samband med säkerhetsprövning kontrolleras om personen finns antecknad i diariet. Uppgifter som på detta sätt kan återfinnas, t.ex. om alkoholism, vägs in i totalbedömningen. Ibland kan sådana uppgifter medföra att en förnyad registerkontroll inte bedöms erforderlig. Om en förnyad registerkontroll företas, men inte ger utfall, uppges emellertid ingen särskild hänsyn tas till vad som framkommit vid tidigare kontroll (och uppgifterna från det tidigare utfallet lämnas inte ut).

Registerkortet (men inte underliggande handlingar) gallras fortlöpande, t.ex. med anledning av att personen i fråga avlidit. Men ännu omkring år 1990 dök det upp kort från slutet av 1940-talet som gallrades. I början av 1990-talet uppges en systematisk gallring av diariet ha skett, varvid bl.a. sådana kort som endast innehöll uppgift om politisk organisationstillhörighet skall ha rensats ut.

Vid en inventering år 1991 omfattade arbetsdiariet drygt 25 000 registerkort, varav närmare 21 000 avsåg utländska medborgare och ca 3 300 svenska medborgare. Övriga kort avsåg bl.a. företag, organisationer och rörelser samt utländska underrättelse- och terroristorganisationer. År 1996 företogs en omfattande gallring av diariet, varvid bl.a. gallrades kort avseende personer som var 80 år eller äldre och kort med uppgifter om personer tillhörande revolutionära

organisationer, vilka inte längre bedömdes utgöra något hot. Åtskilliga kort som endast rörde medlemskap i SKP, KPML(r), Sverigedemokraterna m.fl. partier gallrades liksom vissa kort beträffande personer med anknytning till APK och VPK, vilka registrerats av andra skäl än sin politiska övertygelse, t. ex. på grund av kontakter med utländska underrättelseofficerare.

Efter gallringen fanns drygt 17 000 kort kvar, varav ca 2 400 rörde svenska medborgare. Sedan dess har ingen systematisk gallring skett. Diariet uppges nu omfatta ca 20 000 kort. En stickprovsundersökning av diariet som kommissionen företagit i januari 2001 gav vid handen att det inte innefattade kort på personer enbart på grund av deras medlemskap i en politisk organisation eller ens ledande ställning inom en sådan organisation. Däremot fanns där kort med namn på politiskt verksamma personer på grund av (misstänkta) kontakter med medborgare i öststater eller terroristmisstänkta. Beträffande en tidigare plogbillsaktivist fanns också antecknat bl.a. hans anknytning till ett politiskt ungdomsförbund. Mest anmärkningsvärd var en anteckning om en ledande person inom en fredsorganisation med anledning av att han år 1989 skulle ha gjort ett uttalande mot JAS-projektet. Politiska partier som t.ex. APK eller KFML(r), SKP eller VPK eller rörelser som plogbillsrörelsen eller VAM var inte registrerade. Däremot fanns kort över Svenska Fredskommittén och Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, något som förklarades kunna sammanhålla med den kartläggning av fredsrelserna som gjordes omkring år 1990.

I samband med att FUN år 1996 inspekterade säkerhetsavdelningen visade chefen för MUST diariet. FUN skall emellertid inte haft några invändningar mot diariet, eftersom det inte innehöll några sakuppgifter, och skall bara ha anmärkt att det var konstigt att det inte var upplagt på data.

Genom förordningen (2001:703) om viss behandling av personuppgifter inom Försvarmakten och Försvarets radioanstalt har arbetsdiariet fått en rättslig reglering. Där föreskrivs bl.a. att Försvarmakten, i den omfattning som är nödvändig för att bedriva säkerhetsskyddsverksamhet, skall föra ett säkerhetsregister. Ett säkerhetsregister har till ändamål att ge underlag för beslut eller bedömningar i frågor som syftar till att förhindra säkerhetshotande verksamhet som riktas mot Försvarmakten, andra myndigheter eller någon annan som Försvarmakten enligt säkerhetsskyddsförordningen har tillsyn över. Ett sådant register får endast innehålla personuppgifter

1. om personen kan misstänkas för att ha utövat eller komma att utöva verksamhet som innefattar hot mot rikets säkerhet eller terrorism,
2. om uppgifter förekommer i samband med att en person har genomgått registerkontroll enligt säkerhetsskyddslagen (1996:627)
3. om det kan antas att personen bedriver annan säkerhets-hotande verksamhet än som avses i 1, och det finns särskilda skäl till att registret skall innehålla uppgiften, eller
4. om personen har lämnat uppgifter om säkerhetshotande verksamhet.

Det skall av registret framgå på vilken grund registrering skett. I registret får antecknas endast

1. identifieringsuppgifter,
2. uppgifter om de omständigheter och händelser som ger anledning att anta att den registrerade har betydelse för myndighetens verksamhet att förhindra säkerhetshotande verksamhet,
3. upplysningar om varifrån den registrerade uppgiften kommer och om uppgiftslämnarens trovärdighet, och
4. hänvisning till de ärenden där uppgifter om den registrerade behandlas.

Personuppgifterna skall gallras senast tio år efter den senast införda uppgiften om den registrerade. Om det finns särskilda skäl, får dock uppgifterna stå kvar under längre tid. Arbetsdiariet skall nu läggas över till data. I samband härmed kommer en gallring att ske.

Uppgifter har även lämnats om ett inofficiellt register som fördes vid säkerhetsavdelningen under några år på 1990-talet. En befattningshavare vid SäKI lade under decenniets förra hälft upp ett personregister på en löstagbar hårddisk på en icke nätuppkopplad dator. I detta förde han in uppgifter dels om anställda vid myndigheter under Försvarsdepartementet beträffande vilka utfall skett vid registerkontroll, dels om värnpliktiga med kopplingar till VAM och dels om svenskar som deltagit på kroatisk sida i inbördesstriderna i Jugoslavien ("Pluton Viking"). Registret skall ha omfattat knappt 500 personer, sökbara på namn och personnummer. Befattningshavaren utnyttjade registret i samband med registerkontroll för att se om det tidigare förekommit utfall. Ett särskilt syfte var att förhindra att högerextremister antogs till FN-tjänstgöring. Re-

gistret var känt av chefen för säkerhetsavdelningen. Sedan befattningshavaren slutat övertogs registret av hans efterträdare. I samband med nästa byte på befattningen förstördes hårddisken, sedan namnen på "VAM:are" och medlemmar av "Pluton Viking" förts över till arbetsdiariet.

8.4 Sammanfattning och bedömning

Den militära säkerhetstjänstens huvuduppgift är att förhindra säkerhetshotande verksamhet, främst olovlig underrättelseinhämtning, inom försvarsmakten. Från slutet av 1950-talet och långt in på 1990-talet hade säkerhetstjänsten även en "larmklockefunktion", dvs. den skulle bidra med uppgifter som tydde på att en väpnad konflikt kunde vara förestående. Tidvis har uppgiften uppfattats så att säkerhetshotande verksamhet som mer eller mindre nära berört försvaret, t.ex. försvarsnegativ propaganda och kommunistisk verksamhet inte bara vid krigsviktiga industrier utan också i samhället i stort, ansetts vara förhållanden som den militära säkerhetstjänsten borde ägna uppmärksamhet. Och detta särskilt som man inte ansåg att säkerhetspolisen gjorde tillräckligt för att följa upp sådana företeelser. Detta ledde till långvariga och ibland inflammerade revirstrider med polisen. Under de senaste decennierna har emellertid den militära säkerhetstjänsten av allt att döma hållit sig inom de ramar som gällt för verksamheten och samarbetet med säkerhetspolisen har löpt friktionsfritt.

8.4.1 Inhämtning

Underlaget för den militära säkerhetstjänstens verksamhet, som fram till omkring år 1990 var starkt koncentrerad till försvarsstaben, utgjordes främst av uppgifter från säkerhetspolisen. Men man hade också egen inhämtning huvudsakligen genom öppna källor och rapportering inom försvarsmakten och från andra myndigheter. Försvarsstaben hade särskilt under 1940- och 1950-talen även ett antal förtroliga meddelare som rapporterade om förhållanden bl.a. inom det svenska kommunistpartiet och detta närstående organisationer, uppgifter som förmedlades vidare till säkerhetspolisen. De synpunkter som kommissionen anfört i avsnitt 7.4 om integritetskränkande rapportering gäller i hög grad också dessa meddelare och det sätt på vilket försvarsstaben hanterade dem. Främst

under 1970-talet förekom en flitig intern rapportering om misstänkta sabotage, misstänkt subversion och annan försvarsfientlig och/eller disciplinupplösande verksamhet från den revolutionära vänsterns sida vid och i anslutning till förbanden. Yttre spaning förekom i obetydlig utsträckning och då i regel genom att någon officer besökte ett offentligt möte med någon organisation vars verksamhet bedömdes som säkerhetshotande.

Genom organiserandet av grupp B i slutet av 1950-talet tillfördes den militära säkerhetstjänsten ett inhämtningsorgan med breda kontaktytor mot den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen. Under några år ägnade sig grupp B åt en intensiv inhämtning av uppgifter om kommunister för försvarsstabens och säkerhetspolisens räkning. Även IB kom under 1960-talet att i inte obetydlig omfattning rapportera om förhållanden och personer inom extremvänstern.

Den militära säkerhetstjänsten på central nivå har under det senaste decenniet över huvud taget inte ägnat sig åt någon aktiv inhämtning av säkerhetsunderrättelser såvitt avser författningsskyddet. Däremot har det förekommit och förekommer alltjämt viss rapportering inom försvarsmakten om säkerhetshotande verksamhet med politiska förtecken, under de senaste tio åren huvudsakligen av högerextremistisk karaktär.

8.4.2 Samarbete med utländska tjänster

Den militära säkerhetstjänsten hade tidigt ett visst samarbete med Danmark. Sedan slutet av 1940-talet har man också bilateralt samarbetat med andra västliga underrättelse- och säkerhetstjänster. Samarbetet har huvudsakligen rört öststaternas underrättelse- och subversiva verksamhet samt säkerhetsskydd för Sveriges import av krigsmateriel och "know how". Särskilt under det kalla krigets första decennier torde detta samarbete inverkat på den svenska militärens syn på de svenska kommunisterna som säkerhetsrisker såväl under fredsförhållanden som vid ett krig med Sovjetunionen, som ansågs vara den enda tänkbara angriparen.²²⁹ Och det måste rimligtvis också ha medverkat till att knyta det svenska försvaret närmare västmakterna. Därmed är inte sagt att samarbetet inneburit något avsteg från Sveriges alliansfria ställning.

Utländska samarbetspartner har i begränsad utsträckning delgett försvarsstaben uppgifter om svenska organisationer och medborga-

²²⁹ SOU 1994:11 s. 301

re med anknytning till ytterlighetsorganisationer. För den militära säkerhetstjänsten har gällt att man inte får lämna ut uppgifter om svenska medborgare till utländska samarbetspartner. Trots detta förmedlade försvarsstaben under 1950-talet utländska förfrågningar om säkerhetsklarering till statspolisen. För den enskilde positiva besked vidarebefordrades till frågeställaren. Negativa besked skall däremot inte ha lämnats ut. Detta innebar naturligtvis att reglerna i realiteten kringgicks. Det finns också enstaka handlingar som tyder på att uppgifter om svenska extremistiska organisationer och medborgare lämnats ut i vidare omfattning än så. Ett flagrant avsteg från vad som gällde var då en befattningshavare vid inrikesavdelningen i början av 1950-talet lämnade över en förteckning över kanske ett hundratal svenska kommunister och nazister till ett par västliga underrättelsetjänster. Regeringen informerades om saken. Den skyldige slapp undan med en utskällning.

8.4.3 Bearbetning

Ända fram till början av 1960-talet saknade den militära säkerhetstjänsten resurser att i någon nämnvärd utsträckning bearbeta och analysera det inkomna materialet. Man nöjde sig i huvudsak med att registrera uppgifterna och vidarebefordra dem till säkerhetspolisen. Uppfattningen om säkerhetstjänsten som en del i underrättelsetjänstens larmklockefunktion medförde dock från omkring år 1960 att ökad vikt lades vid bearbetning och analys av säkerhetsunderrättelser, även beträffande vad som uppfattades som av Sovjetunionen styrd subversiv verksamhet. Det gällde att skapa en "normalbild" av säkerhetshotet. Avvikelse från denna normalbild skulle kunna tyda på ett ökat eller minskat hot om ett krigsutbrott.

Från mitten av 1960-talet påbörjades en mer systematisk uppföljning av opinionspåverkan berörande försvaret och år 1968 skapades en särskild enhet, analysdetaljen, för detta ändamål. Genom att analysera de försvarsfientliga organisationernas angreppsmetoder skulle man kunna förbereda truppbefälet på vad som kunde inträffa vid förbanden och anvisa lämpliga motåtgärder. Analysdetaljen upphörde som en självständig enhet i slutet av 1970-talet. År 1982 inrättades i stället en subversivdetalj med uppgift att söka klarlägga den subversiva verksamheten inom försvarsmakten. Detaljen sökte kartlägga sådan desinformationsverksamhet inom och utom landet som ansågs vara riktad mot försvaret liksom samhällsomstörtande verksamhet och terrorism. Omkring år 1990 ägnade

man särskilt intresse åt freds- och miljörelserna, vars kampanjer mot främst västmakternas kärnvapen men även mot de svenska försvarsanslagen bedömdes kunna vara inspirerade av Sovjetunionen.

Försvarsstaben har sammanställt uppgifter om säkerhetshotande verksamhet som tillställts totalförsvarsmyndigheter i orienterande syfte.

8.4.4 Infiltrationsskydd

På militärt håll ansågs personalkontrollen länge utgöra ett viktigt verktyg för att förhindra att personer som på grund av anknytning till vad som uppfattades som extremistiska eller subversivt verkande organisationer eller av andra skäl bedömdes kunna utgöra säkerhetsrisker hamnade i ömtåliga befattningar. Syftet var i första hand att förhindra kommunistisk infiltration. Registerutfall rörande politiska förhållanden medförde oftast att den kontrollerade inte kom i fråga för den aktuella befattningen. Beslut härom fattades av ÖB genom försvarsstaben eller – efter delegation i det enskilda fallet – av försvarsgrenschefer eller anställningsmyndighet (motsv.).

Ibland hände det att en myndighet anställde en person på en skyddsklassad befattning utan att först föranstalta om personalkontroll eller avvakta resultatet av en sådan kontroll. I sådana fall lät man inte sällan anställningsförhållandet bestå (om än ibland med ändrade arbetsuppgifter), även om personalkontrollen gav ett utfall som skulle ha medfört att personen inte hade anställts. Härigenom undvek man såväl att den anställde drabbades av rättsförlust som att det uppstod offentligt bråk om personalkontrollen. Det kan konstateras att denna ordning inte tillämpades i det s.k. Leanderfallet. Detta skall ha berott på att man inom säkerhetsavdelningen, när man delegerade prövningen av om Leander – trots personalkontrollutfallet – skulle anställas som museitekniker vid marinmuseet i Karlskrona, inte var medveten om att denne redan hade fått tjänsten.

Värnpliktsuttagning och krigsplacering var de kvantitativt dominerande anledningarna till personalkontroll. För den enskilde viktigare var naturligtvis om han eller hon till följd av personalkontrollen inte fick en tjänst eller ett uppdrag. Enligt kommissionens mening tillämpade försvarsmyndigheterna långt in på 1970-talet en alltför rigid hållning vid bedömningen av om personer med anknytning till extremistiska och liknande organisationer kunde anförtros sådana uppgifter. Redan förekomsten av sådan anknytning i

utfall av personalkontrollen togs ofta till intäkt för opålitlighet. Den självständiga prövning som enligt bestämmelserna ankom på anställningsmyndigheten blev härigenom närmast en chimär. Det är att märka att försvarsministern i de få fall som fördes till hans prövning inte sällan ändrade de militära myndigheternas beslut till den klagandes förmån.

Kontinuerlig uppmärksamhet ägnades åt personer anställda inom försvaret som av skilda skäl bedömdes som säkerhetsrisker. Anledningen härtill var i regel misstänkta kontakter, missbruk etc. och sällan deras politiska uppfattning. Under 1960- och 1970-talen förekom det dock reservofficerare och reservofficersaspiranter som sympatiserade med den yttersta vänstern. Detta fick i regel inte några mer drastiska konsekvenser för de berörda men de följdes upp av den militära säkerhetstjänsten i samarbete med säkerhetspolisen.

Från denna tid har kommissionen funnit ett fall där ett förband sökt göra sig av med en radikal och besvärlig värnpliktig genom att tvinga honom att undergå psykiatrisk undersökning, varvid läkaren dock inte fann någon sjukdomsdiagnos. Enligt en tidningsuppgift skall emellertid utgången ha blivit den motsatta i ett annat liknande fall. Förfaranden av detta slag framstår närmast som myndighetsmissbruk.

Under 1980-talet kom personalkontrollen att uppfattas som ett alltför trubbigt vapen för att förhindra att personer som inte bedömdes pålitliga från säkerhetssynpunkt placerades i känsliga befattningar. Den kom därför att i ökande utsträckning kompletteras med referenstagning och skyddssamtal. Ännu vid denna tid bedömdes personer med anknytning till KFML(r), SP och Solidaritetspartiet, dvs. f.d. SKP, försöka infiltrera försvaret. År 1987 konstaterades dock att Solidaritetspartiet hade tagit avstånd från subversion och revolutionär kamp och att SKP redan tidigare intagit en principiellt försvarsvänlig hållning. Detta ansågs böra leda till en omprövning från säkerhetssynpunkt. Vid personalkontroll i samband med ansökningar om antagning till hemvärdet har förekommit ett förhållandevis stort antal utfall. Som en möjlig förklaring till detta har anförts att en sådan ansökan kunde vara ett sätt för sökanden att ta reda på om han fanns antecknad i säkerhetspolisens register.

Sedan början av 1990-talet har försvaret sökt förhindra att kriminellt belastade högerextremister ges vapenutbildning och kunskap om vapenförvaring för att förhindra att sådana kunskaper skall komma till brottslig användning. Över huvud taget har den militära

ledningen funnit det angeläget att allmänhetens förtroende för försvaret inte rubbas till följd av förekomsten av nazistisk eller främlingsfientlig personal. Av detta skäl har försvaret utan framgång sökt få till stånd ändringar i den arbetsrättsliga lagstiftningen som skulle innebära möjlighet att från tjänsten skilja officerare som inte företräder en demokratisk samhällssyn.

8.4.5 Register

Den militära säkerhetstjänsten har alltsedan andra världskriget fört register över rapporter rörande verksamhet, organisationer och personer som uppfattats som militära säkerhetshot, det s.k. arbetsdiariet. Det förefaller som om det förbud som fram till våren 1948 gällde för säkerhetspolisen att registrera personer enbart på grund av deras anknytning till SKP i stort sett iaktogs också av militären. Därefter kom i stor utsträckning kommunister att registreras, oavsett om de i det enskilda fallet misstänktes för säkerhetshotande verksamhet eller inte. Chefen för analysdetaljen förde ett särskilt register över ett par tusen personer med en uttalat kritisk inställning till försvaret. Det var alltså ett utpräglat åsiktsregister. Inom den enhet som ansvarade för infiltrationskyddet fördes register över de tiotusentals personer beträffande vilka utfall av olika skäl förekommit vid personalkontroll. Dessutom fördes där ett s.k. beredskapsregister över kommunister och sedermera även nazister i värnpliktsåldern. De registrerade var indelade i tre kategorier efter deras användbarhet för försvaret med hänsyn till den säkerhetsrisk de ansågs utgöra. År 1961 omfattade detta register ca 6 000 personer, varav ca 1 700 i den "farligaste" kategorin. Avsikten torde ha varit att de sistnämnda vid mobilisering skulle placeras i speciella arbetskompanier.

Som en följd av förbudet mot åsiktsregistrering i 1969 års personalkontrollkungörelse, som ju visserligen endast avsåg säkerhetspolisen, beordrades en utgallring av sådana anteckningar också i försvarsstabens register. Försvarsminister Sven Andersson skall år 1969 ha gett ÖB Stig Synnergren direktiv om att försvarsstabens säkerhetsavdelning skulle förstöra de dubletter av personuppgifter från säkerhetspolisens register som hade förvarats där efter genomförda personalkontroller. Det kom emellertid att dröja ända fram till våren 1972 innan ordern verkställdes och då under närmast panikartade former.

Vid 1972 års värnpliktskonferens hade nämligen avslöjats att företrädare för de militära och polisiära säkerhetstjänsterna övervakat konferensen. Kommissionen har kunnat konstatera att syftet var att identifiera vänsterextremister bland delegaterna. Avsikten torde ha varit att dessa uppgifter senare skulle registreras hos såväl säkerhetspolisen som analysdetaljen, men avslöjandet kom i vägen. JO beslöt att utreda saken och det var kort före hans inspektion av försvarsstabens säkerhetsavdelning som registren i hast förstördes. Det gällde emellertid inte arbetsdiariet, vilket dock kan ha gallrats. Inför JO uppgav sedan företrädare för försvarsstaben att det inte förekom någon personregistrering vid staben. JO fann mot bakgrund av dessa uppgifter inte grund för de påståenden om militär åsiktsregistrering som förekommit i kölvattnet till avslöjandet vid värnpliktskonferensen. Även om de besked som lämnades till JO i formell mening må ha varit korrekta, var de i realiteten grovt missvisande. Det är naturligtvis fullständigt oacceptabelt att försvarsstaben på detta sätt vilseledde JO.

Före rensningen av registren hade dessa, med undantag för analysdetaljens register, av beredskapsskäl mikrofilmats och filmerna förts till krigsuppehållsplatsen. Mikrofilmningen kan ha varit en förklaring till varför registren inte tidigare gallrats. Personal vid MUST har under kommissionens arbete återfunnit filmerna i ett säkerhetsskåp på krigsuppehållsplatsen och ställt materialet till kommissionens förfogande. Mikrofilmerna torde ge en nära nog komplett bild av den militära säkerhetstjänstens registreringar under åren 1955-70.

Kommissionen har hört de personer som varit chefer för den militära säkerhetstjänsten sedan början av 1970-talet under sanningsplikt. De har alla förnekat kännedom om filmerna. Dessa skall alltså ha legat bortglömda på krigsuppehållsplatsen i omkring 30 år. Det kan förefalla egendomligt att materialet inte tidigare uppmärksammats. Krigsuppehållsplatsen uppges dock av säkerhetsskäl sällan besökas och omsättningen av personal på ledande poster inom den militära säkerhetstjänsten är tämligen hög. Kommissionen skulle inte på egen hand ha haft någon möjlighet att återfinna materialet. Mot denna bakgrund fäster kommissionen tilltro till uppgifterna att man inom säkerhetsavdelningen under i vart fall de senaste 25 åren inte känt till förekomsten av materialet. Det saknas därför underlag för kritik mot att filmerna behållits även sedan förbudet mot åsiktsregistrering grundlagsfästes år 1977.

Det s.k. arbetsdiariet fanns kvar efter 1972 års gallring. Däri registreras bl.a. försvarsanställda beträffande vilka utfall förekommit

vid registerkontroll. Ända in på 1990-talet registrerades också bl.a. personer med ledande ställning inom ytterlighetsorganisationer och freds rörelser. År 1996 företogs en omfattande gallring av registret, varvid registerkort som endast avsåg anknytning till ytterlighetsorganisationer rensades ut. En stickprovskontroll som kommissionen genomfört har gett vid handen att registret inte längre innehåller uppgifter av detta slag. Däremot fanns bland de registrerade politiskt verksamma personer som bedömdes som säkerhetsrisker på grund av kontakter med medborgare i öststater eller terrorister. Beträffande en plogbillsaktivist fanns också antecknat bl.a. hans anknytning till ett politiskt ungdomsförbund. Anmärkningsvärt är att en ledande person inom en fredsorganisation var registrerad med anledning endast av att han år 1989 kritiserat JAS-projektet. Denna registrering har utgjort ett klart brott mot 2 kap. 3 § regeringsformen.

Det finns också anledning att beröra frågan om i vad mån arbetsdiariet över huvud taget varit tillåtet. Eftersom diariet förts manuellt omfattades det inte av bestämmelserna i 1973 års datalag om inrättande och förande av personregister med hjälp av automatisk databehandling. Bestämmelserna i 1998 års personuppgiftslag tar däremot sikte även på manuellt förda register. Inte heller denna lag torde emellertid vara direkt tillämplig på arbetsdiariet, som är sökbart enbart på de registrerades namn. I lagen föreskrivs nämligen att för dess tillämpning på manuella register förutsätts att dessa skall vara sökbara enligt *särskilda kriterier*, dvs. det krävs att det finns mer än en sökväg in i registret. Genom en nyligen tillkommen förordning (SFS 2001:703) har arbetsdiariet, där kallat säkerhetsregister, fått en rättslig reglering i enlighet med personuppgiftslagens bestämmelser. Arbetsdiariet skall nu läggas över på data. I samband härmed kommer en gallring att ske, bl.a. för att det datoriserade registret inte skall komma att innehålla känsliga personuppgifter i personuppgiftslagens mening.

En befattningshavare vid säkerhetsavdelningen förvarade fram till år 1981 några hundratal registerkort, bl.a. över svenskar som besökt eller undergått utbildning i öststater. Troligen hade dessa kort gallrats ur arbetsdiariet. Men de kan också ha utgjort (en del av) IB:s register. Efterträdaren förstörde materialet. Registreringarna på dessa kort torde delvis ha stått i strid med grundlagens åsiktsregistreringsförbud.

Vid infiltrationsskyddsenheten fördes under 1990-talets första hälft ett datoriserat register över dels anställda vid försvarsmyndigheter beträffande vilka utfall skett vid registerkontroll, dels värn-

pliktiga med vissa högerextremistiska kopplingar. Detta har sedermera förstörts. Uppgifterna om de ca 500 personer som registret omfattade var sökbara på namn och personnummer. För detta register hade det enligt datalagen krävts licens och särskilt tillstånd av Datainspektionen; registret var emellertid inte anmält till inspektionen. Det finns därför anledning till kritik såväl mot den befattningshavare, vilken på eget initiativ lade upp registret, som mot den dåvarande chefen för säkerhetsavdelningen, vilken trots kännedom om registret inte ingrep.

9 De hemliga underrättelse- och säkerhetstjänsternas författnings- skyddande verksamhet

9.1 T-kontoret¹

Vid tiden för andra världskrigets slut sorterade under chefen för försvarsstabens sektion II en särskild enhet med uppgift att på inofficiell väg inhämta underrättelser från utlandet, *C-byrån*. Den omorganiserades år 1946 till *T-kontoret* under ledning av fil.dr. Thede Palm.² Uppgiften var att för försvarets räkning inhämta underrättelser av alla slag, men endast sådana som inte kunde anskaffas på annat sätt.³ T-kontoret skulle förbereda verksamhet i krig, då den skulle bli av vitalt intresse.⁴ Huvudinriktningen var inom närområdet och särskild vikt lades vid att ha kontinuerlig bevakning av fartygstrafiken i Östersjön. Men kontoret skulle även biträda med att inhämta tekniska underrättelser. En viktig del av T-kontorets verksamhet gällde kunskapsuppbyggnaden kring den ekonomiska utvecklingen i Östeuropa, en verksamhet till vilken SAF och enligt uppgift även Näringslivets fond bidrog ekonomiskt.⁵ I begränsad omfattning bearbetades också underrättelser vid kontoret.

T-kontoret var indelat i en lantmilitär och en marin avdelning, lokaliserade Stockholm. Organisationen hade ett kontor i Malmö.

---

¹ Till grund för detta avsnitt ligger, förutom de källor som särskilt anges i följande noter, uppgifter som lämnats till kommissionen av bl.a. följande personer: Curt Andreasson, Bo Anstrin, Carl Bildt, Leif Carlsson, Ingemar Engman, Sture Ericsson, John Magnus Lindberg, Bo Westin och Bo Wirmark.

² Palm (1907-1995) tillhörde den grupp av akademiker som under kriget knutits till den hemliga militära underrättelsetjänsten. I hans posthumt utgivna *Några studier till T-kontorets historia* finns i förordet, författat av arkivrådet Evabritta Wallberg, en kort biografi över Palm. Det har spekulerats över namnet T-kontoret, vilket har sagts syfta på chefens förnamn. I handlingar i försvarsstaben förekommer namnet T-kontoret, Tekniska kontoret, Tekniska avdelningen och Tekniska utredningen; a.a. s. 9.

³ Ibid. s. 79. Några skriftliga direktiv för T-kontorets verksamhet har inte återfunnits.

⁴ Palms dagboksanteckningar 25.4.1957, KrA

⁵ Palm a.a. s. 13 och Magnus Hjort: *Folk och försvar och kampen mot den femte kolonnen* s. 21.

På andra orter, t.ex. i Göteborg, hade man frivilliga kontaktmän. Antalet fast anställda uppgick inledningsvis till en handfull personer men ökade efter hand för att under första hälften av 1960-talet uppgå till ca 15 personer. Flertalet anställda var (pensionerade) officerare och tidigare anställda i handelsflottan.⁶ Den fast anställda personalen hade täckanställningar. Vidare engagerades på frivillig basis personer för inhämtning av uppgifter utomlands. Dels var det utländska medborgare, t.ex. baltiska flyktingar i Sverige,⁷ dels svenskar vilka ofta av yrkesmässiga skäl besökte öststater, såsom affärsmän och befäl i handelsflottan, och som i samband därmed uppmanades att "hålla ögonen öppna".

T-kontoret hade vidare en krigsorganisation om mellan 150 och 200 personer. Dessa fick regelbundet information och utbildning i underrättelsetjänst.

Innan personer anställdes, anlätades eller krigsplacerades inhämtade T-kontoret under hand uppgifter om vederbörandes pålitlighet från försvarsstabens inrikesavdelning eller statspolisen. Polisen lämnade alltså ut uppgifter med förbigående av statspolisintendentens parlamentariska nämnd.⁸ Vid T-kontoret fördes ett register över företrädesvis utländska medborgare som vid behov kunde kontaktas. Detta hade övertagits från C-byrån.

Det har hävdats att T-kontorets rekrytering präglades av politisk ensidighet.⁹ Palm var känd som en politiskt konservativ person.

⁶ Anstrin har uppgett att handelsflottans befäl efter andra världskrigets slut inte ville rapportera underrättelser till marininstaben, eftersom man inte litade på dess personal. T-kontoret anställde därför befäl ur handelsflottan som mottagare av sådana uppgifter.

⁷ Se exempelvis Peter Kadhammar: De sammansvurna

⁸ Palms dagboksanteckningar 4.10.1950. År 1958 uppstod motsättningar mellan Palm och statspolisintendenten Georg Thulin kring denna fråga. Palm skriver 7.2. 1958: "Jag bad [Thulin] om upplysningar angående en person som eventuellt vill bli anställd här. Han tog på sig sin högtidligaste min och förklarade sig vara 'helt konstitutionell'. Han önskade att jag skulle skriva min begäran den vanliga vägen, sedan skulle den tas upp i den hemliga konkluven och sedan skulle jag få svar." Och vidare 9.10.1958: "Vi gick sedan tillbaka till den andra frågan, som varit uppe i februari. Det var en anställningsfråga hos mig, där jag fått anvisningar på att gå den officiella vägen, och den kom under hand till Thulin. Thulin höll nu en lång utläggning för mig om sin civila kontrollgrupp och det värdefulla i den. Jag sade att jag inte betvivlar värdet ett dugg, men vad jag däremot inte kan göra det är att skriva skrivelser till Inrikesavdelningen, som skall registreras där och läsas av ett stort antal människor och sedan remitteras till Statspolisen och sedan tillbaka igen. Mellan folk av vår kategori måste det finnas möjligheter till direktkontakt, hur vi sedan behagar handlägga den på resp. ställen. Detta erkände han också nu utan vidare och talade om hur det i fortsättningen skulle gå till." Jfr även brev till Fst/In 11.3.1948, 315, (okänt datum) 1951 H 1310, 9.11.1953, H 1659:1, med begäran om upplysningar/"slagning" beträffande personer som T-kontoret sannolikt avsåg att anlita. Brevet från 1951 är återsänt från Fst/In med anteckningar om personerna och liknande besked återfinns bl.a. i 25.8.1955, H 1936; T-kontorets arkiv, KrA

⁹ Se t.ex. Jonas Gummesson: Bland nazister och spioner, Olof Palmes ungdomsår s. 154. Vid Palms första föredragning för försvarsminister Sven Andersson påpekade denne att det inom Palms organisation fanns "flera högermän, åtskilliga folkpartister och mycket få socialdemokrater". Palms dagboksanteckningar 25.4.1957

Några yngre anställda hade sin bakgrund i Konservativa studentförbundet och detsamma gällde för ett antal personer som rekryterades för särskilda uppdrag. Förklaringen härtill torde snarare ligga i att Palm och hans medarbetare främst hade kontakter i konservativa kretsar än i en strävan att skapa en politiskt homogen organisation. En av Palms närmaste medarbetare, som enligt Palms dagboksanteckningar var socialdemokrat, har uppgett att personalen var allsidigt sammansatt från politisk synpunkt. Kommunisterna kom dock inte i fråga.¹⁰

T-kontoret samarbetade bilateralt med underrättelsetjänster i Danmark, Finland, Norge, Frankrike, Storbritannien och USA. Med de danska och norska underrättelsetjänsterna förekom även ett trepartssamarbete, "trekanten". Palm hade även kontakter i Schweiz och med Israel.¹¹ Organisationerna bytte i stor omfattning material.¹²

Huvudmottagare av T-kontorets rapportering var försvarsstabens utrikes/underrättelseavdelning.¹³ Merparten av denna rapportering rörde militära, militärgeografiska och militärtekniska förhållanden. Stor uppmärksamhet ägnades åt fartygsrörelser i Östersjön. Ett inte obetydligt antal rapporter rörde politiska och sociala förhållanden i länder i närområdet. En del av dessa rapporter torde ha varit av intresse för bedömningen av den inrikes hotbilden. Som exempel kan nämnas några rapporter från Sovjetunionen om sovjetisk underrättelse- och säkerhetstjänst och om kommunistisk verksamhet i Tyskland.¹⁴

Till T-kontoret inflöt emellertid även uppgifter rörande säkerhetshotande förhållanden inom riket. Gränsen mellan underrättelse- och säkerhetstjänst är i praktiken ingalunda knivskarp. I okto-

¹⁰ Palm a.a. s. 50 och Palms dagboksanteckningar 4.6.1964

¹¹ Palm a.a. s. 69-91

¹² Förteckningar över bytesmaterial från åren 1962-64 finns i T-kontorets arkiv. I boken om T-kontoret skriver Palm: "Det material som jag själv fick in använde jag också till att byta med andra organisationer. Byten: Ja, men aldrig med material som jag fått från en annan organisation. --- Jag fick vidare inte utnyttja svenska material." Palm a.a. s. 79

¹³ Uppfattningen var länge att T-kontorets arkiv hade gått förlorat. Hösten 1997 blev det emellertid känt att delar av arkivet fanns kvar i mikrofilmform. De 31 mikrofilmerna hade överlämnats till generalen Stig Synnergren, som i sin tur överlämnade filmerna till Krigsarkivet i november 1997. Enligt vad Birger Elmér uppgett i ett brev den 18 augusti 1998 till arkivrådet Evabritta Wallberg vid Krigsarkivet hade fotograferingen skett på hans order successivt under flera år före IB:s avslöjande år 1973. Det skall enligt Elmér ha varit fråga om en säkerhetsfilmning innan handlingarna brändes.

¹⁴ T.ex. 19.5.1948, 455, ang. den sovjetiska underrättelsetjänstens organisation, metoder etc. i den amerikanska ockupationszonen i Tyskland och Österrike, 14.9.1949, 609, ang. sovjetisk säkerhetstjänst, 26.1.1950, 47, ang. kommunistisk infiltration av polisen, kommunikationsföretag, m.m. i västzonerna i Tyskland, och 15.1.1952, ang. infiltration av den västtyska arbetarklassen, T-kontorets arkiv, KrA.

ber 1947 hade försvarsminister Allan Vougt tagit upp frågan om en sammanslagning av försvarsstabens inrikesavdelning och T-kontoret.¹⁵ Och av Palms dagboksanteckningar framgår att han själv under åren 1949-52 förgäves drev frågan om att kontraspionage- och utlänningsdetaljen vid inrikesavdelningen skulle föras över till T-kontoret.¹⁶ I en PM från år 1952, som torde vara upprättad inom T-kontoret, behandlades den aktiva underrättelsetjänstens organisation. Det framhölls att erfarenheterna visat, att den aktiva underrättelsetjänsten inte kunde begränsas så att det offensiva kontraspionaget uteslöts. Denna uppgift borde läggas på T-kontoret. "Å andra sidan", framhölls det i PM:n, "bör ej en institution, som är underställd försvarsledningen, syssla med penetration av samhällsfarliga partier inom Sverige. Detta bör uteslutande åligga statspolisen."¹⁷ Tydligtvis var det citerade en känga mot kontraspionagedetaljen vid inrikesavdelningen.

T-kontorets rapportörer fick ibland kännedom om inrikes förhållanden som de rapporterade den vanliga vägen. Även utländska samarbetspartner kunde bidra med information om misstänkt säkerhetshotande verksamhet. Det kunde röra utländska medborgare som misstänktes för underrättelsetjänst mot Sverige¹⁸ eller som hade kontakter med svenska kommunister¹⁹ men även svenska medborgare som inom eller utom riket uppträtt på ett sådant sätt att det väckt misstankar²⁰ eller, i enstaka fall, som endast uppgavs

¹⁵ Palm a.a. s. 12

¹⁶ Palms dagboksanteckningar 12.7.1949, 28.7.1949, 2.2.1950, 2.3.1950, 10.3.1950, 28.10.1950, 6.5.1952, 7.5.1952, 7.11.1952 och 27.3.1954. I anteckningen från 6.5.1952 beskriver Palm ett samtal om frågan med försvarsminister Torsten Nilsson. "Vad beträffar kontakterna med säkerhetstjänsten är min uppfattning sedan länge, att dessa borde tas från inrikesavdelningen och förenas med min avdelning. Det är möjligt att i så fall, fortsatte jag, min avdelning skulle sättas under en militär chef. Detta måste göras, men det går inte i längden att särskilja inrikesärenden och utrikesärenden såsom man nu uppehåller fiktionen att de skiljas."

¹⁷ PM 12.6.1952, T-kontorets arkiv, KrA

¹⁸ T. ex. brev till statspolisintendenten Georg Thulin 8.3.1957, H 2164, ang. en rysk flykting som misstänktes arbeta för rysk räkning, och rapporter till Fst/In 7.10.1947, R 98, ang. i Sverige bosatta utländska medborgare, som misstänktes för olovlig underrättelseverksamhet, och 22.4.1955, H 1905, ang. finsk byggmästare som kommit till Sverige och misstänktes bedriva underrättelsetjänst, T-kontorets arkiv, KrA

¹⁹ T. ex. brev till Thulin 28.2.1949, 651:1, ang. en tysk kommunist som skulle överta ledningen av illegala kommunistiska transporter till bl.a. Sverige från Wismar, och 2.3. 1949, 655:1, ang. två kommunistledare i Schweiz som uppgetts administrera en fond för finansiering av kommunistisk tryckeriverksamhet bl.a. i Nordeuropa, och rapporter till Fst/In 21.4.1951, H 1196:1, ang. en finsk kommunistledare som avlagt täta besök hos en svensk gränsupplysningsman, och 20.6.1951, H 1246:1, ang. en tysk som skickat inbjudningar till kommunistiska kongresser och dylikt till de skandinaviska länderna, T-kontorets arkiv, KrA

²⁰ T.ex. PM 7.2.1958 till Thulin ang. misstankar mot en person som efter militärtjänstgöring smusslat med teckningar av batterier, brev till Thulin 1.12.1960, H 260, ang. en svensk sjöman som i samband med resor till Leningrad haft kontakter med ryssar, och rapporter till Fst/In 16.8.1947, 115, ang. en svensk landstingsman, som haft besök av sina bröder, av vilka

vara kommunister.²¹ Sådana rapporter vidarebefordrades, i regel utan kommentarer, till statspolisen eller försvarsstabens inrikesavdelning. T-kontoret vidarebefordrade också till säkerhetstjänsterna rapporter om kommunistisk verksamhet i utlandet som berörde Sverige²² liksom allmänna rapporter om internationell kommunism och nynazism och om Världsfredsrådets verksamhet.²³

T-kontoret lämnade uppgifter till utländska samarbetspartner om i Sverige verksamma personer av utländsk härkomst²⁴ men även i några fall om svenska medborgare.²⁵ Det sistnämnda förfarandet var känsligt.²⁶ År 1962 diskuterade Palm frågan om samverkan för "security clearance" med sin norske motsvarighet, Wilhelm Evang. Denne förklarade att han inte såg något hinder mot att lämna ut uppgifter till svensk säkerhetstjänst om enstaka norrmän, som ar-

den ene varit officer i Röda Armén, 30.4.1951, H 1206:1, ang. svensk direktör som uppgetts ofta resa till Polen och där umgås med ledande kommunister, 11.3.1952, H 1402:1, ang. en "ideell kommunist" som skall ha fotograferat ett värn, och en PM till chefen för Fst/In 8.1.1960, H 8, ang. en svensk sjökaptän och dennes kontakter med polacker, T-kontorets arkiv, KrA

²¹ T.ex. brev till Thulin 13.5.1952, H 1404:1, ang. en person som erhållit militär signalistutbildning och som var ledare för kommunisterna i en ort, och rapporter till Fst/In 9.10.1951, H 1911, ang. en svensk kommunist som "enligt sägen är anställd vid LKAB", 19.2.1952, H 1385:1, ang. maskinchefen på ett svenskt fartyg som uppges vara organiserad i SKP, 11.4.1953, 1595:1, ang. ledaren för kommunisterna i en ort, 14.3.1958, H 50, ang. en telegrafist vid försvarsstabens som enligt en släkting var kommunist, 3.12.1958, H 246, ang. en kartiriska vid flygstaben som uttalat mycket starka sympatier för kommunisterna, och 8.4.1964, P 8, ang. två svenska professorer vid universitetet i Havanna, T-kontorets arkiv, KrA

²² Rapporter till Fst/In 4.5.1949, 693, ang. finansiering av kommunistisk verksamhet i Sverige, och 15.10.1951, H 1315:1, ang. bildandet av en kommunistisk hamnkommitté för Nordsjöländerna, T-kontorets arkiv, KrA

²³ PM till Thulin 26.11.1959, H 258, ang. Världsfredsrådets verksamhet, brev till Thulin 10.8.1960, H 169, Information über den Welt Kommunismus och WPC Declaration, 24.2.1961, H 28, ang. WPC, och 28.12.1961, H 255, Neo-nazi and fascist activity in Western Europe, och rapporter till chefen för Fst/Sekt II 24.1.1948, 258:1, ang. Danmarks kommunistiska partis organisation och utveckling åren 1945-47, och 14.7.1949, 757:1, ang. hemliga kommunistiska penningfonder i Schweiz, PM 31.12.1955, H 1990, ang. Nordiska institutets i Greifswald förberedelser för en propagandaaktion mot bl.a. Sverige, PM 25.1.1956, H 2004, ang. en Kominformkonferens i Bukarest med svenskt deltagande, och PM till C Fst/Sekt 2 och Thulin 2.6.1960, H 135, ang. utbildning av svenska kommunister i Bad Doberan, T-kontorets arkiv, KrA

²⁴ T. ex. brev till Thulin 20.11.1957, H 2299, och 8.11.1963, P 22, med begäran om uppgifter om i Sverige bosatta personer med utländska namn för vidare befordran till utländsk samarbetspartner, och skrivelse till utländsk samarbetspartner 31.7.1964, 23:1, med anledning av "Personenanfragen", T-kontorets arkiv, KrA

²⁵ T. ex. brev till den norska militära underrättelsetjänstens chef Wilhelm Evang 19.3.1951, H 1171:1, med anledning av en förfrågan från denne, PM 5.12.1962, 209, med anledning av en förfrågan från Norge ang. en svensk journalist i Kina, och brev från utländsk samarbetspartner 25.3.1965, 22, ang. svensk medborgare verksam utomlands, T-kontorets arkiv, KrA

²⁶ I ett brev till Thulin 24.8.1960, H 178, begärde Palm uppgifter om en svensk medborgare och tillade: "Jag är medveten om svårigheten av att säga någonting om en svensk medborgare. Emellertid vore jag tacksam, om Du ville låta undersöka huruvida det i detta fallet går. Jag har visst också någon tidigare, liknande begäran liggande hos Dig. Utan gengävor klarar man sig inte!", T-kontorets arkiv, KrA

betade här i riket. Förutsättningen var att uppgifterna, om de var negativa, inte fick återberättas om vederbörande avskedades eller överfördes till annat arbete. Förfarandet förutsatte reciprocitet. Någon anledning att dra in utrikesdepartementet i frågan såg Evang inte.²⁷ Kort därpå erhöll T-kontoret från Norge svar på en förfrågan rörande en norsk medborgare, som varit framstående kommunist i Norge och som sedan några år arbetade vid ett krigsviktigt svenskt företag.²⁸

I början av 1960-talet återfinns vissa nya inslag i T-kontorets verksamhet.

År 1960 uppdrog T-kontoret åt en person att bevaka Östersjöveckan i Rostock.²⁹ Under resan till Rostock intervjuades deltagare om sin syn på förhållandena i Östtyskland och det framgick att praktiskt taget alla var övertygade kommunister. Funktionärer, namnen på fler än 100 svenska deltagare (uppgifter som delvis hämtats ur Ny Dag) och bilnummer på svenskregistrerade bilar rapporterades till statspolisen.³⁰ Också från andra arrangemang i Östtyskland rapporterades namn på svenska deltagare.

Till den åttonde världsongdomsfestivalen i Helsingfors sommaren 1962, arrangerad av de båda kommunistiska ungdomsinternationalerna World Federation of Democratic Youth och International Union of Students, skickade T-kontoret fyra (eller möjligen fem) konservativa studenter. Bakom detta initiativ stod Pals gode vän och juridiske rådgivare Erik Anners.³¹ Syftet tycks ha varit att de skulle rapportera om tendenser, stämningar och diskussioner mellan deltagarna.³² Dessa studenter tycks, med undantag för några vänstersocialdemokrater, ha varit de enda icke-kommunisterna i den 100 man starka svenska delegationen.³³ Ett par av de conserva-

²⁷ Brev till C Fst/In 27.3.1962, H 61:1, T-kontorets arkiv, KrA

²⁸ Skrivelse till T-kontoret 21.5.1962, H 95, T-kontorets arkiv, KrA

²⁹ Brev 10.5.1960, H 122, varur citeras: "Vid denna skall vi helt bortse från militära och geografiska synpunkter och uteslutande ägna oss åt mötet. Briefing skall därför endast omfatta: Uppgift på så många svenska deltagare och reseledare som möjligt. 2. Motsvarande danskar, norrmän och finnar (detta är en sekundär uppgift). 3. Vilka ämnen diskuterades? På vad sätt (vilken tendens) diskuterades olika ämnen? 4. Föredragshållare? På vilket språk hölls föredragen? Kan det antas att någon föredragshållare var svensk (dansk, norsk, finsk)? 5. Gjordes i något sammanhang försök att värva någon agent?", T-kontorets arkiv, KrA

³⁰ Rapport 3096 i akt 5:73/277 i SÄPO: arkiv. Statspolisen fick in ytterligare rapporter från arrangemanget, vilka samlades i akt 15:025, löpnr 29, SÄPO:s arkiv. I den bearbetning som polisen gjort anges att tillförlitligheten av rapport 3096 är svår att bedöma.

³¹ Pals dagboksanteckningar 12.4, 2.5, 1.6 och 25.7.1962. Möjligen hade initiativet samband med synpunkter som en tidigare anställd vid WFDY i Budapest framfört om att västmaktsländerna borde organisera egna ungdomsfestivaler för att ställa de kommunistiska festivalerna i skuggan, se rapport 2.5.1956, 414, Ö III, vol. 48, MUST:s arkiv

³² Pals dagboksanteckningar 28.3.1962

³³ PM till 10.10.1962, H 159, delgiven med C Fst/In, C Fst/Sekt II, Thulin och sedermera (30.11.1963, H 70) till Elmér, T-kontorets arkiv, KrA

tiva studenterna var tämligen kända som sådana. En av dem valde att uppträda under antaget namn och hade skaffat sig en falsk legitimation.³⁴ Också en grupp yngre svenska socialdemokrater, varav ett par med anknytning till grupp B, bevakade festivalen men de ingick inte i den svenska delegationen. Dessa socialdemokrater umgicks med ett par av de konservativa studenterna och bad dessa att försöka ta reda på vilka i den "officiella" svenska delegationen som var socialdemokrater men som tydligen hade kommunistiska böjelser, detta för att de skulle kunna uteslutas. De konservativa studenterna hade inte mycket att rapportera i detta hänseende. Efter hemkomsten lämnade de skriftliga rapporter från resan, rapporter som sammanställdes av en annan, något äldre konservativ akademiker som var knuten till T-kontorets krigsorganisation.³⁵ Rapporten ger en fyllig beskrivning av arrangemanget men innehåller med ett par undantag inte uppgifter om namn på de svenska deltagarna.³⁶ Det förefaller som om de konservativa studenterna inte haft klart för sig vem deras verkliga uppdragsgivare var och de har förnekat att de samlade in uppgifter om svenska kommunister för denna. Det står klart att även statspolisen intresserade sig för festivalen.³⁷ För att studenternas medverkan i festivalen inte skulle medföra några framtida problem för dem, informerades Palm chefen för inrikesavdelningen om att de deltagit uteslutande för T-kontorets räkning.³⁸

En av de konservativa studenterna som deltog i Helsingforsfestivalen startade hösten samma år tillsammans med några likasinnade en organisation i Lund för att sprida information om kommunismen och avslöja kommunistinfiltration inom stadens akademiska liv. Man upprättade ett referensregister över uppgifter som man samlat om kommunister genom att besöka offentliga möten som hölls av vänsterorganisationer, granska kommunistiska valsedlar och upprop m.m. Registret skall ha omfattat ett par tusen personer. En företrädare för organisationen deltog i 1963 års Östersjöveckan. Kort därpå fick man kontakt med T-kontorets representant i Malmö Bo Anstrin. Denne fick ta del av den rapport som sammanställts efter Östersjöveckan. Under de följande åren deltog företrä-

---

³⁴ Palms dagbok 25.7.1962

³⁵ Palms dagboksanteckningar 6 och 19.9.1962

³⁶ PM 10.10.1962, H 159, T-kontorets arkiv, KrA, och 15:025, SÄPO:s arkiv

³⁷ Palms dagboksanteckningar 28.3.1962

³⁸ Skrivelse till C Fst/In 12.9.1962, S 133, T-kontorets arkiv, KrA, ur vilken citeras: "Jag får be Dig att personligen se till att dessa ynglingar snarast avföres ur ev. listor hos Fst/In eller polisen. Det är som bekant lätt att få en ´klick´ på sig. Att jag ber Dig personligen taga hand om detta ärende beror på tråkiga erfarenheter i tidigare fall."

dare för organisationen åter i detta arrangemang, varvid utläggerna ersattes av T-kontoret. I vart fall en av de aktiva inom organisationen försåg också under några år Anstrin med uppgifter om vänsterfolk i Lund. Däremot vägrades Anstrin tillgång till organisationens register.

I början av 1960-talet värvade Anstrin också en studerande i Lund för att inhämta uppgifter från Östeuropa dit denne ofta reste.³⁹ Denne meddelare betecknades "Kandidaten". För att stärka sin "vänsteridentitet" gick meddelaren på uppmaning av Anstrin med i några vänsterorganisationer, bl.a. Clarté och troligen även i Lunds antikärnvapenkommitté.

"Kandidaten" skall självant ha rapporterat om framträdande personer i dessa kretsar, rapporter som Anstrin skall ha vidarebefordrat till säkerhetspolisen. Han rapporterade också om svenskar med anknytning till utbildning i slaviska språk vid svenska universitet, ofta sådana som bedömdes som sovjetsympatisörer.⁴⁰ Personer vid de slaviska institutionerna utgjorde nämligen en målgrupp för T-kontorets rekrytering och genom "Kandidatens" rapportering kunde man undvika att anlita personer, vilkas pålitlighet kunde sättas i fråga. År 1963 rapporterade Anstrin att "Kandidaten" kontaktats av ett par studenter i den nyssnämnda antikommunistiska organisationen. Anledningen till att de kontaktat "Kandidaten" var att de ville tillgodogöra sig hans goda insikter i sovjetiska förhållanden. "Kandidaten" å sin sida såg en möjlighet att skaffa uppgifter för sin huvudmans räkning. "Såvitt jag kan bedöma", fortsatte Anstrin, "skulle det vara värdefullt om uppgifterna dels kom mig och därigenom vederbörande myndighet till handa och dels kunde verksamheten kanaliseras i rätta fåror och eventuellt [oläsligt] låter sig infiltreras i Clarté och liknande sammanslutningar. Då speciellt sistnämnda verksamhetsfält väl alltid haft stort intresse för oss kan man kanske tänka sig att angripa problemet på detta sätt." Avslutningsvis begärde Anstrin Palms synpunkter på olika alternativ för den fortsatta kontakten mellan "Kandidaten" och studenterna.⁴¹ En företrädare för de konservativa studenterna har förklarat att, såvitt han vet, några sådana kontakter inte kom till stånd.

Det är oklart varför T-kontoret under 1960-talets första hälft kom att ägna sig åt aktiv underrättelseinhämtning även inom områ-

³⁹ Brev till T-kontoret från okänd avsändare 4.9.1962, H 129, T-kontorets arkiv, KrA

⁴⁰ Brev till Thulin 27.2.1963, P 9, och 18.11.1963, P 23, och till C Fst/In 11.1.1962, H 7, T-kontorets arkiv, KrA. Jfr även rapporterna 3051, 3052, 3054, 3066, 3067, 3080 från åren 1962 och 1963, 5:73/277, SÄPO:s arkiv.

⁴¹ Brev från Anstrin 21.11.1963, T-kontorets arkiv, KrA. Något svar från Palm har inte påträffats.

den som låg vid sidan av det rent militära.⁴² En förklaring kan vara att det skärpta läget i norra Europa (den finska notekrisen) kan ha föranlett försvarsstaben att delvis ändra eller utvidga inriktningen av T-kontorets underrättelseinhämtning, en annan att samverkande nordiska tjänster lade ökad vikt vid icke militära underrättelser och en tredje att det till organisationen knutits personer som särskilt intresserade sig för de svenska kommunisterna. Ytterligare en möjlighet är att T-kontoret önskade hävda sig i konkurrensen från Elmérs organisation. Tecken på att Palm upplevde ett sådant konkurrensförhållande finns i hans dagboksanteckningar.⁴³

Även om T-kontoret lojalt rapporterade säkerhetsunderrättelser till statspolisen och inrikesavdelningen, var Palms förhållande till statspolisintendenten liksom till hans närmaste militära chefer och personalen vid inrikesavdelningen tidvis ansträngt.⁴⁴ Däremot tycks Palm, i varje fall fram till mitten av 1950-talet, ha haft goda relationer med ÖB och försvarsstabschefen liksom med försvarsministern. Efter det att vissa av T-kontoret företagna operationer mot Baltikum blivit kända för allmänheten år 1957 började Palms ställning att försvagas. Samtidigt var Elmérs stjärna stigande.⁴⁵

År 1964 beslöts om en sammanläggning av T-kontoret och Elmérs verksamhet. Den officiella motiveringen var behovet av en ökad samordning av underrättelse- och säkerhetstjänsten i central och regional instans.⁴⁶ Andra förklaringar till sammanläggningen har anförts. En går ut på att regeringen respektive försvarsstabens ledning ville ha en ökad kontroll över underrättelsetjänstens inhämtningsorgan. Enligt en annan förklaring skulle Palm ha gjort sig skyldig till ett missgrepp varför han inte kunde kvarstå.⁴⁷ Den sammanslagna underrättelseorganisationen kom att benämnas IB.

⁴² Redan år 1948 ombads dock Palm av chefen för den politiska avdelningen vid UD, Sven Grafström, att skicka en man till Polen i syfte att försöka få reda på varifrån kommunisterna fick sina pengar, Palms dagboksanteckning 17.6.1948. En inblandning i interna politiska förhållanden från Palms sida förekom också år 1958. I sina dagboksanteckningar 23.4.1958 skriver Palm: "Så kom Anners upp och jag bad honom att skicka folk till ett möte på Stockholms högskola på fredag. Det var en pacifist-historia som skulle gå av stapeln, och det kunde vara bra att det en gång fanns några studenter som sade ifrån att de inte var pacifister."

⁴³ 27.8.1959, 13.3.1962 och 26.6.1962, varav även framgår att Palm uppfattade Elmérs verksamhet som en socialdemokratisk underrättelsetjänst.

⁴⁴ Se t.ex. Palms dagboksanteckningar 7.11.1952, 9.10.1958, 28.4.1960, 26.9.1960, 5.10.1961 och 5.4.1962

⁴⁵ Palm a.a. s. 13 ff

⁴⁶ C Fst/Sekt II utredning "Underrättelse- och säkerhetstjänst", hemligstämplad 30.12.1964; MUST:s arkiv

⁴⁷ Palm a.a. s. 16. Bo Westin: Omständigheterna kring Thede Palms avsked från underrättelsetjänsten, KKrVAHT 2000 s. 149-153, John Magnus Lindberg: Thede Palms avskedande i ny belysning, ib s. 156-159, och Curt Andreasson: Politiska motiv bakom Thede Palms avsked, ib. s. 160 f. Palm behandlar utförligt motiven till sitt avsked i dagboksanteckningarna. Eftersom frågan faller utanför kommissionens uppdrag redovisas inte Palms version här.

Elmér blev chef för IB och Palm fick en befattning som forskningschef vid Militärhögskolan.

9.2 Grupp B⁴⁸

9.2.1 Tillkomst, organisation och uppgifter

Avslöjandet av den vid LM Ericsson anställda Anatole Ericssons industrispionage för Sovjetunionens räkning år 1956 föranledde militära krav på att säkerhetstjänsten inom försvaret och industrierna skulle skärpas, bl.a. genom en förstärkning av inrikesavdelningen. Ett led i detta var inrättandet av industriskyddsdetaljen år 1959.⁴⁹ Som nämnts utgjorde bearbetningen av säkerhetsunderrättelser länge den militära säkerhetstjänstens akilleshäl. I anslagsäskandet för budgetåret 1958/59 begärde chefen för inrikesavdelningen medel för inrättande av en bearbetningsbyrå vid avdelningen. Som motivering angavs att det var angeläget att snabbt kunna bearbeta inkomna underrättelser och att av bearbetningsresultatet erhållna erfarenheter snabbt skulle kunna delges, så att eventuella säkerhetsåtgärder kunde vidtas. De spionerifall som hade avslöjats under de senaste åren hade tillfogat försvaret stora skador. Man oroade sig också för skyddet av de utspridda militära förråden och anstalterna och för skyddet av hos civila entreprenörer utlagda beställningar. I juni 1958 framhöll den nye chefen för inrikesavdelningen Filip Grudemark att en särskild bearbetningsbyrå var under tillblivande och gav order om att den bearbetning, sammanställning och delgivning som ankom på detalj I skulle flyttas över till den nya bearbetningsbyrån.

Till chef för den nya enheten förordnades fr.o.m. den 1 oktober 1958 Birger Elmér,⁵⁰ som "det senaste året" sysslat med de uppgif-

⁴⁸ Detta avsnitt grundas väsentligen på Lars Olof Lampers: Det grå brödrskapet (SOU 2002:92).

⁴⁹ Försvarsstabschefen Richard Åkerman hade redan år 1956 föreslagit inrättandet av en industriskyddsdetalj bl.a. med hänvisning till de amerikanska krav som kunde förutses i anledning av pågående vapenförhandlingar.

⁵⁰ Elmér (1919-99) var ursprungligen officer på aktiv stat vid I 15 i Borås. Han bedrev vid sidan av tjänsten universitetsstudier i bl.a. psykologi och arbetade några år vid Centrala värnpliktsbyrån. År 1949 drabbades han av polio. Också under tiden vid Fst/U fortsatte han sina studier och han blev fil. lic. år 1956. Han betecknade sig själv som socialdemokrat. Under åren 1953-54 arbetade han tillsammans med Olof Palme vid Fst/U och de umgicks även där efter några år familjevis. Tydligt var Elmér en intellektuell och socialt begåvad person och många har beskrivit honom som en skicklig underrättelseman.

ter "för vilka den nya befattningen är avsedd". Elmér hade sedan augusti 1957 arbetat vid inrikesavdelningen. Han hade dessförinnan, alltsedan år 1951, tjänstgjort vid försvarsstabens utrikesavdelning (Fst/U), från år 1953 som chef för dess dokumentationscentral.

Den ursprungliga tanken var att enheten⁵¹ skulle syssla med just bearbetning av säkerhetsunderrättelser. För detta talar, förutom motiveringen i anslagsäskandet och ordern att vissa arbetsuppgifter vid detalj I skulle flyttas över till byrån, även det förhållandet att det i anslagsäskandet yrkades medel för två befattningshavare i kapstens grad. Elmérs förberedelsearbete och hans rekrytering av medarbetare hade emellertid en annan inriktning. Verksamheten kom redan i ett tidigt skede helt att ägnas åt *inhämtning* av säkerhetsunderrättelser, dels från socialdemokrater i de andra nordiska länderna, dels inom landet främst med stöd av uppgiftslämnare inom fackföreningsrörelsen. Det förefaller således som om enheten i praktiken tog över en av personalkontrolldetaljens uppgifter, nämligen att "kontinuerligt hålla försvarsledningen orienterad om ytterlighetspartiernas verksamhet främst med hänsyn till försvarsväsendet".

De första åren tycks Elmér i huvudsak ägnat åt att rekrytera personal och bygga nätverk. År 1958 anställdes två sekreterare samt den socialdemokratiska ombudsmannen Karl Erik Pettersson vid enheten.⁵² Följande år anställdes ytterligare en socialdemokratisk ombudsman, Ingvar Paues.⁵³ Under de första åren arbetade vid byrån också en aktiv officer som hanterade utländska kontakter. Elmér berättade för medarbetare att han ofta träffade försvarsminister Sven Andersson och den socialdemokratiska partisekreteraren Sven Aspling. Och han hade täta kontakter med de framträdande socialdemokratiska kommunistbekämparna Ragnar Lassinantti och Arne Pettersson. Han besöktes av högt uppsatta socialdemokratiska politiker från Finland och Förbundsrepubliken Tyskland och vistades själv ofta i Finland.

En officer som tjänstgjorde vid Fst/In från hösten 1958 har uppgett att avdelningschefen Grudemark ofta sade att han och Elmér

⁵¹ Fram till år 1961 torde bearbetningsbyrån (Fst/Bearb) ha varit enhetens officiella beteckning, även om beteckningarna "detalj VI", "Grupp B" och "särskilda arbetsgruppen" också användes. Bl.a. för att undvika sammanblandning med den bearbetningsdetalj som inrättades vid Fst/In i början av 1960-talet används här fortsättningsvis beteckningen "grupp B".

⁵² Pettersson hade bl.a. arbetat som ombudsman i Uppsala och Norrköping innan han anställdes som aktuarie vid Fst. Denna befattning upprätthöll han till hösten 1963, då han lämnade grupp B för en befattning vid CFF.

⁵³ Paues hade dessförinnan varit ombudsman i Norrbotten och Bohusläns socialdemokratiska partidistrikt. Efter en tid fick han en täckanställning vid FortF.

skulle besöka Palme och ibland även Sven Andersson. Sådana besök förekom "var och varannan vecka". Grudemark förutsatte att statsministern var informerad.

Under år 1957 kontaktade Elmér en tidigare medarbetare vid Fst/U, som övergått till en anställning vid Sveriges Förenade Studentkårer, och antydde i dunkla ordalag att han skulle börja med nya arbetsuppgifter. Det var något mycket hemligt som han hade börjat syssla med vid sidan av sitt ordinarie arbete. Han ville att personen i fråga, som var vänsterorienterad, skulle hålla ett öga på stämningarna i den akademiska världen, särskilt bland studenterna, och att denne skulle rapportera namn till honom. Den tillfrågade förklarade att studentvärlden nog var ganska ointressant för Elmér. Även om det säkert fanns enstaka kommunister och clartéister, var de ledande inom studentkårerna starkt antikommunistiskt inställda. Han ringde senare någon gång till Elmér och bekräftade att studentkårerna i Uppsala, Lund och Stockholm leddes av personer med starkt antikommunistisk inställning. "Sedan ebbade det ut."

Sekreterarna uppfattade att arbetet var inriktat på att motverka sabotage och att skaffa information om SKP, Clarté och liknande organisationer. Det gällde t.ex. att kartlägga vilka kommunister som företagit resor till öststater. En av sekreterarna har förklarat att verksamheten var såväl militär som partipolitisk – "det var väldigt socialdemokratiskt". Hon är övertygad om att det inom ramen för detta nätverk förekom ett ömsesidigt utbyte av muntlig information om kommunister. Paues har berättat att då han började vid enheten hade Elmér och Pettersson redan hunnit etablera många kontakter med pålitliga socialdemokrater på olika håll genom vilka man inhämtade uppgifter om kommunister. Det gällde att kartlägga vissa orter som uppfattades som särskilt kommunistinfluerade eller som var av särskilt militärt intresse. Syftet med verksamheten angavs vara att bedriva säkerhetsarbete för försvaret. En socialdemokrat, anställd vid grupp B åren 1961-63, har uppgett att hans uppgift var att tillsammans med Paues bygga upp ett kontaktnät på arbetsplatserna för att förhindra kommunistisk infiltration av fackföreningarna. Man fruktade nämligen att om kommunister tog makten över fackföreningar, skulle de kunna göra en kupp mot riket eller i vart fall skapa ekonomiskt kaos. Det gällde att förhindra ett sådant maktövertagande och samtidigt lämna försvaret underlag för att undvika krigsplacering av opålitliga personer. Härigenom bidrog man även, enligt denne uppgiftslämnare, till att bevara socialdemokratins hegemoni över fackföreningsrörelsen.

Den s.k. notekrisen mellan Sovjetunionen och Finland år 1961 skall ha föranlett diskussioner mellan ÖB och regeringen med resultat att man beslöt att förstärka grupp B. Troligen som en följd därav utsågs år 1962 majoren Bertil Wenblad till souschef i grupp B.⁵⁴ Wenblad var stabsutbildad och kom direkt från inrikesavdelningen, där han varit chef för kontraspionagedetaljen. Också han var socialdemokrat.

Enligt Wenblads minnesanteckningar bestod grupp B av fyra enheter, nämligen expedition med arkiv, en enhet för bearbetning, analys och samverkan, en enhet för registrering av personer tillhörande kommunistpartiets kaderdel⁵⁵ och dess frontorganisationer samt av "emigrantgrupper" och en enhet för utbildning, säkerhetskydd och krigsorganisation. Uppgiften var att klarlägga omfattningen av ett subversivt hot från extremistorganisationer, som sade sig främja främmande makts politik, främst Stalintrogna kommunister. Framför allt ägnade man sig åt att studera SKP:s kaderdel. För detta ändamål användes socialdemokrater med stor facklig erfarenhet. Inom exilgrupperna och frontorganisationerna byggde man med tiden upp ett nät av förtroliga meddelare.⁵⁶

Antalet anställda (förutom kvinnliga sekreterare) vid grupp B uppgick i början av 1960-talet endast till en handfull personer, nästan samtliga aktiva socialdemokrater. År 1961 rekryterades en underofficer med facklig erfarenhet från TCO (enligt vad han själv uppgett efter förslag av ecklesiastikminister Ragnar Edenman.) Från Fst/In kom samma år en yngre befattningshavare utan några kända partipolitiska sympatier. Sedan Karl Erik Pettersson och underofficeren båda slutat år 1963 anställdes ytterligare två socialdemokratiska ombudsmän, Rolf Nyström och Axel Hedén, och för en kortare tid SSU-aren Sture Ericson. Vid enheten fullgjorde några yngre socialdemokrater hela eller delar av sin värnplikt, nämligen Ingemar Engman, Rolf Landén, Hans Palm och Anders Thunborg.

9.2.2 Förklaringar till grupp B:s tillkomst

Hur kom det sig att en relativt underordnad befattningshavare inom försvarsstaben som Birger Elmér kunde bygga upp en enhet

⁵⁴ Bertil Wenblad: Bilder ur ett liv s. 410

⁵⁵ Förmodligen avsåg Wenblad härmed partiets fast anställda och förtroendevalda på central nivå.

⁵⁶ Beskrivningen av organisationen skall nog snarare ses som ett utslag av Wenblads ordningssinne än som en redovisning av verkligheten. Arbetsplatsen var liten och förhållandena skall ha varit familjära.

med denna inriktning på kontakter med socialdemokrater inom och utom Sverige? Om bakgrunden härtill finns åtskilliga uppgifter som lämnats av personer med mer eller mindre goda insikter i verksamheten. Uppgifterna är dock delvis motstridande. Inte ens Elmér vid olika tillfällen lämnade redogörelser är helt samstämmiga. Det finns skäl att erinra om att uppgifterna i samtliga fall lämnats efter IB:s avslöjande år 1973.

Vid en intervju med Olle Häger och Hans Villius år 1974 uppgav Elmér följande rörande IB:s tillkomst.

I början av 1950-talet började välutbildade kommunister från DDR och Finland att söka sig till Sverige... Jag var själv i DDR och kollade utbildningen. Den svenska säpo kunde inte klara den här uppgiften. Den var splittrad och länspolischeferna inte alltid lätta att ha att göra med. Det visade sig att det satt finnar överallt i ammunitionsförråden i Bofors, på viktiga poster i Hofors etc. Paues, ombudsman i Norrbotten var en av mina viktigaste kontaktmän.

Inför FUN uppgav Elmér år 1998 bl.a. följande.

I början av 1950-talet hade polisens personalkontroll för försvarrets räkning avseende bl.a. Kalixlinjen inte fungerat tillfredsställande. Elmér som vid denna tidpunkt för Försvarsstabens sektion II räkning bearbetade säkerhetspolitiska problem hade då informerat chefen för sektion II kommendören af Klint om den fackliga rörelsens och det socialdemokratiska partiets verksamhet på arbetsplatserna genom de s.k. arbetsplatsombuden. På begäran av sektionschefen arrangerade Elmér en föredragning om denna verksamhet av ombudsmannen Arne Pettersson. af Klint fann föredragningen mycket intressant och föreslog ett samarbete i de fall som kunde vara aktuella för Försvarsstaben. Det bestämdes att sektionschefen skulle tala med försvarsstabschefen general Åkerman och ombudsmannen Arne Pettersson med sina överordnade om ett samarbete i hithörande frågor. Så skedde och samarbetet godkändes på ömse håll. Pettersson hade å sin sida bl.a. kontaktat försvarsminister Torsten Nilsson och Sven Andersson som år 1957 efterträdde Torsten Nilsson.

För att Sverige även i framtiden skulle få teknisk kunskap och få köpa vapen från USA hade enligt Elmér amerikanerna krävt

att det skulle "vara rent" inom vissa industrier. Ett samarbete mellan SAF, LO och försvarsstaben etablerades.⁵⁷

Från ett samtal som Elmér hade med Enn Kokk i augusti 1999 har antecknats följande.

Under 1950- och 1960-talen hade försvaret behov av att identifiera säkerhetsrisker inom områden, som var viktiga från försvarssynpunkt. Dramatiska händelser som den sovjetiska inmarschen i Ungern 1956 ökade ytterligare behovet av att hålla koll på potentiella säkerhetsrisker.

Vidare ville USA ha garantier för att försvarsteknologi, som Sverige köpte från USA, inte kunde föras vidare till tredje land. Amerikanerna ställde enligt *Birger Elmér* krav på att olämpliga personer inte arbetade i industrier, som använde sig av denna teknologi; Elmér säger sig bland annat ha hört *Stig Synnergren* läsa upp ett papper av denna innebörd för honom.

Det visade sig att polisen inte alltid kunde göra tillräckligt träffsäkra avvägningar av vilka som var farliga respektive inte farliga från säkerhetssynpunkt. Ibland fick man för sig, att hela gäng av radikala SSU-are var säkerhetsrisker. Egenartade missförstånd skedde: Kommunisterna kunde först hindras att bli inkallade till militärtjänstgöring innanför Kalixlinjen – för att därefter, också nu efter säkerhetspolisens bedömning, bli inkallade som chaufförer till samma område.

Elmér, som var socialdemokrat, var god vän med *Paul Björk*, *Arne Pettersson* och *Stig Lundgren*, som var anställda på socialdemokratiska partiets centrala kansli och som åkte runt i landet och tog debatter med kommunisterna; bland hans socialdemokratiska vänner fanns även dåvarande partikassören *Ernst Nilsson*. Elmér kände därför väl till den arbetsplatsorganisation, som socialdemokraterna under efterkrigstiden hade byggt upp; --- Hos socialdemokraterna fanns också en värdefull kunskap om vad som hände i Finland.⁵⁸

Elmér berättade vidare för Kokk om det sammanträffande som han arrangerade mellan af Klint och Arne Pettersson och om de kontakter dessa sedan hade med sina respektive överordnade. Sven An-

⁵⁷ FUN:s rapport s. 51. Ingvar Paues har uppgett att Elmér kort före sitt framträdande inför FUN till honom lämnat samma uppgifter om bakgrunden till IB:s bildande som Elmér lämnade till FUN.

⁵⁸ Enn Kokk: Vitbok s. 411 f.

dersson skall ha varit den mest entusiastiske av de båda tillfrågade socialdemokratiska förgrundsfigurerna, medan Torsten Nilsson varit mer försiktig. Försvarsstaben skulle få ställa frågor till de personer inom partiet och fackföreningsrörelsen, som man hade kontakter med, om olika saker som väckte frågor från säkerhetssynpunkt. Dessa kontaktpersoner ”togs ut i princip av Arne Pettersson,⁵⁹ Stig Lundgren⁶⁰ och Paul Björk”.⁶¹

Det redovisade händelseförloppet kan av allt att döma i tiden placeras till åren 1951-53.

Vid ett samtal som Elmér hade med företrädare för MUST i februari 1998 gav han en något annorlunda bild av hur samarbetet mellan försvarsstaben och arbetarrörelsen inleddes. Han uppgav då bl.a. följande.

Vid något tillfälle blev ÖB kontaktad av LO ledning, som uttryckte stor oro över att ”bolsjeviker” medvetet, av sitt parti placerats i nyckelbefattningar i både tillverknings- och byggnadsindustrin, där de fick en oroande detaljerad insikt i det som producerades för försvarets räkning. Elmér fick uppgiften att ”titta på detta”.

Elmérs första kontroll bekräftade LO:s uppgifter, varför han beordrades fortsätta verksamheten. Arbetet inriktades på att skapa kontakter med LO:s ledare i företaget av intresse för försvaret. Arbetet växte successivt, och Elmér fick tillstånd att anställa folk, bl.a. Ingvar Paues, för att kunna lösa uppgifterna.⁶²

Inför Neutralitetspolitikkommissionen uppgav Elmér att han i början av sin tid vid försvarsstaben mer eller mindre av en slump fick ett uppdrag av Torsten Nilsson; kontakten skall ha förmedlats av hans militära chef, sedan Elmér bejakat att han hade ”lite vänsteråsikter”. Uppdraget utvecklade sig till att han fick kontakter med

⁵⁹ Arne Pettersson var bror till Karl Erik Pettersson. Han anställdes år 1947 vid den socialdemokratiska partistyrelsen som reseombudsman och blev sedermera facklig sekreterare hos SAP. Han betecknades som en av socialdemokratiens främsta ”kommunistdödare”.

⁶⁰ Lundgren var åren 1944-50 föreståndare för den socialdemokratiska kursgården Bommervik, varefter han fram till år 1959 var SAP:s förste tjänstemannasekreterare. Senare arbetade han huvudsakligen inom regeringskansliet. Han var också reservofficer och tjänstgjorde som sådan åren 1955-58 vid upprepade tillfällen vid Fst/In, detalj II, där han bl.a. arbetade med att göra sammanfattningar ur den kommunistiska tidningen Ny Dag.

⁶¹ Björk anställdes år 1947 som facklig sekreterare inom SAP och hans verksamhet som sådan behandlas i kap. 10. År 1951 utsågs han till chefredaktör för Norrländska Socialdemokraten och år 1956 utnämndes han till chef för Sveriges Radios aktualitetsavdelning. Han upprätthöll under 1950-talets första hälft goda kontakter med den amerikanska Stockholmsambassaden.

⁶² SH PM 6.2.1998, MUST:s arkiv

tyska socialdemokrater. Efter hand vidgades uppdraget till att avse kontakter även med framstående socialdemokrater i Finland, Danmark och Norge. Genom de nämnda kontakterna skall han ha inhämtat underrättelser från närområdet. Dessa kontakter skall ha utgjort ett av de ben på vilka grupp B:s verksamhet senare kom att vila. Det andra utgjordes av den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen. Också inför Neutralitetspolitikkommisionen berättade han om betydelsen av situationen i Norrbotten (Kalixlinjen). Han påpekade att hans verksamhet successivt växte fram under 1950-talet.

Bertil Wenblad, som från år 1962 tjänstgjorde som Elmers närmaste man, har i sina opublicerade memoarer lämnat följande uppgifter om tillkomsten av grupp B.

Det var diskussioner mellan regeringen och ÖB om det subversiva säkerhetsshotet som Sovjet hade utövat mot sina grannstater under efterkrigstiden från 1949 med Tjeckoslovakien fram till Ungernrevolten 1956, som låg till grund för tillskapandet av Fst/B med början 1957. Därefter följde Berlinkrisen med början 1960 och Finlandskrisen 1961.---

De mer eller mindre militanta kommunistpartierna var intensivt verksamma inom den fackliga sektorn, där de i de nordiska länderna kämpade mot de socialdemokratiska fackliga företrädarna. Kampen var ofta hård. I mångt och mycket gällde kampen nominering och val av förtroendemän och -kvinnor i fackliga styrelser för avdelningar och klubbar samt enskilda ute på arbetsplatserna. Män och kvinnor ute på arbetsplatserna hade inga märken, som visade deras partisympati eller partitillhörighet. Vid nomineringar fördes fram kandidater med fackliga meriter men utan känd partitillhörighet. På så sätt kunde majoriteten av förtroendevalda i en styrelse visa sig vara kommunistympatisörer, vilka bedrev en kommunistisk facklig politik. Tillvägagångssättet med nomineringar av kryptokommunister tvingade de socialdemokratiska fackliga företrädarna att noggrant söka klarlägga den politiska hemvisten hos nya nominerade förtroendevalda innan den avgörande röstningen skedde.

Socialdemokraterna började redan på 1940-talet att tillsätta arbetsplatsombud för att söka hålla reda på vem som stod bakom vem i det fackliga nomineringsarbetet. Samma information fanns hos kommunistiska fackliga företrädare.

Sett ur säkerhetsunderrättelsetjänstens synpunkt var verksamheten i det fackliga kontaktskiktet mellan kommunister och

socialdemokrater en viktig källa till att klarlägga hur stort ett subversivt hot kunde vara från ett stalinistinspirerat kommunistparti. Dessutom var denna källa den enda. De borgerliga partierna hade en mycket ringa om ens någon kontaktyta till kommunister i deras dagliga verksamhet. En liten kontaktyta fanns i radikala studentorganisationer.⁶³

Wenblad nämner vidare att Elmér hade goda kontakter med socialdemokratiskt partifolk i Stockholm och att han fick överta en del av Torsten Nilssons utrikespolitiska kontakter när denne blev försvarsminister.

Bo Anstrin, som år 1965 blev operationschef vid IB, har för kommissionen lämnat följande uppgifter om tillkomsten av Elmérs verksamhet, baserade på vad Elmér skall ha berättat för honom.

I början av 1950-talet oroade sig regeringen - och särskilt Tage Erlander - för att kommunister under "falsk flagg" skulle infiltrera fackföreningsrörelsen ... USA ställde krav på att svenska fabriker som på amerikansk licens tillverkade försvarsmateriel skulle hållas fria från kommunister. För att skaffa tillförlitlig information härom bedömde regeringen att fackföreningsfolk borde anlitas. Bland arbetarna fanns nämligen en skepsis mot säkerhetspoliser.

Ungernkrisen år 1956 och USA:s krav på kontroll av svenska företag vid licenstillverkning av amerikansk krigsmateriel ledde till bildandet av "Collector"... Syftet med kontrollen av företagen var att förhindra att uppgifter fördes vidare till tredje land och man behövde därför uppgifter om eventuella säkerhetsrisker vid sådana företag. Statspolisen saknade erforderliga kontakter på arbetsplatserna. Elmér bildade därför tillsammans med Olof Palme och några fackföreningsmän "Collector", som skulle utnyttja den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen för att inhämta uppgifter om säkerhetsrisker. Palme informerade Tage Erlander i den mån Erlander inte själv deltagit i beslutsfattandet. Det är en fullständigt orimlig tanke att Palme och Elmér skulle ha förbigått Erlander i en så viktig sak. Högermannen Gunnar Svärd liksom företrädare för de andra borgerliga partierna hade förståelse för behovet av en sådan organisation.

---

⁶³ Bertil Wenblad: a.a. s. 410 f.

Förre överbefälhavaren Stig Synnergren har gjort gällande att förklaringen till bildandet av grupp B skall ha varit de amerikanska kraven på säkerhetskontroll för export av kvalificerad militär utrustning och "know how". Han har också hävdat att det år 1960 eller 1961 skall ha ingåtts en trepartsöverenskommelse mellan försvaret, SAF och LO om att försvaret skulle ta sig an kontrollen av säkerhetsrisker i områden som var viktiga från försvarssynpunkt. Överenskommelsen skall ha formaliserats i en skriftlig handling, signerad av ÖB Torsten Rapp och försvarsstabschefen Carl Eric Almgren.

Ingemar Engman, som i början av 1960-talet fullgjorde en del av sin värnpliktstjänstgöring vid grupp B och sedermera blev Elmers kontaktman vid försvarsdepartementet, har såväl då han hörts av FUN som av kommissionen uppgett att den utlösande faktorn till bildandet av Elmers organisation var de amerikanska kraven på säkerhetsskydd. För kommissionen har han uppgett att Ingvar Carlsson för honom, troligen hösten 1964, berättat att militären fått sanktion av SAP att utnyttja den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen för övervakning av arbetsplatser. Engman har för sig att Carlsson nämnt att Torsten Nilsson hade motsatt sig arrangementet. Uppgifterna hade Carlsson troligen fått i statsrådsberedningen av Tage Erlander eller Olof Palme. I den personkrets som skulle ha diskuterat saken ingick, enligt en allmän uppfattning inom SAP, Erlander, försvarsminister Torsten Nilsson, kommunikationsminister Sven Andersson, finansminister Gunnar Sträng, inrikesminister Rune Johansson, partisekreteraren Sven Aspling, LO-ordföranden Arne Geijer och ordföranden i Svenska Metallindustriarbetareförbundet Åke Nilsson. SSU-ordföranden Bertil Löfberg och dennes efterträdare Kurt Ward skulle ha informerats om beslutet.⁶⁴ Också Engman har talat om den s.k. trepartsöverenskommelsen mellan försvaret, SAF och LO.

Den tidigare partisekreteraren i SAP och sedermera utrikesministern Sten Andersson har förklarat att han tar för givet att Olof Palme fanns med i bilden då grupp B tillkom. Palme var vid denna tid sekreterare hos Tage Erlander. Andersson har vidare uttalat att "det är uteslutet att försvarsministern, tillsammans med en underordnad tjänsteman som Palme, skulle ha bildat en hemlig organisation utan att statsministern fått säga sitt".

---

⁶⁴ Ingvar Carlsson har inför kommissionen tillbakavisat Engmans uppgifter och förklarat att han inte vet något säkert om den egentliga bakgrunden till varför Elmers organisation bildades.

Ove Rainer skriver i sina memoarer att han efter sin avgång som justitieminister år 1983 fått upplysningar rörande Elmérs verksamhet:

Initiativet till samarbetet mellan den politiska och fackliga arbetarrörelsen å ena sidan och den militära säkerhetstjänsten å den andra lär ursprungligen ha tagits av företrädarna för arbetarrörelsen. På den politiska sidan har det under årens lopp varit Tage Erlander, Torsten Nilsson, Sven Andersson, Sven Aspling, Palme och Sten Andersson som haft ansvaret och från fackligt håll har bl.a. Arne Geijer och Knut Johansson varit ansvariga.

På den militära sidan har samtliga överbefälhavare och, inte minst, försvarsstabschefen Almgren haft ansvaret för verksamheten.⁶⁵

Journalisterna Thomas Kanger och Jonas Gummesson har i sin bok *Kommunistjägarna* gett följande förklaring till varför Elmérs organisation bildades. Enligt dem gällde det för socialdemokraterna att cementera sin maktställning, sedan kommunisterna rensats ut ur de flesta fackföreningarna. Frågan skulle ha diskuterats inom partiets trängre krets (Erlander, Sträng, Arne Geijer, Sven Andersson, Sven Aspling, Rune Johansson, Torsten Nilsson, Åke Nilsson m.fl.) under åren 1956 och 1957. Man skulle ha kommit fram till att det behövdes en bättre löpande kontroll över läget i fackföreningarna, vilket krävde ett systematiskt upplagt namnregister över samtliga kommunister. Att förlägga hanteringen av ett sådant register till partiexpeditionen "vore som att ha en tickande bomb i lokalerna" och skulle dessutom kräva en stor och kostsam arbetsinsats av den centrala partiapparaten.

Så väcktes idén om att överlåta det praktiska arbetet till militären. Inte till redan existerande militära enheter, utan till en helt ny, hemlig organisation som skulle bestå av lojala socialdemokrater.

Meningarna var delade om det förnuftiga i en sådan ordning. Torsten Nilsson var emot. Han ansåg det vara alldeles för riskabelt. Han gillade heller inte tanken på att låta militären ta över något som var en intern partipolitisk angelägenhet. ---

---

⁶⁵ Ove Rainer: *Makterna* s. 51. Rainer nämner inte vilka som varit hans uppgiftslämnare och hans änka Lena Rainer har förklarat sig inte ha någon säker uppfattning härom.

Men förslaget förespråkades starkt av kommunikationsminister Sven Andersson, den förre partisekreteraren. Han fick stöd av Rune Johansson. Fördelarna med att placera registret under militärens tak var uppenbara: verksamheten fick en officiell hemligstämpel, kostnaderna fördes över till statskassan, och hanteringen skildes formellt från partiet. Dessutom kunde det motiveras utifrån nationella säkerhetsintressen. Diskussionerna slutade med att Sven Andersson och Rune Johansson fick sin vilja igenom. När beslutet väl var fattat var det ingen som motsatte sig detta, alla ställde lojalt upp för den nya ordningen.⁶⁶

Författarna har för kommissionen uppgett att de grundat denna beskrivning på uppgifter från en initierad person men med hänvisning till källskyddet avböjt att namnge denne. De skall förgäves ha bett personen i fråga att själv lämna kommissionen de aktuella uppgifterna.

Kommissionen återkommer i avsnitt 9.4 med en värdering av dessa uppgifter.

9.2.3 Arbete för försvarsstabens inrikesavdelning

Chefen för inrikesavdelningen Filip Grudemark var otvivelaktigt en tillskyndare av Elmérs verksamhet. På sina håll inom försvarsstaben såg man dock uppenbarligen med betydande skepsis på grupp B. Försvarsstabschefen Curt Göransson har i sin dagbok skildrat ett samtal som han haft med chefen för sektion II Oscar Krokstedt och Grudemark i februari 1961 rörande Elmérs verksamhet. Grudemark menade att Fst/In hade intresse av information som kunde ligga till grund för krigsplaceringar och skydd mot propaganda. Göransson hävdade däremot att "vi måste hålla oss till vår mil org. Underrättelse om andra skall vi begära att få för våra behov." Han förordade därför att man skulle flytta Elmérs enhet från staben och lägga ned kontraunderrättelsetjänsten. Grudemark fann det "önskvärt att demokratiska partierna står bakom och att målet fastställs och att det bestäms hur samarbetet med statspolisen skall ske". Göransson noterade vidare att Elmérs enhet arbetade för såväl Fst/In, Fst/Ut som chefen för försvarsdepartementet och att enheten "bör ev. helt frigöras från krigsmakten".

Sommaren 1961 avskildes grupp B från Fst/In och bildade en självständig enhet direkt underställd chefen för sektion II. Den ny-

⁶⁶ Thomas Kanger och Jonas Gummesson: *Kommunistjägarna* s. 86 ff

tilträdde sektionschefen Bo Westin har uppgett att Krokstedt vid överlämningen för honom förklarat att han "kört ut grupp B ur huset". Anledningen skulle ha varit att Elmers verksamhet bedömdes vara alltför politiskt inriktad. Verksamheten flyttades från K 1:s kaserter och kom härefter att bedrivas under täckmantel av aktiebolaget Collector i en villa på Lidingö. År 1963 flyttade man till Solna.

Organisationsförändringen innebar inte att banden mellan inrikesavdelningen och grupp B kapades helt. I oktober 1961 beslöts således vid ett avdelningsmöte att frågan om en förstärkning av grupp B närmare skulle göras upp mellan detalj 1 och grupp B. Samma höst upprättade industriskyddsdetaljen en förteckning över antalet "kända säkerhetsrisker" vid ett tiotal företag. Enligt en påskrift på handlingen borde den "lämnas till Grupp B för ev bedömning och åtgärd". Så sent som år 1964 deltog Elmer och/eller dennes souschef i regelbundna möten med inrikesavdelningen.

I en underrättelseplan som upprättades inom detalj 1 hösten 1962 angavs bl.a. följande.

Den kommunistiska aktiviteten ute i landet bör Grp B ge svar på. Vid bearbetningsdetaljen bör emellertid kartplott med förgrundsfigurer och för illegal verksamhet misstänkta föras. Så göres. Materialet, vilket i huvudsak kommer från Grp B, är dock ännu ofullständigt...

Till bearbetningsdetaljen såsom huvudarbetande del bör kontinuerligt inflyta följande i "halvbearbetad" form. ---

Grp B: Lokala frågor betr kommunistpartiet: kommuner, antal medlemmar, utbildade och aktiva kommunister, infiltration i fackföreningar m m.

--- Den militära säkerhetstjänsten kan inte fungera tillfredsställande om ej samarbetet med statspolisen sker intimt och med förtroende. Båda sidor måste vara givande och tagande. Bearbetningen bör delges den andra parten.⁶⁷

Carl Eric Almgren, som år 1961 utnämndes till försvarsstabschef, tycks ha ägnat grupp B ett mer positivt intresse än företrädaren Göransson. Efter vissa sporadiska kontakter med Elmer företog han i oktober 1962 ett "kontakt- och studiebesök" hos Collector och fick ett gott intryck av verksamheten. Detta intryck förstärktes tydligen vid en föredragning för ÖB Torsten Rapp om säkerhetslä-

---

⁶⁷ Underrättelseplan In I, 10.9.1962, Ö IV, vol. 9, MUST:s arkiv; cit. efter Lampers.

get ett par månader senare. Almgren och Westin lämnade i april 1963 direktiv för verksamheten vid grupp B. Uppgiften angavs vara att "skapa underlag för bedömning av den militära frontens inre styrka och om den verksamhet som bedrivs för att underminera verkan av våra stridskrafter". Verksamheten skulle inriktas på att inhämta underrättelser om

- a) främmande makts mot krigsmakten riktade verksamhet, som bedrivs med egna organ eller medlöpare
- b) sådan verksamhet i våra grannländer, som har samband med under a) nämnd verksamhet
- c) verksamhet av politisk ytterlighetskaraktär, som riktar sig mot krigsmakten.

Prioriteringen av arbetet skulle ske enligt "Säkundplan Fst/In" och bearbetningen utföras vid inrikesavdelningen. Vid grupp B skulle endast för den egna verksamheten erforderliga sammanställningar göras. Ordinarie rapportering skulle ske till chefen för sektion II genom chefen för inrikesavdelningen samt till statspolisintendenten. Grupp B anmodades att inkomma med underlag för anslagsframställning.⁶⁸

Westin har förklarat att direktivet beskrev hur man ville att verksamheten skulle fungera men att man inte fick tillräckliga medel för att planerna skulle kunna förverkligas. Enligt Westin var grupp B:s uppgift för försvarets räkning att "kartlägga personer som inte var lämpliga för krigsplacering" och enheten hade på grund av sitt fäste i SAP stora möjligheter att komma åt de personer som var skadliga för försvaret. Därutöver arbetade Elmér, enligt Westin, för försvarsministrernas och SAP:s räkning mot kommunisterna.

Med anledning av direktivet utarbetades inom grupp B samma månad en PM angående grupp B:s organisation och anslagsbehov. I denna preciserades bl.a. uppgiften under c) enligt följande.

att enligt i Fst/In underrättelseplan angiven prioritering inhämta, värdera och sammanställa underlag om militära säkerhetsriskers förekomst, organisation och verksamhet (allmän riskbedömning) inom
SKP;
front-, vänskaps- och andra täckorganisationer;
minoritetsgrupper;

---

⁶⁸ Fst/Und 3.4.1963, H 901, T-kontorets arkiv, KrA

övriga vänsterextremistiska organisationer; samt nyfascistiska organisationer.

”Militär säkerhetsrisk” definierades som en person som ”medvetet eller omedvetet, försvagar vår försvarsvilja eller minskar vår försvarskraft. Civila samhällsfunktioner, som erfordras för det militära försvaret, kan ha militära säkerhetsrisker.” En säkerhetsrisk kunde vara en anställd vid ett från militär synpunkt viktigt objekt, t.ex. en kraftstation, eller en person som bodde i närheten av ett sådant objekt. Vad som främst tycks ha beaktats var risken för sabotage. PM:n innehöll också ett utkast till en förhållandevis stor organisation. Detta förslag kom dock inte att realiseras.

I en PM betecknad ”De ideologiskt omvända”, som grupp B i början av år 1963 gav in till inrikesavdelningen (och som återfunnits i SAP:s arkiv), beskrevs bl.a. konkreta åtgärder för att stoppa det kommunistiska hotet mot demokratin. Enligt PM:n gällde det att samla in och analysera alla kända förhållanden beträffande den öppna och underjordiska propaganda som kommunisterna genomförde mot Sverige, att samla in uppgifter om kommunister, bl.a. sådana som kunde antas vara utbildade utomlands eller redo för samhällsfarliga handlingar eller deltagit i av kommunisterna anordnade resor till öststaterna, och att registrera kända kommunister på olika orter.

Omkring årsskiftet 1963/64 fick grupp B som särskilt uppdrag att svara för inhämtning av uppgifter rörande personer som långtidsutbildats i öststater. Bakgrunden härtill var uppgifter till inrikesavdelningen från en, som man bedömde tillförlitlig och initierad källa, om att varje kommunistiskt parti hade en illegal sektor, som skulle träda i funktion i händelse av krig. Den illegala sektorns personal angavs rekryteras främst bland medlemmar som erhållit utbildning av nyssnämnt slag.

9.2.4 Samarbete med statspolisen

Som tidigare framgått besökte en amerikansk expertgrupp (S-DMICC) i maj 1958 Sverige för att informera sig om det svenska säkerhetsskyddet inför en amerikansk export av avancerade vapensystem. I sin utvärdering av besöket noterade expertgruppen statspolisens betydelse för kontrollen av misstänkta säkerhetsrisker inom de företag som skulle hantera den amerikanska teknologin.

Elmér deltog vid besöket och föreläste om säkerhetsmedvetandet hos statsanställda.

Samma dag som det amerikanska besöket inleddes tillställde chefen för inrikesavdelningen Filip Grudemark statspolisen en PM rörande behovet av att vidga den militära säkerhetstjänstens arbetsuppgifter. Han framhöll bl.a. att åtskilliga kommunister erhållit särskild utbildning i Sverige eller utomlands och att det inte var orimligt att förutsätta att dessa var avsedda att bilda stommen i eventuella illegala kamp- eller underrättelseorganisationer. Dessa borde därför "registreras på ett särskilt sätt och enligt överenskommelse mellan inrikesavdelningen och statspolisen bedömas i vad mån de skall räknas in i viss farlig kategori". Han tillade att "uppspårandet av illegala kamporganisationer kanske kan kartläggas genom att följa dessa individers verksamhet, deras geografiska placering i landet, deras arbetsplatsers känslighet m.m." Som nämnts väckte dessa tankar föga entusiasm inom statspolisen, som ansåg att militären sökte ta över ansvaret för delar av dess verksamhet. I de fortsatta diskussionerna mellan statspolisen och inrikesavdelningen deltog Elmér. Vid ett sammanträde i januari 1959 hävdade Grudemark och Elmér att inrikesavdelningen för sin verksamhet behövde "en mängd personliga kontakter på olika orter och inom olika industrier", kontakter som tydligtvis i viss mån redan hade etablerats.

Från polisiär sida ville man slå fast att inhämtning av upplysningar om personer i politiskt hänseende principiellt åvilade statspolisen, men att man måste "räkna med allt det biträde från inrikesavdelningens sida, som det är möjligt att lämna, även genom införskaffande av upplysningar. Sådan upplysningar böra dock snarast delgivas den särskilda polisverksamheten."

Någon form av överenskommelse tycks så småningom ha träffats mellan statspolisen och inrikesavdelningen. Från slutet av år 1959 började nämligen Elmér under källbeteckningen "Erik" att till statspolisintendenten Thulin personligen överlämna rapporter, ställda till inrikesavdelningen.⁶⁹ Dessa utgjordes i stor utsträckning av "listor med namn på kommunister eller kommunistympatisörer, anställda vid industriföretag över hela riket".⁷⁰ Redan tidigare – under åren 1957 och 1958 – tycks statspolisen ha fått del av (vissa)

⁶⁹ Också Karl Erik Pettersson skall, enligt vad han uppgett vid ett samtal med en säkerhetspolis, vid ett par tillfällen personligen ha överlämnat handlingar till Thulin.

⁷⁰ PM juli 1961 upprättad av Lars P Lindroth, Erik-akten, vol. 1, SÄPO:s arkiv

rapporter från grupp B rörande utländska förhållanden.⁷¹ Inom statspolisen bedömdes, enligt en PM från år 1961, källa Erik som "mycket välinformerad och pålitlig". Statspolisen bearbetade uppgifterna, vari som ett viktigt moment ingick en "tillförlitlig identifiering av personer", vilket skedde genom kontroller hos berörda lokala sektioner. Därefter systematiserades och registrerades uppgifterna. I början av år 1965 omfattade källa Eriks rapportering ca en hyllmeter pärmar.

Revirstriden mellan polis och militär var dock inte helt bilagd. Med anledning av misstankar om att den östtyska underrättelsetjänsten ägnade sig åt något slags "massinformationstjänst" genom svenska kommunister föreslog Grudemark i november 1960 statspolisen att vissa motåtgärder skulle vidtas. För inrikesavdelningens del kunde det vara aktuellt att sätta in "aktiv observation vid förband, arbetsplatser, anläggningar och industrier med hemliga beställningar" och anskaffande av agenter och informatörer. Denna propå möttes med skepsis från statspolisens sida. I en intern PM framhölls bl.a. följande.

Det synes oklart vad fst/in avser med insättande av aktiv observation vid industrier med hemliga beställningar. I vad avser anlåtande av förtroliga meddelare utanför rent militära anläggningar bör väl denna observation närmast vara en uppgift för den särskilda polisverksamheten. Detsamma torde gälla anskaffandet av agenter och informatörer, om därmed avses meddelare inom samma områden som tidigare diskuterats i samarbetsammanhang.⁷²

"Ute på fältet" sökte befattningshavare vid grupp B etablera ett samarbete med statspolisens regionala säkerhetssektioner. I april 1960 besökte Karl-Erik Pettersson sektionen i Sundsvall och presenterade sig som representant för försvarsstaben. Sektionen uppfattade att syftet med besöket var att få sektionens medverkan i uppgiften att inhämta upplysningar om kommunister "på partiplanet". Det konstaterades att man i något eller några fall hade gemensamma kontaktmän, men något egentligt samarbete kom inte till

⁷¹ Enligt en anteckning i Erik-akten skall "äldre material", dvs. rapporter från tiden före slutet av år 1959, ha förvarats hos den befattningshavare hos statspolisen som svarade för "det internationella sambandet".

⁷² Tjänsteant. av Andermark 25.11.1960, HS 1216, F I 1960, vol. 24, SÄPO:s arkiv; cit. efter Lampers

stånd. Och i mitten av 1960-talet sökte Paues förgäves inleda ett samarbete med chefen för Umeåsektionen.

Gränsdragningen mellan polisiär och militär säkerhetstjänst var en huvudfråga för den i slutet av år 1962 tillsatta militära säkerhetsutredningen (MSU). Vid ett av utredningens sammanträden våren 1963 redogjorde Elmér för grupp B:s tillkomst, funktion och utveckling. Han framhöll att enheten upprätthöll en smidig samverkan med statspolisen. Polisiära företrädare betonade vikten av att statspolisen gavs möjlighet att bedöma de källor som grupp B nyttjade, vilket dock avvisades av Grudemark med hänvisning till att organisationens existens var beroende av att källskyddet upprätthölls. Westin framhöll att grupp B genom sitt material bidrog till statspolisens ”brottsupptäckter”, lämnade underlag för militär riskbedömning och bildade stommen till uppbyggnaden av den militära säkerhetstjänstens inhämtande organisation i krig. Utredningens ordförande konstaterade avslutningsvis att organisationen hade en viktig uppgift att fylla, att den tjänade hela totalförsvaret och att den på ett smidigt sätt syntes ha löst sina samordningsproblem.

Från år 1963 och under resten av 1960-talet hade chefen för den detalj inom statspolisens ”svenskrotel”, som följde verksamheten inom SKP, de kommunistiska täckorganisationerna m.m., kontakt med Paues och en annan tjänsteman vid grupp B (och senare IB). De träffades inledningsvis någon gång i månaden, senare mer sporadiskt, och diskuterade utvecklingen på det politiska och fackliga området med hänsyn till kommunisterna. Detaljchefen kunde hjälpa till bl.a. med att identifiera vissa personer och befattningshavarna vid grupp B överlämnade i sin tur rapporter och annat skriftligt material till honom. Rapporterna kunde röra enskilda socialdemokrater på partiets vänsterflank och exilbalter ävensom uppgifter från samtal som meddelare haft med kommunister samt i några fall listor över personer knutna till Förbundet Sverige – Tyska demokratiska republiken.⁷³

9.2.5 Inhämtning

Under de första åren inriktades inhämtningen såvitt avsåg inrikes förhållanden främst på att kartlägga förekomsten av kommunister (och i någon utsträckning nazister) vid företag runt om i landet. Enligt Paues gav Elmér direktiv om en bred insamling. Alla personer som uppfattades som kommunister eller kommunist sympatisö-

⁷³ Rapporteringen finns samlad i meddelarakten Mac, SÄPO:s arkiv

rer skulle rapporteras. Först vid den senare bearbetningen av materialet skulle en sällning ske. Grupp B inhämtade också uppgifter rörande utläningar i Sverige, t.ex. exilbalter och andra flyktingar från Östeuropa, samt om förhållanden i länder i närområdet, främst Finland. Denna inhämtning faller emellertid utanför kommissionens uppdrag och behandlas därför inte närmare här.

Viktiga källor var utländska och svenska tidningar. En av sekreterarna har uppgett att hon hade som huvuduppgift att främst utifrån pressuppgifter göra sammanställningar om utländska personer, främst finländare och tyskar. Ingemar Engman skall under sin värnpliktstjänstgöring mest ha ägnat sig åt att studera danska och norska tidningar för att skaffa uppgifter om de nybildade socialistiska folkpartierna i dessa länder. Och enligt den tidigare nämnde underofficeren följde man noggrant tidningsuppgifter rörande svensk kommunism.

Den för grupp B speciella inhämtningen skedde dock genom kontakter med *socialdemokratiska meddelare* på olika håll inom landet. Pettersson och Paues, och från år 1961 den nämnde underofficeren, reste under åren 1959-63 mer eller mindre kontinuerligt runt i riket, etablerade nya kontakter och "tappade" meddelare på uppgifter. Geografiskt koncentrerade man sig på Norrbotten. Men också Svealandslänen, Gävleborgs och Östergötlands län samt storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö ägnades ett särskilt intresse. Denna kraftsamling torde ha motiverats av dessa områdens militärstrategiska intresse. De företag som man intresserade sig för var ofta gruvor, försvarsindustri och annan tung tillverkningsindustri, t.ex. varven. Också verksamhet med anknytning till transporter, t.ex. SJ och fackföreningar för hamnarbetare, uppmärksammades speciellt. Men rapporteringen visar att man också kartlade t.ex. kommunister inom Livsmedelsarbetareförbundet i Skåne och Hyresgästföreningen i Stockholm liksom medlemmar i Kirunas DU-klubb.

Man byggde på det befintliga kontaktnätet av socialdemokratiska arbetsplatsombud. För att rekrytera nya meddelare kontaktade man först någon framträdande och pålitlig person i ett län eller på en ort. Som regel var det någon socialdemokrat, t.ex. arbetarekommunens ordförande, men man skall också i några fall ha vänt sig till högermän. Man redogjorde för sitt uppdrag och bad om namn på pålitliga personer, främst sådana som var fackligt engagerade i LO och som arbetade vid medelstora och större arbetsplatser. Dessa personer kontaktades. De åtog sig att vid den egna och ibland också vid andra, mindre arbetsplatser följa upp vilka som var aktiva re-

spektive icke aktiva kommunister. Det gällde att bevaka hur det gick i de fackliga valen, vilka som satt i fackföreningsstyrelsen, vilken typ av propaganda som bedrevs, om det förekom någon undergrävande kommunistisk verksamhet eller interna konflikter bland kommunisterna, om någon hade undergått utbildning i Sovjetunionen eller Östtyskland liksom om deltagare i Östersjöveckorna.

Befattningshavarna vid grupp B besökte kontaktmännen regelbundet, ofta en gång per kvartal. Man träffade dem en och en, i regel vid en lunch eller middag. Man kunde hinna med en eller ett par arbetsplatser per dag. Ibland kom kontaktmännen i stället till Stockholm och avlade rapport. Kontaktmännen upprättade förteckningar över kommunister på respektive arbetsplats men de rapporterade alltid muntligt. Det ansågs viktigt att kontaktmännen var så allmänorienterade som möjligt. De informerades därför i sin tur om förhållanden som kunde vara till nytta för dem. Det kunde gälla kommunistisk utbildningsverksamhet eller på vilket sätt kommunister verkade på andra håll, t.ex. genom facklig agitation och strejker. Men det kunde också avse uppgifter om enskilda. Om t.ex. en kommunist flyttat från en arbetsplats till en annan, orienterades kontaktmannen på den nya arbetsplatsen om detta och om hur personen uppträtt på sin tidigare arbetsplats. De kunde också få uppgifter om vilka arbetskamrater som deltagit i utbildning i öststater eller deltagit i Östersjöveckorna.

Antalet personer som befattningshavarna vid grupp B på detta sätt hade direkt kontakt med uppgick till högst ett par hundra. En del kontaktmän engagerade andra till sin hjälp. Nätverket kan ha utgjorts av sammanlagt som mest tusen personer. Någon ersättning utgick inte (utöver restaurangbesöken), men till jul uppmuntrades kontaktmännen med en bokgåva.

Skilda uppgifter föreligger om huruvida kontaktmännen alltid fick veta att deras uppgifter gick vidare till den militära säkerhetstjänsten. Enligt underofficeren berättade man som regel inte för kontaktmännen att informationen skulle föras vidare till försvaret, eftersom detta hade kunnat försvåra rekryteringen. Många inom SAP hade nämligen en negativ inställning till försvaret. I stället sade man att det var frågor som partiet ville kontrollera. Och man gjorde klart för kontaktmännen att det ur partiets synvinkel var viktigt att kommunisterna inte fick något inflytande över fackföreningarna. Paues har däremot hävdats att man alltid uppgav för kontaktmännen att man arbetade för försvarsstaben. Kontaktmännen fick dock inte avslöja för sina uppgiftslämnare för vems räkning de ville ha uppgifterna. Det bekymrade inte Paues, om de uppgav att

de frågade för SAP:s räkning. De kontaktmän som kommissionen talat med har samtliga uppgett att de troligen omgående fick klart för sig att de skulle arbeta för försvarets räkning.

Ett exempel på att det inte alltid klargjordes vilken uppdragsgivare inhämtarna hade är då Karl Erik Pettersson i december 1960 kontaktade en socialdemokratisk ombudsman i Trelleborg. Pettersson ville få uppgifter om socialdemokratiska fackliga förtroendemäns deltagande i resor till Sassnitz i Östtyskland, vilka arrangerades av en kommunist. Dessa resor hade väckt oro inom SAP, eftersom resenärerna utsattes för viss påverkan i politiskt hänseende. Han åberopade härvid statssekreteraren i försvarsdepartementet Karl Frithiofson, vilken "intog en ledande ställning" inom SAP. Ombudsmannen vände sig till en passkontrollant som i sin tur kontaktade statspolisens sektion i Malmö. Malmösektionen redovisade det inträffade för tredje roteln i Stockholm, där tydligen Pettersson var en okänd person. Frithiofson har vid förhör inför kommissionen förnekat all kännedom om händelsen liksom över huvud taget om något uppdrag till Pettersson. Elmér har uppgett att anledningen till att Pettersson tvingades sluta vid grupp B i augusti 1963 var att han hade svårt att göra den nödvändiga boskillnaden "mellan det politiska och det militära".⁷⁴

Inhämtarnas rapporter sammanställdes av Pettersson för vidare befordran till Elmér.⁷⁵

Vid årsskiftet 1963/64 tycks den breda kartläggningen av kommunister på arbetsmarknaden i stort sett ha slutförts. Av rapporteringen framgår att grupp B under år 1964 lade ned ett omfattande arbete på att följa SKP, Clarté och fredsrörelserna. I Clarté kartlades detaljerat förhållanden rörande ett par ledande personer som betecknade sig som socialdemokrater men som bedömdes sannolikt vara kommunister.

Det är klarlagt att grupp B vid några tillfällen använde sig av *buggning*. En person har vid förhör inför kommissionen uppgett att han troligen 1960 eller 1961, då han tjänstgjorde vid inrikesavdelningens detalj 1, tillfrågades av sin chef Bertil Wenblad om han var villig att utföra ett uppdrag för Elmér. Uppdraget gällde att avlyssna och spela in en kommunistisk kongress i Malmö. Där fick han hjälp av en ledande socialdemokrat, som var en av Paues´ kontaktmän, att ta sig in i Folkets Hus, dit kontaktmannen hade nycklar.⁷⁶ Sagesmannen var sedan under åren 1962-65 anställd vid grupp B.

⁷⁴ Enn Kokk: Vitbok s. 413

⁷⁵ Flera exempel på sådana rapporter finns i P G Vinge: Säpochef 1962-70 s. 46 ff

⁷⁶ Någon rapport/utskrift som passar in på denna operation har inte påträffats.

Under denna tid, något år efter den första operationen, fick han på nytt uppdrag att avlyssna ett möte i Malmö. Också denna gång fick han hjälp av den lokale socialdemokraten att ta sig in i lokalen. Denne har bekräftat att han vid i vart fall ett tillfälle varit behjälplig vid en sådan operation. Sagesmannen har även berättat att han ungefär vid samma tid på uppdrag av Elmér kontaktade partisekretären Sten Andersson som hjälpte honom att få tillgång till ABF-huset i Stockholm för att förbereda buggning av ett kommunistmöte. Av någon anledning "avblåstes" emellertid denna buggningsoperation. Andersson har vid förhör inför kommissionen ställt sig helt främmande till dessa uppgifter.

Ett par rapporter från grupp B som påträffats i SÄPO:s arkiv kan med hänsyn till antydningar om hörfel möjligen också vara resultat av buggningsoperationer. Den ena innehåller en redogörelse för vad som avhandlades vid Stockholms kommunistiska arbetarekommuns valkonferens i början av december 1963 och den andra utgörs av anteckningar från ett styrelsemöte med SKP i slutet av oktober 1964. Det kan emellertid röra sig om uppgifter som lämnats av personer som deltagit i mötena och gjort bandupptagningar därav.

9.2.6 Bearbetning

Av den tidigare nämnda underrättelseplanen, som utarbetats inom inrikesavdelningen hösten 1962, framgår att det var en uppgift för bearbetningsdetaljen att bearbeta uppgifterna från grupp B. Under de första åren skall bearbetningen vid grupp B också ha inskränkt sig till en värdering och sammanställning av de insamlade uppgifterna. Sammanställningen skall ha gått ut på att föra samman rapporter "på tids- och sakmässig basis samt för geografiska områden". Ett system med s.k. *kommunkort* hade initierats för detta ändamål. Av dessa kunde man utläsa "röstetal för kommunisterna enligt valstatistiken, styrelseandelar i kommunala och fackliga organ, namn på de extremister, som bedömdes ha rest utomlands och eventuellt kunde vara tränade i subversiv teknik på särskilda kurser". Som stöd för sammanställningarna gjordes också en "kommunistisk kartplott". Namnen på rapporterade personer och kortfattade uppgifter om vad som lades dem till last fördes även upp på registerkort, tydligen sorterade efter vederbörandes bostadsort. År 1959 skall chefen för Fst/In detalj II, dvs. personalkontrollavdelningen, till Elmér ha överlämnat 100-200 registerkort över personer vilka bedömdes som säkerhetsrisker som en "grundplåt" för verk-

samheten. I samband med resor till olika orter studerade "inhämtarna" registerkortet för de orter som man skulle besöka.

Sedan Bertil Wenblad år 1962 knutits till grupp B som souschef utvecklade han systemet med kommunkort. Wenblad var en metodisk man med stort intresse för systematiska uppställningar, vilka dock inte alltid fick praktiskt genomslag. Han upprättade en PM över hur kommunkorten skulle läggas upp så att alla underrättelser rörande kommunistisk verksamhet i en kommun (motsv.) skulle vara tillgängliga i ett dokument till vilket skulle fogas en kartplott och personanteckningar över kända aktivister. Denna PM upptar ett sjuttiotal rubriker, rörande bl.a. röstetal, kommunistiska organisationer (och eventuella splittringstendenser inom dessa), kommunistisk representation i kommunala och fackliga organ och andra organisationer, t.ex. front- och vänskapsorganisationer och ungdoms- och idrottsföreningar, propaganda och agitation, utbildning, infiltrering, kontakter med internationell kommunism, ekonomiska förhållanden, t.ex. affärsverksamhet och subventioner, samt – under punkterna 70-73 – "aspekter av den (förmodade) militära apparaten inom SKP", nämligen inhämtande av underrättelser, åtgärder för att minska försvarsviljan och försvarskraften samt understöd till en motståndares invasion. Endast uppgifterna om kommunisternas röstetal, en kartplott över aktivisternas geografiska fördelning och uppgifterna under punkterna 70-73 skulle överlämnas till inrikesavdelningen. Det angavs att det under punkt 70 kunde vara nödvändigt att upprepa vissa namn som förekommit under tidigare rubriker i den mån dessa personer kunde bedömas vara potentiella säkerhetsrisker från militär synpunkt.⁷⁷ Hur uppgifterna under övriga rubriker skulle utnyttjas framgår inte av PM:n och har inte heller på annat sätt kunnat klarläggas.

Kommunkort (egentligen flersidiga promemorior i A 4-format) upprättades enligt Wenblads intentioner inledningsvis över Norrbotten.⁷⁸ Under de följande åren torde kommunkort ha upprättats över i princip hela landet, även om vissa delar var tätare kartlagda än andra. Särskild uppmärksamhet skall enligt uppgift ha ägnats orter med försvarskänsliga industrier. I januari 1965 överlämnades två pärmar med länsvis ordnade kommunkort till försvarsstabens sä-

---

⁷⁷ PM:n har av Carl Persson överlämnats till kommissionen.

⁷⁸ Ett kommunkort över Luleå stad och Nederluleå landskommun har av Carl Persson överlämnats till kommissionen.

kerhetsavdelning, ett material som under det följande året kompletterades.⁷⁹

9.2.7 Rapportering

De första rapporterna från grupp B inkom till inrikesavdelningen i början av år 1958. Det rör sig om sex rapporter daterade "december 1957", vilka avser kommunistiska förhållanden i Sverige och utomlands. Dessa följdes snart av ytterligare ett tiotal rapporter, nästan samtliga rörande utländska förhållanden. En rapport, betecknad "De kommunistiska fackklubbarna", avser dock kommunistisk verksamhet inom den svenska fackföreningsrörelsen. För tiden därefter och fram till senhösten 1959 har påträffats ytterligare ett 30-tal rapporter till inrikesavdelningen från grupp B, varav endast en handfull med nationell anknytning (uppgifter angående enskilda svenska medborgare). I slutet av år 1959 började grupp B rapportera också till statspolisen. Denna rapportering bestod av länsvisa sammanställningar över personer som ansågs vara kommunister och därmed kunde misstänkas utgöra säkerhetsrisker. Handlingarnas beteckningar visar att det förekommit tidigare rapportering av motsvarande slag.⁸⁰ Under år 1960 rapporterade grupp B vid minst 14 tillfällen till chefen för inrikesavdelningen och chefen för dess personalkontrolldetalj om tillhoppa ca 240 personer. Och i juli 1961 inkom till inrikesavdelningens kontraspionagedetalj ett tjugotal handlingar rörande svenska kommunister.⁸¹ Ungefär hälften av grupp B:s rapportering under åren 1957-61 rörde svenska medborgare och förhållanden.

Fr.o.m. december 1961 kom grupp B:s rapportering till inrikesavdelningen och statspolisen rörande svenska förhållanden att bli mer omfattande. Genom inhämtningen från kontaktmännen kunde grupp B rapportera om tusentals kommunister över hela landet. Bara i Norrbotten kartlades åren 1960-62 ca 2 500 kommunister. En del av de rapporterade betecknades som "farliga". I november 1964 ingav grupp B en omfattande rapportering om "extremist-

⁷⁹ Några kommunkort har inte påträffats i MUST:s eller SÄPO:s arkiv men av det diarium som förts vid Fst/Säk framgår att man åren 1965 och 1966 mottog kommunkort från IB. Det finns där också en anteckning om att kommunkorten för Skaraborgs län förstördes i juni 1973.

⁸⁰ T.ex. "4:e översikt över Gävleborgs län" med namn på nio personer och "2:a översikt över Stockholms stad och län" omfattande uppgifter om 38 personer, Erik-serien, SÄPO:s arkiv

⁸¹ Samtliga dessa handlingar brändes av Fst/Säk i oktober 1971 men kopior finns bevarade i SÄPO:s arkiv.

rörelser och organisationer för täckverksamhet på riksplanet och i Stor-Stockholm”.

En befattningshavare vid inrikesavdelningens personalkontroll-detalj har uppgett att rapporteringen från grupp B bedömdes som värdefull och att det förekom att uppgifterna lades till grund för anteckningar i beredskapsregistret. Direkta förfrågningar från detaljen till grupp B skall enligt denne befattningshavare ha förekommit endast inför anställning av personal i befattningar som krävde personalkontroll. Också mikrofilmkopiorna av det register som fördes vid detalj I bär spår av rapporter från grupp B. Som nämnts bedömde man också inom statspolisen rapporteringen som välinformerad och pålitlig.

Inte endast de militära och polisiära säkerhetstjänsterna mottog information från grupp B. Elmér besökte ofta försvarsminister Sven Andersson.⁸² Denne gjorde också i vart fall vid något tillfälle ett besök hos grupp B i lokalerna på Lidingö. Elmér träffade också statssekreteraren i försvarsdepartementet Karl Frithiofson några gånger per år. En av sekreterarna tror att Elmér också rapporterade till Olof Palme. Karl Erik Pettersson har uppgett att han vid något tillfälle överlämnat en handling till Sven Andersson.⁸³ Några spår av denna rapportering har emellertid inte påträffats.

Också SAP fick information från grupp B. Från åren 1962 och 1963 har i SAP:s arkiv påträffats rapporter som kan hänföras till grupp B. Ett viktigare led i informationsutbytet torde dock varit de personliga kontakter som Elmér hade med många ledande socialdemokrater.⁸⁴

9.3 IB och dess efterföljare⁸⁵

9.3.1 Allmänt om åren 1965-1980

Per årsskiftet 1964/65 sammanslogs T-kontoret och grupp B till en enhet. Anledningen härtill skall ha varit att erfarenheten visat att man inte kunde särskilja vare sig underrättelsetjänsten från säker-

---

⁸² Av Anderssons almanackor framgår att han under åren 1957-65 besöktes av Elmér (ibland åtföljd av andra befattningshavare) vid sammanlagt mer än 50 tillfällen.

⁸³ Uppgifterna lämnade vid samtal med en säkerhetspolis i februari 1966, HK 73/65, SÄPO:s arkiv

⁸⁴ Mer härom i kap. 11

⁸⁵ Detta avsnitt grundas väsentligen på Lars Olof Lampers: a.a.

hetsunderrättelsetjänsten eller säkerhetsunderrättelsetjänsten från övriga säkerhetstjänstfunktioner. Den nya organisationen, vars verksamhetsområde beskrevs som "Militär Säkerhetsutredning", beräknades omfatta totalt ett knappt 50-tal befattningshavare och byggde på ett förslag som under hand skall ha underställts försvarsministern.

Den sammanslagna enheten kom att betecknas IB.⁸⁶ Chef för IB blev Elmér.⁸⁷ Ställföreträdande chef var under åren 1965-70 Wenblad. Chefen för försvarsstabens sektion 2 svarade för inriktningen av IB:s verksamhet. År 1968 ställdes IB direkt under ÖB. Dåvarande försvarsstabschefen Stig Synnergren har emellertid uppgett att han, fram till dess att han själv år 1970 utnämndes till ÖB, hade i uppdrag att följa verksamheten. Det skall dock endast ha gällt utrikesdelen; inrikesdelen skall inte ha berörts.

Under de första åren tycks verksamheten ha bedrivits i organisatoriskt tämligen obundna former.⁸⁸ Den del som tidigare utgjort grupp B bildade dock en separat enhet under beteckningen 03 under Puaes´ ledning. Enheten hade år 1965 ett tiotal anställda, men efter hand minskade personalstyrkan och uppgick senhösten 1969 till endast tre personer. Enheten fortsatte inhämtningen rörande svensk politisk extremism och rapporterade härom till såväl Fst/Säk som RPS/Säk. Antalet rapporter rörande misstänkta svenska säkerhetsrisker var under denna tid betydligt mindre än tidigare.⁸⁹ Enheten ägnade sig också åt inhämtning rörande förhållanden i Finland och Norge samt inom exilkretsar i Sverige. Rapporterna rörande utrikes (nordiska) förhållanden tillställdes försvarsstabens underrättelseavdelning. Dit gick också merparten av IB:s övriga rapportering. I den mån några rapporter överlämnades

---

⁸⁶ Liksom betr. grupp B har organisationen getts många beteckningar. I Fst:s anslagsframställning för budgetåret 1965/66 betecknades den "Militär säkerhetsutredning". I följande års anslagsframställning kallades den "Särskilda byrån", vilket kom att bli den officiella beteckningen. Det är oklart om IB är en förkortning och i så fall för vad; "Informationsbyrån" och "Inhämtning Birger" har nämnts.

⁸⁷ Olof Palme uppgav i samband med FöU:s utredning av IB-affären att han personligen inte hade medverkat vid rekrytering av personal till försvarsstabens särskilda byrå "i vidare mån än vid tillsättningen av chefsbefattningen"; FöU 1973:25. Det är oklart om han härvid syftade på Elmérs tillsättning som chef för grupp B eller för IB.

⁸⁸ I Wenblads: a.a. finns dock en organisationsskiss enligt vilken IB bestod av sex enheter, bl.a. 01 för expeditionsgöromål, arkivhållning, mobiliseringsplanläggning, liaison och säkerhetsskydd, 03 för "Regi kp [troligen register över kommunistpartiet] Frontorg Emigrantgrp" och 04 för operationer.

⁸⁹ Ett exempel på en rapport om svenska förhållanden är "Nuläget inom Norrbottens kommunistiska partidistrikt", 2.12.1966, i vilken bl.a. framhålls att det är föga troligt att det inom SKP skulle finnas en färdig illegal organisation att användas i en krissituation; KU 14, Ö IV, vol. 271, MUST:s arkiv.

till regeringen och/eller SAP, har det inte avsatt några spår i arkiven.

Den 10-11 april 1965 torde IB, som hade tillgång till avlyssningsutrustning, ha buggat ett sammanträde med SKP:s partistyrelse i ABF-huset i Stockholm. Ett 15 sidor långt referat av sammanträdet innehåller flera lokutioner som tydligt indikerar att sammanträdet avlyssnades av en person som inte deltog.

Då IB bildades skall grupp B:s register ha sammanlagts med ett register som förts vid T-kontoret. Enligt vad Elmér och Anstrin uppgett skall registret år 1968 ha omfattat 15 000-20 000 kort. En stor del av registret, nämligen "kommunistregistreringen", skall Elmér enligt åtskilliga uppgifter ha förstört kring årsskiftet 1969/70 och då på direkt order från försvarsminister Sven Andersson. Vid tiden för försvarsutskottets utredning av IB-affären upptog IB:s register endast ca 5 000 kort, mot vars innehåll utskottet inte hade något att invända. Det kan inte uteslutas att de förstörda delarna av registret, före destruktionen – i likhet med T-kontorets arkiv – mikrofilmades. Några spår av sådana filmer har emellertid inte påträffats.

9.3.2 Samarbete med försvarsstabens säkerhetsavdelning och säkerhetspolisen

Under 1960-talet förekom det att officerare från IB regelbundet besökte Boris Falk vid analysdetaljen vid Fst/Säk för att få uppgifter. Falk hade instruktioner från avdelningschefen att besvara ställda frågor. Dessa rörde oftast händelser som föreföll märkliga, strömningar och organisationer. I enstaka fall lämnade Falk även ut uppgifter om enskilda personer.

År 1964 hade Vinge och byråchefen Otto Danielsson besökt Elmér i grupp B:s lokaler. Vad som då avhandlades är oklart. Det kan emellertid konstateras att det senast i början av år 1965 ingåtts någon form av avtal mellan säkerhetspolisen och MSU, som inledningsvis var IB:s arbetsnamn, om fördelning av arbetsuppgifter. I mars 1965 aktualiserades nämligen inom statspolisen att föra ett säkerhetssamtal med en LO-anställd som haft kontakter med sovjetiska diplomater. En säkerhetspolis föreslog att uppdraget skulle anförtros en befattningshavare vid RPS/Säk som tidigare fört ett sådant samtal med en socialdemokrat. Otto Danielsson svarade emellertid:

Enär MSU träffat avtal med Vinge om en sådan fördelning att MSU håller kontakt med arbetarorg. bör MSU taga upp förbindelse. Jag har talat med chefen.⁹⁰

Varken Vinge eller Otto Danielsson säger sig ha något minne av en sådan överenskommelse. De har hänvisat till att säkerhetspolisen hade egna kontakter med fackföreningsrörelsen.

Att det vid denna tid förekom ett nära samarbete mellan säkerhetspolisen och IB framgår också av att det i mars 1965 hölls ett möte mellan en kommissarie vid RPS/Säk, Wenblad från IB och chefen för detalj 1 vid Fst/Säk, vid vilket man diskuterade bearbetningsläge och en synkronisering av registreringssystemen.

Kontakterna mellan en av detaljcheferna vid säkerhetspolisens "svenskrotel" och ett par befattningshavare vid enhet 03 fortsatte, efter hand dock i allt mindre omfattning. Säkerhetspolisens sektioner i Göteborg och Malmö samverkade med IB-kontoren i dessa städer. Den omständigheten att ett antal tidigare säkerhetspoliser vid olika tillfällen var anställda vid grupp B/IB och dess föregångare torde ha underlättat kontakterna mellan de båda organisationerna.

9.3.3 Enhet 03 upplöses och återuppstår

Revirstriden mellan de polisiära och militära säkerhetstjänsterna hade emellertid inte upphört. I september 1969 tog rikspolischefen Carl Persson upp frågan vid en beredning om säkerhetstjänsten med statsminister Erlander och statsråden Gunnar Sträng, Herman Kling, Sven Andersson och Olof Palme. Han hävdade att Elmérs verksamhet orsakade säkerhetspolisen problem bl.a. i form "krockar ute på fältet" mellan de två verksamheterna och begärde besked om huruvida säkerhetspolisen eller IB skulle svara för rikets inre säkerhet. Regeringsföreträdarna gav beskedet att säkerhetspolisen skulle ha hela ansvaret för säkerhetstjänsten inom landet. IB:s inrikesverksamhet och personregistren vid försvarsstabens inrikesavdelning skulle alltså avvecklas helt.⁹¹

Elmér skall enligt Persson ha blivit rasande då han fick kännedom om beskedet. Enligt Olof Frånstedt skall Elmér ha utövat starka påtryckningar för att IB skulle få ta över säkerhetspolisens manuellt förda register sedan detta förts över till ADB. Vid ett möte med Vinge hösten 1969 skall Elmér i närvaro av chefen för

⁹⁰ Meddelandet finns i HS 1191/58, SÄPO:s arkiv; cit. efter Lampers

⁹¹ Carl Persson: Utan omsvep s. 307 f.

IB:s operationsavdelning Bo Anstrin och Fränstedt (och möjligen också chefen för Fst/Säk) ha gjort gällande att han hade klartecken från Olof Palme att fortsätta med inrikesverksamheten som om ingenting hänt och att han skulle få överta säkerhetspolisens register för att inte "tappa" någon information. Personalkontrollkungörelsen med dess åsiktsregistreringsförbud var bara en politisk skenmanöver. Elmér ville att säkerhetspolisens sektioner skulle svara för den fortsatta inhämtningen för IB:s räkning, eftersom möjligheten att utnyttja de tidigare kontakterna var "körd". Vinge förklarade, enligt Fränstedt, att han inte ville lyssna till detta, lade handen på en lagbok och sade: "Detta är mitt rättesnöre." Vinge har berättat om ett möte vid samma tid och med samma upplösning men inget om att Elmér då skulle ha deltagit.⁹² Anstrin har sagt sig sakna minne av såväl ett sådant möte som av att Elmér ställt krav på att få ta del av säkerhetspolisens register eller på att få ta del av uppgifter på något annat sätt än tidigare.

Oavsett hur det förhåller sig med denna sak meddelade Elmér hösten 1969 Paues att inrikesverksamheten skulle upphöra. Enligt Paues gick verksamheten vid denna tid på "tomvarv", kontaktnätet utvecklades inte och det gick allt längre tid mellan besöken hos kontaktmännen ute i landet. Enhet 03 upplöstes vid årsskiftet. Just vid denna tid – som sammanföll med konflikten i malmfälten – gjorde Paues ett besök i Kiruna. Han har emellertid förnekat att detta haft något samband med gruvstrejkerna. Paues fick tjänst i en statlig utredning, hans ena medarbetare började arbeta inom HSB medan den andra, en sekreterare, erhöll en administrativ befattning vid en annan enhet inom IB. Elmér tog enligt Paues hand om arbetsmaterialet.

Någon gång under år 1970 återupptog Paues på Elmérs initiativ sina kontakter med finländska och norska socialdemokrater.⁹³ Dessa kontakter upprätthöll han inledningsvis vid sidan av arbetet i den statliga utredningen. Sommaren 1971 återgick Paues emellertid på heltid i tjänst hos IB (med täckanställning hos Fortifikationsförvaltningen). På hösten 1971 skall, enligt Paues, Elmér sagt till ho-

⁹² Vinge har i sina memoarer beskrivit ett möte mellan å ena sidan rikspolischefen och honom själv och å andra sidan några höga företrädare för Fst, då Vinge av militärerna uppmanats att strunta i de restriktioner i fråga om åsiktsregistrering som skulle komma, varvid han lade handen på en lagbok och förklarade att detta var hans rättesnöre; P G Vinge: Säpochef 1962-70 s. 75 f. Inför kommissionen har Vinge uppgett att Westin vid tillfället förklarar att det var RPS/Säk:s skyldighet att strunta i att IB upprättade kommunkort och att RPS/Säk skulle fortsätta som om ingenting hänt.

⁹³ Bergh och Eriksen: Den hemmelige krigen ger vid handen att detta samarbete främst rörde politiska förhållanden inom fackföreningsrörelsen i Finland med tonvikt på kommunisternas strategi.

nom att med tanke framför allt på att det förekom "så mycket bråk med (r):are" kunde det inte vara fel att man försökte följa vad som skedde också på detta fält, även om det var förbjudet att registrera. Paues aktiverade sina tidigare kontaktmän på olika håll i landet och studerade tidningar och fackliga val. Särskilt intresserade han sig för kommunistisk aktivitet inom industrin och varven. Han följde konflikten mellan de olika falangerna inom VPK med speciell tonvikt på stalinisterna. Till sin hjälp fick han den sekreterare som tidigare tjänstgjort vid enhet 03. I begränsad omfattning återupptogs registreringsverksamheten; enligt Paues skall några hundra svenska medborgare ha registrerats. Vid sidan härav fortsatte han att upprätthålla kontakterna i Norge och Finland. Han rapporterade endast till Elmér och säger sig inte veta om denne förde uppgifterna vidare. I MUST:s och SÄPO:s arkiv finns inte heller några rapporter som kan kopplas till Paues´ senare verksamhet.⁹⁴

Sommaren 1972 rekryterade Paues den avgående förbundssekreteraren i SSU Ulf Karlsson som medhjälpare. Karlsson fick tjänst som byrådirektör vid AMS. Men enligt vad han själv uppgett träffades en uppgörelse mellan verkets generaldirektör eller dennes ställföreträdare och försvaret om att försvaret skulle stå för en del av hans lön mot att han på halvtid arbetade för IB.⁹⁵ Karlssons anställning varade endast ett knappt halvår. Vid årsskiftet 1972/73 övergick han till tjänst som informationssekreterare i försvarsdepartementet. Karlsson har berättat att bakgrunden till hans anställning var att KFML(r):are, ofta väl utbildade personer, genom agitation, hot och ofredanden försökte skrämja socialdemokrater från att ställa upp som fackliga förtroendemän. De förstörde fackliga möten genom "filibusterpolitik". Karlssons uppgift var att finna personer ute på arbetsplatserna som kunde stå emot KFML(r):arnas provokationer och "avslöja sabotörerna genom att i diskussioner få upp dem på banan". Han uppfattade KFML(r):arna som farliga för demokratin.

Med hjälp av lokalt ledande socialdemokrater i Stockholm och Göteborg kartlade Karlsson vilka personer och arbetsplatser som drabbats av KFML(r):arnas odemokratiska metoder. Mest utsatta

⁹⁴ Några rapporter från enhet 03, t.ex. "Socialistiska valarbetare", 23.1.1970, Erik-akten, löpnr 17, SÄPO:s arkiv, levererades strax efter årsskiftet 1969/70, vilket sannolikt har sin förklaring i sedvanlig "eftersläpning" i rapporteringen.

⁹⁵ Enligt dåvarande departementsrådet i Försvarsdepartementet Ingemar Engman var beslutet att anställa Karlsson förankrat hos försvarsminister Sven Andersson. Karlsson har uppgett att Elmér för honom förklarat att beslutet förankrats hos ÖB Stig Synnergren. AMS dåvarande generaldirektör Bertil Olsson har på förfrågan uppgett att han inte har något minne av saken.

var Kommunal- och Metallindustriarbetareförbunden i Stockholm och Göteborg. Särskilt vid varven, spårvägarna och sjukhusen förekom problem. De lokala socialdemokratiska ledarna hjälpte också till med att "handplocka" personer som skulle vara lämpade för uppgiften att stå emot vänsterextremisterna. Härigenom kom Karlsson i kontakt med ca 25 socialdemokratiska fackföreningsmän med vilka han resonerade kring de aktuella frågorna. Det skedde dels vid ett antal mindre möten, dels vid två eller tre halvdagskonferenser på hotell Foresta i Lidingö. Vid dessa konferenser deltog vid varje tillfälle ett tiotal personer. Förutom lokala fackföreningsmän fanns bland deltagarna vid dessa konferenser högt uppsatta socialdemokrater som partisekreteraren Sten Andersson och de kommunala ledare som bistått Karlsson vid rekryteringen. Vid en konferens deltog även Paues och troligen också Elmér. I vart fall vid en konferens förekom inpasseringskontroll och över huvud taget tycks utbildningen ha omgetts av hemlighetsmakeri. Enligt Karlsson förskötterades fackföreningsrepresentanternas reskostnader av respektive fackförening, vars utlägg sedan ersattes av IB. Flertalet deltagare torde inte ha varit medvetna om att det var försvarsstaben som arrangerade konferenserna och svarade för kostnaderna. Personer som enligt Karlsson hjälpt honom med att välja ut deltagare till konferenserna har visserligen vidgått detta. Men de har förnekat kännedom om att Karlsson var verksam för IB:s räkning eller i vart fall att utbildningen till någon del bekostats av statliga medel.

Karlsson har också uppgett att han under sin tid vid IB träffade Elmér vid fyra eller fem tillfällen och då berättade om vad han kände till om vänsterextremister. Han skall också ha hjälpt Elmér att finna pålitliga personer i de politiska ungdomsförbunden. Några rapporter som kan knytas till Karlssons verksamhet har inte påträffats.

Vid denna tid bedrev SAP också i egen regi veckoslutskurser och seminarier vid vilka deltagarna utbildades i hur vänsterextremismen skulle bemötas. En person, som enligt egen uppgift var med vid en av konferenserna på hotell Foresta, har berättat att han under 1970-talet vid flera tillfällen deltog i utbildning av motsvarande slag, främst i Stockholm men även på andra orter. Deltagarna, som kom från hela landet, rapporterade om kommunister på sina respektive hemorter och det informerades om säkerhetssituationen i Sverige och utomlands. En del av lärarna vid dessa kurser var kända socialdemokrater medan andra, enligt sagesmannens uppfattning, kan ha varit officerare (dock civilklädda och utan att presenteras med titel). Kurserna var värdefulla dels för att de gav en allmän inblick i

verksamheten, dels för att man fick veta "vilka som var med i samma lag". Sagesmannen har uppgett att han under denna tid rapporterade till IB och att han uppfattade utbildningen som ett sätt att ge deltagarna erforderliga kunskaper men också som en belöning för gjorda insatser.⁹⁶

9.3.4 Vem tog initiativ till att återuppta inrikesverksamheten?

Skilda uppgifter har lämnats om varför Elmér återupptog inrikesverksamheten, trots att statsministern och andra regeringsledamöter hösten 1969 ställt sig bakom rikspolischefens krav på att den inre säkerheten uteslutande var en fråga för säkerhetspolisen.

En officer som tjänstgjorde vid IB i början av 1970-talet har uppgett att Elmér vid något tillfälle sagt till honom att IB "efter order uppifrån" slutat med "undsäktjänst" och att Elmér senare, i oktober eller november 1971, förklarat för honom att det kommit kontraorder och att "vi fortsätter som förut". Det ursprungliga beslutet att upphöra med inrikesverksamheten skulle enligt Elmér ha grundats på okunnighet om underrättelsetjänst – den kunde inte upphöra vid gränsen. Elmérs uttalanden ger vid handen att han handlat på order och att det således inte var hans eget initiativ. Ett så känsligt beslut skulle han knappast heller ha fattat på egen hand. Dessutom krävdes pengar för dess genomförande.

Dåvarande statssekreteraren i försvarsdepartementet Anders Thunborg har gjort gällande att beslutet om att återuppta inrikesverksamheten fattats av ÖB Stig Synnergren med försvarsminister Sven Anderssons tysta medgivande. Bakgrunden skulle ha varit arbetskonflikterna i malmfälten vintern 1969/70 och ÖB:s misstro mot säkerhetspolisens effektivitet. Också bl.a. socialdemokratiska riksdagsmän, fackföreningsledare och statstjänstemän framförde, enligt Thunborg, efter gruvstrejkerna krav på att IB:s inrikesverksamhet skulle återupptas. Synnergren, som genom åren konsekvent hävdade att IB sedan år 1970 över huvud taget inte bedrev någon inrikesverksamhet, har förklarat att det är lögn att han skulle ha beordrat IB att återuppta en sådan verksamhet. Det var, enligt Synnergren, "de själva som gjorde det". Fst/Säk fortsatte däremot att

⁹⁶ Sagesmannen har berättat om hur han via telefon rapporterade om situationen på sin strategiskt viktiga arbetsplats i Norrland till ett telefonnummer i Stockholm, varvid lösenord och koder förekom. Han säger sig inte minnas med vilken eller vilka han hade kontakt men är övertygad om att det var IB. Fr.o.m. år 1980 skall han i stället ha rapporterat till en säkerhetspolis. Paues har förnekat all kännedom om personen i fråga. Den utpekade polismannen har ställt sig helt oförstående till sagesmannens uppgifter.

intressera sig för extremistiska organisationer. Ingemar Engman, som vid denna tid var IB:s kontaktman i departementet, har uppgett att han i början av 1970-talet deltog i diskussioner med Sven Andersson och Anders Thunborg om att IB skulle återuppta inrikesverksamheten mot bakgrund av konflikten i malmfälten och "avgrundsvänsterns" framväxt. Thunborg skall därvid ha varit angelägen om att verksamheten inte fick för stor omfattning. I dessa diskussioner nämndes inte Synnergren. Engman vet inte om Synnergren informerades om beslutet att IB skulle återuppta inrikesverksamheten men utgår från att så skedde. Thunborg har förnekat att han deltagit i diskussioner av detta slag och uppgett att han först efter IB:s avslöjande år 1973 av Sven Andersson informerades om att inrikesverksamheten återupptagits.

Några säkra slutsatser om vem eller vilka som låg bakom det politiskt känsliga beslutet att IB skulle återuppta viss inrikes verksamhet anser sig kommissionen inte kunna dra. Så mycket står dock klart att försvarsminister Sven Andersson i allt fall var underlättad om att så skedde. Huruvida statsministern och/eller andra statsråd var informerade (eller rentav hade initierat eller sanktionerat beslutet) har inte gått att utreda. Den omständigheten att någon rapportering från Paues' verksamhet efter år 1970 inte påträffats i MUST:s (eller SÄPO:s) arkiv ger visst stöd för att verksamheten inte bedrevs för försvarsstabens räkning och därmed för Synnergrens uppgift att han saknat kännedom om verksamheten. Kommissionen återkommer till frågan i kap. 11.

9.3.5 IB:s operationsavdelning

Operationsavdelningens chef var fram till år 1973/1974 Bo Anstrin, som tidigare tjänstgjort vid T-kontoret. Anstrin medförde i boet bl.a. meddelaren "Kandidaten". Denne, som ju sägs ha anslutit sig till organisationer som Clarté för att stärka sin vänsteridentitet för att underlätta uppdrag utomlands, fortsatte fram till år 1970 sin rapportering bl.a. om vänsterextremistiska kretsar i Lunds studentvärld. Rapporterna vidarebefordrades till säkerhetspolisen.

Anstrin hade också en (och enligt vad Anstrin uppgett endast en) annan meddelare som, enligt vad han gjort gällande, på hans uppmaning infiltrerade vänsterorganisationer för att skapa sig en identitet för underrättelseuppdrag av annat slag. Denne, Gunnar Ekberg, knöts till IB år 1967. Våren 1968 anslöt sig Ekberg till Göteborgs Vietnamgrupp. På försommaren samma år träffades en

överenskommelse mellan säkerhetspolisen (Frånstedt efter samråd med Vinge) och IB (Anstrin) om att säkerhetspolisen skulle få del av Ekbergs rapportering, som man dessförinnan fått se prov på. Förutsättningen var att säkerhetspolisen stod för en del av kostnaderna (inledningsvis 300 kr i månaden). Bakgrunden till säkerhetspolisens intresse skall enligt Anstrin och Ekberg ha varit att man förutsåg en utveckling av revolutionära rörelser som var nära sammankopplade med arabiska kamporganisationer. Ekbergs rapportering finns så gott som i sin helhet bevarad i SÄPO:s arkiv.⁹⁷

Sommaren och hösten 1968 ägnade sig Ekberg huvudsakligen åt att delta i möten och diskussioner med företrädare för FNL-grupperna och KFML i Göteborg. I december samma år invaldes han i KFML. I slutet av året deltog han i diskussioner om bildandet av en lokal Palestinagrupp. Han anslöt sig också till den svensk-cubanska och den svensk-kinesiska föreningen. Han tycks på ett tidigt stadium ha framhållit sina militära kunskaper (han hade fullgjort en kvalificerad värnpliktsutbildning). Enligt vad han själv uppgav i en rapport verkade han inom Palestinagruppen för att denna skulle "göra så grova propagandanummer som möjligt (helst flaggbränning)", för att därmed misskreditera verksamheten hos allmänheten. I samband med konflikten mellan KFML och KFML(r), i vilken Ekberg tog parti för KFML (och endast spelade en passiv roll) uppmuntrade han tankar på att KFML skulle installera avlyssningsutrustning hos KFML(r). Någon sådan avlyssning torde dock inte ha kommit till stånd. Han övertalade personer att till honom överlämna sina pass och förlustanmäla dessa, varefter han vidarebefordrade passen till företrädare för PFLP. Passen hade dessförinnan spärrats, så att den som eventuellt använde ett sådant pass skulle avslöjas. Han tycks ha sökt initiera en splittring av den svenska Palestinagruppen Palestinsk Front i Göteborg. Han förmådde även en ledande KFML:are att be sin bror som arbetade inom regeringskansliet att lämna uppgifter bl.a. om regeringens inställning till en fredsplan för Mellanöstern och det sionistiska inflytandet inom regeringen.

Ekberg hade för vana att göra skisser över de lokaler som disponerades av vänsterorganisationer och vilka han besökte. I anslutning därtill noterade han förhållanden som t.ex. lästyp, att golvet knarrade, etc. Vid olika möten medförde han ofta en bandspelare och spelade dolt in vad som försiggick. Som exempel kan nämnas KFML:s årsmöte i Göteborg den 28 februari och 1 mars 1970. Vid

---

⁹⁷ Meddelarserien "Ada" och delvis i Erik-serien.

andra tillfällen, t.ex. vid samtal med företrädare för olika organisationer, förekom det att Ekberg bar på sig en mikrofon som vidarebefordrade samtalet till IB-personal som befann sig i närheten.

Sannolikt med början år 1969 genomförde han med IB:s goda minne och i flertalet fall aktiva deltagande ett antal operationer mot lokaler som disponerades av olika vänstergrupper i Göteborg. Han tog sig i regel in i lokalerna genom att kopiera nycklar som han under förebärande av något skäl fått låna. Den första kända operationen riktades mot FNL-kontoret på Husargatan 13, där han redan föregående höst "lånat" en adressbok med ett hundratal namn. Till sammans med Anstrin tog han sig en natt, troligen i januari/februari 1969, in i lokalen där de fotograferade handlingar från hösten 1968 och framåt (korrespondens, protokoll, medlemsförteckningar och ekonomiska rapporter) medan ett par andra IB-medarbetare höll vakt utanför. Elmér hade godkänt operationen och har som skäl därför anfört att det förelåg indikationer på att det förekom främmande verksamhet inom FNL och att IB dessutom visste att "den alltmer tilltagande terrorismen gick in där. Det fotograferade materialet ger inte stöd för sådana misstankar.

Något år senare gick Ekberg in i organisationens Studerande för ett demokratiskt samhälle (SDS) lokal i kärhuset i Göteborg. Lokalen stod öppen och verksamhet pågick. Han "lånade" en bunt öppet förvarade handlingar (medlemsförteckningar) som han överlämnade till en väntande IB-man. Denne transporterade handlingarna till ett hotell där de fotograferades av en annan befattningshavare vid IB. Därefter återlämnades handlingarna till Ekberg som återställde dem till SDS:s lokal. Anstrin hade tagit initiativet till operationen och Elmér tog på sig ansvaret för den.

Hösten 1970 tog sig Ekberg in i KFML:s lokaler med adress Nordostpassagen 11, enligt vad han själv uppgett genom ett fönster som han tidigare ställt upp. Där fotograferade han en del internt material (en resolution om KFML:s arbete i DFFG inför valet, en skrivelse från Göteborgsavdelningens styrelse och kritik mot denna, synpunkter från Göteborgsavdelningen på ett nummer av tidningen Gnistan och en valhandledning). Ekberg har uppgett att operationen tillkom på hans initiativ. Personal från IB höll vakt. Frånstedt var informerad om operationen.

Sensommaren 1971 tillskansade sig Ekberg handlingar bl.a. rörande KFML:s kontakter med Kina från Danelius' bokhandel. Handlingarna fotograferades och fotografierna överlämnades till säkerhetspolisen (där de alltjämt förvaras). Omständigheterna kring denna operation är oklara. Det förefaller som om handlingar-

na förvarats i ett "kassaskåp". Ekberg hade några år tidigare vid ett besök i bokhandeln noterat uppgifter om typen av skåp och vilka som hade nycklar till detta liksom uppgifter om ytterdörrens lås, uppgifter som han jänte en skiss över lokalen rapporterat.

Hösten 1971 tog sig Ekberg, sannolikt med hjälp av en nyckel som han låtit kopiera, in i tidningen Gnistans redaktionslokal på Nordostpassagen. Redaktionen stod i begrepp att flytta till Stockholm (vilket skall ha varit anledningen till operationen), varför det mesta var nedpackat. Ekberg fick därför bara med sig några pärmar med prenumerantuppgifter (postgiroutbetalningskort), som han överlämnade till några IB-anställda. Dessa läste in uppgifterna på band, varefter materialet återställdes. Ställföreträdande chefen för operationsavdelningen var ansvarig för operationen och flera IB-anställda höll vakt. Banden skall sedan ha överlämnats till Frånstedt. Någon dokumentation från denna operation har emellertid inte påträffats.

Den åklagare som utredde IB-affären fann att det fanns skäl att anta att brott begåtts i samband med flera av dessa operationer men väckte inte åtal på grund av preskription.

Ekberg bombhotade också vid två tillfällen flygplan. Det första tillfället var den 20 mars 1969 då han ringde från Göteborg till flygplatsen i Frankfurt am Main och påstod att ett startklart flygplan från det israeliska flygbolaget El Al hade en bomb ombord. Ekberg har uppgett att han utförde bombhotet på uppmaning av en ledande företrädare för palestinierna i Sverige, att han inte ville förlora palestiniernas förtroende genom att vägra och att han inte visste om det verkligen fanns en bomb ombord. Den berörde palestiniern liksom ett par andra personer uppgav vid polisförhör år 1974 däremot att det var Ekberg som var initiativtagare till bombhotet. Det andra hotet ägde rum den 7 juni 1970 då Ekberg ringde till flygplatsen Kastrup och uppgav att israeler hade placerat en bomb ombord på ett startklart flygplan från Middle East Airways. Detta hot var förankrat hos IB:s ledning, som godkänt och deltagit i planerandet av operationen. Anledningen härtill skall ha varit att den nyssnämnde palestiniern utsatt Ekberg för påtryckningar att genomföra ett bombhot för att misskreditera Israel och att IB inte ville att Ekberg skulle framstå som illojal mot den palestinska saken. Palestiniern tog vid polisförhör år 1974 bestämt avstånd från Ekbergs påstående om han varit initiativtagare till bombhotet.⁹⁸ Ingen åtalades

---

⁹⁸ Se vidare Ulf Bjereld: Övervakningen av den svenska Palestinarörelsen i SOU 2002:95.

för bombhoten. Det är inte en uppgift för kommissionen att ta ställning till vilka versioner som är de korrekta.

Ekberg rapporterade flitigt, huvudsakligen rörande ledande personer inom KFML och om aktiva inom det palestinska solidaritetsarbetet. Rapporterna tycks i allmänhet inte ha rönt något särskilt intresse hos säkerhetspolisen. Rörande rapporterna om den palestinska verksamheten noterade en befattningshavare där i juni 1971 att dessa sällan innehöll "någon form av sanning". Våren 1972 drog sig därför säkerhetspolisen ur samarbetet med IB.

Under åren 1970 och 1971 gjorde Håkan Isacson, som år 1969 anställdes vid operationsavdelningen, månatligen en sammanställning om olika vänsterrörelers aktiviteter i Sverige. Sammanställningarna grundades på såväl öppna källor (organisationernas publikationer, flygblad och liknande) som på rapporter från "fältet". Inte endast Ekbergs rapportering var här aktuell. Isacson hade nämligen mycket goda kontakter vid Stockholms universitet och dess studentkår. Sammanställningarna skall enligt Isacson ha överlämnats till Elmér som skall ha vidarebefordrat dem till säkerhetspolisen och försvarstabens säkerhetsavdelning. Elmér har emellertid gjort gällande att Isacson vid denna tid blivit en belastning för IB, att detta var fråga om ett rent "terapeutiskt jobb" och att månadsrapporterna "gick direkt i papperskorgen". Några sammanställningar av detta slag har inte heller påträffats i MUST:s eller SÄPO:s arkiv.

Hösten 1971 var Anstrin tjänstledig och operationsavdelningen saknade uppgifter. Isacson och några andra befattningshavare tog då initiativ till att kartlägga palestinier och Palestinasympatisörer i Sverige. I arbetet, som tydligen innefattade rekognoscering av personernas bostadsadresser, deltog bl.a. Ekberg och Svante Winqvist. Anstrins ställföreträdare skall ha godkänt förfarandet.

Vid något tillfälle uppges också ett misslyckat försök ha gjorts att bugga ett hotellrum där en svensk Palestinaaktivist sammanträffade med en palestinier.

9.3.6 IB avslöjas och omorganiseras

I maj 1973 avslöjade tidningen FiB/Kulturfront IB:s existens och flera befattningshavares, bl.a. Elmérs, Paues´ och dennes assistents, identiteter röjdes. Avslöjandet framtvängde en omorganisation av verksamheten och ett stort antal befattningshavare fick sluta. Ny chef blev översten Gösta Lundström och enheten kom att betecknas GBU. I och med omorganisationen upphörde inrikesverksam-

heten på nytt. Elmér var dock i någon form knuten till organisationen under återstoden av 1970-talet dels för att sätta in Lundström i verksamheten, dels för att vidmakthålla vissa utländska kontakter.⁹⁹

Paues övergick till tjänst hos ABF. Han höll emellertid kontakt med Elmér. Denne ansåg, enligt Paues, att de inte skulle avveckla kontakterna i Sverige och i andra nordiska länder. Paues fortsatte därför, mot en smärre månatlig ersättning, att hålla kontakt med personer i Finland och Norge. Någon gång under år 1974 förklarade Elmér att man även borde följa upp den revolutionära vänstern i Sverige. Intresset koncentrerades nästan helt till Göteborg. Där fick Paues genom Leif Andersson, en av de socialdemokrater som hjälpt Ulf Karlsson att rekrytera personer lämpade att ta upp kampen med den extremistiska vänstern, kontakt med socialdemokraten Bertil Levin vid Eriksbergssvarvet. Under åren 1974 och 1975 rapporterade Levin till Paues om KFML(r):ares aktiviteter, enligt egen uppgift inledningsvis i tro att Paues var utsänd av SAP. Paues har uppgett att Levin, som hade ett eget kartotek över kommunister, rapporterade mycket sporadiskt och troligen mot ersättning.¹⁰⁰ Efter avslöjandet av den s.k. sjukhusspionen i Göteborg hösten 1975 skall samarbetet mellan Paues och Levin ha upphört. Elmér och Paues följde också utvecklingen inom VPK och intresserade sig särskilt för Norrbottenskommunisterna och deras utbrytning ur partiet vid bildandet av APK våren 1977. Paues har uppgett att han någon tid därefter upphörde med sin rapportering till Elmér. Han vet inte om denne förde uppgifterna vidare. Några rapporter i MUST:s eller SÄPO:s arkiv som skulle kunna emanera från detta deras samarbete har inte påträffats.

En förklaring till att Elmérs och Paues' verksamhet skall ha upphört vid denna tid kan vara att försvarsministern i den första borgerliga regeringen efter andra världskriget, moderaten Eric Krönmark, ganska snart efter sitt tillträde hösten 1976 fick klart för sig att de fanns kvar i GBU:s verksamhet. Han krävde av Stig Synnergren att de båda omedelbart skulle avlägsnas. De utgjorde nämligen enligt Krönmarks uppfattning en belastning för underrättelseverk-

⁹⁹ Enligt Ingemar Engman fortsatte såväl Elmér som Paues att på konsultbasis arbeta för GBU. Lundström har, i samtal med Lars Olof Lampers, uppgett att Elmér fortsatte att arbeta med utrikesfrågor men att Paues aldrig arbetade för GBU. Chefen för GBU:s operationsavdelning åren 1974-76 har uppgett att Elmér under tiden fram till 1976/77 fungerade som överlämnare till Lundström. Han har också berättat att han i början av sin tjänstgöring vid GBU deltog i en underrättelsekurs där Paues höll en föreläsning.

¹⁰⁰ Paues har förnekat en uppgift av Stig Synnergren om att han på uppdrag av försvarsstabschefen och/eller Fst/Säk ägnade sig åt att söka förhindra att finländska kommunister som sökte sig till från försvarssynpunkt känsliga arbetsplatser i Göteborgstrakten fick sådana arbeten.

samheten, eftersom de var "brända". Paues själv har dock spekulerat i att verksamhetens upphörande hade sin förklaring i att Synnergren pensionerades som ÖB år 1978. Ännu så sent som detta år företog Paues enligt uppgift resor till Finland för kontakter med ledande finländska LO-män.

I början av 1980-talet uppgav en av IB:s tidigare kontaktmän för säkerhetspolisen att Elmér och Paues även under 1970-talet "mot mångas vilja" fortsatte att arbeta med sina finska kontakter" – det fanns pengar kvar sedan tidigare. Kontaktmannen hade intrycket att Paues nu upphört med verksamheten, men säker var han inte. År 1981 hade kontaktmannen talat med Sven Andersson om saken. Denne, som då lämnat det politiska livet, hade då sagt något i stil med "jasa håller de på än, det får de sluta med". År 1982 hade kontaktmannen tagit upp frågan med försvarsminister Anders Thunborg, som sagt något av samma innebörd som Andersson, "fast han använde betydligt starkare ord".

Även sedan Elmér avgått som chef och enhet 03 helt upphört fick GBU ibland information av säkerhetskaraktär. Meddelare rapporterade spontant t.ex. om hur en svensk medborgare uppträtt i samband med vistelse i en öststat eller att naturaliserade, tidigare östeuropeiska medborgare bosatt sig i omedelbar anslutning till försvarets fasta radiolänknät. Sådan information vidarebefordrades av chefen för GBU:s operationsavdelning till chefen för säkerhetspolisens operativa byrå. I den mån uppgifter om enskilda svenskar kunde vara av intresse för försvaret, t.ex. att en person av politiska skäl kunde misstänkas sabotera militär verksamhet, rapporterades dessa uppgifter även till försvarsstabens säkerhetsavdelning. Chefen för operationsavdelningen behöll en kopia av rapporterna under något tid, högst ett år, för att kunna besvara eventuella frågor. Under senare delen av 1970-talet övertog GBU från säkerhetspolisen en meddelare som tidigare rapporterat om inrikes förhållanden, jfr avsnitt 7.2.2.¹⁰¹ Trots att meddelaren av GBU inriktades mot förhållanden av militärt intresse, fortsatte han att i stor utsträckning rapportera om inrikes förhållanden, bl.a. om vänsterextremister. Denna del av rapporteringen vidarebefordrade GBU till säkerhetspolisen. Så småningom avvecklades meddelaren.

Företrädare för GBU deltog regelmässigt i de s.k. sektionschefsmöten som varje månad hölls med chefen för RPS/Säk:s ope-

¹⁰¹ Operationschefen fick uppfattningen att RPS/Säk inte längre ansåg sig ha råd att arvodera meddelaren. Enligt uppgift från en tidigare chef för RPS/Säk:s operativa byrå var anledningen till att man avvecklade meddelaren att man börjat ifrågasätta värdet av dennes rapportering. För att inte lämna denne vind för väg överlämnades meddelaren till GBU.

rativa byrå, chefen för Fst/Säk och en befattningshavare vid FRA. Vid dessa möten förekom ett ömsesidigt informationsutbyte.

9.3.7 Krigs-IB

Underrättelse- och säkerhetstjänsterna måste självfallet fungera också i ett skymningsläge och efter ett krigsutbrott.

T-kontoret hade som nämnts en krigsorganisation om 150-200 personer. Dessutom deltog dess chef, Thede Palm, i förberedelsearbetet med att skapa ett nätverk, som vid en ockupation av Sverige skulle bilda stommen i en motståndsrörelse och upprätthålla förbindelse med en svensk exilregering. Denna s.k. stay behind-organisation företräddes av försäkringsdirektören Alvar Lindencrona.¹⁰² Under senare delen av 1950-talet skall ca 200 personer ha varit krigsplacerade i denna organisation. Det skall ha rört sig om dels reservofficerare, dels pålitliga personer i det civila samhället, t.ex. ledande kommunalmän och fackföreningsmän. Alla demokratiska partier skall ha funnits representerade inom organisationen.

Också grupp B skall enligt en uppgiftslämnare ha haft en krigsorganisation, vilken utgjordes av ett antal personer som vid mobilisering skulle stå till Elmers förfogande. Där ingick bl.a. några sedermera mycket högt uppsatta socialdemokrater. Avsikten var att många av dem skulle förbli i sina civila befattningar och rapportera om situationen på sin respektive hemort, t. ex. om försörjningsläget. När IB bildades sammanfördes T-kontorets och grupp B:s krigsorganisationer. I den sammanslagna organisationen skall ha ingått, utöver ett antal centralt placerade socialdemokrater, socialdemokratiska kommunalråd, socialchefer, Folkets Hus-chefer och liknande. Uppgiften var alltså att i krig bedriva underrättelsetjänst.

Enligt den officer, som åren 1970-74 ansvarade för IB:s beredskapsplanering, skall det före hans tillträde inte ha funnits någon egentlig planering för verksamheten under beredskapstillstånd och i krig. Han rekryterade ett 100-tal personer, bl.a. poliser, tulltjänstemän och personer som i tjänsten företog resor till Östeuropa. Bland de sistnämnda fanns sådana som redan i fredstid inhämtade uppgifter för operationsavdelningens räkning. Det förekom att den krigsplacerade personalen kallades in till kurser och övningar. Utbildningen avsåg sambands- och underrättelsetjänst. Ett utbildningscentrum var gården Vallatorp i Södermanland. Men utbild-

¹⁰² SOU 1994: 11 s. 271 ff.

ningen innefattade ibland längre resor inom och någon gång utom riket, syftande till att träna skuggning av en person respektive hur man skakade av sig förföljare. Att detta slags utbildning inte var något helt nytt framgår av att partikassören i SAP Nils Gösta Damberg deltog i en sådan utbildning på Vallatorp med omnejd redan år 1969.

Den officer som var chef för IB:s beredskapsplanering från år 1974 och fram till slutet av 1970-talet har uppgett att hans uppgift var att skapa grunden till en motståndsrörelse (stay behind). För detta ändamål rekryterade han pålitligt folk, helst med ledaregenskaper, som friställdes för denna uppgift. Det kunde vara höga statstjänstemän, kommunalråd och företagsledare men också "vanligt folk". Innan han rekryterade personer på högre nivå kontaktade han ÖB Stig Synnergren för att undvika "krockar" i förhållande till Lindencronas organisation. Rekryteringen styrdes inte av politiska överväganden. Vid ett par tillfällen föreslog Elmér att kända socialdemokrater skulle krigsplaceras inom organisationen, vilket officeren motsatte sig. Så blev inte heller fallet. Personalen erhöll viss utbildning, men var då inte inkallade.

Elmér uppgav år 1993 för Neutralitetspolitikkommisionen att han, troligen kort efter IB:s bildande, kontaktades av en person verksam inom Lindencronas organisation. Denne skulle ha uttryckt oro för att denna organisation var alltför "högerinriktad". Elmér skall därför ha kontaktat LO-ordföranden Arne Geijer och med dennes samtycke ha rekryterat folk bl.a. från LO vilka krigsplacerades vid IB. I ett annat sammanhang har Elmér förklarat att i organisationen ingick personer från lokal och regional nivå som representerade "hela parti- och samhällspektrat". Deras uppgift var att under ockupation "jävlas så mycket som möjligt med ockupanten". Elmér har också förklarat att han haft ÖB:s uppdrag att genom kursverksamhet och annan information föra in underrättelse-tjänsten i krigsmaktens motståndsverksamhet.

9.3.8 Kursen i Göteborg

I augusti 1975 arrangerade Elmér, som då inte längre var anställd vid IB, en två veckors kurs i och utanför Göteborg. Deltagare var Leif Andersson, Göran Johansson och Sören Mannheimer, samtliga

tre ledande socialdemokrater i Göteborg.¹⁰³ I vart fall Mannheimer, som var reservofficer, hade erhållit militär inkallelseorder till kursen. Som lärare fungerade Elmér, Paues, Ingemar Engman från försvarsdepartementet (som ersättare för Anders Thunborg) och ytterligare en person. Utbildningen rörde militär och civil säkerhetstjänst. Bl.a. informerades om kommunister som utbildat sig i Sovjetunionen och Östtyskland. Andersson har uppgett att man även diskuterade frågor om motstånd under ockupation. Vidare förekom diskussioner om den politiska situationen i Göteborg, som vid denna tid var mycket spänd främst till följd av KFML(r):s verksamhet.

Utom tjänsten träffade kursledning och deltagare i ett sällskapligt sammanhang partisekreteraren Sten Andersson och två ledande socialdemokrater i Göteborg, Sven Hulterström och Bengt Tengroth.¹⁰⁴ Vid detta tillfälle diskuterades bl.a. fackliga och politiska frågor med anknytning till situationen i Göteborg.

Efter kursen fick Johansson och Mannheimer nya krigsplaceringar; Mannheimer för uppgifter som han uppfattade vette mot en motståndsrörelse. Andersson skall enligt egen uppgift redan år 1972 ha varit krigsplacerad för verksamhet under ockupation. Det var också han som på uppdrag av Elmér eller Paues hade föreslagit de båda övriga kursdeltagarna.

Inför ett samtal med JK Ingvar Gullnäs under dennes utredning av den s.k. sjukhusaffären i Göteborg gjorde ÖB Lennart Ljung vissa efterforskningar rörande ett eventuellt samband mellan kursen i Göteborg och den några månader senare avslöjade säkerhetsverksamheten inom stadens sjukvårdsförvaltning (se nedan). Ljungs företrädare Stig Synnergren uppgav bl.a. följande. Vid IB:s "upprullande" våren 1973 tillsattes en ny chef, dvs. Gösta Lundström, "med stor snabbhet". För uppbyggnaden behövdes ett samarbete mellan Elmér och Lundström. Synnergren "kan därvid" ha gett anvisningar om att Elmér tills vidare skulle svara för bl.a. kursverksamhet, vilket kan förklara att Lundström inte kände till kursen. Kursen låg inom ramen för Synnergrens direktiv till Elmér. Avsikten var att IB:s del i fältorganisationen skulle slås ihop med "L:s org". Ljung talade även med Elmér som bl.a. uppgav följande. Han hade vid denna tid ett bemyndigande från ÖB att "hålla i och

¹⁰³ Andersson hade åren 1965-74 varit ombudsman hos Göteborgs arbetarekommun, Johansson var vid denna tid ordförande i verkstadsklubben vid SKF och Mannheimer ledamot av kommunstyrelsen.

¹⁰⁴ Hulterström skulle kort därpå väljas till ordförande i Göteborgs arbetarekommun och Tengroth hade tunga politiska uppdrag och var också ledamot av koncernstyrelsen för Göta-Verken.

vara chef för sådana ´kurser´ som avsåg krigsorg.” Kursen syftade till att dels ge en allmän introduktion till verksamhet inom krigsorganisationens ram, dels försöka utröna om kursdeltagarna var lämpliga att utnyttja i krigsorganisationen. Liknande kurser tidigare hade haft endast en deltagare. Olika uppgifter föreligger om huruvida Lundström var orienterad om kursen.¹⁰⁵

Ljung talade med ytterligare fem personer som varit närmast ansvariga för den operativa verksamheten vid IB/GBU. Ingen av dessa sade sig känna till något om kursen. Ljung förklarade sig inte betvivla det angivna syftet med ”kursen”, en beteckning som han dock fann vilseledande.¹⁰⁶

9.3.9 Sjukhusaffären i Göteborg¹⁰⁷

I oktober 1975 publicerade tidningen Aftonbladet uppgifter om att en person verksam inom sjukvårdsförvaltningen i Göteborg ägnat sig åt äsiktsregistrering av anställda inom sjukvården för säkerhetspolisens räkning. Denna s.k. affär kom att utredas av JO, JK och en särskild statlig utredning.¹⁰⁸ Skälet till att saken behandlas i detta sammanhang är de kvarstående misstankarna att IB och dess krigsorganisation på något sätt skulle ha varit inblandat.

Genom telefonkontroll mot personer aktiva inom KFML(r) i Göteborg hade säkerhetspolisens sektion i Göteborg år 1974 fått uppgifter om att några kvinnor anställda inom sjukvården var medlemmar i organisationen eller hade kontakter med förbundet liksom med den palestinska organisationen PFLP, som av säkerhetspolisen bedömdes som en terroristorganisation. Sektionen misstänkte också att KFML(r):are ägnade sig åt cellbildning på arbetsplatser inom sjukvårdsförvaltningen. En befattningshavare vid sektionen, kriminalinspektören Axel Eriksson, som hade goda kontakter bl.a. inom det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen, kontaktade därför sensommaren 1974 sjukvårdsstyrelsens vice ordförande, den tidigare nämnde Leif Andersson (s), i syfte att

¹⁰⁵ Lundström har i samtal med Lars Olof Lampers förnekat att så var fallet. Uppgiften vinner visst stöd av vad Synnergren uppgav för Ljung liksom av en kladdanteckning som Ljung gjort från samtalet med Elmér. I den renskrivna föredragningspromemorian inför samtal med JK har Ljung emellertid skrivit: ”Firmachefen var enligt Elmér orienterad om kursen. Jag har kollat att så var fallet.”

¹⁰⁶ Anteckningar av Lennart Ljung från samtal 29.11-15.12.1978 samt PM ”Föredraget inför JK 1979-01-03, Ö XIII, vol. 1, MUST:s arkiv.

¹⁰⁷ Se vidare Lars Olof Lampers: Sjukhusaffären i Göteborg 1975 i SOU 2002:95

¹⁰⁸ JO:s ämbetsberättelse 1976/77 s. 49 ff., JK 17.9.1979, dnr 2520-77-20 (hos RA) och Ds Fö 1980:8

få hjälp med att lokalisera eventuella säkerhetsrisker. Eriksson gav Andersson en lista med namn på 10-12 personer, av vilka Andersson endast lyckades lokalisera någon enstaka. På hösten samma år tog Eriksson på sektionschefens uppdrag på nytt kontakt med Andersson för att få hjälp med att finna en kontaktperson inom sjukvårdsförvaltningen. Anlitandet av kontaktmän vid olika arbetsplatser var en rutinsak. Andersson satte Eriksson i förbindelse med sjukvårdsförvaltningens planeringschef. Denne oroade sig vid denna tid över några driftsstörningar inom sjukvården, incidenter som han misstänkte kunde utgöra sabotage. Andersson bedömde mot bakgrund härav att åtgärder borde vidtas för att lösa sjukvårdens säkerhetsproblem och samtidigt tillgodose säkerhetspolisens önskemål om en kontaktman. På Anderssons initiativ kom en ekonom och reservofficer, Jan Lindqvist, även han socialdemokrat, att fr.o.m. den 1 januari 1975 anställas inom ett budget- och redovisningsprojekt som bedrevs av sjukvårdsförvaltningen. Projektledare var en person som tidigare varit knuten till IB, Svante Winqvist. Inget tyder på något samband mellan Winqvists tidigare engagemang i underrättelsetjänst och Lindqvists anställning och säkerhetsuppgifter.¹⁰⁹

I februari 1975 introducerade sjukvårdsförvaltningens chefsjurist, tillika högste ansvarig för säkerheten inom förvaltningen, Lindqvist för säkerhetssektionen i Göteborg. Axel Eriksson, som vid denna tid pensionerats, hade glömt att underrätta sektionschefen om att hans samtal med Leif Andersson bidragit till att Lindqvist anställts inom förvaltningen bl.a. för att vara polisens kontaktperson. Vid sektionen uppfattades därför avsikten med besöket vara att rådgöra med säkerhetspolisen om misstänkta sabotage inom sjukvårdsförvaltningen. Företrädarna för förvaltningen menade att dessa incidenter kunde ha politiska motiv och en koppling till KFML(r), något som säkerhetspoliserna ställde sig skeptiska till. (Misstankarna om sabotage kunde senare helt avskrivas.) Säkerhetspolisens intresse för att lokalisera KFML(r):are inom sjukvårdsförvaltningen föranledde att man överlämnade en förteckning med namn och ofullständiga personnummer på ett tiotal personer till Lindqvist. Denne tog reda på de begärda uppgifterna och an-

¹⁰⁹ Winqvist har uppgett att han inte hade något att göra med rekryteringen av Lindqvist. Förvaltningens chefsjurist informerade honom om att Lindqvist, vid sidan av ordinarie arbetsuppgifter, skulle utreda misstänkta sabotage. Winqvist skall då ha kontaktat en befattningshavare vid IB:s operationsavdelning och fått beskedet att detta inte var IB:s "grej". Lindqvist har uppgett att han helt saknade kännedom om Winqvists koppling till IB och att han själv varken förr eller senare haft någon kontakt med IB.

tecknade dem på förteckningen, som han per post återställde till säkerhetssektionen sedan han tagit en kopia därav.

I augusti 1975 tog Lindqvist på uppdrag av säkerhetspolisen reda på vilka läkare som under sommaren tjänstgjort vid en läkarstation på västkusten. Anledningen till förfrågan (som inte avslöjades för Lindqvist) var en misstänkt koppling mellan svenska läkare och PFLP, en organisation som vid denna tid var upptagen på den s.k. HT 19-listan över utländska terroristorganisationer.

På hösten 1975 besökte Lindqvist säkerhetssektionen på nytt. Han mottog då en ny förteckning med namn på ett antal KFML(r):are som säkerhetspolisen trodde arbetade inom sjukvårdsförvaltningen. Han kompletterade uppgifterna på denna förteckning med de namn som fanns på den tidigare förteckningen samt med namnen på två personer, vilka enligt vad han fått höra av sjukhusanställda var KFML(r):are som vid upprepade tillfällen stört fackliga möten. Han återställde förteckningen med begärda uppgifter till säkerhetspolisen men behöll en kopia.

Sedan uppgifter om Lindqvists verksamhet publicerats frågade Leif Andersson Lindqvist om vad han hade gjort. Lindqvist överlämnade då kopian av den senare, sammanställda förteckningen till Andersson, eftersom han inte såg någon anledning att undanhålla sjukvårdsstyrelsens vice ordförande denna. Andersson överlämnade sedan förteckningen till Hans Holmér i samband med att denne på justitieministerns uppdrag dagarna efter avslöjandet utredde händelserna i Göteborg.

Andersson har uppgett att han behöll den förteckning som han fått av Eriksson hösten 1974. I samband med IB-kursen i Göteborg i augusti 1975 överlämnade Andersson kopian till Paues. Paues har bekräftat att han fått en förteckning av detta slag från Andersson och uppgett att han lämnade den vidare till Elmér. Enligt vad Elmérs sekreterare skall ha uppgett för Paues ansåg Elmér att förteckningen var "för farlig" och återsände den därför till säkerhetspolisen.¹¹⁰

Rykten uppstod snart om att IB på något sätt skulle vara inblandat i Lindqvists verksamhet. Redan i oktober uppkallades ÖB Stig Synnergren till statsminister Olof Palme. Synnergren förnekade då att försvaret skulle vara inblandat. Senare skall han ha fått klart för sig att Leif Andersson genomgått utbildning för IB:s krigsorganisation, något som han informerade regeringen om. Sedan JO Gunnar

---

¹¹⁰ I samband med en undersökning av sjukhusaffären i Göteborg, som Lars Olof Lampers gjort år 1997, uppgav Andersson att han mottagit den förteckning som han senare lämnade till Paues från Lindqvist.

Thyresson påbörjat sin utredning av ärendet uppsöktes han i december 1975 av Synnergren. Denne informerade om Leif Anderssons engagemang för "Krigs-IB" och att detta möjligen påverkat Anderssons agerande. Synnergren varnade också JO för att "gå för djupt". JO fann i sitt beslut i ärendet, meddelat i april 1976, inte anledning att rikta kritik mot säkerhetspolisen eller sjukvårdsförvaltningen. Däremot satte han ett frågetecken för vilka bevekelsegrunder Leif Andersson haft för att låta anställa Lindqvist. I beslutet berörde JO inte frågan om någon koppling mellan affären och IB.

Mot bakgrund av olika påståenden eller i varje fall antydningar om att JO:s utredning inte hade bringat full klarhet i ärendet eller t.o.m. vilselett allmänheten uppdrog (den borgerliga) regeringen år 1977 åt JK Ingvar Gullnäs att på nytt utreda saken. Främst var det påståendena om en koppling till IB (och socialdemokraterna) som kom att intressera Gullnäs. Synnergren hade redan innan JK formellt fått uppdraget kontaktat Gullnäs och frågat om denne i sin utredning tänkte nämna att det fanns ett samband mellan Göteborgsaffären och IB. Under utredningen hävdade såväl rikspolischefen Carl Persson (som redan kort efter Synnergrens samtal med Thyresson i december 1975 informerats om innehållet i detta) som Olof Frånstedt att säkerhetspolisens roll i sjukhusaffären var mycket begränsad och att den inte alls varit inblandad från början. I sitt beslut, som meddelades i maj 1979, fann JK bl.a. att Leif Andersson hade en koppling till IB, att denne sensommaren 1975 deltagit i en kurs i "motståndshistoria" i försvarsstabens regi och att IB:s inrikesavdelning återuppstått omkring år 1972 (en uppgift som han grundade på ett uttalande av Paues´ sekreterare). JK förklarade vidare att han under utredningen stött på begreppet "IB:s krigsorganisation". Han ansåg att det borde utredas om den verksamhet som dolde sig bakom detta begrepp till alla delar var förenlig "med 1969 års beslut om fördelning av arbetsuppgifter mellan den militära och den polisiära säkerhetstjänsten". Själv ansåg han sig inte kunna komma längre utan nya och utvidgade direktiv och menade att ett nytt utredningsuppdrag borde innefatta en undersökning av IB:s verksamhet.¹¹¹

---

¹¹¹ Gullnäs har för kommissionen uppgett att han fick sina misstankar om IB-inblandning besannade då Synnergren oförmedlat år 1986 sade till honom: "Numera kan jag väl tala om hur det egentligen var. Det var IB:s krigsorganisations folk som låg bakom sjukhusspionen i Göteborg." Något mer blev inte sagt i saken. Synnergren har för kommissionen uppgett att han saknar minne av mötet med Gullnäs, men att det uttalande som han skulle ha gjort såttillvida var sant som att det var personer som utbildats av Elmer inom IB:s krigsorganisation som var inblandade, även om de då inte agerade för IB:s räkning.

JK:s uttalanden föranledde regeringen att i juni 1979 tillsätta en särskild kommitté under ledning av regeringsrådet Bengt Wieslander. Kommittén fick också till uppgift att granska hur den militära underrättelsetjänsten tillämpat gränsdragningen mellan dess egen och polisens säkerhetstjänst. Kommittén avlämnade sitt betänkande i december 1980. Kommittén kom fram till att det inte fanns något samband mellan anställningen av Lindqvist vid sjukvårdsförvaltningen och den militära underrättelsetjänsten. Kommittén konstaterade vidare att den inte funnit några omständigheter som gjorde det antagligt att det bakom Göteborgsaffären legat andra förhållanden än dem som redovisats av de inblandade. Kommittén framhöll också att det inte kommit fram något som gav anledning till antagande att IB eller någon annan del av den militära underrättelsetjänsten verkat utanför de ramar som gällt för verksamheten.¹¹²

Inte heller kommissionen har funnit något som tyder på att IB (eller annan militär myndighet) skulle ha varit inblandad i rekryteringen av Lindqvist till sjukvårdsförvaltningen i Göteborg eller att denne över huvud taget skulle ha någon medveten koppling till IB. Leif Anderssons förklaring till rekryteringen, nämligen att han ville komma till rätta med vad han uppfattade som säkerhetsproblem inom förvaltningen och samtidigt tillgodose säkerhetspolisens önskemål om en kontaktman där, framstår som trovärdig. Det kan heller inte bortses från att Andersson även ville hjälpa en, som han uppfattade det, ung och lovande socialdemokrat att få ett arbete. Sven Hulterström har således uppgett att, när han kort efter avslöjandet frågade Leif Andersson om varför han "gjorde detta", svarade Andersson att han "gjorde det för partiet". Det finns en klar koppling till IB såtillvida som att Andersson i samband med kursen sensommaren 1975 lämnade över en inom säkerhetspolisen upprättad förteckning över KFML(r):are till Paues. Någon förklaring till denna åtgärd har inte framkommit.

---

¹¹² Ds Fö 1980:8 s. 21. Inför kommittén hävdade Paues´ sekreterare att JK gjort sig skyldig till en missuppfattning då han tillskrivit henne uppgiften att IB återupptagit inrikesverksamheten år 1972. Kommitténs sekreterare Rolf Holmquist har för kommissionen uppgett att kommittén inte uppfattade hennes ändrade uppgifter som trovärdiga. Vad hon uppgett inför JK ansågs dock, i brist på annan bevisning, inte tillräckligt för att konstatera att inrikesverksamheten återupptagits. Hon har också förhört inför kommissionen men inte tillfört utredningen något.

9.3.10 Åren 1980-2002

I instruktionen för SSI angavs att uppgiften var att inhämta underrättelser berörande rikets yttre säkerhet. Det framhölls särskilt att verksamheten inte fick inriktas på polisiära uppgifter. Detsamma gäller enligt instruktionen för KSI. Uppgifter av säkerhetspolitiskt, militärt eller säkerhetspolisiärt intresse, som tillförs KSI genom spontan rapportering, skall enligt instruktionen vidarebefordras till berörda myndigheter. I annat fall skall rapporterna förstöras.

Cheferna för SSI under 1980-talet har gjort gällande att organisationen inte ägnade sig åt någon inhämtning av uppgifter rörande svenska medborgare och inrikes förhållanden. Inget har framkommit som motsäger dessa uppgifter. Däremot förekom det liksom tidigare att meddelare på eget initiativ rapporterade om sådana förhållanden.

År 1987 publicerade Svenska Dagbladet uppgifter om att SSI ägnade sig åt inrikesverksamhet. Försvarets underrättelsenämnd (FUN) utredde saken och konstaterade att en av SSI:s meddelare spontant rapporterade om inrikes förhållanden, främst från exilkretsar i Sverige men i några fall också om svenska högerextremister. Mottagare av rapporterna var en befattningshavare som avslöjats som IB-man redan år 1973. FUN fann att meddelaren under åren 1980-87 till SSI överlämnat 143 rapporter, varav endast 41 var av intresse för den militära underrättelsetjänsten. Rapporter av inrikes natur hade befattningshavaren vid SSI endast vidarebefordrat till säkerhetspolisen. Men han hade behållit kopior av rapporterna, vilka han dock efterhand förstörde. FUN fann att inget framkommit som visade att SSI riktade in sin verksamhet på frågor av säkerhetspolisiärt slag och att de rapporter som vidarebefordrats till säkerhetspolisen varken hade bearbetats vid SSI eller där legat till grund för registrering i någon form.

Kommissionen har i sin utredning inte kommit till någon annan slutsats än FUN. På FUN:s förslag ändrades emellertid SSI:s instruktion så att säkerhetsunderrättelser skulle gallras efter ett år och att meddelare som huvudsakligen rapporterade säkerhetsunderrättelser skulle hänvisas till säkerhetspolisen.

I den mån rapporter med säkerhetsunderrättelser numera inkommer till KSI torde de omgående överlämnas till säkerhetspolisen.

9.4 Sammanfattning och bedömning

Vid sidan av den öppna underrättelsetjänsten har alltsedan andra världskriget till ÖB:s förfogande stått en hemlig underrättelsetjänst med uppgift att inhämta underrättelser genom metoder som det inte ankommer på andra underrättelseorgan att använda. Dessa s.k. särskilda tjänster, T-kontoret (1946-64), IB (1965-73), GBU (1973-1982), SSI (1982-94) och KSI (1994-), har i huvudsak varit inriktade på underrättelseinhämtning utom riket. Gränsen mellan underrättelse- och säkerhetstjänst är dock i praktiken ingalunda knivskarp, vilket medfört att dessa tjänster i viss utsträckning kommit att befatta sig också med säkerhetsunderrättelser och andra uppgifter med anknytning till säkerhetstjänst.

En viktig del av verksamheten har utgjorts av *samarbete med utländska underrättelsetjänster*. Inom ramen för utlandssamarbetet har underrättelsetjänsterna fått information också om misstänkt säkerhetshotande verksamhet. Det har t.ex. gällt utländska medborgare som misstänkts för underrättelseverksamhet mot Sverige men även svenska medborgare som inom eller utom Sverige uppträtt på ett sådant sätt eller i sådana sammanhang att det väckt misstankar om deras nationella pålitlighet. Även andra källor har spontant rapporterat om inrikes säkerhetshot till de särskilda tjänsterna. Sådana upplysningar torde alltid ha vidarebefordrats till säkerhetspolisen och tidigare också i stor utsträckning till den militära säkerhetstjänsten.

Stor återhållsamhet torde ha iakttagits då det gällt att lämna ut uppgifter om svenska medborgare till utländska samarbetspartner. T-kontoret förmedlade dock förfrågningar från utlandet om "security clearance" till säkerhetspolisen och kunde också undantagsvis i andra sammanhang på ett ganska allmänt plan informera en utländsk underrättelsetjänst om svenskar. IB skall principiellt inte ha lämnat ut uppgifter om svenska medborgare till utländska tjänster. Dock kunde IB tillhandahålla identifikationsuppgifter och liknande rörande svenska medborgare i samband med operationer som berört svenska säkerhetsintressen.¹¹³

I början av 1960-talet kom T-kontoret av okänd anledning att ägna sig åt aktiv underrättelseinhämtning även inom områden som låg vid sidan av det rent militära. Således bevakades år 1960 Östersjöveckan i Rostock. Och år 1962 skickade man några konservativa studenter för att studera en kommunistiskt dominerad ungdoms-

---

¹¹³ JO:s ämbetsberättelse 1975 s. 164

festival i Helsingfors. Man anlidade även personer som rapporterade om vänsteraktiviteter i Lunds akademiska värld.

Till de särskilda tjänsterna får också räknas *grupp B*. Denna enhet organiserades år 1958 som en detalj inom inrikesavdelningen men bröts ut därifrån år 1961 och ställdes direkt under chefen för försvarsstabens sektion II. Grupp B hade till uppgift dels att inhämta underrättelser från närområdet, dels att kartlägga kommunistisk (och i någon mån nazistisk) verksamhet i Sverige. Då grupp B och T-kontoret år 1965 sammanslogs till IB blev inhämtningen av säkerhetsunderrättelser inom landet en, låt vara begränsad, del av IB:s verksamhet, organiserad under beteckningen IB/03. Hösten 1969 upplöstes denna enhet men inrikesverksamheten återupptogs i begränsad omfattning hösten 1971 och tycks därefter ha bedrivits fram till slutet av 1970-talet. (Kontakterna med Finland och Norge torde ha varit avbrutna endast under en kortare tid kring årsskiftet 1969/70.) Chef för grupp B och senare IB var Birger Elmér.

Grupp B/enhet 03:s inhämtning inriktades på säkerhetshotande politisk verksamhet. De anställda i operativ tjänst, en handfull personer, var med något enstaka undantag socialdemokrater. Därtill kom att tidvis några unga, aktiva socialdemokrater fullgjorde värnplikt vid grupp B. Utländska socialdemokratiska kontakter torde huvudsakligen ha informerat om förhållanden med anknytning till kommunistpartierna i respektive land. De socialistiska folkpartierna i Danmark och Norge tilldrog sig också intresse liksom förberedelserna för en motsvarande partibildning i Sverige, eftersom dessa organisationer misstänktes vara redskap för sovjetisk subversion. Under några år i slutet av 1950- och början av 1960-talen reste några tidigare socialdemokratiska ombudsmän anställda vid grupp B runt i Sverige och inhämtade uppgifter bl.a. från personer inom den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen. Antalet personer som man hade direkt och regelbunden kontakt med uppges ha uppgått till några hundra. Dessa tog ofta i sin tur hjälp av andra, varför kontaktnätet totalt kan ha omfattat omkring tusen personer. Härigenom fick grupp B in uppgifter om tusentals kommunister, uppgifter som vidare rapporterades till försvarsstabens och säkerhetspolisens.

Grupp B/enhet 03 inhämtade även uppgifter genom flitigt studium av öppna källor och vid några tillfällen genom buggning av kommunistiska möten. Ett par sådana buggningsoperationer ägde rum i Malmö i början av 1960-talet. Möjligen buggades också Stockholms kommunistiska arbetarkommuns valkonferens år 1963 och två sammanträden med SKP:s partistyrelse åren 1964 och 1965,

det sistnämnda i ABF-huset i Stockholm. Som framgått av avsnitt 7.4 var vid denna tid buggning inte kriminaliserad. Vid buggningarna i Malmö fick befattningshavaren vid grupp B hjälp att ta sig in i lokalerna av en person med tillgång till nycklar. Uppgifter saknas om hur man gått tillväga för att genomföra de eventuella buggningsoperationerna i Stockholm. Enligt uppgift skall den socialdemokratiska partisekreteraren Sten Andersson vid något tillfälle släppt in en befattningshavare vid grupp B i ABF-huset, då denne skulle förbereda en buggning av ett kommunistiskt möte. Just denna operation skall dock ha inhiberats. Sten Andersson har förnekat all kännedom om saken.

Sedan den breda inhämtningen rörande SKP slutförts fick grupp B kring årsskiftet 1963/64 av den militära säkerhetstjänsten i uppgift att inhämta uppgifter om personer som långtidsutbildats i öststater. Efter hand tonades dock hotet från det traditionella kommunistpartiet ned. För kartläggning av den framväxande revolutionära vänstern med stark anknytning till universiteten var varken personalen vid enhet 03 eller kontaktmännen ute på fältet särskilt väl lämpade. Vid tiden för avvecklingen hösten 1969 hade därför antalet anställda minskat och verksamheten sägs ha gått på "tomvarv". Då den ett par år senare återupptogs i än mer begränsad omfattning koncentrerades intresset till de ofta akademiskt skolade vänsterextremister som sökt sig till manuella arbeten inom industrin, transportväsendet och vårdsektorn. År 1972 anställdes en tidigare förbundssekreterare i SSU för en tid av knappt ett halvt år. Denne sysslade med att kartlägga arbetsplatser i Stockholm och Göteborg där fackföreningarna var särskilt ansatta av KFML(r):are och att arrangera utbildning av handplockade socialdemokrater som skulle kunna stå emot extremisternas provokationer. Liknande utbildning bedrevs också i SAP:s regi.

Vid grupp B förekom också fram till år 1965 viss bearbetning av inhämtade uppgifter, huvudsakligen i form av sammanställningar över kommunister och kommunistisk aktivitet på olika orter, s.k. kommunkort. Dessa är numera gallrade. Grupp B/enhet 03 upprättade register bl.a. över personer som bedömdes som säkerhetsrisker. Dessa register torde ha förstörts vid avvecklingen av enhet 03 år 1969. Det kan emellertid enligt kommissionens mening inte utslutas att de dessförinnan mikrofilmats i likhet med vad som skett med T-kontorets arkiv och försvarsstabens säkerhetsavdelningsregister. Efter återupptagandet av verksamheten år 1971 började man på nytt att i begränsad omfattning upprätta ett register över misstänkta säkerhetsrisker. Även detta register torde vara förstört.

Någon alldeles entydig bild av varför grupp B skapades ger inte de uppgifter som redovisats under avsnitt 9.2. I den offentliga debatten om IB har frågan om *grupp B:s ursprung* varit omstridd. Frågan har gällt om det var försvarsstaben eller det socialdemokratiska partiet som var den drivande kraften bakom enhetens tillkomst.

Mot bakgrund av avslöjade industrispionage äskade inrikesavdelningen sommaren 1957 kraftigt ökade anslag för budgetåret 1958/59, bl.a. för inrättandet av en industriskyddsdetalj och en bearbetningsdetalj. Det gällde att skapa ett tillfredsställande skydd för militära anläggningar och försvarsindustrier och bearbetningen hade länge varit eftersatt. Vid denna tid hade också en ny uppgift för den militära säkerhetstjänsten uppmärksamats, nämligen larmklockefunktionen (se avsnitt 8.1). Genom analyser av utvecklingen av inrikes säkerhetshot ansåg sig inrikesavdelningen kunna bidra till den militära riskbedömningen. För att klara denna uppgift menade sig inrikesavdelningen behöva upplysningar om inrikes säkerhetshot i en helt annan omfattning än den som säkerhetspolisen tillhandahöll genom personalkontrollen. Möjligen hoppades man att säkerhetspolisen skulle vara beredd att ställa ett fylligare material till inrikesavdelningens förfogande än vad som dittills varit fallet. En bearbetningsdetalj, grupp B, kom också att inrättas sommaren 1958.

Vid denna tid hade ytterligare en uppgift accentuerats för inrikesavdelningen, nämligen skyddet av importen av kvalificerad krigsmateriel från USA. Från amerikansk sida ställdes krav på att de svenska företag som skulle svara för licenstillverkningen skulle hållas fria från potentiella säkerhetsrisker. Vid ett besök av en amerikansk delegation i maj 1958 fick besökarna en möjligen något förskönad bild av de svenska säkerhetstjänsternas beredskap på detta område. I samband med besöket tillställde chefen för inrikesavdelningen Filip Grudemark säkerhetspolisen en utförlig PM angående vilka uppgifter den militära säkerhetstjänsten behövde bl.a. för att kunna tillgodose larmklockefunktionen. Den expansiva tolkning av den militära säkerhetstjänstens uppgift som PM:n gav uttryck för stötte på patrull hos säkerhetspolisen. Under de fortsatta diskussionerna, vid vilka Grudemark sekunderades av Elmér, framgick att polisen inte ville ha militär konkurrens i kontraspionageverksamheten.

Det har inte varit möjligt att fastställa om tanken på att inrikesavdelningen skulle bygga upp ett eget nät av informatörer föddes först som en följd av polisens ovilja att släppa till mer uppgifter till militären eller om den funnits redan tidigare. Ett samtal som Elmér

hade med en företrädare för Sveriges Förenade Studentkårer år 1957 tyder på att han redan då haft inhämtning i tankarna. I samma riktning pekar ett senare uttalande av Elmér om att säkerhetspolisen inte klarade av övervakningen av välutbildade kommunister från Finland och Östtyskland som sökt sig till den svenska arbetsmarknaden. I vart fall kom den nybildade bearbetningsdetaljen att, såvitt avsåg inrikes förhållanden, väsentligen ägna sig åt inhämtning av uppgifter om misstänkta säkerhetsrisker, dvs. främst kommunister, vid industrier och inom områden av särskild betydelse för försvaret. För detta ändamål utnyttjade man alltså socialdemokrater på lokal nivå. Dessa befann sig i en unik position då det gällde att kunna bidra med uppgifter om situationen på arbetsplatserna. Redan i början av 1950-talet skulle försvaret ha fått medgivande från försvarsministern Torsten Nilsson och den tidigare partisekretären Sven Andersson att kontakta personer inom den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen för att ställa frågor om förhållanden som misstänktes kunna utgöra säkerhetshot.

Elmér har i skilda sammanhang lämnat skiftande förklaringar till denna beredvillighet hos det socialdemokratiska partiet att på detta sätt hjälpa den militära säkerhetstjänsten. Han har således uppgett att det inom partiet fanns en oro för att kommunister infiltrerade nyckelbefattningar inom tillverknings- och byggnadsindustrin och därigenom fick en detaljerad insikt i produktion för försvarets räkning. Detta var naturligtvis särskilt känsligt inför importen av krigsmateriel från USA. Partiledningen skall också i början av 1950-talet ha bekymrat sig över kommunistisk infiltration av fackföreningarna. Elmér har också gjort gällande att partiet ansåg att säkerhetstjänsterna inte på egen hand förmådde göra tillräckligt träffsäkra bedömningar av vilka personer som kunde betraktas som säkerhetsrisker.

Enligt kommissionens mening framstår det som sannolikt att ledande socialdemokrater som hade insyn i frågan ansåg att lokala partiföreträdare kunde bidra till rikets säkerhet genom att lämna uppgifter om misstänkta säkerhetsrisker vid företagen. De torde även ha funnit det angeläget att förhindra kommunistisk infiltration av företag och fackföreningar. Detta kunde motiveras av omsorg om stabiliteten på arbetsmarknaden och därigenom ytterst den svenska ekonomin och företagets fortbestånd, även om man knappast kan bortse från att även rena partiintressen kan ha spelat in. Man torde också ha ansett det viktigt att säkerhetstjänsterna inte på felaktiga grunder bedömde pålitliga personer som säkerhetsrisker. Elmérs förklaringar framstår alltså som högst rimliga.

Beslutet att kraftigt utvidga den militära säkerhetstjänsten växte alltså av allt att döma fram inom försvarsstaben under intryck av en förstärkt hotbild och utländska förväntningar. Att bearbetningsdelens verksamhet kom att inriktas på inhämtning låter sig förklaras av säkerhetspolisens ovilja och/eller oförmåga att förse inrikesavdelningen med uppgifter i önskad omfattning. Genom de kontakter som Elmér sedan flera år odlat inom socialdemokratin torde det ha stått klart att försvaret kunde påräkna partiets sanktion till att personer verksamma inom den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen bidrog till en sådan inhämtning. Ur socialdemokratisk synvinkel kunde detta också förbättra säkerhetstjänsternas funktion.

Något belägg för påståendena om att initiativet till grupp B:s bildande skulle ha kommit från socialdemokratiskt håll som ett sätt att driva en egen säkerhetstjänst bekostad av statsmedel och under militär sekretess har inte framkommit. En sådan förklaring framstår också som mycket långsökt mot bakgrund av att kommunisterna då var starkt tillbakaträngda såväl inom valmanskåren som inom fackföreningsrörelsen. Betydelsen av den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen, som hade spelat en viktig roll i kampen mot kommunisterna, var vid denna tid i avtagande, även om partiet bedömde det som angeläget att upprätthålla en viss beredskap för det fall situationen skulle förändras.¹¹⁴

Det är tydligt att Elmér påbörjat sitt nätverksbyggande redan före inrättandet av grupp B. Redan tidigt under 1950-talet hade han odlat kontakter med ledande socialdemokrater i Sverige och vid flera tillfällen fungerat som regeringens kontaktman med personer i andra nordiska länder och i Västtyskland. Vid denna tid då en officer med socialdemokratiska sympatier var något förhållandevis ovanligt torde han för såväl försvarsstaben som SAP ha framstått som en värdefull kontaktskapare. Det finns dock anledning att betona att Elmér före år 1957 skötte dessa kontakter vid sidan av en krävande heltidsanställning vid Fst/Ut och sitt arbete med en licentiatavhandling. Några mera omfattande insatser från hans sida kan det därför rimligen inte ha varit fråga om.

---

¹¹⁴ I ett brev till de socialdemokratiska partiombudsmännen i februari 1955 konstaterade partiets facklige sekreterare Arne Pettersson att det inte fanns någon anledning att överdriva faran för kommunistiska framgångar i de fackliga valen. Men läget kunde komma att ändras. Som en gardering mot överraskningar skulle man lägga upp ett centralt register över kontaktmän i de viktigaste fackklubbarna och fackföreningarna i landet. Dessa skulle känna ett speciellt ansvar för bevakningen av kommunister; Kanger och Gummesson: *Kommunistjägarna* s. 80

Inom försvarsstabens ledning var man inledningsvis skeptisk till verksamheten vid grupp B, bl.a. på grund av att dess inhämtning utanför den militära organisationen ledde till kompetenskonflikter med säkerhetspolisen. Carl Eric Almgren, som tillträdde som försvarsstabschef år 1961, hade en mer positiv inställning. Trots att grupp B kort dessförinnan organisatoriskt och lokalt skilts från försvarsstabens inrikesavdelning, fortsatte enheten sitt nära samarbete med avdelningen. Också den militära säkerhetsutredningen, som bl.a. hade att se över kompetensfördelningen mellan polisiär och militär säkerhetstjänst, bedömde grupp B som en tillgång för totalförsvaret.

Säkerhetspolisen, som ursprungligen varit mycket negativ till försvarsstabens planer på inhämtning utanför försvaret, kom tidigt att stå som mottagare av rapporter från grupp B. Rapporterna värdesattes och år 1963 inleddes en direkt samverkan mellan säkerhetspolisen och grupp B, en samverkan som med tiden även kom att omfatta säkerhetspolisens sektioner i Göteborg och Malmö. Och år 1965 träffades någon form av överenskommelse om arbetsfördelning mellan tjänsterna, enligt vilken IB skulle hålla "kontakt med arbetarorg.". Revirstriden mellan polisen och militären hade emellertid inte upphört. Hösten 1969 fick rikspolischefen Carl Persson regeringens bekräftelse på att säkerhetspolisen ensam skulle ha huvudansvaret för den inrikes säkerhetstjänsten.

Elmér rapporterade även direkt till försvarsminister Sven Andersson. Det står klart att Andersson åtminstone var informerad om återupptagandet av inrikesverksamheten år 1971. Däremot har den dåvarande överbefälhavaren Stig Synnergren förnekat att han känt till något om detta. Någon rapportering från denna tid har inte återfunnits i vare sig MUST:s eller SÄPO:s arkiv. Kommissionen återkommer till frågan på vems uppdrag inrikesverksamheten då bedrevs i avsnitt 11.1.

Det har konstaterats att det socialdemokratiska partiet mottog rapporter från grupp B rörande främst utrikes men i någon mån även inrikes förhållanden. Sannolikt utbytte därtill Elmér informationer vid personliga samtal med högt uppsatta socialdemokrater. Vid kontakterna med uppgiftslämnarna ute på arbetsplatserna förekom också ett informationsutbyte. De orienteringar som uppgiftslämnarna då fick kunde vara av värde inte endast för dem som rapportörer till grupp B utan även för deras fackligt politiska kamp mot kommunisterna.

En del av dessa *förtroliga meddelare* torde knappast ha varit medvetna om att deras uppgifter skulle komma säkerhetstjänsterna till

del. Elmers medarbetare tycks nämligen inte alltid ha gjort klart för meddelarna att de arbetade för försvarsstabens räkning. Och då meddelarna i sin tur inhämtade uppgifter av arbetskamrater och andra, fick de inte nämna att uppgifterna skulle rapporteras till försvarsstabens. Åtskilliga uppgiftslämnare, särskilt i det andra ledet, torde därför getts uppfattningen att de arbetade för det socialdemokratiska partiet. Det är tveksamt om alla dessa informatörer skulle ha medverkat, om de vetat att de uppgifter som de lämnade skulle kunna komma att registreras hos säkerhetstjänsterna och medföra risk för problem för de berörda i arbetslivet. Förfarandet framstår därför som mycket betänkligt.

Även IB:s operationsavdelning, som huvudsakligen ägnade sig åt inhämtning av underrättelser utomlands, bedrev viss inrikes verksamhet. Meddelaren "Kandidaten", som övertagits från T-kontoret, infiltrerade således vänsterorganisationer i Lund, enligt uppgift för att stärka sin "vänsteridentitet" inför underrättelseuppdrag utomlands. Han rapporterade fram till år 1970 bl.a. om verksamheten inom dessa organisationer.

Operationsavdelningen hade också en annan *infiltratör*, nämligen Gunnar Ekberg. Denne var under åren 1968-72 verksam i Göteborg. Där arbetade han inom FNL-rörelsen, KFML, en lokal Palestinagrupp m.fl. organisationer. Hans verksamhet delfinansierades av säkerhetspolisen, som genom IB fick del av hans rapportering. Liksom beträffande "Kandidaten" har det uppgetts att syftet med infiltrationen skulle ha varit att Ekberg skulle skaffa sig en identitet för underrättelseuppdrag av annat slag. Tveklöst fanns det dock i hans fall också ett intresse från säkerhetstjänsterna att få upplysningar om förhållanden inom vänsterorganisationerna. Ekberg sökte provocera sina kamrater att begå brott, t.ex. att överlämna sina pass till honom för vidare befordran till den palestinska organisationen PFLP. Han beredde sig också olovligen men med IB:s goda minne och i flertalet fall aktiva deltagande tillträde till åtminstone fem lokaler som disponerades av olika vänstergrupper, där han tillgrepp eller fotograferade handlingar. Vid två tillfällen bombhotade han flygplan hemmahörande i Mellersta östern.

Kommissionen har tidigare hänvisat till ett JO-uttalande om att infiltration av politiska och andra sammanslutningar som inte är olagliga alltid framstår som en kränkning av föreningsfriheten (se avsnitt 7.4). Detta uttalande gjordes just med anledning av den av IB initierade verksamheten i Göteborg. Det står också klart att IB stått bakom intrången i vänsterorganisationers lokaler och tillgrepp av handlingar där. Också ett av bombhoten gjordes med IB:s goda

minne. Eventuella frågor om ansvar för brott är sedan länge preskriberade. Kommissionen vill dock framhålla att det inte annat än i rena nödsituationer är godtagbart för en underrättelse- eller säkerhetstjänst att inom riket och mot personer som är bosatta här använda sig av metoder som är kriminaliserade i allmän lag.¹¹⁵ Nödsituationer har det uppenbarligen inte varit fråga om i de här behandlade fallen. Också rena brottsprovokationer, som Ekberg ägnat sig åt, är naturligtvis förkastliga (och förbjudna jämväl för polisen). Det skall också erinras om vad kommissionen tidigare anfört om de faror som en förtrolig meddelare kan utsättas för, särskilt om denne utnyttjas på ett omdömeslöst sätt.

Våren 1973 avslöjades IB och verksamheten undergick en grundlig *omorganisation*. Elmér avgick som chef men blev kvar inom organisationen för att introducera efterträdaren. Han hade också ÖB:s uppdrag att fortsatt bedriva viss underrättelseinhämtning i Finland och Norge och att svara för viss verksamhet i anslutning till krigsorganisation och stay behind-verksamhet. Inom ramen för sådan verksamhet arrangerade han i augusti 1975 en "kurs" i Göteborg för några ledande socialdemokrater där. Vid tillfället diskuterades bl.a. vänsterextremismen i staden. En av deltagarna, Leif Andersson, som var vice ordförande i sjukvårdsstyrelsen i Göteborg, hade något år dessförinnan kontaktats av en säkerhetspolis angående cellbildning av KFML(r):are inom sjukhusförvaltningen. På Anderssons initiativ anställdes en yngre socialdemokrat vid sjukvårdsförvaltningen med uppgift bl.a. att vara kontaktman till säkerhetspolisen. Sedan denne s.k. sjukhusspion avslöjats i oktober 1975 uppstod rykten om att IB skulle ha varit inblandad. Kommissionen har emellertid inte kunnat finna att det förelegat någon annan koppling mellan sjukhusaffären och IB än att Andersson i samband med "kursen" i augusti till en av Elmérs medarbetare överlämnat en förteckning över misstänkta KFML(r):are inom sjukhusförvaltningen, en förteckning som upprättats av säkerhetspolisen och som Elmér skall ha låtit återställa dit. Inget tyder på att personalen i IB:s krigsorganisation eller i stay behind-organisationen under freds-förhållanden hade till uppgift att bedriva säkerhetsunderrättelse-tjänst.

Elmér fortsatte också fram till slutet av 1970-talet att tillsammans med en medarbetare i begränsad omfattning följa upp vänsterextremistisk verksamhet med tonvikt på KFML(r) i Göteborg och de stalinistiska kommunisterna inom VPK. Kommissionen

¹¹⁵ Försvarsutskottet framhöll i sitt betänkande angående den militära underrättelsetjänsten att verksamheten inom Sverige inte fick stå i strid med landets lagar; FöU 1973:25

återkommer till frågan för vems räkning denna inrikes underrättelseinhämtning bedrevs i avsnitt 11.1.

GBU hade meddelare som i inte obetydlig omfattning rapporterade också om inrikes förhållanden, trots att detta inte var deras primära inriktning. Försvarsutskottet hade redan 1973 slagit fast att underrättelsetjänstens verksamhet inte fick vara inriktad på uppgifter som ankom på polisen.¹¹⁶ Sedan början av 1980-talet anges uttryckligen i instruktionen för den hemliga underrättelsetjänsten att verksamheten inte får inriktas på polisiära uppgifter. Även SSI och KSI har dock haft meddelare som spontant rapporterat om förhållanden av inrikes natur; en av dem rapporterade rentav huvudsakligen om sådana förhållanden. SSI vidarebefordrade visserligen sådana rapporter till säkerhetspolisen men "källdrivaren" behöll länge kopior av dessa, något som föranledde kritik från FUN. Numera torde KSI omedelbart hänvisa meddelare som har upplysningar om inrikes förhållanden till säkerhetspolisen.

---

¹¹⁶ Ibid.

10 Säkerhetstjänsterna och regeringen¹

I detta kapitel behandlas kontakterna mellan regeringen och säkerhetstjänsterna och regeringens hotbilder såvitt avser den författningsskyddande verksamheten. Den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten har av naturliga skäl alltid sorterat under Försvarsdepartementet medan den polisiära säkerhetstjänsten haft olika huvudmän inom regeringen. Åren 1945-47 var det således socialministern som ansvarade för statspolisen. Därefter fördes polisfrågorna över till Inrikesdepartementet, där de handlades fram till år 1964. I och med inrättandet av RPS blev justitieministern ansvarig för dessa frågor. År 1988 tog civilministern över ansvaret. År 1991 återfördes dessa frågor till Justitiedepartementet.

10.1 Åren 1945-1965

I slutskedet av andra världskriget beslöt regeringen att den allmänna säkerhetstjänsten skulle avvecklas och bekämpandet av brott mot rikets säkerhet skulle hanteras av den vanliga polisorganisationen med statspolisintendenten som samordnare. Säkerhetstjänsten beordrades upphöra med den generella registreringen av kommunister och uppgifter som endast avsåg att en person var kommunist fick inte lämnas ut vid personalkontroll. Regeringen tycks vid denna tid inte längre ha uppfattat kommunisterna som ett hot mot rikets säkerhet. Statsminister Tage Erlander skall således hösten 1947 ha förklarat att han inte ansåg det realistiskt att räkna med att det skulle bli kommunistkravaller och femtekolonnverksamhet i Sveri-

---

¹ Detta kapitel grundas bl.a. på uppgifter som lämnats till kommissionen av Hans Alsén, Sven Andersson, Carl Bildt, Mats Börjesson, Anders Eriksson, Laila Freivalds, Torbjörn Fälldin, Ingvar Gullnäs, Gun Hellsvik, Sven-Åke Hjälmoth, Bengt K.Å. Johansson, Kjell Larsson, Ulf Larsson, Anna-Greta Leijon, Henry Montgomery, Jan Nilsson, Sten Nordlander, Per Göran Näss, Valfrid Paulsson, Carl Persson, Thage G Peterson, Carl-Axel Petri, Sven Romanus, Sune Sandström, Ulf Samuelsson, Bengt Schuback, Ingvar Selander, Bror Stefenson, Gösta Welander, Sten Wickbom och Håkan Winberg.

ge vid ett krig med Sovjetunionen. I en sådan situation skulle landet stå lika enat som under vinterkriget med undantag för ett par tusen verkligt partitrogna kommunister som lätt skulle kunna isoleras.² Mot denna bakgrund ställde sig regeringen avvisande till de propåer som gjordes från militär sida om att personalkontrollen skulle omfatta även kommunister.³

Pragkuppen i februari 1948 ändrade i ett slag denna inställning.⁴ Sovjetunionen framstod på nytt som ett militärt hot och därmed uppfattades kommunisterna som ett hot mot rikets inre säkerhet. Under de följande åren fick ÖB och försvarsstaben successivt gehör för sina krav på att kommunistövervakningen skulle återupptas och att personalkontrollen skulle skärpas.⁵ Till regeringens beredvillighet att tillmötesgå de militära kraven torde ha bidragit den alltmer skärpta utrikespolitiska situationen liksom avslöjandet av öststatsspionage mot Sverige. Våren 1950 informerade sig regeringen om säkerhetspolisens kartläggning av de svenska kommunisterna.⁶

Under hela 1950-talet och början av 1960-talet torde det inte ha rätt några meningsskiljaktigheter mellan regeringen och säkerhetstjänsterna rörande den inrikes hotbilden. Sovjetunionen sägs som en potentiell angripare och det svenska kommunistpartiet som dess lydiga redskap. SKP och vissa av dess medlemmar och sympatisörer bedömdes redan i fredstid obehörigt verka för sovjetiska intressen och förväntades i en krissituation ställa sig på angriparens sida.⁷

Endast delar av regeringen hölls närmare informerade om säkerhetsärendena. På grund av deras natur var de i allmänhet inte föremål för föredragning och diskussion i allmän beredning. Statspolisintendenten höll regelbundet Inrikesdepartementet informerat om alla säkerhetsärenden av betydelse. Han orienterade varje eller varannan vecka statssekreteraren (under åren 1957-64 sedermera rikspolischefen Carl Persson) om sådana ärenden. Alla viktigare ärenden anmäldes därefter omedelbart för inrikesministern som sedan

² Erlander i samtal med amiral Strömbäck och UD-tjänstemannen Lennart Petri 8.9.1947, Lennart Petris dagböcker 10.9.1947, Lunds universitetsbibliotek

³ Se avsnitt 7.1

⁴ Magnus Hjort: Folk och försvar och kampen mot den femte kolonnen s. 18 f; se även statsminister Tage Erlander i protokoll från riksdagens andra kammare 18.1.1968

⁵ Av statsminister Tage Erlanders dagbok 1.6.1949 framgår dock att han reagerade hårt på uppgifter om att Fst/In höll på att bygga upp en egen kommunistövervakningsorganisation; Tage Erlander: Dagböcker 1945-1949

⁶ SOU 2002:88 s. 54 ff.

⁷ Erlander antecknade 31.12.1950: "Hur går det för oss, om det brakar löst? Vi borde ha betydande chanser att hålla oss utanför; men självfallet kommer våra hemmakommunister att göra allt för att vi skall bli anfallna. Där ligger deras enda chans till makt och inflytande."; Tage Erlander: Dagböcker 1950-1951

fick en föredragning av statspolisintendenten. Inrikesministern anmälde i sin tur viktigare ärenden för statsministern, som på begäran kunde få kompletterande upplysningar antingen direkt från statspolisintendenten eller via Inrikesdepartementet.⁸ Om ett ärende enbart angick militär personal brukade statspolisintendenten ta kontakt direkt med försvarsstaben eller Försvarsdepartementet och ärendet meddelades för kännedom endast om det förelåg särskilda skäl.⁹

Försvarsdepartementet behandlade ett stort antal ärenden av säkerhetskaraktär, främst personalkontrollärenden. Dessa avsåg dels beslut i vissa fall rörande personer inom försvaret, om vilka det förelåg uppgifter som kunde göra vederbörande olämplig för en viss befattning eller uppgift, dels enskildas klagomål över lägre myndighets beslut. Sådana ärenden bereddes av säkerhetschefen i försvarets kommandoexpedition i nära samverkan med försvarsstaben och ibland direkt med statspolisen. Säkerhetschefen föredrog i regel ärendena för departementschefen, ibland i närvaro av kommandochefen och företrädare för den militära säkerhetstjänsten. Dessa ärenden anmäldes som regel inte för statsministern eller annan ledamot av regeringen.¹⁰ Som framgått ändrade försvarsministern inte helt sällan lägre myndighets beslut i personalkontrollärenden som förts till hans prövning. Han intog således en något mindre strikt inställning än de militära myndigheterna i ärenden som gällde placering av personer med (misstänkta) sympatier för ytterlighetspartier i säkerhetskänsliga befattningar.¹¹

Med anledning av de brister i den interna kommunikationen inom regeringen rörande säkerhetsfrågor, som uppdagats genom Wennerströmaffären, inrättades år 1964 en tjänst som statssekreterare i statsrådsberedningen med uppgift att hålla statsministern informerad om de viktiga säkerhetsärenden som handlades av andra statsråd. Dess förste innehavare var Valfrid Paulsson.

Frågan om vilka faktorer som låg bakom tillkomsten av grupp B har behandlats i avsnitt 9.4. För regeringen kan Birger Elmérs förbindelser med utlandet ha ansetts utgöra en komplettering av eller

⁸ Erlander fick på detta sätt upplysningar från säkerhetspolisens övervakning av SKP:s kansli och de besök som den kommunistiske generaldirektören för Krigsmaterielverket, Stig Öden, gjorde där; anteckning 10.6.1949, Tage Erlander: Dagböcker 1945-1949.

⁹ Protokoll från riksdagens första kammare 29.10.1963. Erlanders dagböcker innehåller flera anteckningar om sammanträffanden med statspolisintendenten Georg Thulin. Vid ett av dessa möten informerade Thulin om vad som framkommit vid telefonavlyssning av samtal mellan LO:s tidigare vice ordförande Einar Norrman och ledaren för SKP Hilding Hagberg; utdrag ur Tage Erlanders dagboksanteckningar 14.7.1959, SÄKO:s arkiv

¹⁰ Protokoll från riksdagens första kammare 29.10.1963

¹¹ Se avsnitt 8.1

rentav en motvikt till T-kontorets inhämtning från närområdet. Såväl Erlander som försvarsminister Torsten Nilsson såg nämligen med viss skepsis på T-kontoret som enligt deras uppfattning dominerades av borgerligt sinnade personer. Nilsson efterträddes år 1957 som försvarsminister av Sven Andersson. Det står klart att denne var informerad om grupp B och dess verksamhet, bl.a. genom sina ganska täta kontakter med Elmér.

Vilken kännedom andra statsråd hade om organisationen och dess verksamhet är mera oklart. Några personer har inför kommissionen lämnat uppgifter om vilken betydelse Erlander och dennes nära medarbetare Olof Palme haft för tillkomsten av grupp B. Sten Andersson har sålunda uppgett att han tar för givet att Palme fanns med i bilden och att det är "uteslutet" att Erlander inte "skall ha fått säga sitt". Bo Anstrin har, baserat på uppgifter som Elmér skall ha lämnat honom, berättat att Elmér och Palme tillsammans med några fackföreningsmän bildat "Collector" och att det är en orimlig tanke att de skulle ha förbigått Erlander i en så viktig sak. En officer vid inrikesavdelningen har uppgett att avdelningschefen Filip Grudemark hösten 1958 ofta sade att han och Elmér skulle besöka Palme och att Grudemark förutsatte att Erlander var informerad. En av Elmérs första sekreterare har berättat att hon hade intrycket att Elmér rapporterade till Palme. Det rör sig i samtliga fall om uppgifter grundade på vad andra berättat eller rimlighetsbedömningar. Även om mycket talar för att Erlander och Palme i vart fall var informerade, kan några säkra slutsatser inte dras om deras inblandning.

10.2 Åren 1965-1976

Vid mitten av 1960-talet tycks förhållandet mellan ansvariga statsråd och säkerhetstjänsterna ha varit gott. Såväl Carl Persson som P G Vinge har i sina memoarer således omvitnat de goda relationer som de hade till justitieminister Herman Kling.

Med början år 1965 kom säkerhetstjänsterna och främst säkerhetspolisen att utsättas för stark kritik från radikalt håll. Kritiken tog främst sikte på åsiktsregistreringen och personalkontrollen.¹² Paulsson studerade flertalet av säkerhetspolisens akter rörande de personer som ansett sig felaktigt behandlade vid personalkontroll. Han fick intrycket att ärendena var korrekt handlagda. Regeringen

¹² Se avsnitt 7.2 och C H Hermanssons (skp) interpellation i riksdagens andra kammare 11.11.1966

stälde sig också inledningsvis i vart fall officiellt förbehållslöst bakom säkerhetspolisen. Kling förklarade i en riksdagsdebatt att det för den enskilde medborgarens rättssäkerhet viktiga inte var ett polisregisters innehåll utan att de uppgifter som fanns i registret inte fick lämnas ut till obehöriga och att de, i den mån de utlämnades, var noggrant och objektivt prövade.¹³

Det finns emellertid en antydning om att Erlander redan år 1965 var beredd att gå kritikerna till mötes och att han då nedprioriterat hotet från kommunisterna. Thede Palm skriver således i sin dagbok att han fått uppgift om att Erlander våren 1965 avsett att vid ett anförande i Lund säga att någon kontroll av kommunister hade man inte och fick inte ha; sedan ett statsråd ställt kabinettsfråga skulle Erlander dock ha "vikt sig".¹⁴ Enligt Paulsson skall Erlander haft uppfattningen att säkerhetspolisen präglades av ryss- och kommunistkräck.

Den parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären avlämnade i slutet av år 1967 sitt slutbetänkande i vilket inte föreslogs några ändringar i föreskrifterna om säkerhetspolisens registreringar. I samband med att betänkandet offentliggjordes i januari 1968 utfärdade regeringen en kommuniké som klargjorde att regeringen intog en mer restriktiv inställning än nämnden till registreringsfrågan. Grunden för registrering låg enligt statsministern inte i den politiska uppfattningen som sådan utan var och förblev risken för samhällsfientlig verksamhet. Uppgifter om medlemskap i ett ytterlighetsparti skulle inte få registreras automatiskt utan endast då särskilda skäl förelåg. Den socialdemokratiska riksdagsgruppen ställde sig bakom regeringen i denna fråga.

Huruvida regeringens ställningstagande huvudsakligen var ett uttryck för en ändrad hotbilsbedömning eller ett sätt att desarmera en känslig politisk fråga är svårt att ha någon uppfattning om. Vissa statsråd, inte minst utbildningsminister Olof Palme, intog tidigt en förstående inställning till FNL-rörelsens krav på ett amerikanskt tillbakadragande i Sydvietnam.¹⁵ De delade knappast säkerhetspolisens syn på FNL-rörelsen som ett hot mot rikets säkerhet (även om socialdemokratin av politiska skäl sökte styra opinionsbildningen i denna fråga i en egen fära). Sverige var också det första västland som i januari 1969 diplomatiskt erkände Nordvietnam.

¹³ Protokoll från riksdagens andra kammare 13.12.1966

¹⁴ Thede Palms dagboksanteckningar 30.4.1965, KrA

¹⁵ Palme deltog 21.2.1968 tillsammans med bl.a. Nordvietnams Moskvaambassadör i ett fackeltåg i Stockholm mot militärjuntan i Saigon och det amerikanska engagemanget i Vietnam.

Enligt vad Carl Persson har uppgett till kommissionen hade han tidigare inte upplevt några meningsskiljaktigheter inom regeringen rörande registreringen av kommunister. Personalkontrollkungörelsen med dess åsiktsregistreringsförbud, som regeringen beslutade om i juni 1969, utgjorde enligt Persson en kompromiss, eftersom regeringen ansåg att registreringen av kommunister inte helt kunde undvaras. Kling lämnade också de av RPS:s styrelse utfärdade tjänsteföreskrifterna till kungörelsen (HT 15) utan erinran, trots att dessa – i strid med vad regeringen uttalat – kunde leda till att en person registrerades endast på grund av medlemskap i eller sympati med en viss organisation.

Vid denna tid hade dock regeringens förtroende för säkerhetspolisens ledning börjat svikta. Rykten hade sensommaren 1969 nått Erlander bl.a. om att Vinge betraktade Palme som en säkerhetsrisk, att säkerhetspolisen massavlyssnade telefoner och saboterade bestämmelserna om personalkontroll. Vinge skall inom regeringen ha betraktats som "mörkblå" och ansetts lida av "kommunistkräck".¹⁶ Trots detta lyckades rikspolischefen i september samma år förmå regeringen att ta ställning för att polisen skulle bära det fulla ansvaret för säkerhetstjänsten inom riket. Detta fick till följd att IB:s inrikesverksamhet avvecklades och att försvarsstaben beordrades gallra sina personregister.

I november 1969 efterträddes Erlander som statsminister av Palme. Ny justitieminister efter Kling blev Lennart Geijer. Geijer och rikspolischefen hade svårt att samarbeta, varför kontakterna mellan Justitiedepartementet och RPS huvudsakligen sköttes först av expeditionschefen Ingvar Gullnäs och sedan av statssekreteraren Sven Andersson. Geijer försökte stödja Vinges efterträdare Hans Holmér, men Persson fungerade vid denna tid i realiteten som chef för säkerhetspolisen. En gång i månaden höll säkerhetspolisen föredragningar för justitieministern, vid vilka också statssekreteraren i Justitiedepartementet, chefen för polisenheten och statsministerns sambandsman deltog.

För försvarets kontakter med försvarsministern svarade ÖB eller på hans direkta uppdrag chefen för försvarsstabens säkerhetsavdelning. Säkerhetsavdelningens föredragningar för försvarsministern rörde till allt övervägande del personalärenden av sådan art och betydelse att de inte ansågs vara av intresse för någon annan regeringsmedlem. Försvarsministern vidarebefordrade därför vad som framkommit vid dessa föredragningar till justitieministern endast

---

¹⁶ Carl Persson: Utan omsvep s. 190 ff.

då dessa efter hans eget bedömande hade ett sådant innehåll att något eller några av de övriga statsråden borde erhålla information härom. Försvarsministern hade också kommit överens med statssekreteraren i statsrådsberedningen om att hålla denne underrättad om de viktigaste ärendena som anmäldes av den militära säkerhetstjänsten.¹⁷ Sven Andersson uppges ha varit väl insatt i de personalfrågor som försvarsstabens säkerhetsavdelning aktualiserade.

Chefen för försvarsstabens säkerhetsavdelning Sten Nordlander höll vid något tillfälle i början av 1970-talet en föredragning inför regeringen om försvarsfientlig verksamhet och uppehöll sig särskilt vid KFML(r). Enligt vad Nordlander uppgett skall Palme då ha förklarat sig nöjd och sagt att avdelningen skulle fortsätta att följa sådan verksamhet.

Så länge som Andersson var försvarsminister (fram till år 1973) upprätthöll han själv kontakterna med IB. Han förklarade inför försvarsutskottet år 1973 att det undantagsvis hänt att "militära underrättelser som inhämtats av försvarsstabens särskilda byrå rapporterats direkt till försvarsministern".¹⁸ Eric Holmqvist, som efterträdde Andersson, har inför kommissionen uppgett att han fick sin information direkt från ÖB. Birger Elmér träffade han endast vid enstaka tillfällen. Han kände inte till att Elmér eller Ingvar Paus fortsatte någon verksamhet. För kontakterna med IB svarade hans statssekreterare Anders Thunborg.

Den särskilda statssekreterarbefattning vid statsrådsberedningen som inrättats år 1964 hade redan efter några år fått en annan inriktning än vad som ursprungligen var avsett. Paulssons efterträdare Ingvar Carlsson och Hans Alsén ägnade således inte någon nämnvärd uppmärksamhet åt säkerhetsfrågorna. Då Thage G Peterson tillträdde befattningen år 1970 uppdrog emellertid statsministern åt honom att svara för samordningen av de polisiära säkerhetsfrågorna och att fungera som mellanhand mellan statsministern och justitieministern och mellan justitieministern och rikspolischefen. Alla statsrådsberedningens viktiga kontakter med den militära säkerhetstjänsten sköttes dock direkt av statsministern och vid de sammanträffanden som Palme hade med ÖB Stig Synnergren fick Peterson inte delta. År 1975 beslöts att statssekreteraren skulle delta i alla föredragningar i Justitie- och Försvarsdepartementen som berörde säkerhetsfrågor. Sedan Peterson samma år utnämnts till statsråd ankom det på justitie- och försvarsministrarna att själva svara för samordningen av dessa frågor.

¹⁷ KuU 1974:22

¹⁸ FöU 1973:25

En av de första frågor rörande säkerhetspolisens författningsskyddande verksamhet som regeringen Palme hade att behandla var utlämnandet av uppgifter vid personalkontroll. RPS:s styrelse hade hösten 1969 hänskjutit sex personalkontrollärenden till regeringen. I de beslut som regeringen fattade i december samma år intog man en restriktiv hållning i utlämnandefrågan. Engagemang i VPK ansågs inte längre utgöra hinder mot placering i säkerhetskänsliga befattningar.¹⁹

Konflikten i malmfälten vintern 1969/70 torde ha bidragit till att regeringen eller i vart fall statsministern kom att betrakta extremvänstern som ett ökande hot.

Hösten 1971 återupptog Elmér i viss omfattning IB:s inrikesverksamhet. Som konstaterats i föregående kapitel står det klart att försvarsminister Sven Andersson i vart fall var underrättad om att så skedde. Däremot har det inte varit möjligt att klara ut huruvida statsministern och/eller andra statsråd var informerade. Kommissionen återkommer i nästa kapitel till denna del av IB:s verksamhet.

Geijer uppges inledningsvis ha varit tämligen ointresserad av säkerhetspolisens verksamhet. Han skall dock ha skaffat sig försäkringar från rikspolischefen och chefen för säkerhetspolisen om att gallringen av registren och övergången till ett nytt system fortskred på ett sådant sätt att man inte i fortsättningen skulle ha några anteckningar som innebar åsiktsregistrering.²⁰

Avslöjandet av säkerhetstjänsternas övervakning av 1972 års värnpliktskonferens framtvängde ett ökat engagemang från regeringens sida för frågor med anknytning till åsiktsregistrering. Försvarsminister Sven Andersson förklarade kort efter konferensen att försvarsstaben inte förde något åsiktsregister.²¹ Det förefaller sannolikt att han vid tillfället verkligen trodde att de register som tidigare förts vid försvarsstabens säkerhetsavdelning hade gallrats i enlighet med den order som utgätt hösten 1969.²²

Geijer tycks att döma av ett uttalande i TV i början av april inte haft klart för sig att säkerhetspolisen registrerade en del KFML(r):are på ett sätt som han skall ha beskrivit som "systematisk åsiktsregistrering".²³ Vid samma tid informerade Persson och Holmér statsråden Geijer och Carl Lidbom om gällande tjäns-

---

¹⁹ Se avsnitt 7.2

²⁰ Riksdagsprotokollet 16.3.1972

²¹ Riksdagsprotokollet 6.4.1972

²² Jfr riksdagsprotokollet 18.5.1973, då Andersson bl.a. förklarade att "försvarsstabens dubblettregister" förstördes år 1969.

²³ Aftonbladet 8.4.1972, Pressfronten 3/72 om Värnpliktskonferensen och säkerhetstjänsten. Pressklipp sammanställda av Fst/Press, 3:7403, SÄPO:s arkiv

teföreskrifter (HT 16) och fick då beskedet att statsråden för dagen inte ville ta ställning till den redovisade tolkningen av personalkontrollkungörelsen utan skulle avvakta JO:s utredning.²⁴ JO fann i sitt beslut som meddelades i augusti 1972 att HT 16 stod i överensstämmelse med personalkontrollkungörelsen. Regeringen var emellertid av annan uppfattning, vilken kom till uttryck i de öppna tillämpningsföreskrifter som utfärdades i september 1972. Där angavs att det krävdes att en person vidtagit vissa åtgärder för att registrering skulle få ske.

I riksdagen förklarade statsrådet Lidbom att de nya tillämpningsföreskrifterna varken försämrade säkerhetspolisens möjligheter att bedriva en effektiv spaningsverksamhet eller minskade möjligheterna till personalkontroll. I stället skulle dess resurser bättre koncentreras på bevakning av sådana organisationer, grupper och enskilda som utgjorde en fara för det demokratiska styrelseskicket. Regeringen trodde inte på nyttan "av ett register där allsköns sympatisörer till de organisationer som har revolutionen på sitt program finns registrerade, vare sig det är Nysvenska rörelsen, Nordiska rikspartiet, Clarté eller Anarkistfederationen". Säkerhetspolisen skulle fortsättningsvis registrera endast sådana personer som utgjorde "en säkerhetsrisk i någon rimligt kvalificerad mening".²⁵

Utformningen av de hemliga tillämpningsföreskrifter till personalkontrollkungörelsen som regeringen utfärdade våren 1973 var i hög grad påverkad av den kritik som försvarsstabens säkerhetsavdelning riktat mot ett ej påträffat utkast (delningsförslag). Från militärt håll angav att antalet "registreringsbara faktorer" måste utökas, om personalkontrollen skulle ge ett erforderligt skydd mot infiltration inom försvaret. Tydligtvis som en följd härav införde regeringen "ledande ställning" och "hemlig cellbildning" som registreringsgrunder.²⁶ Föreskrifterna upptog visserligen bara ungefär hälften så många ytterlighetsorganisationer som HT 16. Detta kan dock inte tas till intäkt för att regeringens syn på vilka svenska organisationer som kunde anses utgöra hot mot rikets säkerhet i väsentlig mån avvek från säkerhetspolisens tidigare bedömningar. De utmönstrade organisationerna hade antingen upphört med sin verksamhet (i den mån de alls existerat) eller var helt obetydliga. Den mest anmärkningsvärda skillnaden i förhållande till HT 16 var att regeringen beslöt att också Demokratisk Allians skulle ingå

²⁴ Protokoll från sektions- och rotelchefskonferens 16-19.5.1972, 5:720/6, löpnr 3, SÄPO:s arkiv. Jfr Erik Magnusson: Maktkamp inom SÄPO s. 55 f.

²⁵ Riksdagsprotokollet 21.11.1972

²⁶ Registernämnden: Personalkontroll s. 45 f.

bland de organisationer som säkerhetspolisen skulle ägna särskild uppmärksamhet. Och detta trots att säkerhetspolisen skall ha anmält att man inte ansåg att denna organisation uppfyllde de kriterier för samhällsfarlighet som regeringen ställt upp. Det förefaller som om regeringen fört upp organisationen närmast för att balansera inslaget av vänsterrevolutionära organisationer. Detsamma kan gälla Nysvenska rörelsen, som visserligen inte fanns med på förteckningen från april 1973 men påfördes denna i december samma år. Vid de månatliga mötena mellan justitieministern och säkerhetspolisens ledning diskuterades bl.a. förslag till förändringar i tillämpningsföreskrifterna. Några ytterligare sådana gjordes emellertid inte.

Geijer besökte tillsammans med sin statssekreterare vid flera tillfällen säkerhetspolisen och granskade register och akter. De kunde därvid konstatera bl.a. att säkerhetspolisen sparade överskottsinformation från telefonkontroll. Rikspolischefen skall ha lämnat diffusa förklaringar till varför sådan information sparats i just de enskilda fall som aktualiserades vid dessa besök. Enligt en tidningsuppgift skall Geijer ha uppgett att han vid ett sådant besök blivit förvånad över en del rapporter som kommit in till säkerhetspolisen, t.ex. sådana som rörde försäljning av partitidningar och deltagande i demonstrationer. Han skulle dock ha fått försäkringar om att uppgifter av detta slag inte föranledde registrering. Hans intryck var att det ute i landet rådde en eftersläpning i uppfattningen om vad som fick registreras.²⁷

Geijers förtroende för säkerhetspolisen torde ha fått sig ytterligare törnar år 1975. De i juni publicerade uppgifterna om telefonavlyssning av ett antal SKP:are tycks ha överraskat honom. Säkerhetspolisen rapporterade visserligen kontinuerligt till departementet om *omfattningen* av telefonkontrollen, men tydligen inte om inriktningen. Vid avslöjandet av den s.k. sjukhusspionen i Göteborg på hösten samma år var Geijers första åtgärd var att skicka sin pressekreterare Ebbe Carlsson för att tillsammans med Holmér utreda saken. Statsministern sökte informera sig om IB:s eventuella inblandning i saken genom att kalla till sig ÖB.

I prop. 1975/76:189 lämnade regeringen riktlinjer för den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten, vilka godtogs av riksdagen.²⁸ Som en följd därav inrättades den 1 juli 1976 Försvarets un-

²⁷ Uttalandet skall ha publicerats i Aftonbladet 2.10.1977 och finns återgivet i riksdagsprotokollet 8.11.1977.

²⁸ FöU 1975/76:40

derrättelsenämnd som ett organ för insyn i och kontroll av den militära underrättelsetjänsten.

10.3 Åren 1976-1982

Under de borgerliga regeringsåren 1976-82 blev samarbetet mellan regeringen och säkerhetstjänsterna åter mer förtroendefullt. Statsminister Torbjörn Fälldin har för kommissionen förklarat att han inte kände något behov av att "korta tyglarna" för säkerhetspolisen. Det var viktigt att underrättelse- och säkerhetstjänsterna i tid kunde förvarna om ett hotande krigsutbrott, eftersom Sverige i ett mobiliseringsskede var mycket sårbart. Han betraktade inte ytterlighetsorganisationerna som någon omedelbar fara, men det kunde vara farligt att låta dem utveckla sig utan någon bevakning. KFML(r) torde enligt Fälldin inte ha försuttit någon möjlighet att söka skapa kaos i samhället. Justitieminister Sven Romanus (1976-79) har för kommissionen uppgett att han inte såg vare sig vänster- eller högerextremismen som något hot mot rikets säkerhet. Det var en "relativt fridfull tid". Inte heller under Håkan Winbergs och Carl-Axel Petris tid som justitieministrar var författningsskyddet någon prioriterad fråga.

Säkerhetspolisens månatliga föredragningar av säkerhetsfrågor för justitieministern fortsatte. Närvarande från regeringens sida var vid dessa tillfällen justitieministern, statssekreterarna i Justitiedepartementet och statsrådsberedningen samt ytterligare någon eller några tjänstemän vid departementet. Härvid gick man igenom aktuella ärenden. En del av sammanträdena skedde i samband med besök hos säkerhetsavdelningen, varvid en närmare genomgång av någon viss del av verksamheten ägde rum. Personalkontrollen hörde till de verksamhetsgrenar som ägnades särskild uppmärksamhet. Genom stickprovskontroller och genomgång av akter och annat material kontrollerades att regeringens särskilda föreskrifter följdes.²⁹ Vid ett sådant besök år 1977 informerade sig justitieministern om samarbetet med utländsk polis. Han konstaterade då att vad som framkom inte gav anledning till annan slutsats än att det aktuella samarbetet stod i överensstämmelse med de principer som statsmakterna godtagit.³⁰

²⁹ KU 1979/80:50 och KU 1982/83:30. Henry Montgomery, som var statssekreterare i Justitiedepartementet 1976-79, har uppgett att han själv vid några tillfällen kontrollerade om det förekom några otillåtna registreringar, men att han inte fann något att anmärka på.

³⁰ Riksdagsprotokollet 8.1.1977

En återkommande fråga vid dessa föredragningar under 1970-talets senare del var om någon vänsterextremistisk organisation skulle avföras från regeringens tillämpningsföreskrifter. Några sådana förändringar skedde emellertid inte. Enligt statssekreteraren Henry Montgomery var regeringen i praktiken helt beroende av säkerhetspolisens bedömningar av huruvida organisationerna utgjorde en reell fara. I ett fall följde emellertid regeringen inte polisens förslag. När RPS:s styrelse år 1981 begärde att APK skulle tas upp i de hemliga föreskrifterna mötte förslaget motstånd såväl från folkpartiledaren och utrikesministern Ola Ullsten som från oppositionsledaren Olof Palme. Något beslut kom därför inte att fattas i saken.

Under dessa år skall frågor om säkerhetspolisens arbetsmetoder inte ha diskuterats med regeringen. Sven-Åke Hjälmoth har dock uppgett att han vid en föredragning underställt justitieministern frågan om säkerhetspolisen fick föra arbetsanteckningar med datorstöd, vilket dock Romanus förbjöd. Håkan Winberg, som var justitieminister åren 1979-81, har förklarat att han inte fick "några starka indikationer" på att det förekom olagligheter i säkerhetspolisens verksamhet.

Eric Krönmark, som var försvarsminister åren 1976-78 och 1979-81, har uppgett att ÖB Stig Synnergren svarade för föredragningarna av underrättelse- och säkerhetsfrågor. I de ytterst få fall rörande personalkontroll som han hade att ta ställning till tillämpade han principen att "hellre fälla än fria", eftersom han inte ville ta några risker. Man räknade enligt Krönmark med att vissa svenska medborgare inför ett krigsutbrott skulle bistå öststaterna med underrättelseinhämtning och sabotage. Däremot tycks han inte ha uppfattat värnpliktiga SKP:are som något hot, trots de direktiv som utgått från partiet om att de skulle använda utbildningen för att lära sig så mycket som möjligt om försvaret. På ett tidigt stadium fick han klart för sig att Elmér alltjämt var kvar inom underrättelsetjänsten. Synnergren förnekade att Elmér hade några uppgifter inom riket. Krönmark fick också veta att Elmér och Paues avlönades av medel som hanterades av Ingemar Engman, som var chef för materielenheten vid departementet. Krönmark beordrade Synnergren att omedelbart skilja Elmér från hans uppdrag.

År 1980 bildades mot bakgrund av det dåvarande världsläget en samrådsgrupp, den s.k. HH-gruppen, för diskussion av den säkerhetspolitiska utvecklingen. Gruppen utgjordes av kabinetssekreteraren i UD, ordförande, och statssekreterarna i statsrådsberedningen, Försvars- och Justitiedepartementen. I sammanträdena deltog

även vissa andra högre departementstjänstemän samt cheferna för försvarsstaben, säkerhetspolisen och FRA. Någon betydelse för den författningsskyddande verksamheten torde gruppen inte ha haft, även om det kunde förekomma diskussioner om infiltration på ett allmänt plan.³¹

10.4 Åren 1982-1991

Då socialdemokraterna år 1982 återtog regeringsansvaret blev samarbetet med säkerhetspolisen på nytt mindre förtroendefullt. Såväl statsminister Olof Palme som statsrådet Sten Andersson uppges ha varit mycket kritiska till säkerhetspolisen; Palme skall ha bedömt säkerhetspolisen som överdrivet antisovjetisk och paranoid och ansett att den förföljt särskilt Norrbottenskommunisterna. Justitieminister Ove Rainer (1982-83) hävdade offentligt att säkerhetspolisen såg "hjärnspöken". Hans efterträdare Sten Wickbom (1983-87) har däremot gjort gällande att det inom regeringen inte fanns någon generell misstro mot säkerhetspolisen, medan Anna-Greta Leijon (1987-88) uppgett att särskilt de mer radikala socialdemokraterna hyste en viss skepsis mot organisationen. Mordet på Palme år 1986 och polisens oförmåga att klara upp detta brott tärde ytterligare på regeringens förtroende för säkerhetspolisen. Detta fick bl.a. till följd att regeringen år 1987 tillkallade en parlamentarisk kommitté under ledning av Carl Lidbom för att genomföra en översyn av säkerhetspolisens interna regelverk. Först under Mats Börjessons ledning (1989-94) återvann säkerhetspolisen regeringens förtroende.

Justitiedepartementet fortsatte att ha överläggningar med säkerhetspolisen minst en gång i månaden, vid vilka även statssekreteraren i statsrådsberedningen deltog.³² Vid dessa förekom bl.a. underhandsdiskussioner om ändringar av tillämpningsföreskrifterna till personalkontrollkungörelsen. Från regeringens sida ifrågasattes om alla de i föreskrifterna upptagna organisationerna verkligen var farliga. Man efterlyste också ett större polisiärt engagemang beträffande de högerextremistiska grupperingarna. I vart fall formellt på säkerhetspolisens initiativ avförde regeringen (efter allmän beredning) flera vänsterorganisationer från förteckningen, bl.a. SKP, MLK och FK. Wickbom har för kommissionen förklarat att det

³¹ Jfr SOU 1999:37 s. 118

³² KU 1987/88:40

inte förekom att regeringen gick emot säkerhetspolisens uppfattning om vilka organisationer som den borde ägna särskild uppmärksamhet; det hade inneburit en stor risk och ett stort ansvar. Civilminister Bengt K Å Johansson har gett uttryck för en liknande uppfattning. Han har tillagt att när SKP avfördes från förteckningen år 1988 gick han igenom samtliga organisationer och ifrågasatte deras farlighet. Enligt Johanssons mening var säkerhetspolisen onödigt misstänksam mot freds rörelsen.

Olika uppgifter föreligger om i vilken omfattning det ansvariga statsrådet var informerad om säkerhetspolisens arbetsmetoder. Rainer företog kort efter sitt tillträde en inspektion av säkerhetspolisen, varvid han föreslog att RPS:s styrelse skulle informeras om källornas identitet, något som emellertid lekmanaledamöterna motsatte sig. År 1983 förnekade Rainer inför riksdagen kategoriskt att någon åsiktsregistrering förekom hos säkerhetspolisen.³³ Rainer skall enligt höga företrädare för säkerhetspolisen ha känt till och accepterat systemet med att spara överskottsinformation från telefonkontroll i fiktiva källakter. Rikspolischefen Holger Romander har däremot förklarat att man inte tog upp frågan om överskottsinformation med regeringen. Enligt Romander var emellertid ansvariga statsråd informerade om och accepterade att telefonkontrollen användes som en spaningsmetod snarare än ett tvångsmedel mot en redan misstänkt.

Wickbom har uppgett att han ibland diskuterade säkerhetspolisens arbetsmetoder,³⁴ medan Anna Greta Leijon sagt att hon inte var närmare informerad om dessa metoder. Bengt K Å Johansson har berättat att Lidboms betänkande om säkerhetspolisens arbetsmetoder oroade regeringen. Det gällde inte minst uppgifterna om domstolarnas hantering av ansökningar om telefonkontroll. Johansson var medveten om problemet med överskottsinformation från telefonkontroll, men ansåg att det var svårt för polisen att blunda för förhållanden som man hade fått kännedom om på detta sätt. Han tilltrorde polisen förmåga att hantera frågan på ett sätt som inte innebar något missbruk.

Den arbetsordning för säkerhetspolisen som Börjesson lät utarbeta tillställdes Justitiedepartementet för kännedom. Den föran-

---

³³ Riksdagsprotokollet 1.2.1983

³⁴ Wickbom uttalade sig 1985 inför riksdagen om videofilmning av demonstranter, varvid han förklarade att metoden i princip borde användas endast om det förekom brottslig verksamhet under en demonstration eller om det fanns grundad anledning att räkna med att brott skulle förövas. Han underströk vikten av att materialet förstördes så snart det inte längre behövdes och tillade att materialet inte fick användas för registrering; riksdagsprotokollet 21.5.1985.

ledde inga reaktioner från departementets sida. Sedan omkring år 1990 har den ordningen tillämpats att säkerhetspolisen för det ansvariga statsrådet anmäler när säkerhetspolisen för första gången inleder ett samarbete med ett annat land.³⁵

Beträffande Försvarsdepartementets hantering av säkerhetsfrågor har det uppgetts att försvarsministrarna Anders Thunborg (1983-85) och Roine Carlsson (1985-91) inte var särskilt intresserade av sådana frågor. Det inträffade ju inte heller särskilt mycket på detta område som påkallade det ansvariga statsrådets uppmärksamhet.

Våren 1987 bildades en interdepartemental arbetsgrupp, Samordningsgruppen för vissa säkerhetsfrågor (SVS-gruppen). Denna verkar parallellt med HH-gruppen men med inriktning mer på frågor om terrorism och närliggande säkerhetsfrågor och mindre på allmänna säkerhetspolitiska frågor och underrättelsefrågor. I gruppen ingår vissa högre regeringstjänstemän och chefen för säkerhetspolisen deltar i en del sammanträden.³⁶

10.5 Tiden från 1991

Under de borgerliga regeringsåren 1991-94 förändrades samarbetsformerna mellan säkerhetspolisen och regeringen, bl.a. till följd av att läget var lugnt. Chefen för säkerhetspolisen hade mest kontakt med statsminister Carl Bildts statssekreterare och endast två gånger per år skedde föredragningar för justitieministern Gun Hellsvik, i den mån akuta problem inte föranledde annat. Hon uppger sig inte närmare ha diskuterat säkerhetspolisens arbetsmetoder, eftersom den parlamentariskt sammansatta RPS svarade för den demokratiska kontrollen av säkerhetspolisen. Under dessa år avfördes Demokratisk Allians och Kommunistiska Partiet i Sverige från de hemliga tillämpningsföreskrifterna. Dessa ändringar företogs efter diskussioner inom regeringen och samråd med oppositionsledaren. Enligt Bildt var det viktigt att regeringen genom tillämpningsföreskrifterna tog ett politiskt ansvar för säkerhetspolisens verksamhet.

Då socialdemokraterna på nytt bildade regering år 1994 återupptog säkerhetspolisen de månatliga föredragningarna för justitieministern Laila Freivalds. Vid dessa deltog bl.a. statssekreterarna i Justitiedepartementet och statsrådsberedningen. Hon uppger att hon hade stort förtroende för chefen för säkerhetspolisen Anders

³⁵ Riksdagsprotokollet 23.5.1993

³⁶ Se SOU 1999:37 s. 118

Eriksson och att de samarbetade bra. Det hindrade inte att hon kände en viss osäkerhet om allt fungerade som det skulle. Vid föredragningarna redovisades säkerhetspolisens tvångsmedelsanvändning och det förekom diskussioner om användningen av överskottsinformation från telefonavlyssning. Laila Freivalds uppfattning i sistnämnda fråga var att det inte kunde begäras att polispersonalen skulle "radera sådant som fastnat i hjärnan", men att sådan information inte fick läggas till grund för registrering. Justitieministern gav en politiskt sakkunnig i uppgift att se över tillämpningsföreskrifterna till personalkontrollkungörelsen. Översynen resulterade i ett förslag att Socialistiska partiet skulle utgå, något som dock säkerhetspolisen motsatte sig med hänvisning till att partiets ungdomsförbund varit inblandat i vissa händelser. Laila Freivalds har uppgett att hon då inte fann det meningsfullt att ändra i föreskrifterna. Tillsammans med chefen för säkerhetspolisen kom man fram till att det var bättre att helt slopa dessa föreskrifter, vilket skedde år 1998.

11 Säkerhetstjänsternas samarbete med partier, organisationer m.m.

11.1 Socialdemokratin och fackföreningsrörelsen¹

11.1.1 Kampen mot kommunisterna fram till andra världskrigets slut

Motsättningen mellan socialdemokrater och kommunister har funnits alltsedan de fraktioner inom socialdemokratin uppstod som gav upphov till de kommunistiska partierna. Med det bolsjevikiska maktövertagandet i Ryssland år 1917 och Kominterns bildande år 1920 skärptes dessa motsättningar. Det handlade främst om en ideologisk klyfta mellan demokratiska och reformistiska socialdemokrater och revolutionära kommunister. Socialdemokraterna och kommunisterna kom att bittert kämpa om samma grupper arbetarväljare. Kampen kom till stor del att föras inom fackföreningsrörelsen. Socialdemokratiska fackklubbar bildades i syfte att mobilisera socialdemokrater till fackmöten och fackliga val. Den socialdemokratiska kommunistbekämpningen, "renhållningen på vänsterkanten", skedde naturligtvis i ett välförstått partiintresse. Men det fanns inom socialdemokratin också en genuin rädsla för att kommunisterna inte var nationellt pålitliga.²

Kommunisternas uppslutning kring Sovjetunionens pakt med det nazistiska Tyskland och dess anfall mot Finland år 1939 väckte avsky bland den stora majoriteten svenskar. SKP förlorade närmare hälften av sina medlemmar och gick starkt tillbaka i 1940 års andra-kammarval. Fackföreningsrörelsen tillämpade en utrensningsspolitik

---

¹ Detta avsnitt bygger i stor utsträckning på Lars Olof Lampers: Det grå brödrskapet (SOU 2002:92)

² Enn Kokk: Vitbok s. 78 ff.

mot kommunisterna. Till de mest betydelsefulla stridsfälten i denna antikommunistiska offensiv hörde Norrbotten.³

Vid ett möte med den socialdemokratiska partistyrelsen i december 1939 väckte socialministern Gustav Möller tanken att det kunde finnas ett gemensamt intresse för staten och folk inom arbetarrörelsen att bekämpa nationellt opålitliga element. Möller fick stöd av Georg Branting, som var en av partivänsterns förgrundsfigurer, och kort därpå även av den betrodde riksdagsveteranen Erik Fast. På vad sätt de tre partistyresemedlemmarna tänkte sig att partiet skulle kunna motverka landsförrådiska anslag framgår inte klart. Det är också osäkert om dessa tankar realiserades.⁴

På ett område står det klart att socialdemokratiska fackföreningsmän under andra världskriget ställde sin personkänedom i statens tjänst. Det gällde uttagning till de arbetskompanier för kommunister som organiserades av försvaret åren 1939-43, bl.a. i Storsien i Norrbotten. Det förekom kritik som gick ut på att åtskilliga av dem som kallats in till dessa förband inte var kommunister. På anmaning av försvarsminister Per Edvin Sköld (s) skickade partisekreteraren Torsten Nilsson ett tiotal förtroliga brev till socialdemokratiska funktionärer runt om i landet och begärde information om de inkallades politiska hemvist. Uppgifterna skulle "naturligtvis inte", instruerade Nilsson, inhämtas genom polisen utan genom "pålitliga partivänner på respektive personers hemort". Skölds undersökning visade att säkerhetstjänsternas uppgifter var opålitliga i samtliga fall.⁵

Sovjetunionen kom efter det tyska angreppet på landet sommaren 1941 att stå på samma sida i kriget som de västliga demokratierna och vann därigenom ökad sympati, något som också kom SKP till del. Komintern upplöstes år 1943, vilket medförde att SKP framstod som mer självständigt. Vid krigsslutet år 1945 hade partiet starkt ökat i medlemsantal och haft betydande framgångar i de allmänna valen. Sälunda stärkt tog SKP i februari 1945 initiativ till en mycket omfattande arbetsmarknadskonflikt, den s.k. metallstrejken. Socialdemokraterna uppfattade strejken som ett hot mot sin hegemoni inom fackföreningsrörelsen.

---

³ Karl Molin: Hemmakriget s. 35

⁴ Molin: a.a. s. 155 f. och Kokk: a.a. s. 80 f.

⁵ Molin: a.a. s. 156 ff.

11.1.2 Den offentliga bilden

År 1946 hade den nytilträdde statsministern Tage Erlander förklarat att han "skulle sträva efter att förvandla det kommunistiska partiet till en betydelselös sekt" i syfte att förebygga en splittring av arbetarrörelsen och för att säkra det socialdemokratiska reformprogrammet. Det skulle ske genom att socialdemokraterna bedrev ett demokratiskt upplysningsarbete. Han hävdade i en riksdagsdebatt år 1950 att detta arbete skulle försvåras, om man svartlistade eller omplacerade kommunistiska arbetare. Han betonade att det i praktiken inte alltid var så lätt att avgöra vilka personer som skulle betraktas som illojala och framhöll att det skulle vara "ytterst betänkligt att lägga stora delar av vår arbetsmarknad under polisiär kontroll". Han förklarade vidare att "kampen ska föras som den har förts" och framhöll att "vi inom den socialdemokratiska partistyrrelsen och de aktiva partimedlemmarna visste ju ungefär var vi hade kommunisterna".⁶ I en annan riksdagsdebatt samma år, föranledd av Arbetsdomstolens dom i målet rörande avskedandet av en kommunistisk arbetare vid torpedverkstaden i Motala, förklarade Torsten Nilsson att det inte var önskvärt med ett förbud mot eller en svartlistning av kommunister. Det var nödvändigt att gå fram med försiktighet och försäkra sig om de anställdas medverkan. Regeringen hade därför inlett överläggningar med berörda organisationer om dessa spörsmål. Och han avsåg att kontakta "de organisationer som svarar för medlemmarnas allmänna och ideologiska inställning" för att så småningom komma fram till praktiska resultat.⁷

En viss omsvängning i den socialdemokratiska ledningens synsätt kan skönjas efter avslöjandet av spionaffärerna Hilding Andersson och Enbomligan åren 1951 och 1952. I en riksdagsdebatt år 1952 upprepade Erlander att han inte "ville ha till stånd en polisövervakning över arbetsmarknaden, men vi vill samtidigt skydda oss mot landsförrädiska element och förhindra dem att begagna sin rörelsefrihet till skadegörelse." Han sade sig vara

---

⁶ Protokoll från riksdagens andra kammare 27.5.1950

⁷ Protokoll från riksdagens första kammare 11.12..951. Av uppgifter i dåvarande ÖB Nils Swedlunds dagbok framgår att Nilsson en tid senare i samtal med Swedlund gjort klart att han inte trodde sig om att få in någon bestämmelse i kollektivavtalen om avskedande av opålitliga, dvs. kommunister, "men han rekommenderar att ta kontakt med vederb. Fackförening (om denna ej är kom.!) och den vägen få fackorg. att icke stödja en avskedad kom. om denne vädjar till fackförb.", Swedlunds DagsPM 11.3.1952, KrA

fullt medveten om att det i det enskilda fallet kan innebära en svår självövertvinnelse att polisanmäla någon, till vilken man har kamratliga, kollegiala, politiska eller andra relationer och som man misstänker för spioneri. Det är emellertid en medborgerlig plikt att medverka till att en sådan trafik avslöjas. Gör man icke detta, kan tystlåtenheten få de mest ödesdigra följder. Polisen kan inte räkna till överallt. Den har varken tillgång till den personal eller den insyn på olika håll, som skulle behövas för att hålla sig underrättad om vad som sker.

Ett sådant uppgiftslämnande var enligt Erlander inte något "föraktligt angiveri". Det krävdes "en kontinuerlig medverkan och vakksamhet ifrån den stora folkmajoriteten ... Det fordras att dessa medborgare hjälper samhällets myndigheter i deras ömtåliga uppgift."⁸

Vid den amerikanska expertgruppens besök i Sverige år 1958 hade, enligt gruppens rapport, framkommit att Försvarsdepartementet uppgett för fackföreningsledare att kommunister inte kom i fråga för hemliga arbeten, även om denna diskvalifikationsgrund inte offentliggjorts. Genom administrativa åtgärder omplacerades personer som bedömdes som säkerhetsrisker från känsliga befattningar, ett förfarande som fackföreningsledarna uppgavs vara införstådda med. Det hade från svensk sida framhållits att fackföreningarna hamnade i skottlinjen ("bear the brunt") då det gällde klagomål rörande vägrade anställningar på grund av säkerhetsskäl och att fackföreningsledare i dessa frågor samarbetade med regeringen.⁹

11.1.3 Uppbyggnaden av den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen

I syfte att ge partiledningen underlag för att bedöma kommunisternas inflytande i fackföreningarna gick partisekreteraren Sven Andersson i september 1945 ut med en förfrågan till landets 2 700 arbetarkommuner om hur de fackliga centralorganisationerna (FCO), dvs. de lokala samarbetsorganen för LO:s klubbar, sektioner och avdelningar, var politiskt sammansatta. Den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen byggdes ut och i en PM från december 1946 till partidistriktet beskrev Andersson hur arbetsplats-

⁸ Protokoll från riksdagens andra kammare 22.4.1952

⁹ Thomas Jonter: Det amerikanska spåret. En undersökning av IB:s bildande och eventuella kopplingar till USA; SOU 2002:95

ombuden skulle organiseras. Det ålåg arbetarkommunerna att bland pålitliga partivänner utse sådana ombud vid mera betydande arbetsplatser.¹⁰

Till den socialdemokratiska partiexpeditionen rekryterades år 1947 två personer, Paul Björk och Arne Pettersson, som fackliga sekreterare med uppgift att svara för uppbyggnaden av arbetsplatsombudsorganisationen och att föra ut partiets propaganda. Båda var starkt antikommunistiskt inställda.

Stor diskretion iakttogs vid organiserandet av arbetsplatsombuden och spridandet av det interna informationsmaterialet. Då systemet var fullt utbyggt skall antalet arbetsplatsombud ha uppgått till ca 22 000. Deras uppgift var att utgöra kontaktmän mellan partiet och arbetsplatserna, att propagera för partiet och att verka för socialdemokraterna i de fackliga valen genom nominering av partivänner och mobilisering av det egna folket. I många fackliga val förekom partilistor och i vart fall de uttalade kommunisterna var väl kända av sina motståndare.

Som en arbetsmetod för arbetsplatsombuden rekommenderades det s.k. Göteborgssystemet. Detta innebar att ombuden skulle föra bok över pålitliga partivänner, sympatisörer och sådana personer inom den stora gruppen av politiskt likgiltiga och ointresserade, som bedömdes kunna vinnas för partiet.

Partihögkvarteret tillställdes statistiska uppgifter om fördelningen mellan socialdemokrater och kommunister i styrelserna för de fackliga centralorganisationerna och ibland även inom styrelser för lokala fackföreningar. Någon centralt dirigerad rapportering av namn på kommunister tycks däremot inte ha förekommit.

På sina håll, särskilt där kommunisterna var starka, förekom det att man även förtecknade enskilda kommunister. Sådana sammanställningar torde i regel ha nyttjats endast inom respektive partidistrikt. I samband med fackliga val kunde den centrala partiexpeditionen ibland förmedla uppgifter om kommunistiska kandidater.

Kampanjen mot kommunisterna var framgångsrik. År 1945 skall en tredjedel av alla fackföreningsanslutna arbetare ha tillhört fackföreningar som kontrollerades av kommunister. År 1954 skall kommunisterna ha dominerat endast 80 av de sammanlagt 9 000 fackföreningarna.

Den socialdemokratiska kampen om fackföreningsfolket var inte uteslutande riktad mot kommunister. Tidigt uppmärksammades även arbetet bland tjänstemännen, bland vilka Folkpartiet hade en

---

¹⁰ Thomas Kanger och Jonas Gummesson: a.a. s. 12 och 28

stark ställning. Sven Andersson framhöll således år 1949 vikten av en fortsatt kartläggning särskilt av tjänstemännens arbetsplatser.

11.1.4 Nordiskt samarbete

De nordiska socialdemokratiska partierna samarbetade i kampen mot kommunismen. Vid ett möte mellan de nordiska socialdemokratiska ledarna som hölls i Stockholm i februari 1948, alltså omedelbart efter Pragkuppen, var hotet från kommunisterna ett huvudtema. Den norske statsministern Einar Gerhardsen trodde sig veta att norska och svenska kommunister planlade aktioner i Kiruna och Narvik för att hindra malmtransporterna till Ruhrområdet.¹¹ Tydligtvis bedrev man underrättelsetjänst mot de kommunistiska motståndarna i olika former. Från en sammankomst i mars 1950 i Stockholm, i vilken deltog bl.a. Haakon Lie och Rolf Gerhardsen från Norge och partisekreteraren Sven Aspling och Paul Björk från Sverige, finns en finländsk rapport som nådde den svenska militära säkerhetstjänsten. Vid sammankomsten lämnades från de olika länderna "mera detaljerade meddelanden om det kommunistiska läget i landet". Referatet fortsätter:

Gemensamt för alla dessa redogörelser var att observations- och övervakningsverksamheten utvecklats och blivit mera systematisk, och att man inte ens värjt för att ta friska tag lika litet vid anskaffningen av underrättelser som i den egentliga striden på fältet. Att döma av att såväl normmännen som svenskarna hade noggranna stenografiska anteckningar från de hemliga kommunistmötena måste man på vederbörande håll haft till sin disposition särskilda lyssnarapparater. Det var svårt att under mötets gång göra tillräckliga anteckningar om de ytterst omfattande och detaljerade informationerna.¹²

Mot dessa uppgifter om att SAP ägnat sig åt avlyssning står ett uttalande som Sven Aspling gjorde vid ett möte med de nordiska partisekreterarna år 1952 om "Socialdemokratin och kommunismens nya taktik". Vid mötet föreslogs från finländsk sida en gemensam nordisk aktionsplan mot bakgrund av att kampen mot kommunismen i hög grad var en gemensam angelägenhet. Aspling framhöll emellertid att man måste skilja mellan politisk verksamhet och po-

¹¹ Bergh och Eriksen: a.a., del 1, s. 149

¹² Fst/In del 1, IH 425 In, 22.7.1950, F VIII B, vol. 5, MUST:s arkiv

lisiära åtgärder i kampen mot kommunismen. SAP kunde inte använda sig av sådana åtgärder som rätteligen ankom på polisen.¹³

Generellt sett tycks de svenska socialdemokraterna ha varit mindre upptagna av kommunistproblemet än företrädarna för de övriga nordiska partierna. Erlander hävdade vid ett möte år 1952 att kommunisterna i Sverige inte längre utgjorde något politiskt problem sedan en del av deras underjordiska verksamhet avslöjats i samband med flera spionaffärer. Å andra sidan hade dessa affärer visat hur effektiva de kommunistiska organisationerna var. Han menade därför att det var nyttigt att försöka samla information från de olika länderna om de kommunistiska arbetsmetoderna. På förslag av Aspling hänsköts frågan för fortsatt behandling till ett särskilt partisekreterarmöte. Partisekreterarna kom därefter att regelbundet träffas för att diskutera hotet från kommunisterna.¹⁴

Till stor del bedrevs samarbetet rörande kommunistbekämpningen i form av kurs- och konferensverksamhet. År 1955 hölls exempelvis en nordisk facklig-politisk kurs utanför Oslo. I programmet ingick bl.a. en genomgång av kommunistpartierna i Sverige, Norge och Danmark samt en genomgång av internationell kommunism.¹⁵ Särskild vikt lades vid situationen i norr. År 1953 bildades ett särskilt kontaktorgan för framträdande nordiska socialdemokrater med Ragnar Lassinantti som ordförande och Paul Björk som sekreterare.¹⁶ År 1963 eller 1964 hölls i Norge en nordisk kongress om kommunisternas ställning på Nordkalotten.

I mitten av 1960-talet byggde det norska arbeiderpartiet ut systemet med kontaktmän på arbetsplatserna, av vilka en del i hemlighet rapporterade till den norska säkerhetspolisen. Ansvarig här för var partiets facklige sekreterare John Sundhagen. Denne hade täta kontakter med SAP:s fackligt-politiska sekreterare Nils Gösta Damberg. Dessa hade också gemensamt kontakter med bl.a. ledningen för LO i Finland.¹⁷

11.1.5 Samarbete med säkerhetspolisen

Ett tidigt exempel på ett direkt samarbete mellan socialdemokratins ledning och säkerhetspolisen är ett fall från år 1947. En partiman vände sig till partisekreteraren Sven Aspling med en begäran om

¹³ Bergh och Eriksen: a.a., del 1, s. 456

¹⁴ Ibid. s. 456

¹⁵ Kokk a.a. s. 66

¹⁶ Bergh och Eriksen: a.a., del 1, s. 455 f. och Kokk s. 66

¹⁷ Bergh och Eriksen: a.a., del 2, s. 381 ff

upplysningar om en inflyttad nazist. Förfrågan vidarebefordrades till inrikesminister Eije Mossberg som i sin tur vände sig till statspolisen för besked. Statspolisen gjorde en utredning om personen i fråga och resultatet härav tillställdes via Mossberg och Aspling den undrande partikamraten.

Pragkuppen i februari 1948 medförde att man inom socialdemokratin på allvar åter började betrakta kommunisterna som presumtiva landsförrädare. SAP inledde redan samma vår en brett upplagd offensiv mot kommunisterna, främst genom att möta dem i debatter över hela landet. Kampen skulle i första hand föras på arbetsplatserna och i fackföreningarna. Redaktören vid Dagens Nyheter Leif Kihlberg, som hade goda kontakter inom såväl militärledningen som SAP och LO, kunde våren 1950 meddela försvarsstaben att fem av de större fackförbunden, däribland Järnvägsarbetareförbundet och Kommunikations- och transportarbetareförbundet "gått in för organiserat motstånd mot sabotage och kuppföretag från kommunisterna". I en artikelserie i Dagens Nyheter år 1950 om hotet från kommunismen framhöll Kihlberg som en orsak till "svaghetstillståndet beträffande skyddet mot femte kolonnen --- osäkerhet hos den polisiära säkerhetstjänsten, bl.a. på grund av bristfällig kontakt med de förhärskande demokratiska elementen inom arbetarrörelsen". Han citerade en erfaren fackman som påtalat arbetarnas motvilja mot "angivartjänst" och som gjort gällande att "utan sanktion från fackföreningsledningen går de inte med på att ge underrättelser. Annat vore det om fackföreningsledningen gav sitt moraliska stöd åt samarbete med säkerhetstjänsten."

Inspirerad av Kihlbergs artiklar företog en annan journalist, en flykting från Sovjetunionen, senhösten 1950 en resa i Norrbotten där han med hjälp av sina förbindelser med bl.a. Paul Björk kom i kontakt med socialdemokrater som var engagerade i att organisera motståndet mot kommunisterna. Han överlämnade sin omfattande rapport till Björk och Arne Pettersson för vidare befordran till polisen. Rapporten utgjorde en förteckning över kommunister i Norrbotten och Ådalen med namn, adress, telefonnummer, arbete, bakgrund (t.ex. flyttning från annan ort) och i vissa fall även komprometterande uppgifter, t.ex. om alkoholvanor. Rapporten spreds också anonymt bland socialdemokrater som sysslade med kommunistbekämpning. En avskrift kom länge att förvaras på partistyrelsens expedition i Stockholm där den skall ha gått i arv mellan de fackliga sekreterarna.¹⁸

---

¹⁸ Kokk: a.a. s. 176

Åren 1951-54 bedrev Centralförbundet Folk och Försvar (CFF)¹⁹ en upplysningskampanj rörande femte kolonnens - spioners och sabotörers - taktik och teknik. Kampanjen, som informellt var sanktionerad av regeringen och ÖB, fick materiellt stöd av bl.a. försvarsstaben, SAF, KF, LO och TCO. CFF inrättade en särskild enhet för ändamålet. Denna enhet leddes av Henning Karlsson, som tidigare varit chefredaktör för Norrländska Socialdemokraten. Kampanjen fick karaktären av propaganda riktad mot kommunismen snarare än mot spioneri och sabotage. Konferenser hölls under stort hemlighetsmakeri med handplockade deltagare hämtade bl.a. ur arbetarrörelsen. Vid flera konferenser framhölls vikten av ett ökat samarbete mellan arbetsmarknadens parter, den polisiära säkerhetstjänsten och försvaret i syfte att skydda företagen från att anställa personer som kunde betraktas som säkerhetsrisker. Samtidigt betonades att det inte fick utvecklas någon "angiveriverksamhet".

Den kontaktyta som härigenom skapades mellan företrädare för försvaret och socialdemokratiska fackföreningsmän ledde till att försvarsstaben direkt eller via CFF fick information om hur industrierna hade det med "kommunister och andra opålitliga". Sedan ÖB uppmärksammats på detta förhållande, framhöll han att det ankom på statspolisen att svara för kontrollen av industrierna. En koppling mellan CFF:s kampanj och statspolisen fanns redan så till vida att en kommissarie från statspolisens tredje rotel ingick i den expertgrupp som var knuten till konferensverksamheten.²⁰ Denne höll regelmässigt ett anförande vid konferenserna.

Då CFF:s konferensverksamhet så småningom blev känd reagerade kommunisterna hårt mot vad man uppfattade som uppbyggnaden av en "spion- och tjallarorganisation mot radikala arbetare och aktiva fackföreningsmän".

Från slutet av 1940-talet knöts också ett antal socialdemokratiska rapportörer till statspolisen. En av dessa meddelare lämnade från år 1950 uppgifter om personer i Stockholmstrakten som reserverat sig mot kollektivanslutning till SAP och därför av socialdemokraterna misstänktes vara kommunister.²¹ En annan meddelare rappor-

¹⁹ CFF bildades år 1940 av bl.a. de fyra demokratiska partiernas ungdomsförbund, LO, SAF, KF och ett stort antal frivilliga försvarsorganisationer. Organisationen kom efter andra världskrigets slut att utgöra ett kontaktorgan mellan försvaret och folkrörelserna; se Magnus Hjort: Folk och försvar och kampen mot den femte kolonnen s. 12 f. Detta arbete ligger till grund för den fortsatta framställningen rörande CFF.

²⁰ I expertgruppen ingick även bl.a. CFst/In Hakon Leche.

²¹ Materialet omfattade åtta pärmar. Dessa gallrades fullständigt år 1969, bl.a. med hänvisning till att SAP i en utredning som gjorts en bit in på 1950-talet (och som polisen fått ta del av) konstaterat att 8 % av reservanterna var fackligt organiserade i ett icke socialistiskt parti.

terade under åren 1952-60 främst om kommunister bland järnvägspersonal, rapporter som ibland grundades på vad han fått veta av andra socialdemokratiska fackföreningsmän. En tredje meddelare kontrollerade för statspolisens räkning under åren 1954 och 1958-61 pålitligheten hos personer som arbetade vid befästningar i övre Norrland. Statspolisen hade i början av 1950-talet ytterligare ett tiotal meddelare inom fackföreningsrörelsen. Kontakterna sammanfaller så väl i tid att de ger intrycket av ett samlat försök från polisens sida att få till stånd ett samarbete med fackföreningarna, varvid måhända de bekantskaper som knutits i samband med CFF:s konferensverksamhet spelat en roll. Kontakterna blev dock inte långvariga; flera av meddelarna lämnade uppgifter vid endast ett tillfälle.

Även fortsättningsvis hade, som framgått, säkerhetspolisen bland meddelarna ett stort antal aktiva socialdemokrater. Detta får ses som en given följd av partiets starka ställning i valmanskåren och därmed i politiska och fackliga organ. De högsta kommunala förtroendemännen var på många håll nästan genomgående socialdemokrater. På arbetsplatserna var det också nästan bara socialdemokrater som i sin dagliga gärning kom i kontakt med kommunister. Också de personer som inom statlig och kommunal förvaltning hade en bred kontaktyta till "vanligt folk", t.ex. anställda vid arbetsförmedlingar och socialkontor, torde ofta ha varit socialdemokrater.

Kort efter det att ledande företrädare för regeringen i september 1969 gett uttryck för uppfattningen att det var en exklusiv uppgift för säkerhetspolisen att svara för rikets inre säkerhet kom chefen för en av säkerhetspolisens sektioner i Norrland att rekrytera en ny meddelare inom SAP:s partikansli, en person som skall ha ingått i en trängre krets kring statsministern (källa AC). Under tiden från oktober 1969 fram till början av år 1972 levererade denna meddelare vid åtskilliga tillfällen till sektionschefen dokument som i stor utsträckning också har återfunnits i SAP:s arkiv. Från våren 1971 blev dock rapporteringen alltmer sporadisk. En del handlingar utgör översikter över situationen i Sovjetunionen och Östeuropa men merparten avser förhållanden inom VPK och den revolutionära vänstern. Några handlingar rör vilda strejker och andra arbetsmarknadskonflikter, vilka KFML och/eller KFML(r) ansågs ligga bakom. En del av materialet måste ha författats av någon eller några med mycket god insyn i VPK. Andra rapporter, författade t.ex. av SAP:s pressekreterare Enn Kokk, grundades på öppet material. Sektionschefen vidarebefordrade rapporterna till säkerhetspolisen i

Stockholm och i viss utsträckning också till andra sektioner. De uppgifter som rörde VPK föranledde i allmänhet inga åtgärder.

Handlingarna, om än ofta märkta "förtroligt", torde inte ha varit förbehållna någon enstaka person vid partikansliet. Kommissionen har inte kunnat klarlägga vem meddelaren var. Det är emellertid intressant att konstatera att denne var verksam just under den tid då IB:s inrikesverksamhet var nedlagd.

Inom SSU uppkom under första hälften av 1970-talet en vänsteropposition med trotskistiska förtecken, den s.k. Offensivgruppen eller Tendensen inom svensk arbetarrörelse (TISA). År 1976 började SSU att utesluta gruppens medlemmar, vilket ledde till långvariga inre strider. Samma år började säkerhetspolisen att intressera sig för gruppen, som antogs vara ett utflöde av KAF:s taktik att infiltrera socialdemokratin. Efter en tid gjordes emellertid bedömningen att gruppen uppstått spontant inom SSU och att det inte framkommit något som tydde på samröre med KAF. Uppgifter fick man främst från kontakter inom SSU och SAP.²²

Från 1970-talets senare hälft utgjordes en betydande del av verksamheten inom RMF/KAF/SP av fackligt arbete. Ytterst var målet att erövra makten över fackföreningarna från socialdemokraterna. Särskilt satsade man på Metallindustriarbetareförbundet, Kommunalarbetareförbundet och Fackläraryrketförbundet. Volvo hörde till de företag som var speciellt utsatta. Att SAP/LO tog upp striden är inte ägnat att förvåna. Men också säkerhetspolisen ägnade en inte obetydlig uppmärksamhet åt trotskisternas strävanden. Skälet härtill torde ha varit att man uppfattade verksamheten som subversiv.²³

Också det s.k. Dalaupproret, som vintern 1985/86 initierats av ett par stora verkstadsklubbar i Dalarna och i vilket krävdes en ekonomisk omfördelning till arbetarnas förmån och att avtalsrörelsen skulle göras till "en kamp för rättvisa", uppfattades av såväl SAP som säkerhetspolisen som ett försök från extremvänsterns och i första hand SP:s sida att splittra socialdemokratin. Enligt en senare bedömning av säkerhetspolisen kunde dock upproret inte anses vara en produkt av SP:s verksamhet.²⁴

Huruvida säkerhetspolisen i något hänseende samarbetade med SAP för att få uppgifter om den trotskistiska verksamheten på arbetsplatserna och inom fackföreningarna har inte kunnat fastställas.

²² Magnus Hjort: Hotet från vänster (SOU 2002:91) s. 239 ff.

²³ Beträffande en av KAF år 1977 utgiven facklig tidskrift anfördes i en sektionsrapport bl.a.: "Skriften är till sitt innehåll en klar subversiv hantering i syfte att främst splittra metall och i förlängningen den reformistiska socialismen."

²⁴ Hjort: a.a. s. 226 ff.

Det finns dock tecken på att man haft tillgång till socialdemokratiska meddelare på vissa arbetsplatser. Och i en sammanfattning av SP:s program tycks man ha lutat sig mot uppgifter i en socialdemokratisk motskrift snarare än att ha gått direkt till källan.²⁵

11.1.6 Elmers kontakter inom partiet och betydelsen därav

Om således säkerhetspolisens och i någon mån den reguljära militära säkerhetstjänstens kontakter med åtskilliga socialdemokrater framstår som något helt naturligt är däremot Elmers och därmed grupp B:s och senare IB:s förbindelser med det socialdemokratiska toppskiktet mer uppseendeväckande.

Som framgått skall Elmer redan i början av 1950-talet ha fått i uppdrag av försvarsminister Torsten Nilsson att vara en förbindelseänk till socialdemokrater i andra nordiska länder och i Västtyskland. Han skall också tidigt ha förankrat att den militära säkerhetstjänsten tog kontakter med personer inom den socialdemokratiska arbetsplatsorganisationen hos Torsten Nilsson och Sven Andersson, som år 1957 efterträdde Nilsson som försvarsminister. Parti-sekreteraren Sven Aspling var också troligen på ett tidigt stadium informerad.

Elmer arbetade i början av 1950-talet tillsammans med Olof Palme vid försvarsstabens utrikesavdelning och under en tid därefter umgicks de privat.²⁶

Bland hans tidiga vänner fanns också Paul Björk, Arne Pettersson och Stig Lundgren, vilka var anställda av SAP:s centrala kansli och åkte runt i landet och debatterade med kommunister. Till vännerna räknade han också den socialdemokratiske partikassören Ernst Nilsson.²⁷

Vid uppbyggnaden av grupp B skall Elmer ha haft kontakt inte bara med försvarsminister Sven Andersson utan också med Olof Palme. Statsrådet Ragnar Edenman liksom riksdagsmannen Essen Lindahl skall ha rekommenderat personer för anställning vid grupp B (vilket i och för sig inte nödvändigtvis innebär att de hade närmare insyn i verksamheten) och SSU-ordföranden och sedermera statsrådet Bertil Löfbergs hustru arbetade inom organisationen. Löfberg torde ha haft "etablerade förbindelser med IB".²⁸ Sederme-

²⁵ Ibid. s. 228

²⁶ Uppgifter om att Palme och Elmer länge regelbundet skall ha spelat tennis har däremot inte bekräftats.

²⁷ Kokk: a.a. s. 412

²⁸ Kokk: a.a. s. 113.

ra partisekreteraren Sten Andersson besökte vid några tillfällen i början av 1960-talet Elmér och grupp B i lokalerna i Lidingö.

Elmér odlade också kontakter med yngre socialdemokrater. År 1957 deltog han i planeringen av en försvarskonferens i SSU:s regi, syftande till att förhindra en pacifistisk utbrytning ur förbundet. Konferensen hade stöd av såväl partistyrelsen som försvarsstabschefen. Några yngre socialdemokrater fullgjorde, som nämnts, värnpliktsutbildning eller arbetade vid grupp B/IB. I mitten av 1960-talet var Elmér i vart fall vid något tillfälle hembjuden till förbundssekreteraren i SSU Thage G Peterson tillsammans med SSU-ordföranden Ingvar Carlsson och Ingemar Engman.²⁹ Senare träffade han under en tid regelbundet partiets internationelle sekreterare Pierre Schori.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att Elmér under 1950- och 1960-talen byggde upp ett utmärkt kontaktnät bland högt uppsatta socialdemokrater. Kunskapen om hans underrättelseverksamhet var spridd inom partiets ledande skikt. Och det gäller rimligen inte endast hans underrättelseinhämtning rörande utrikes förhållanden utan även den inrikes verksamheten.

Enn Kokk, som för det socialdemokratiska partiets räkning skrivit en vitbok om SAP och IB, har i ett "personligt efterord" anfört bl.a. följande. Ingen ansvarig partiinstans, dvs. verkställande utskottet och/eller partistyrelsen, har någonsin diskuterat, långt mindre fattat beslut om att bygga upp IB och ge organisationen tillgång till uppgiftslämnare. Större delen av partiet, inbegripet en överväldigande del av dem som satt i beslutande församlingar på olika nivåer, kände inte ens till att IB fanns. Å andra sidan spelade partisekreterare och några socialdemokratiska statsråd en helt avgörande roll för IB:s tillkomst och fortsatta verksamhet. Och ett par partiordförande, tillika statsministrar, var införstådda. Tre centralt anställda ombudsmän användes av försvarsstaben för att bygga upp IB:s kontaktnät i landet. I detta ingick ett antal socialdemokratiska riksdagsmän, kommunala förtroendemän och ombudsmän.

²⁹ Enligt Engman skall Peterson den 10 maj 1966 ha hållit en middag för SSU-ordföranden Ingvar Carlsson, Engman och Elmér för diskussioner om hur det skulle gå med kommunistpartiet. På hösten samma år skall Peterson på nytt ha hållit en middag i vilken deltog Carlsson, Engman och Elmér samt försvarsminister Sven Andersson. Härvid skall man ha diskuterat kommunisternas framgångar i det nyligen hållna kommunalvalet och en strategi för att bemöta dessa. Enligt Peterson skall han före år 1973 ha träffat Elmér endast vid ett tillfälle, nämligen på en middag som han höll, troligen den 8 februari 1965, för Carlsson, Engman och Elmér. Samtalet rörde världsläget i stort. Peterson uppfattade Elmér som en opolitisk tjänsteman vid försvarsdepartementet som "hade koll på" världsbilden. Ingvar Carlsson har i stort sett bekräftat Petersons uppgifter med det tillägget att även Sven Andersson deltagit. Han förstod att Elmér var chef för IB, som han tidigare hört talas om. Det är, enligt Carlsson, möjligt att man diskuterade SKP:s framtid men det var inte huvudfrågan.

Det var Elmérs idé att utnyttja framför allt fackligt aktiva socialdemokrater för kunskapsinhämtning om kommunister. Dessa personer fattade själva beslut om att ställa upp för IB när de tillfrågades. Men vid rekryteringen använde sig värvarna av allt att döma av partiloyalitet och LO:s ordförande hade gett "grönt ljus" för IB. Ibland bringades de som var ytterst ute i nätverken att tro att de uppgifter som de inhämtade var för partiets räkning.³⁰

Denna bild stämmer väl överens med vad kommissionen kommit fram till. Dock kan inte idén att utnyttja de socialdemokratiska arbetsplatsombuden entydigt knytas till Elmér. Den har sannolikt uppstått under kontakter mellan Elmér och företrädare för socialdemokratin och regeringen. Vidare bör det framhållas att det torde ha funnits någon form av acceptans från partisekretariatet, som gjorde det möjligt för grupp B att hänvisa till partiet vid kontakter med arbetsplatsombuden. Hur känslig och från många synpunkter oönskad denna inblandning var illustreras av Sten Anderssons redogörelse för ett samtal, som han i egenskap av nyutnämnd sekreterare i Stockholms arbetarekommun år 1958 hade med Elmér och Karl-Erik Pettersson. De förklarade varför deras verksamhet var nödvändig, vad den syftade till och att de behövde hjälp. De uppgav att de arbetade för regeringen och att det fanns en militär koppling. Andersson förklarade att "det är er sak att hålla kontakt med fackföreningarna, jag lägger mig inte i det operativa, för partiet skall inte dras in". Rapportörerna fick ställa upp som enskilda individer, "inte som representanter för det socialdemokratiska partiet".

11.1.7 Grupp B:s/IB:s betydelse för det socialdemokratiska partiet

Den bild som Kokk förmedlat är emellertid ofullständig, vilket kan förklaras av att han, till skillnad från kommissionen, inte haft tillgång till myndigheternas hemliga arkiv och inte heller till möjligheten att höra personer under sanningsplikt.

Det är således numera oomtvistligt att socialdemokrater med ledande partiföreträdares goda minne försåg grupp B/IB med information om kommunister på arbetsplatserna. Däremot har såväl ledande företrädare för IB, främst Elmér, liksom för SAP förnekat att IB försett partiet med några uppgifter. Det har gjorts gällande att det var socialdemokraterna på arbetsplatserna och fackföreningarna som satt inne med kunskaperna. Tanken att grupp B/IB skulle

---

³⁰ Kokk: a.a. s. 481 f.

ha något att tillföra partiet har ansetts befängd; det skulle vara "som att ösa vatten tillbaka i källan".

Av kap. 9 framgår emellertid att informationsflödet mellan inhämtarna vid grupp B/enhet 03 vid IB och deras kontaktmän på arbetsplatserna inte var enkelriktat. Inhämtarna informerade i sin tur kontaktmännen om förhållanden som kunde vara till nytta för dem. Det kunde gälla kommunistisk utbildningsverksamhet eller på vilket sätt kommunister verkade på andra håll, t.ex. genom facklig agitation och strejker. Men det kunde också avse uppgifter om enskilda. Om t.ex. en kommunist flyttat från en arbetsplats till en annan, orienterades kontaktmännen på den nya arbetsplatsen om detta och om hur personen uppträtt på sin tidigare arbetsplats. Kontaktmännen kunde också få uppgifter om vilka arbetskamrater som deltagit i utbildning i öststater eller deltagit i Östersjöveckorna. Sådana uppgifter kunde vara av intresse för att kontaktmännen på ett bättre sätt skulle kunna fullgöra sin uppgift för säkerhetstjänsten. Men de kunde också utgöra användbar information i den fackligt-politiska verksamheten på arbetsplatsen, information som inte var tillgänglig på annat sätt. Det förefaller osannolikt att ledande personer inom partiet och fackföreningsrörelsen inte var medvetna om dessa förhållanden.

Men informationsutbytet inskränkte sig inte till dessa kontakter på lokal nivå.

Vid tidigare utredningar har befattningshavare vid grupp B/IB uppgett att de levererat handlingar till SAP:s partikansli. Dessa uppgifter har förnekats från partihåll.

Belägg för att SAP skulle ha mottagit någon skriftlig rapportering från grupp B före år 1962 har inte framkommit. Från detta år finns emellertid ett antal handlingar i SAP:s arkiv som emanerar från Elmér.³¹ I ett brev från denne till partiets internationelle sekreterare Sven-Erik Beckius tog Elmér upp den förestående ungdomsfestivalen i Helsingfors. Han hänvisade där till "papper som [han] lämnat till Ernst", varmed torde ha avsetts partikassören Ernst Nilsson. Elmér avslutade brevet med följande mening: "Våra ungdomar är väl försiktiga????!!!!" I ett annat brev till Beckius, daterat den 7 juni 1962, skrev Elmér: "Slutligen vill jag ge dig diverse papper – dom har jag nu gett Ernst. Ytterligare ett bifogas."³² I anslut-

³¹ Samtliga handlingar som nämns i detta stycke har återfunnits i F 15 D:07, SAP:s arkiv, ARAB.

³² I en rapport till Fst/In, dagtecknad 7.6.1962, överlämnade grupp B sju PM rörande finländska förhållanden, bl.a. om festivalen i Helsingfors och om kommunisterna och arbetsmarknaden, Ö IV, vol. 186, MUST:s arkiv.

ning till breven finns i SAP:s arkiv ytterligare ett antal handlingar märkta "68", vilket torde syfta på adressen för SAP:s partikansli, Sveavägen 68 i Stockholm. En av dessa handlingar, "Juni 1962 SKP – revisionisterna", innehåller uppgifter om tre "revisionister" inom SKP. I de av MUST är 2000 återfunna mikrofilmade registren finns en nästan likalydande anteckning, grundad på en rapport från grupp B. Rapporten finns antecknad i Fst/In:s diarium såsom inkommen den 10 november 1964. Också en annan av dessa handlingar, "Läget i Finland – Festivalen", finns antecknad i Fst/In:s diarium såsom inkommen den 18 juni 1962. Andra handlingar märkta "68", som förvaras på samma sätt, är rubricerade "SKP och Skogsarbetarna", "Stockholms SKP" (daterad i juni 1962), "Fredsarbetet kommunister – socialdemokrater" (ett referat av en kongress i Ungdomens Fredsförbunds regi i mars 1962) och "Nya uppgifter om SKP (juni)". Handlingarna är till sin utformning och sitt innehåll identiska med rapporter från grupp B från samma tid. Även handlingar som finns kvar i SAP:s arkiv men inte är märkta "68" kan knytas till grupp B genom att de återfunnits i MUST:s (och i ett par fall SÄPO:s) arkiv såsom rapporter från grupp B. Dessa rapporter rör utländska förhållanden.³³ Rapporterna hemligstämplades genomgående hos inrikesavdelningen. I ett par fall åsattes de t.o.m. en s.k. S-Und-stämpel (särskild underrättelse), vilket markerade att endast ett begränsat antal befattningshavare hade rätt att ta del av innehållet.

Förfrågan i det först omnämnda brevet till Beckius om "våra ungdomar" är intressant såtillvida att den kan tyda på att de socialdemokratiska deltagarna i ungdomsfestivalen i Helsingfors hade någon form av uppdrag för grupp B. Det var dessa ungdomar, under ledning av SSU:s internationelle sekreterare Sture Ericson, som under festivalen sammanträffat med de konservativa studenterna. Dessa var ju, sig själva ovetande, utsända av T-kontoret. Två svenska underrättelsetjänster tycks alltså ha varit parallellt verksamma i Helsingfors.³⁴

Ett annat exempel på att Elmér i början av 1960-talet försåg SAP med uppgifter har anknytning till frågan om bildandet av ett socialistiskt folkparti i Sverige. I Danmark hade år 1958 bildats Socialistisk Folkeparti. Partiet hade samlat nära 150 000 röster i 1960 års

³³ T.ex. "Läget i Berlin" från januari 1962, Sowjetische Öloffensive", 14.2.1962, "Världskommunism. Polsk-ryska försök att ena världskommunismen", 7.2.1963 (?) och "Världskommunism FIR", 11.2.1963. I MUST:s arkiv återfinns dessa handlingar under beteckningarna GU 62/52, GU 62/61, 63/71 och 63/83. Ö IV, vol. 186, MUST:s arkiv.

³⁴ Gunnar Ågren har uppgett att avsikten med de socialdemokratiska ungdomarnas resa till Helsingfors var att störa festivalen.

val, varav ett stort antal bedömdes komma från tidigare socialdemokrater. Ett liknande parti bildades i Norge och hade viss framgång i 1961 års val. Motsvarande tendenser fanns i Sverige, där särskilt Clarté utgjorde ett forum för diskussion om en ny partibildning. Såväl SAP som SKP fruktade en partisplittring. Också inom grupp B såg man risker härmed; tydligen betraktade man bildandet av socialistiska folkpartier i de nordiska länderna som en form av avancerad sovjetisk infiltration.³⁵ Då den socialdemokratiska studentklubben i Stockholm omkring år 1962 bjudit in ledaren för det danska Socialistisk Folkeparti Aksel Larsen som talare, fick Elmér kännedom härom och underrättade SAP (enligt uppgift genom Sven Aspling). Denne skall i sin tur ha informerat SSU:s internationelle sekreterare Anders Thunborg, som kontaktade personer inom studentklubbens "högerfraktion". Dessa lyckades samla en majoritet för att återkalla inbjudan till Larsen.³⁶

Sture Ericsson fullgjorde värnplikt vid grupp B åren 1962/63. Han har uppgett att en av hans huvuduppgifter var att följa utvecklingen inom de nybildade socialistiska folkpartierna i Danmark och Norge. Elmér var mycket intresserad av dessa partier, vars ledande personer ansågs ha starka kopplingar till öststatskommunismen. Tidigare har nämnts att grupp B under år 1964 lade ned ett omfattande arbete på att kartlägga ett par ledande clartéister, vilka be-tecknade sig som socialdemokrater men bedömdes vara kommunist-er. Dessa båda gick också över till SKP. Det fanns misstankar om sovjetisk styrning bakom (eller infiltration i) strävandena att skapa ett socialistiskt folkparti i stället för det mer eller mindre förbrukade SKP. Det är därför inte möjligt att med säkerhet uttala sig om huruvida kartläggningen av dessa personer motiverats av partiintresse eller av hänsyn till rikets säkerhet.

Arbetet med bildandet av ett nytt, vänstersocialistiskt parti i Sverige fortsatte. År 1966 bildades Forum Vänster och följande år So-

³⁵ I en PM, "Möjligheter att lämna indikationer på sovjetiskt anfall", upprättad sommaren 1962 av grupp B (Elmér och Wenblad) till chefen för Fst/sekt II anfördes att Sovjetunionen kunde komma att använda andra angreppsformer mot Sverige än ett militärt anfall. En planlagd operationstid måste vara relativt lång. Hur lång var svårt att förutse men med hänsyn till den politiska aspekten knappast tidigare än efter andrakammarvalet 1968, då ett svenskt folksocialistiskt parti kunde ha stabiliserat sig; se Stig Ekman: Den militära underrättelse-tjänsten s. 196.

³⁶ Denne kom dock till Sverige, inbjuden av några enskilda klubbmedlemmar. Jfr FUN:s rapport s. 98 f och Thomas Kanger och Jonas Gummesson: a.a. s. 106 f. I denna bok görs det också gällande att grupp B försåg SSU med uppgifter om vilka medlemmar som, utan att öppet redovisa det, även tillhörde Clarté. Medlemskap i Clarté ansågs nämligen enligt ett förbundsstyrelsebeslut 13.1.1963 såsom oförenligt med medlemskap i SSU. Några belägg för denna uppgift har kommissionen dock inte funnit. Gunnar Ågren, som var en av de ledande inom "vänsterfraktionen" inom den socialdemokratiska studentklubben i Stockholm, har uppgett att clartéisterna där ingalunda gjorde någon hemlighet av sitt medlemskap i Clarté.

cialistiska Förbundet som var inriktat på att få till stånd en valsamverkan mellan SAP och SKP/VPK. Utvecklingen tilldrog sig naturligt nog SAP:s intresse. Också IB rapporterade om händelseutvecklingen till försvarsstaben och säkerhetspolisen. Det kan konstateras att en handling rubricerad "Ragningslista", som våren 1966 upprättats inom Forum Vänster som underlag för ytterligare värvningsförsök, påträffats såväl i SAP:s arkiv som i en nästan ordagrann avskrift hos säkerhetspolisen, dit den överlämnats av IB.

Det förhållandet att nästan alla befattningshavare vid grupp B och senare vid IB:s enhet 03 var aktiva socialdemokrater torde ofrånkomligen ha satt sin prägel på verksamhetens inriktning. Således rörde en inte obetydlig del av grupp B:s rapportering rent partipolitiska förhållanden utan omedelbar anknytning till säkerhetshotande verksamhet. Om detta hade sin förklaring i medarbetarnas egna prioriteringar eller i ett uttalat eller tänkt informationsbehov från SAP:s sida, låter sig inte fastställas.

Hur sammanblandade intressena kunde bli belyser ett fall från år 1967, då en kommunistisk riksdagsman övervägde att lämna SKP och gå över till den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Från socialdemokratiskt håll sökte man givetvis understödja riksdagsmannen i ett beslut i denna riktning. Paues och partikassören Nils Gösta Damberg var aktiva i detta sammanhang. Paues, som var ordförande i en socialdemokratisk lokalförening, säger sig ha deltagit både som partiman och för IB:s räkning. Med Elmers samtycke skall han ha rapporterat till säkerhetspolisen om de möten som han hade med den presumtive avhopparen. Paues uppträdde således här i tre roller, dels som gammal partiman, dels som IB-man och dels slutligen som uppgiftslämnare till säkerhetspolisen.

11.1.8 Socialdemokratin och extremvänstern

Konflikten i malmfälten vintern 1969/70 riktades inte endast mot arbetsgivaren, det statliga LKAB, utan även mot de lokala fackföreningarna, som inte ansågs ha företrätt medlemmarna på ett tillfredsställande sätt. Konflikten skall ha inneburit en chock för SAP och LO och det är omvittnat att statsminister Olof Palme personligen tog mycket illa vid sig. Han och andra ledande socialdemokrater uppfattade i vart fall inledningsvis strejkerna som ett verk av svenska och utländska kommunister. Som nämnts förekommer uppgifter om att konflikten bidragit till återupptagandet av IB:s inrikesverksamhet.

Inom SAP:s ledning var man mycket uppmärksam på extremvänsterns verksamhet. Partisekreteraren Sten Andersson har uppgett att ledande socialdemokrater inledningsvis såg KFML(r):arna som revolutionsromantiker men att denna inställning under 1970-talets första år ändrades. Själv bedömde han partiets välutbildade och välorganiserade medlemmar som farliga, dels för att de kunde ta makten i fackliga organisationer och initiera vilda strejker och liknande aktioner, dels för att de i samband med "ett allvarligt tryck utifrån" inte skulle tveka att undanröja "en massa svenskar". Nils Gösta Damberg som var SAP:s facklige sekreterare fram till år 1970 sammanställde flera rapporter om vilda strejker, KFML och KFML(r). Dessa rapporter förmedlades sedan av källa AC till säkerhetspolisen. Damberg utarbetade hösten 1970 också ett formulär för partidistriktens rapportering om vilda strejker.

Enligt Märten Johansson, som efterträdde Damberg som facklig sekretare vid SAP:s kansli i början av 1970-talet, utgjorde extremvänstern inte ett hot mot rikets säkerhet men väl mot stabiliteten i fackföreningarna. De underminerade fackföreningarnas auktoritet exempelvis genom vilda strejker. Gruvfacket i Norrland, varven i Göteborg och Byggnadsarbetareförbundet i Stockholm var särskilt utsatta. Detsamma gällde Kommunalarbetareförbundet, där såväl vårdsektorn som lokaltrafiken anställde mycket ny personal. Han medverkade därför till att arrangera veckoslutskurser och seminarier i syfte att informera om extremvänstern och dess metoder. Till dessa kurser handplockades deltagarna bland pålitliga socialdemokrater. Denna verksamhet hade alltså nära likheter med den som Ulf Karlsson bedrev på IB:s uppdrag.

I februari 1973 behandlades KFML(r) vid ett sammanträde med SAP:s verkställande utskott. Partisekreteraren framhöll vikten av att partiet och fackföreningsrörelsen aktivt och bestämt tog itu med KFML(r). Annars riskerade man att under våren drabbas av en rad vilda strejker. Ledamoten av koncernstyrelsen för Götaverken i Göteborg Bengt Tengroth redovisade erfarenheter från strejken vid Arendalsvarvet hösten 1972. Han uttryckte också oro över att KFML(r) skulle göra inbrytningar i de fackliga organisationerna vid Volvo på socialdemokraternas bekostnad. Vidare berättade han om KFML(r):ares agerande, bl.a. om hur de förföljde och förtalade socialdemokratiska fackliga förtroendemän. Mötet resulterade i att Olof Palme några veckor senare i ett tal vid ett socialdemokratiskt valupptaktsmöte i Göteborg gick till en frän attack mot extremvänstern.

Sten Andersson har uppgett att det är ”högst troligt” att SAP efter år 1968 fick information från IB rörande vänsterextremisters infiltration av arbetsplatser och fackföreningar. Särskilt partiets internationelle sekreterare och fackliga ombudsmän försågs med visst material från IB.³⁷ Också han själv träffade IB-företrädare varvid dryftades frågor av gemensamt intresse. Det var dock inte fråga om ”någon ordergivning eller ömsesidiga beslut”.

Elmér och Paues upprätthöll under några år i början av 1970-talet kontakter med ett nätverk av ledande socialdemokrater i Göteborg. När de träffades, kanske ett par gånger per år, skall huvudsakligen ha diskuterats förhållandena vid olika arbetsplatser med hänsyn till extremvänsterns agerande, t.ex. om hur det gick i de fackliga valen, vilda strejker, cellbildningar och eventuella kontakter mellan inhemska extremister och utländska terroristgrupper. Särskilt KFML(r) var föremål för diskussion. Det socialdemokratiska nätverket hade även kontakter med säkerhetspolisens sektion i Göteborg. Detta kan ses i samband med att Bengt Tengroth, som skall ha ingått i nätverket, vid mötet med SAP:s verkställande utskott i februari 1973 kunde berätta att den främsta anledningen till att KFML(r):arna misslyckades med aktionen vid Arendalsvarvet hösten 1972 var att varvsledningen hela tiden hade vetskap om deras planer.³⁸ Det har förnekats att det fanns en samordning mellan kontakterna med IB respektive med säkerhetspolisen. Samtliga tre personer som deltog i kursen i Göteborg i augusti 1975 ingick i nätverket.

Ronald Bye, som åren 1969-75 var partisekreterare i det norska arbeiderpartiet, kom omkring år 1967 i kontakt med Elmér och Paues. De träffades sedan några gånger per år. Svenskarna var särskilt intresserade av Socialistisk Folkeparti och marxist-leninisterna. Hans intryck var att de båda rapporterade dels till ÖB, dels till den socialdemokratiska ledningen representerad främst av Olof Palme, Sten Andersson, Anders Thunborg, Nils Gösta Damberg och, i mindre mån, Märten Johansson. Däremot hade han inte intrycket att Sven Andersson var inblandad i dessa sammanhang.

Håkan Isacson, som arbetade vid IB åren 1969-72, har upprepade gånger gjort gällande att han vid ett par tillfällen överlämnat pärmar från Elmér till partikansliet. Mottagare skall ha varit partiets inter-

³⁷ ”PM om SAP och IB-frågan”, upprättad av Kjell Larsson 5.2.1993. Förvaras på SAP:s partikansli. Utlånad till Säkerhetstjänstkommissionen genom Enn Kokk.

³⁸ En numera avliden, socialdemokratisk säkerhetspolis i Göteborg har vid samtal med Lars Olof Lampers uppgett att han bistod någon inom Götaverkens ledning med informationer om var och när KFML(r) tänkte sätta in vissa aktioner. Tengroth har dock vid förhör inför kommissionen förnekat kontakt med denne säkerhetspolis. Jfr även Kokk a.a. s. 275

nationelle sekreterare Pierre Schori. Pärmarna skall ha innehållit uppgifter om internationella förhållanden och personuppgifter. Inför kommissionen har han uppgett att innehållet i pärmarna troligen var Schoris eget och hade lånats av Elmér. Även andra anställda vid IB skall, enligt vad Isacson uppgett inför FUN, regelbundet ha lämnat material till partikansliet.³⁹ Schori har förklarat att han gissar att förtroliga reserapporter som han i egenskap av partiets internationelle sekreterare skrev till partiets verkställande utskott kom Elmér till del, men han vet inte hur. Vid ett tiotal tillfällen träffade han Elmér, varvid de diskuterade internationella frågor. Mot denna bakgrund anser sig kommissionen sakna anledning att betvivla att Isacson och en annan anställd vid IB vid några tillfällen lämnat handlingar till partikansliet. Det kan mycket väl ha rört sig om handlingar som Elmér fått låna.

Som tidigare redovisats har ingen rapportering som säkert kan hänföras till den år 1971 och år 1974 återupptagna inrikesverksamheten påträffats i säkerhetstjänsternas arkiv. Frågan inställer sig på vems uppdrag Elmér och Paues då egentligen arbetade. Uppenbarligen hade ÖB Stig Synnergren ett intresse av underrättelser från Finland och Norge. Han skall också ha gett Elmér i uppdrag att svara för förberedandet av viss underrättelseinhämtning i krig. Men underrättelseinhämtningen avseende svenska vänsterextremister (stalinister inom VPK och de nya marxist-leninistiska och trotskistiska rörelserna) liksom utbildningen av socialdemokrater för att kunna "stå upp mot" sådana grupperingar tycks Synnergren vara okunnig om. Enligt kommissionens mening talar omständigheterna för att verksamheten i dessa delar initierats av försvarsminister Sven Andersson. Det finns också skäl att anta att Elmér inte endast rapporterade till Andersson utan att även höga företrädare för det socialdemokratiska partiet fick del av vad han inhämtat och hans värderingar därav. Dessa partiföreträdare torde också ha varit intresserade av vad Elmér kunde berätta om förhållanden i Finland och Norge. SAP kunde därigenom tillgodogöra sig de underrättelser som inhämtats av statligt betalda personer. Statliga medel har också använts för att bekosta utbildning av socialdemokrater för kamp mot vänsterextremister.

³⁹ FUN:s rapport s. 66. Inför FöU uppgav Isacson 1973 att han tillsammans med ett par andra IB-anställda ett par gånger lämnat handlingar till partikansliet och att det bland dessa funnits rapporter om "Schoris sammanträffanden med olika utlänningar". Uppgiften om besöken verifierades av en av de andra IB-anställda, FöU 1973:25.

11.2 Säkerhetstjänsternas samarbete med andra partier⁴⁰

Som framgått har säkerhetstjänsterna genom åren haft meddelare inom de partier och organisationer som övervakats. Detta har självfallet inte inneburit att partierna eller organisationerna som sådana samarbetat med säkerhetstjänsterna.

Säkerhetstjänsterna torde även haft meddelare med anknytning till samtliga de borgerliga partierna. Men inget har framkommit som tyder på att dessa partier som sådana skulle ha samarbetat med säkerhetstjänsterna. Det skall dock nämnas att framträdande medlemmar i Högerpartiet och det konservativa studentförbundet under 1950-talet och första hälften av 1960-talet samverkade med T-kontoret. Den underrättelseinhämtning som skedde i dessa sammanhang tycks, med undantag för bevakningen av ungdomsfestivalen i Helsingfors år 1962, helt ha inriktats på utrikes förhållanden. En av partiets riksdagsmän var även efter år 1965 knuten till IB:s utrikesverksamhet.

Såväl Elmér som ledande företrädare för SAP har gjort gällande att grupp B/IB skulle ha åtnjutit parlamentarisk förankring. Enligt vad bl.a. Elmér uppgett skall ledaren för Högerpartiet Gunnar Heckscher ha varit införstådd med och utgjort någon form av resurs för verksamheten. På vilket sätt Heckscher skall ha varit inblandad har inte framgått och inte heller under vilken tid; det kan således röra sig om tiden efter det att han lämnat partiledarskapet och övergått i diplomatisk tjänst. Också en av Heckschers efterträdare som partiledare, Gösta Bohman, har utpekats som införstådd. Enligt vad Bohman själv uppgett skall han vid något tillfälle av Stig Synnergren på 1960- eller 1970-talet ha informerats om att det byggts upp en organisation "för att hålla kommunisterna på matan". Han skall då ha pekat på risken för att en sådan organisation missbrukades.

Det har även uppgetts att ledaren för Bondeförbundet Gunnar Hedlund, som var inrikesminister i koalitionsregeringen med socialdemokraterna åren 1951-57, skall ha varit informerad om grupp B.

Enligt bl.a. Karl Frithiofson skall även två ledamöter i 1959 års försvarsutredning, folkpartisten Sven Hedén och högerpartisten Gunnar Svärd varit väl informerade om grupp B:s verksamhet. Några belägg för att de, i den mån så var fallet, spritt denna kunskap inom sina respektive partier har inte framkommit. De tidigare

⁴⁰ Detta avsnitt bygger på Lars Olof Lampers: Det grå brödraskapet (SOU 2002:92).

partiledarna Yngve Holmberg (h) och Gunnar Helén (fp) har således förnekat att de haft kännedom om IB före avslöjandet år 1973. En annan sak är att Svärd, i egenskap av generaldirektör för Försvarets fabriksverk åren 1963-69, hjälpte IB med att ordna täckanställningar för personalen.

Elmér har uppgett att en tidigare arbetskamrat vid försvarsstabens utrikesavdelning, Lennart Hagman, i början av 1960-talet arbetade för jordbrukskasserörelsen. Hagman ordnade så att Elmér fick undervisa de bankanställda i kundtjänst och försäljningsteknik vid centerrörelsens kursgård Sänga-Säby. Elmér skall ha utnyttjat dessa tillfällen till att rekrytera personal till grupp B:s fältorganisation. Också Ulf Karlssons uppgifter om att Elmér år 1972 bett honom rekommendera personer inom de borgerliga partiernas ungdomsförbund tyder på att Elmér var angelägen om att ha ett brett kontaktnät.

Det står emellertid enligt kommissionens mening klart att inget av de borgerliga partierna haft kontakter med någon säkerhetstjänst som på något sätt motsvarar det täta samarbetet mellan grupp B/IB och SAP. En förklaring hätrill är att SAP under hela den aktuella tiden ensamt hade regeringsansvaret, en annan att på basplanet socialdemokrater generellt sett hade långt bättre insyn i kommunistiska förhållanden än borgerligt sinnade personer.

11.3 Säkerhetstjänsterna och näringslivet⁴¹

11.3.1 Bakgrund

I slutet av 1930-talet inrättades en industriskyddsdetalj vid försvarsstabens inrikesavdelning. Dess uppgift tycks ha varit att motverka sabotage inom krigsviktig industri. Under åren 1939-41 bidrog Industriförbundet väsentligt till detaljens finansiering. I samband med krigsslutet år 1945 avvecklades detaljen och arbetsuppgifterna överfördes till civilförsvarsstyrelsen.⁴² Mycket av ansvaret för att upprätthålla kontakter med industrierna tycks ändå ha legat kvar på försvarsstaben.

⁴¹ Förutom de i noterna särskilt angivna källorna ligger till grund för detta avsnitt även uppgifter som lämnats till kommissionen av Ingvar Selander och Bengt Tannfelt.

⁴² En historik rörande Försvarsstabens industriskyddsdetalj finns i F III, vol 1, MUST:s arkiv

Mot slutet av 1940-talet skärptes ånyo de internationella mot-sättningarna. Sommaren 1947 fördubblades antalet industribränder i Sverige, vilket på många håll antogs vara en följd av politiskt motiverat sabotage. Efter en omfattande undersökning av statspolisen och landsfogdarna kunde dock bara ett fall av misstänkt sabotage konstateras. Vid ytterligare undersökning avskrevs även detta fall.⁴³

År 1949 tog statspolisen över de industrikontakter som försvarsstaben upprätthållit. Under våren 1950 konstaterades att kontakterna resulterat i en kartläggning av kommunister inom varvs-, kommunikations- och elindustrin i Stockholm och några andra städer, bl.a. Norrköping, Västerås, Linköping och Eskilstuna. När personalkontrollen utvidgades i december 1950 kom även kartläggningen av kommunister vid industrierna att intensifieras och våren 1951 genomförde statspolisen över 100 industribesök runt om i landet. Industribesökens syfte var att informera om sabotagehotet från den kommunistiska "femtekolonnen", uppmana företagen till egen kartläggning och etablera fasta kontakter med företagen i fråga. Vid vissa företag, t.ex. Bofors, fanns redan kontakt mellan företaget och den lokala säkerhetspolisen. Bofors ställde också vissa penningmedel till polisens förfogande "för medhjälpare och dylikt". Statspolisen framhöll vid flera företagsbesök att det var av stor vikt att kartläggningen bedrevs i samarbete med de socialdemokratiska fackklubbarna eftersom detta, som det uttrycktes vid ett sammanträde i Norrköping, var "den mest framkomliga vägen". Polisen var alltså mycket angelägen om att via industrikontakterna få in uppgifter. Däremot tycks polisen regelmässigt ha ställt sig avvisande då företag vid enstaka tillfällen ville få ut uppgifter om (blivande) anställda från de polisiära registren vid sidan om den gängse personalkontrollen. I ett fall lyckades dock företagsledningen vid ett kraftbolag övertyga en besökande polis om att denne skulle medverka i företagets personalkontroll. Vederbörande överkonstapel skall således ha gett "ett halvt löfte" om att företaget skulle få lämna över namnen på det totalt personer som årligen antogs som maskinistelever. Efter registerslagning skulle han återkomma med besked i form av "ja eller nej" beträffande personens lämplighet.⁴⁴

Trots säkerhetspolisens industriresor under åren 1950 och 1951 fanns på flera håll, och framför allt inom försvarsstaben, en önskan om ett förbättrat skydd mot spioneri och sabotage. Som ett led i

⁴³ Magnus Hjort: Folk och försvar och kampen mot den femte kolonnen, s. 26 f.

⁴⁴ Sammanställning över viktigare utredningar och övriga händelser vid statspolisens 3. rotelns 3. byrå. Påbörjad den 1 januari 1951; Sp 3:s arkiv, B V, vol.1. SÄPO:s arkiv. Jfr Ulf Eliasson: Politisk övervakning och personalkontroll 1945-1969 (SOU 2002:88) s. 114

detta sjösattes, som nämnts, i början av år 1951 en stor upplysningskampanj rörande dessa frågor i Centralkommittén Folk och Försvars (CFF) regi. Medel till verksamheten ställdes till förfogande från bl.a. SAF. Statspolisen, försvarsstabens inrikesavdelning och civilförsvarsstyrelsen bidrog med föreläsare och undervisningsmateriel. Därtill bildades en expertgrupp som knöts till CFF med företrädare för nyss nämnda myndigheter. Statspolisen var även behjälplig med vakthållning och inpasseringskontroll vid de konferenser som utgjorde upplysningskampanjens viktigaste inslag. Konferensdeltagarna kontrollerades också gentemot landsfogdarnas lokala register över säkerhetsrisker innan de tilläts delta.

Under åren 1951-54 hölls över 100 konferenser med drygt 25 000 deltagare. Redan år 1952 uppstod dock problem i form av för stor öppenhet under konferenserna. I samband med detta framfördes förslag från SAF att minska anslagen till CFF och i stället erbjuda statspolisen medel. Några belägg för att förslaget förverkligades har dock inte påträffats. Allmänt sett torde statspolisen ha ansett CFF:s konferenser som betydelsefulla för att få igång en kartläggning av personalen vid viktigare industrier. Kommissarie Thorsten Söderström, som inom statspolisen var ansvarig för industriskyddsfrågor, redogjorde år 1952 på följande sätt för sina intryck från några av konferenserna.

Vid de två sistnämnda konferenserna voro ett stort antal industrimän närvarande och vid diskussionerna har man varit eniga om att åtgärder med det snaraste måste vidtagas för att få till stånd en kartläggning av personalen inom de olika företagen. Landsfogde Lindström, Västerås, ansåg för sin del vara angeläget att besök gjordes hos de viktigaste industrierna inom Västmanlands län och skulle återkomma härom till statspolisintendenten. Som allmänt omdöme kan redan nu framhållas, att den pågående spioneriprocessen öppnat ögonen för kommunistfaran, och från industrihall vädjar man om snar hjälp från myndigheternas sida.⁴⁵

Trots strävandena under det tidiga 1950-talet att motverka industrispionage kom från mitten av decenniet flera sådana fall att avslöjas, bl.a. den s.k. radarspionen Anatole Ericsson. För att komma till rätta med problemen tillsattes en utredning, 1957 års industriskyddskommitté, vilket ledde fram till inrättandet av en ny indu-

⁴⁵ Sammanställning rörande utredningar mm som omhänderhafts av 3 roteln 3 byrå under oktober 1951, Statspolisen 3:e roteln, B V, vol. 1, SÄPO:s arkiv

striskyddsdetalj år 1959. Detaljen placerades vid försvarsstaben men bemannades av personal från säkerhetspolisen och Söderström blev dess chef. I samband med att polisen förstatiserades år 1965 överfördes detaljen till RPS/Säk.

Bestämmelserna om personalkontroll hade efter hand gett vidgade möjligheter att kontrollera personal inom företag som skulle utföra känsliga arbeten för försvarets räkning. Följande ordning tillämpades. Beställande myndighet fann en lämplig leverantör, varefter Fst/Säk begärde personalkontroll. RPS/Säk registrerade därefter företaget samt utförde personalkontroll på de personer som avsågs komma ifråga för det arbete som skulle utföras. Vid utfall lämnades uppgifterna ut till Fst/Säk, som sedan återrapporterade vilka personer som till följd av utfallen betraktats som säkerhetsrisker. Industrigruppen inom säkerhetspolisen förde upp dessa på egen blankett som placerades i respektive företags ärende.⁴⁶

I en inom säkerhetspolisen upprättad PM från år 1980 angavs att en stor del av arbetet inom industriskyddsgruppen gick ut på att besöka leverantörerna av SUA-arbeten. I samband med kontrollen av SUA-företag kunde det hända att uppgifter angående någon anställd fördes in i protokollet. I de flesta fall avsåg uppgifterna förekomst i öppna polisens belastningsregister men troligen förekom det även att uppgifter av politisk karaktär noterades. Eftersom en kopia av protokollet tillställdes företaget, medförde detta att uppgifter ur polisregister lämnades ut vid sidan av personalkontrollen. Förfarandet skall ha stoppats i början av 1980-talet av dåvarande chefen för säkerhetspolisen Sven-Åke Hjälmoth.

11.3.2 Näringslivets säkerhetsorgan

CFF:s konferenser fick stor betydelse när det gällde SAF:s strävan att bygga upp en fastare organisation för rådgivning i säkerhetsfrågor till industrierna. År 1952 anställde SAF den nyligen avgångne rikshemvärnschefen Sven Erik Allstrin som konsult i säkerhetsfrågor.⁴⁷ En av hans första uppgifter var att utreda om det fanns behov av att ytterligare se över hur de viktigare industriföretagen hantera-

⁴⁶ SUA-företagen och hotbildssystemet, SH 3401-78, 28.4.1980, 001303-0713, löpnr 3, SÄPO:s arkiv

⁴⁷ Protokoll SAF:s arbetsutskott 25.2.1952, Svenskt Näringslivs arkiv

de säkerheten. I sin rapport från januari 1953 konstaterade Allstrin bl.a. följande beträffande industriernas personalkontroll.

Samarbete sker regelmässigt med vederbörande polisiära organ. Resultatet är ojämnt, ofta magert, beroende på hittills begränsade möjligheter från det hållet...Anställningskontrollen för olika personalkategorier är växlande, i regel inte grundlig.

Enligt Allstrin hade dock på senare tid börjat byggas upp ett internt övervakningssystem inom industrierna. Detta borde enligt hans mening kunna byggas ut på följande sätt:

Genom bl a CFF inreförsvarkonferenser med deltagare ur olika personalskikt håller på att skapas en kader av i sabotageskydd orienterade pålitliga och intresserade personer. Genom användning av denna initierade personal borde vissa förutsättningar finnas att bygga upp ett, för vårt sätt att se i och för sig olustigt men dock i nuläget sakligt motiverat system för kontinuerlig och rätt tätmaskig övervakningstjänst i verkens inre försvar (ett 'cellsystem'). På sina håll har man också börjat överväga och delvis planlägga i denna riktning. Men en omsättning i praktiken tar sin tid, även om tankarna kan fullföljas, vilket inte är alldeles givet. Problemet är känsligt av många skäl. Det strider mot vad vi är vana vid. Men med vetskap om de skrupelfria metoder man hänsynslöst utnyttjar från främmande håll för att infiltrera och underminera vårt demokratiska samhälle för att i en given situation lamslä samhällsapparaten och söka överföra landet i sin politiska sfär, måste det ingå i vårt självförsvar att parera sådant genom effektiva motmedel, även om dessa eljest är oss väsensfrämmande. Vi kan helt enkelt inte komma från sådana motåtgärder även inom industriernas inre försvar.⁴⁸

Vad som i praktiken kom ut av Allstrins tankegångar om ett "system för kontinuerlig och rätt tätmaskig övervakningstjänst i verkens inre försvar (ett 'cellsystem')" är svårt att säga. År 1955 bildades emellertid *Industrins försvarsbyrå* som ett gemensamt centralt säkerhetsorgan för SAF och Industriförbundet med Allstrin som chef. Året därpå bildades *Industrins försvarsråd* som överordnades försvarsbyrån som nu fick karaktären av sekretariat. Det är tydligt att man inom näringslivet vid denna tid var missnöjd med perso-

---

⁴⁸ Citerat efter Hjort: a.a. s. 60 f.

nalkontrollens möjligheter att på ett betryggande sätt garantera att inga säkerhetsrisker anställdes vid känsliga företag.⁴⁹ Det beslutades också om anställning av en person med särskilt ansvar för detta inom försvarsbyrån. I väntan på industriskyddskommitténs betänkande 1957 rann denna anställning dock ut i sanden. Sannolikt önskade man från industrihall en mer frikostig delgivning från statspolisen i samband med anställningar. Belägg saknas dock för att industrier och företag vid denna tid fick ut uppgifter vid sidan om den ordinarie personalkontrollen.

År 1960 tog SAF ensam över huvudmannskapet för försvarsbyrån. Efter det att Allstrin avgått med pension år 1958 och hans efterträdare avlidit några år senare låg försvarsbyrån i träda under en tid och planer på nedläggning fanns. Från militärt håll engagerade man sig dock i försvarsbyråns fortlevnad och ansåg det viktigt med en militär chef på denna post.⁵⁰ Sedan överste Bertil Broberg tillträtt som chef för försvarsbyrån år 1964 tog arbetet fart igen.⁵¹ En av huvuduppgifterna var krigsproduktionsplanläggningen. Broberg skapade också inom vart och ett av de sex civilområdena ett nätverk för alla företag som hade uppgifter i krig, alltså inte endast de krigsviktiga företagen (K-företagen) utan även exempelvis skottilverkare.

I slutet av år 1966 ombildades Industrins försvarsråd till *Näringslivets säkerhetsdelegation*. Delegationens uppgift var att fungera som ett samarbetsorgan för företag med verksamhet av betydelse för folkförsörjningen. Till delegationen adjungerades företrädare på högsta nivå för de polisiära och militära säkerhetstjänsterna. Tyngdpunkten i arbetet synes ha legat på skydd mot dataintrång, tillträdesskydd och skydd mot industrispionage. Men man ägnade sig även åt beredskapsfrågor.

År 1968 inleddes på delegationens initiativ en regional kontakt- och informationsverksamhet som bedrevs civilområdesvis. Bakgrunden var att chefer för säkerhetspolisens sektioner framfört önskemål om "bredare kontakt med företagen för ökad ömsesidig information rörande sekretess- och säkerhetsproblemen". Inom varje civilområde utsågs en kontaktman från näringslivet som fick ansvar för att två, tre gånger om året ordna kontaktkonferenser.

---

⁴⁹ Industriens försvarsråds protokoll 3.4.1957, Sven Erik Allstrins arkiv, vol 12, KrA

⁵⁰ Carl Eric Almgrens DagsPM 4.7, 20.9 och 23.9.1963, Carl Eric Almgrens arkiv, vol. 24, KrA

⁵¹ Vid mitten av 1960-talet hade IB två personer med täckanställning vid försvarsbyrån, Carl Eric Almgrens DagsPM 19.9.1966, Carl Eric Almgrens arkiv, KrA

Som målgrupp för konferenserna nämndes säkerhets- och personalchefer vid "lämpliga företag" samt länspolischeferna.⁵²

Arbetet med att arrangera konferenserna ankom dock i första hand på försvarsbyrån. Kurserna ägnades åt företagsskydd i vid mening, såsom brand, explosioner och industrispionage. Poliser och ibland också säkerhetspoliser deltog.

I slutet av år 1969 inleddes en våg av vilda strejker i Sverige. Inom arbetsgivarlägret upplevdes detta givetvis som oroande. Den kontaktverksamhet som byggts upp visade sig nu vara värdefull. Broberg uppgav vid ett sammanträde med säkerhetsdelegationen i januari 1970 att kontaktverksamheten ytterligare byggts ut och att två sammanträden hållits i varje civilområde. Han var uppenbarligen nöjd med hur verksamheten utvecklats.

Genom dessa sammanträden har vi fått en smidig direktkontakt dels mellan företagen och sekretariatet och dels mellan företagen och rikspolisstyrelsens kontaktpersonal ute i länen. Denna direktkontakt har bl a i de nu pågående s k vilda strejkerna visat sig vara särskilt värdefull.⁵³

Efter hand utvecklades ett system med grundkurser och fortsättningskurser för företagens säkerhetschefer, vid vilka säkerhetspolisen alltid var representerad. Grundkurserna skall ha avsett utbildning i metoder för utländsk agentvärkning, rapportering av misstänkta sabotage och frågor om tillträdesskydd. Fortsättningskurserna skall ha ägnats främst åt "säkerhetsjuridiken". Bland föredragshållarna förekom anställda vid försvarsbyrån, säkerhetschefer vid företag och befattningshavare vid RPS/Säk och Fst/Säk. Vid något tillfälle talade chefen för LKAB, envoyén Arne S. Lundberg, om strejkerna i malmfälten och vid ett annat en säkerhetspolis om extremistorganisationerna. Kursverksamheten gav också företagens säkerhetschefer möjlighet att regelbundet träffas och utbyta erfarenheter.

Det har förnekats att försvarsbyrån eller, såvitt känt, något annat näringslivsorgan förde listor över arbetare som deltagit i vilda strejker.

År 1972 bytte försvarsbyrån namn till *Näringslivets beredskapsbyrå*.

⁵² Protokoll från sammanträde med Näringslivets Säkerhetsdelegation 15.12.1967, HSC 28/68, SÄPO:s arkiv

⁵³ Protokoll från sammanträde med Näringslivets Säkerhetsdelegation 28.1.1970, HSC 28/68, SÄPO:s arkiv

Av allt att döma ansågs kontaktverksamheten värdefull även för säkerhetspolisen. Handlingar påträffade i sakakter för de vänsterrevolutionära organisationer som verkade vid denna tid visar att säkerhetspolisen på många företag hade goda kontakter som kunde lämna information. På detta sätt kunde säkerhetspolisen få insyn i vänsterns aktiviteter på företagen, få del av flygblad och annat som spreds på industrierna samt få hjälp med att kontrollera personer. Som exempel kan nämnas nedanstående dagboksanteckning gjord av en kommissarie vid säkerhetspolisen i Helsingborg från hösten 1972. Säkerhetspolisen hade upprättat kontakt med två ingenjörer vid ett företag, vilka bedömdes vara pålitliga och användbara.

F [ingenjör 1] skall på personalkontoret under någon förevändning ta fram namnuppgifter på de han tror är "r:are". Därefter ringer han mig för ett sammanträffande mellan oss och R [ingenjör 2]. F förde på tal att det flera gånger inträffat händelser på företaget som "smakat sabotage", t.ex. stora malmklumpar bland aluminiumsulfatet o.s.v. Det överenskoms att han kontaktar oss vid liknande händelser.⁵⁴

Företagskontakter kunde även vara behjälpliga med enklare spaningsuppgifter, t.ex. avseende personer som delade ut flygblad utanför företagsgrindarna.⁵⁵

Att kontaktytan mot industrierna ansågs värdefull framgår även av uppgifter från en konferens med sektions- och rotelchefer inom säkerhetspolisen i maj 1972. Det framhölls då att de kontakter som upprättades vid säkerhetsdelegationens konferenser borde utnyttjas även inom kontrapionagets område.⁵⁶ I maj 1974 meddelade chefen för säkerhetspolisen Hans Holmér att Näringslivets beredskapsbyrå nu satsade på att hårdare bevaka sabotage inom industrin. Rapportering kring detta skulle göras centralt till säkerhetspolisen. Holmér nämnde också att han tillsammans med chefen för beredskapsbyrån diskuterat "ökat samarbete och utbyte av informationer" rörande utländska studiedelegationer och cellbildning inom företagen.⁵⁷

Att RPS/Säk genom dessa kontakter fick stora mängder uppgifter rörande vänsteraktivitet vid företagen står klart. I vilken ut-

⁵⁴ Sven Rudolphs anteckningar 18.10.1972, SÄPO:s arkiv

⁵⁵ Sven Rudolphs anteckningar, t.ex. 25.6.1975, SÄPO:s arkiv

⁵⁶ Protokoll från sektions- och rotelchefskonferens i Rättvik 16-19.5.1972, 5:720/6, löpnr 3, SÄPO:s arkiv

⁵⁷ Protokoll från sektions- och rotelchefskonferens i Ulriksdal 28-31.5.1974, 5:720/6, löpnr 6, SÄPO:s arkiv

sträckning information även gick åt andra hållet, dvs. från säkerhetspolisen till företagen, är mera oklart. Att säkerhetspolisen lämnade information till företagen framgår av Holmérs uttalande år 1974 om "utbyte av informationer". Innehållet i detta informationsutbyte är dock svårare att säga något om. Bengt Tengroth har dock uppgett att en kommissarie vid säkerhetspolisen i Göteborg försåg både den fackliga sidan och arbetsgivarsidan med uppgifter som kunde vara av intresse, t.ex. om förestående vilda strejker.⁵⁸ Det är också klart att i de fall säkerhetstjänsterna förhörde sig om viss person anställd vid något företag måste i regel också vissa uppgifter lämnas till kontakten på företaget. Åtminstone kom det fram att man intresserade sig för personen.

11.3.3 Trepartsöverenskommelsen

Det har, som nämnts, från olika håll gjorts gällande att en viktig förutsättning för grupp B/IB:s bildande ska ha varit en trepartsöverenskommelse mellan försvaret, SAF och LO. Försvarets underrättelsenämnd (FUN) framhöll i sin utredning 1998 följande:

Från flera håll har hävdats att det funnits en s.k. trepartsöverenskommelse mellan försvaret, LO och SAF om att försvaret skulle ta sig an den inrikes kontrollen över säkerhetsrisker inom områden som var viktiga ur försvarssynpunkt. FUN anser sig inte ha anledning att ifrågasätta att en sådan överenskommelse funnits och att vad som nu redovisats var en av orsakerna till att en inrikesverksamhet organiserades inom ramen för den militära underrättelseverksamheten i den form som beskrivits.⁵⁹

Överenskommelsen skulle ha träffats omkring år 1961 av ÖB Torsten Rapp, SAF:s verkställande direktör Bertil Kugelberg och LO:s ordförande Arne Geijer. Uppgifter som pekade i den riktningen lämnades till FUN av Stig Synnergren, Ingemar Engman och Birger Elmér. Enligt Engman skulle det dock mera handla om en kvalificerat hemlig ÖB-order undertecknad av Torsten Rapp och kontraherad av försvarsstabschefen Carl Eric Almgren. Innehållet i handlingen skulle enligt Engman vara att överläggningar hållits mellan försvarsstaben, LO och SAF rörande säkerhetsfrågor vid krigsviktiga företag. Genom denna ÖB-order skulle Rapp ha beslu-

⁵⁸ Enn Kokk: Vitbok s. 263.

⁵⁹ FUN:s rapport s. 6 f.

tat att försvarsstaben skulle åta sig en kontroll.⁶⁰ Enligt vad Synnergren uppgivit skulle ÖB-ordern ha diarieförts som kvalificerat hemlig vid försvarsstaben.

Någon handling som passar in på denna beskrivning har dock inte påträffats i Högkvarterets arkiv. Inte heller har några spår av den eller uppgifter om sådana överläggningar återfunnits i SAF:s arkiv, i Wallenbergarkivet, bland Bertil Kugelbergs efterlämnade handlingar (i SAF:s arkiv), i försvarsstabschefen Carl Eric Almgrens eller i ÖB Torsten Rapps arkiv i Krigsarkivet. Bertil Kugelbergs efterträdare, Curt-Steffan Giesecke, har i förhör inför kommissionen uppgett att han aldrig hört talas om någon sådan uppgörelse. Tilläggas bör, att varken Synnergren eller Engman år 1961 hade någon insyn i dessa frågor.

Uppgifterna om trepartsöverenskommelsen framstår som mindre sannolika också med tanke på att grupp B:s inrikesverksamhet tycks ha funnit sina former redan några år tidigare. Det är möjligt att uppgifterna grundas på en sammanblandning av något slag, kanske med 1961 års beslut att representanter för LO, SAF och TCO kunde ingå i statspolisintendentens samrådsnämnd vid behandlingen av vissa personalkontrollärenden. Eller kan de möjligen avse något dokument i anslutning till förhandlingarna om ett säkerhetsavtal mellan Sverige och USA.

11.3.4 Något om kontakter mellan militärledningen och företagsledare

Företrädare för militärledningen torde alltsedan 1940-talet upprätthållit goda förbindelser med ledande personer inom näringslivet. Dessa kontakter har avsett bl.a. traditionell underrättelsetjänst. Men från åren kring 1950 finns exempel på att man även diskuterat åtgärder mot svenska kommunister.

ÖB Helge Jung hade utmärkta kontakter i ledande industrikretsar, bl.a. med Marcus Wallenberg. Materialet i Wallenbergarkivet ger vid handen att kontakterna mellan militärledningen och Wallenbergsfären främst avsåg utrikes underrättelser samt totalförsvarets utformning rent allmänt. Men av en dagboksanteckning av Jung från våren 1948 framgår att han träffat Wallenberg i samband med ett bröllop och att han då "[t]alade även något med Dodde om kommunisterna."⁶¹ Försök har förgäves gjorts att i arkivmaterialet

⁶⁰ Ibid. s. 76 f.

⁶¹ Helge Jungs dagbok 17.3.1948, Helge Jungs arkiv, KrA

finna belägg för eventuella ytterligare kontakter mellan försvarsledningen och Wallenbergsfären beträffande de svenska kommunisterna. Jung diskuterade vid denna tid kommunistfaran även med SAF-ledningen. I maj 1948 fick han besök av SAF:s verkställande direktör Bertil Kugelberg. Enligt Jungs anteckningar tog Kugelberg bl.a. upp sin oro över att kommunisterna inte "höllos efter tillräckligt".⁶²

Även Jungs försvarsstabschef och efterträdare som ÖB, Nils Swedlund, hade goda kontakter inom näringslivet. I januari 1948 träffade han verkställande direktören för LKAB, Erland Waldenström, och orienterade denne bl.a. om kommunismens utveckling.⁶³ Swedlund umgicks åren kring 1950 med planer på vad han kallade "fadderrörelsen", något som tydligen syftade till att oskadliggöra farliga kommunister. Han diskuterade saken med i vart fall någon företagsledare.⁶⁴ Vad det hela närmare gick ut på och om något konkret kom ut av planerna är inte känt. Vid en middag våren 1952 diskuterade Swedlund åtgärder mot kommunisterna med Marcus Wallenberg.⁶⁵

---

⁶² Helge Jungs dagbok 4.5.1948, Helge Jungs arkiv, KrA. I anteckningen nämns även att Kugelberg talat om överflyttning av kontrollen av de finska kommunisterna till Stockholm, något som Jung fann synnerligen förmånligt. Vad som avses med detta har inte gått att klarlägga.

⁶³ Nils Swedlunds dagbok 23.1.1948, Nils Swedlunds arkiv, vol 1, KrA

⁶⁴ Nils Swedlunds anteckningar från Norrlandsresan 11-23.3.1950 och PM 1.9.1949 och 26.5.1950, Nils Swedlunds arkiv, vol 1, KrA, och Helge Jungs dagbok 23.3.1949, Helge Jungs arkiv, KrA. Möjligen syftar ytterligare ett par av Jungs dagboksanteckningar, 28.10 och 10.11.1949, som rör samtal med ordföranden för Näringslivets Fond, Thorsten Wigelius, om bidrag till Fst/In "för arb mot kommunismen" på "fadderrörelsen"; huruvida något sådant bidrag utgick har inte kunnat klarläggas.

⁶⁵ PM 4.3.1952, Nils Swedlunds arkiv, vol. 4, KrA

11.4 Säkerhetstjänsterna och Sveriges Radio

11.4.1 Allmänt

Den licensfinansierade radion och televisionen har med sitt långvariga monopol haft en särställning som nyhetsförmedlare och kulturbärare. Verksamheten har dessutom en central roll inom totalförsvaret. Under krig eller krigsliknande förhållanden gör sig medborgarnas behov av tillförlitliga nyheter särskilt gällande och för myndigheterna är etermedierna viktiga kanaler för informations-spridning. Verksamhetens speciella ställning har motiverat att kommissionen har ägnat en särskild studie åt säkerhetstjänsternas övervakning av anställda vid Sveriges Radio och Sveriges Television.⁶⁶

Den licensfinansierade radion bildades år 1924 under namnet AB Radiotjänst, från år 1956 Sveriges Radio AB. Då televisionen startades år 1956 kom Sveriges Television AB att ingå i den nybildade koncernen Sveriges Radio AB. Då Sveriges Lokalradio AB bildades år 1975 kom också detta bolag att ingå i koncernen.

Kort efter andra världskrigets slut träffades en överenskommelse mellan regeringen och Radiotjänst om rundradions programverksamhet vid krig eller krigsfara. Genom överenskommelsen fick Radiotjänst en egen krigsorganisation, vilket innebar att delar av sändnings- och programpersonalen krigsplacerades i företaget efter personalkontroll. I krig eller krissituationer skulle krigsorganisationen fortsätta sändningarna. Fram till mitten av 1950-talet skulle krigsorganisationen vara samgrupperad med regeringskansliet. Därefter decentraliserades verksamheten för att kunna bedrivas från säkra sändningsplatser på olika håll i landet.

Inom Radiotjänst AB och senare Sveriges Radio AB intog man från början av 1950-talet en mycket restriktiv hållning vad gällde att låta kommunister framträda i radion och televisionen, eftersom deras budskap inte ansågs förenligt med andan i ett demokratiskt samhälle. Företrädare för SKP tilläts visserligen delta i valprogrammen, men långt in på 1960-talet fick de aldrig stå oemotsagda. Under 1950-talet fick inte heller anställda med utpräglade vänstersympatier uppträda i etermedierna. Företagsledningen såg länge så-

---

⁶⁶ Studien har utförts av ledamoten Ewonne Winblad med egen mångårig erfarenhet av SR/SVT med biträde av sekretariatet och bygger på studier i företagets och säkerhetstjänsternas arkiv samt intervjuer med ett tjugotal personer.

dana medarbetare som ett hot mot företagets möjligheter att uppfylla kraven på opartiskhet och saklighet i avtalet med staten. De bedömdes också som potentiella femtekolonnare, vilka vid ett krig med Sovjetunionen i kraft av sina kända röster (och senare ansikten) skulle kunna förleda svenska folket genom att ta parti för angriparen. Det ansågs också finnas risk för att de i en krigssituation kunde komma att överlämna radio- och TV-husen i fiendehänder. En befattningshavare, som inte gjort någon hemlighet av att han var kommunist, avstängdes således åren 1952-58 från alla arbetsuppgifter där han kunde framträda i radio.

De vänsterextremistiska rörelsernas attraktionskraft under senare delen av 1960-talet och det följande decenniet påverkade också Sveriges Radio. Inför TV 2-starten år 1969 rekryterade företaget många nya medarbetare, främst unga akademiker från storstäderna, varav åtskilliga med vänsterradikala åsikter. På TV 2:s faktaredaktion skall enligt vad som uppgetts till kommissionen vänsterextremister bland medarbetarna år 1973 ha tagit makten över programdiskussionen och skrämt andra medarbetare till tystnad. De producenter som verkligen kom att driva en politisk linje i programverksamheten var dock sådana som sedan tidigare var anställda i företaget.⁶⁷ Program- och säkerhetschefer har emellertid inte hävdats att sådana medarbetare på allvar skulle ha blivit ett hot mot företaget i ett krisläge.

Sveriges Radio AB:s och särskilt TV 2:s bevakning av strejkerna i malmfälten vintern 1969/70 kritiserades av regeringen, fackföreningsrörelsen och näringslivet för bristande saklighet och opartiskhet och det gjordes gällande att journalisterna tagit de strejkandes parti.⁶⁸ Ett par TV-program med marxistisk kritik mot det socialdemokratiska partiet och fackföreningsrörelsen i förment satirisk anda som sändes år 1972 liksom senare televisionens bevakning av den s.k. sjukhusaffären i Göteborg år 1975 väckte starka reaktioner från Tage Erlanders och Olof Palmes sida. Endast vid ett tillfälle har dock stridigheter med politiska förtecken fått till följd att en radiostation tillfälligt tystnat. År 1982 fällde Radionämnden en serie program i Lokalradion i Göteborg, bl.a. för att de stred mot radiolagens krav på opartiskhet och saklighet. Producenten hade viss anknytning till KPML(r). Chefen för Radio Göteborg tvingades

---

⁶⁷ Lars-Åke Engblom: Radio- och TV-folket

⁶⁸ Medieforskaren Lennart Weibull utredde på uppdrag av Sveriges Radio AB:s styrelseordförande strejkrapporteringens omfattning, inriktning och opartiskhet. Weibull kunde inte finna annat än att företagets journalister skött nyhetsrapporteringen enligt samma värderingar som pressen.

avgå eftersom han inte lyckats utöva sitt programutgivaransvar och radiostationen stängdes under flera dagar.

11.4.2 Säkerhetspolisen och Sveriges Radio

I säkerhetspolisens arkiv finns närmare 240 personer registrerade som är sökbara under rubriken "Anställda SR, SVT". I 85 fall är registreringen föranledd endast av att personalkontroll skett och akterna innehåller inga andra uppgifter om personen. I närmare 100 fall har registrering skett med anledning av kontakter med öststatsbeskickningar, kontakter som kommit till säkerhetspolisens kännedom främst genom telefonkontroll. Kontakterna förefaller utslutande ha motiverats av tjänstealigganden, t.ex. förestående reportageresor. Registreringen skedde som en säkerhetsåtgärd inför eventuell värvning. Några exempel på värvningar har inte framkommit.

Dessutom finns ett antal medarbetare vid företaget som är sökbara på egna namn. Sju personer har således registrerats under rubriken "Terrorverksamhet/Omstörtande verksamhet/Sabotage" på grund av kontakter med utländska terroristorganisationer och/eller ledande ställning inom KFML(r). Ytterligare några är registrerade med anledning av kriminalitet, homosexualitet eller alkohol- eller narkotikamissbruk. Om flertalet av dessa registrerade finns anteckningar om vänstersympatier av varierande grad, från socialdemokratin vänsterflygel till den s.k. bokstavsvänstern. Huvudskälet till säkerhetspolisens intresse för dessa personer är den omständigheten att de genom sina kända röster och ansikten skulle kunna missbruka sin förtroendeställning gentemot svenska folket. I många fall har övervakningen pågått under lång tid. Säkerhetspolisen har under åren haft några informatörer inom Sveriges Radio. En annan källa har varit överskottsinformation från telefonkontroll. I ett fall har en medarbetare med domstols tillstånd varit föremål för telefonkontroll med anledning av misstanke om sabotage.

Alltsedan år 1950 har vissa av företagets anställda personalkontrollerats enligt gällande instruktioner från regeringen. Det har gällt chefer i högre befattningar, personal med tillgång till känslig teknisk utrustning och, framför allt, medarbetare som skulle placeras i krigsorganisationen. År 1956 personalkontrollerades 75 procent av de anställda och under 1960- och 70-talen närmare hälften. Numera registerkontrolleras före anställning endast den personal som är

placerad i säkerhetsklass 1. Inför beredskapsövningar sker registerkontroll av deltagande personal för säkerhetsklass 2.

I ett litet antal fall har kontrollerna medfört att säkerhetspolisen lämnat ut uppgifter om den kontrollerade. År 1956 lämnades uppgifter ut i nio fall (av totalt 579 kontrollerade). Av dessa återfinns fyra akter i säkerhetspolisens arkiv. Dessa gäller personer som övervakats av säkerhetspolisen med anledning av kontakter med Sovjetunionen och andra öststater, medlemskap i Clarté, deltagande i kommunistiska möten och i ett fall på grund av en aktiv roll och utbildning vid en sovjetisk partiskola samt tidigare anställning vid den sovjetryska ambassadens presstjänst. Den sistnämnde var inte anställd då personalkontrollen gjordes men anställdes några år senare. Ett av ärendena gällde den befattningshavare som redan år 1952 avstängts från programverksamheten men som år 1958 fick återinträda i uppgifter som programmedarbetare.

Arkivmaterialet och de uppgifter som ansvariga chefer lämnat till kommissionen tyder på att utfall vid personalkontroll (registerkontroll) inte i något fall lett till att en medarbetare hindrats i sin yrkeskarriär. Däremot kan de ha utgjort hinder mot att vederbörande krigsplacerats inom företaget.

11.4.3 Företagets interna säkerhetsarbete

Sveriges Radio har också bedrivit ett internt säkerhetsarbete. År 1957 inrättades en beredskaps- och säkerhetsavdelning vid företaget, vars förste chef blev kaptenen vid försvarsstaben Olof Wahlund. Även sedan denne gått vidare till andra befattningar fortsatte han att intressera sig för säkerhetsfrågor tills han lämnade företaget år 1972.⁶⁹ Wahlund hade en närmast alarmistisk syn på säkerheten inom företaget och engagerade sig, förutom i skyddet mot intrång i företagets sändningslokaler, särskilt i tjänstetillsättningar och besättandet av befattningar inom krigsorganisationen. Tidigare medarbetare och kolleger till Wahlund har för kommissionen uppgett att denne efterforskade och registrerade anställdas politiska uppfattningar i den mån han betraktade dem som möjliga säkerhetsris-

⁶⁹ Wahlund blev år 1963 kanslichef, år 1966 biträdande TV-chef och år 1969 chef för radio- och TV-produktionen utanför Stockholm. År 1972 anställdes han som byråchef vid försvarsstaben och det planerades att han skulle ges en hög befattning inom IB, planer som emellertid inte förverkligades.

ker. Någon dokumentation härom har dock inte påträffats i Sveriges Radios arkiv, vilket kan förklaras av att detta gallrats.⁷⁰

Som säkerhetschef vid Sveriges Radio hade Wahlund vissa kontakter med den militära säkerhetstjänsten. En tidigare befattningshavare vid försvarsstabens inrikesavdelning har således för kommissionen uppgett att han i början av 1960-talet hade kontakt med Wahlund, som uttryckte misstankar om att öststaterna sökte infiltrera företaget. Och i en förteckning i MUST:s arkiv från år 1962 över "Misstänkt personal vid Sveriges Radio och TV", som uppftar namn på sju befattningshavare inom företaget, har chefen för detalj 1 antecknat att han personligen skulle ta upp frågan om några av personerna med Wahlund.⁷¹ En befattningshavare vid Sveriges Radio har för kommissionen berättat att Wahlund år 1973 (alltså sedan han slutat vid företaget) rekryterade denne till IB med uppgift att i fredstid inhämta underrättelser om utländska förhållanden.⁷²

Inför rekryteringen av personal till företagets driftvärn vid ett av distrikten avgav distriktschefen år 1974 skriftliga synpunkter på befattningshavarnas lämplighet för uppgiften till företagets säkerhetschef. I brevet anmälde han tveksamhet beträffande några medarbetare på grund av deras vänsterradikala uppfattningar, omdömen som han säger sig ha grundat uteslutande på vad som var känt för honom genom deras egna uttalanden. Säkerhetschefen har förnekat att uppgifterna vidarebefordrades till säkerhetstjänsterna.

---

⁷⁰ 15.12.1999 sände SVT programmet "En svensk mullvad", i vilket det gjordes gällande bl.a. att Sveriges Radio bedrivit åsiktsregistrering av sina medarbetare. Programmet anmäldes till Granskningsnämnden för radio och TV. I sitt yttrande 16.3.2000 över anmälningarna till Granskningsnämnden förklarade Sveriges Television AB att man fann det styrkt att åsiktsregistrering bedrivits inom företaget.

⁷¹ KU 99-93, 12.1.1962, Ö IV, vol. 22, MUST:s arkiv

⁷² Sveriges Television AB har i nyssnämnt yttrande till Granskningsnämnden (not 3) med hänvisning till bl.a. intervjuer med personer som åtnjuter anonymitetsskydd förklarat sig övertygat om att Wahlund under sin anställning vid företaget hade kontakter med IB.

12 Avslutande synpunkter

Ett öppet och stabilt demokratiskt samhälle som vårt har en betydande motståndskraft mot revolutionära omvälvningar och undergrävande propaganda. Om de politiska ledarna förlorar medborgarnas förtroende, sker maktväxling i lagbundna former. Yttrandefrihet och tryckfrihet ger envar rätt att meddela upplysningar och uttrycka åsikter, varigenom skilda uppfattningar kan brytas i allmän debatt. Medborgarna har rätt att sluta sig samman i föreningar och har frihet att anordna och delta i demonstrationer.

Samtidigt är vårt samhälle i många hänseenden sårbart. Öppenheten kan utnyttjas t.ex. för att inhämta uppgifter av betydelse för totalförsvaret. Den fria opinionsbildningen ger utrymme också åt sådana krafter som inte accepterar demokratins spelregler. Den demokratiska staten har en självklar rätt att försvara sig också mot egna medborgare som dolt söker främja främmande makts intressen till skada för det egna landet eller verkar för att omvandla samhället med våldsamma medel eller hindra de demokratiska institutionernas funktion. I detta försvarsarbete har säkerhetstjänsterna och främst säkerhetspolisen en viktig roll. Som ett led i sin verksamhet kan säkerhetstjänsterna behöva utöva kontroll över vissa rörelser och deras medlemmar och sympatisörer. En laglig politisk verksamhet kan snabbt övergå i olagliga aktioner.

Det har ofta gjorts gällande att säkerhetstjänsternas uppgift bör inskränkas till att skydda landet endast mot spioneri, sabotage och politiskt motiverat våld.¹ Att en rörelse för fram ett revolutionärt budskap och säger sig vilja omstörta samhället med våldsamma medel skall inte utgöra något skäl för övervakning, så länge som ideologin och retoriken inte tar sig praktiska uttryck.

Denna tanke har kommit till uttryck i den svenska lagstiftningens förbud mot åsiktsregistrering. I praktiken fick detta förbud

---

¹ Se t.ex. Laurence Lustgarten & Ian Leigh: In from the Cold. National Security and Parliamentary Democracy s. 405 ff.

inte något fullständigt genomslag under det kalla kriget. Inför risken av ett militärt angrepp ansågs det länge nödvändigt att övervaka sådana personer och grupper vars ideologiska övertygelse bedömdes göra dem benägna att i ett krigsläge stödja en invasionsmakt. Följden blev att den breda övervakningen av olika revolutionära eller Sovjetlojala grupper fortsatte. I det nya läge som inträtt efter Sovjetunionens sammanbrott är det skäl att åter understryka att säkerhetstjänsternas uppgift inom författningsskyddsområdet är att uppdaga och förhindra politiskt motiverat våld.

De hotbilder som vid olika tidpunkter varit bestämmande för säkerhetstjänsterna – och därmed i huvudsak också för regeringen – har mot bakgrund av den militära hotbilden och de rådande tidsstämningarna i stort sett varit begripliga. Det innebär inte att de alltid varit realistiska. En eftersläpning kan iakttas, både på det viset att en hotbild har dröjt kvar längre än vad som varit befogat och att det dragit ut på tiden innan ett nytt hot uppmärksammats. En tendens till alarmism har också präglat verksamheten. Stundom kan hoten av ideologiska och institutionella skäl ha förstorats upp. Sålunda har de föreställningar som fanns om en illegal kärna inom kommunistpartiet och om systematisk infiltration av arbetsplatser från partiets sida inte kunnat bekräftas.

En viss alarmism torde emellertid känneteckna de flesta säkerhetstjänster. Det kan till och med hävdas att det är en viktig uppgift för säkerhetstjänsterna att också arbeta mot och uppmärksamma regeringen på "värsta falls-scenarier". Om säkerhetstjänsterna av lättsinne eller i strävan till konformism skjuter sådana hotbilder åt sidan, kan det innebära ett betydande risktagande. Det är en uppgift för den politiska ledningen att avväga säkerhetstjänsternas bedömningar av hoten mot information från andra upplysningskällor. Samtidigt får säkerhetstjänsterna inte driva uppfattningar som framstår som så orealistiska att tjänsterna förlorar regeringens förtroende. Dessa motstående hänsyn kan innebära en svår balansgång.

Säkerhetstjänsternas övervakning av personer innebär med nödvändighet ett intrång i de enskildas integritet. Intrånget blir särskilt påtagligt om övervakningen via personalkontroll medför att en person går miste om en anställning eller ett uppdrag. Även när övervakningen inte leder till mer än en anteckning i ett register som aldrig lämnas ut är det emellertid fråga om ett integritetsintrång. I verksamheten måste alltid göras en avvägning mellan säkerhetsintresset och den enskildes intresse av rättssäkerhet och skydd för sin person. Även rörelser och personer som har en negativ inställning

till samhället och dess värderingar har rätt till åsiktsfrihet och respekt för sin integritet.

Det finns en risk för att säkerhetstjänsterna överbetonar säkerhetsintresset vid den avvägning av motstående intressen som skall göras. Så har också skett, särskilt i tidigare skeden. Telefonavlyssningarna och hanteringen av överskottsinformation från dessa är ett exempel på detta, IB:s operationsavdelnings verksamhet i Göteborg åren kring 1970 ett annat. Härtill kommer att det stundom bland säkerhetstjänsternas personal kunnat skönjas en uppfattning att de övervakade varit så farliga – och ibland också så avvikande från normaliteten – att gängse hänsynstaganden fått vika. Den omständigheten att sådana uppfattningar kan ha varit vitt spridda i samhället, t.ex. rörande kommunister under det kalla krigets tidiga år och numera med avseende på nazister, medför inte att de kan tolereras inom en professionell verksamhet.

Bearbetning och analys av insamlat material har länge varit klart eftersatta funktioner inom säkerhetstjänsterna. Det gäller t.ex. den mycket omfattande, slentrianmässiga registreringen av medlemmar i vissa partier och rörelser. Det tycks tidvis ha varit ett mål i sig att registrera alla personer som kunnat misstänkas sympatisera med de övervakade partierna och rörelserna i syfte att förhindra att de placerades i säkerhetskänsliga befattningar. Några mer omfattande överväganden av vilka bland alla dessa personer som i ett krisläge skulle kunna utgöra en verklig fara för rikets säkerhet tycks inte ha gjorts. Registret blev härigenom orimligt omfattande. Med en sådan inriktning av arbetet riskerade man att satsa resurser på enkelt konstaterbara förhållanden av begränsad betydelse för rikets säkerhet i stället för på sådant som verkligen var eller kunde bli farligt. Frånvaron av en kontinuerlig och relevant analys har sannolikt också bidragit till den tidigare nämnda eftersläpningen i hotbilderna. Den har även fått till följd att bedömningen av källor och källuppgifter i vissa fall inte gjorts med erforderlig omsorg.

Det ligger i sakens natur att insynen i säkerhetstjänsternas verksamhet måste bli begränsad. Sekretessen skapar lätt grogrund för en mängd rykten och spekulationer och mer eller mindre välgrundade krav på klarläggande besked och avslöjanden. Möjligheterna för myndigheterna att tillmötesgå sådana krav är begränsade, eftersom en total insyn för offentligheten inte är möjlig.

Det är därför viktigt att de tillsynsorgan som finns verkligen utövar en effektiv kontroll av verksamheten. Här har det enligt kommissionens mening brustit genom åren. JO och JK tycks vid sina utredningar ibland ganska okritiskt ha godtagit säkerhetstjäns-

ternas förklaringar och synsätt, ja kanske rentav solidariserat sig med dessa. Detsamma kan sägas om de åklagare och domstolar som haft att pröva frågor om tvångsmedelsanvändning. De garantier för den enskildes rättssäkerhet som dessa organ skall utgöra har till följd härav inte kommit att fungera som avsett. Registernämndens tillkomst har inneburit en förstärkning av skyddet för den enskilde.

En annan följd av den mycket stränga sekretess som särskilt tidigare kringgärdat säkerhetstjänsternas verksamhet är att effektiviteten kan ha blivit lidande. Inom tjänsterna rådde länge "vattentäta skott" mellan enheter och befattningshavare, vilket försvärade arbetet. En uppluckring av denna sektionering kan emellertid konstateras inom säkerhetspolisen från omkring år 1970 och inom försvarsstabens säkerhetsavdelning från början av 1980-talet. Också samarbetet mellan tjänsterna har brutit till följd av sekretess i kombination med revirtänkande – ja, ibland t.o.m. rivalitet. Sekretessen har också försvärat för säkerhetstjänsterna att utnyttja sig av "detektiven allmänheten". Dels kan allmänheten till följd av slutenheten ha funnit det svårt att veta till vem man skulle rapportera misstänkta förhållanden, dels kan "hemlighetsmakeriet" ha inverkat negativt på tilltron till säkerhetstjänsterna och därmed på rapporteringsviljan.

En ytterligare konsekvens av sekretessen lyftes fram av Carl Lidbom i hans utredning av säkerhetspolisens arbetsmetoder. Han konstaterade att det vuxit fram en praxis, som innebar att beslut i särskilt känsliga, tveksamma eller kontroversiella frågor fattades utan att beslutet dokumenterades. I efterhand fanns det ingen annan möjlighet att rekonstruera beslutet än genom vad de inblandade befattningshavarna mindes eller ville minnas. Det hade sagts honom att det också kunde förekomma att beslut fattades genom ett tyst samtycke från en chef som fått ett ärende föredraget för sig, varvid chefen förklarade att han inte skulle komma att ta ansvar för beslutet, om detta skulle bli känt.² I andra fall kan lägre befattningshavare ha underlåtit att upplysa berörd chef om tilltänkta åtgärder av känslig natur antingen i övertygelsen att man handlade i "chefens anda" eller därför att man inte ville "besvärta" denne med en fråga som han antogs inte vilja veta något om. I dessa hänseenden torde väsentliga förbättringar av rutiner och ansvarstagande ha skett under senare år.

I förhållande till regeringarna förefaller säkerhetstjänsterna väsentligen ha intagit en lojal hållning. Enligt kommissionens upp-

---

² SOU 1989:18 s. 27

fattning kan således säkerhetstjänsterna inte med fog beskyllas för någon strävan att utveckla sig till "en stat i staten". Tvärtom har de visat en betydande lyhördhet för politisk styrning. Det hindrar inte att det tidvis och särskilt åren kring 1970 har funnits en viss ömsesidig misstro mellan regeringen och säkerhetspolisen. Inte heller har säkerhetstjänsterna alltid visat regeringen full öppenhet. Ett exempel är försvarsstabens underlåtenhet år 1972 att informera försvarsministern om att personregistren inte förstörts redan kring årsskiftet 1969/70. Å andra sidan kan det för de politiskt ansvariga framstå som en fördel att inte vara alltför väl insatta i hur säkerhetstjänsterna utövar sin verksamhet.

Det är ett viktigt rättssäkerhetsintresse att säkerhetstjänsternas befogenheter mot enskilda styrs av klara regler. De politiska organen har emellertid inte alltid visat sig benägna att tillhandahålla sådana regler. Ett illustrativt exempel är telefonkontrollen. Denna har utnyttjats som en spaningsmetod och utgjort ett effektivt medel för säkerhetspolisen att fullgöra sin främsta uppgift, nämligen att förebygga brott mot rikets säkerhet. Samtidigt har detta arbetssätt svårligen kunnat förenas med lagens lydelse, som förutsätter att en viss person skäligen kan misstänkas för att ha begått ett brott för att metoden skall få användas. Det sätt på vilket bestämmelserna om hemlig teleavlyssning tillämpats förefaller emellertid vara allmänt accepterat, inte bara av domstolarna utan också av tillsynsorgan och politiska makthavare. Sakligt sett kan det visserligen finnas respektabla skäl för en sådan praxis som har utbildats. Men särskilt då det gäller ett så ingripande tvångsmedel som det här är fråga om, är det högst otillfredsställande att tillämpningsorganen inte kan stödja sig på klara lagregler. Metoden riskerar därmed att utnyttjas i större omfattning än vad som är försvarligt, vilket leder till bristande förutsägbarhet för de berörda. Resultatet blir också att myndigheterna får ta över ett ansvar för regelsystemet som borde ankomma på de politiska organen.

Vad beträffar regeringens föreskrifter och vägledande uttalanden i registreringsfrågor kan man konstatera att de präglas av dubbla budskap. Personalkontrollkungörelsens förbud mot åsiktsregistrering tycks ha avfattats efter dansk förebild.³ Formuleringen av bestämmelsen kunde ge – och var möjligen avsedd att ge – intrycket att politisk uppfattning inte skulle få registreras annat än i samband med misstänkt brottslig verksamhet. På motsvarande sätt gav re-

³ I den danska regeringens regeringsförklaring 30.9.1968 uttalades bl.a. följande: "Regeringen har idag beslutet, at registrering af danske statsborgere ikke laengre må finde sted alene på grundlag af lovlig politisk virksomhed."; cit. efter Preben Wilhjelm: Demokratiets vogtere.

geringens öppna tillämpningsföreskrifter till personalkontrollkungörelsen år 1972 vid handen att registrering av medlemmar i och sympatisörer med revolutionära organisationer fortsättningsvis skulle få ske mycket restriktivt. I de kvalificerat hemliga tillämpningsföreskrifter som utfärdades våren 1973 öppnades emellertid möjlighet till registrering av sådana personer i en omfattning som i praktiken innebär att säkerhetspolisen kom att registrera personer endast på grund av laglig politisk verksamhet. Det ligger nära till hands att se regeringens handlande som ett sätt att tillmötesgå en politisk opinion och samtidigt ge säkerhetspolisen de befogenheter man ansåg vara nödvändiga för dess brottspreventiva verksamhet. Till följd härav skapades även oklarhet om räckvidden av åsiktsregistreringsförbudet i regeringsformen. Att detta gått ut över möjligheterna att förutse bestämmelsernas tillämpning är tydligt. Det är också ägnat att undergräva tilltron till de politiska maktbärarna.

En återkommande fråga i den allmänna debatten har varit IB:s förhållande till regeringen och det socialdemokratiska partiet. Många socialdemokrater torde ha sett polisen, och kanske särskilt säkerhetspolisen, och militären som konservativa bastioner och därför betraktat dem med viss misstro. Säkert utgjorde det förhållandet att de anställda vid grupp B och senare inom IB:s inrikesverksamhet med få undantag var aktiva socialdemokrater en förutsättning för att ett samarbete mellan försvaret och personer inom det socialdemokratiska partiet skulle kunna etableras. Det var personer som partiet litade på och med vilka man inom en gemensam referensram kunde utbyta tankar och erfarenheter till ömsesidig nytta.

Kommunister och vänsterrevolutionärer bedömdes utgöra hot mot såväl rikets säkerhet som det socialdemokratiska partiets hegemoni inom fackföreningsrörelsen. En övervakning av sådana personer kunde motiveras utifrån båda dessa aspekter. Socialdemokraternas långvariga och obrutna maktinnehav gjorde det antagligen lätt att identifiera partiets intressen med statens. Förmodligen ansåg varken de socialdemokrater som var anställda vid grupp B/IB eller partiföreträdare i regeringen eller den centrala partiorganisationen att det var något fel i att grupp B/IB:s verksamhet – till vilken partifolk i så hög grad medverkade – också kom partiet till nytta, även om man naturligtvis insåg den politiska sprängkraft som låg i detta förhållande.

Litteraturförteckning

Offentligt tryck

- Prop. 1975:19 Om skydd mot avlyssning
Prop. 1975/76:202 Förslag till nya regler om telefonavlyssning vid förundersökning m.m.
Prop. 1975/76:209 Om ändring i regeringsformen
Prop. 1979/80:2 Förslag till sekretesslag m.m.
Prop. 1988/89:108 Om säkerhetspolisens inriktning och organisation m.m.
Prop. 1988/89:124 Om vissa tvångsmedelsfrågor
Prop. 1995/96:85 Hemlig kameraövervakning
Prop. 1995/96:129 Säkerhetsskydd
Prop. 1997/98:97 Polisens register
Prop. 2001/02:191 Sekretessfrågor. Ekonomisk brottslighet m.m.

- FöU 1973:25 Angående den militära underrättelsetjänsten
JuU 1976/77:20 Med anledning av propositionen 1975/76:202 med förslag till nya regler om telefonavlyssning vid förundersökning m.m. jämte motioner
KU 1974:22 Granskning av statsrådets ämbetsutövning och regeringsärendenas handläggning

Lagradsremiss den 6 april 2000 om hemlig avlyssning m.m. (dnr Ju 1998/1450) samt yttrande av Lagrådet den 9 maj 2000

Riksdagens protokoll

SOU 1935:8 Betänkande med förslag angående åtgärder mot statsfientlig verksamhet

- SOU 1948:7 Betänkande angående säkerhetstjänstens verksamhet
SOU 1964:15 Utlåtande av Juristkommissionen i Wennerströmaf-
fären
SOU 1968:4 Handläggningen av säkerhetsfrågor
SOU 1970:47 Skydd mot avlyssning
SOU 1975:75 Medborgerliga fri- och rättigheter. Regeringsformen
SOU 1975:95 Telefonavlyssning
SOU 1976:19 Den militära underrättelsetjänsten
SOU 1984:54 Tvångsmedel - Anonymitet - Integritet
SOU 1988:16 SÄPO: Säkerhetspolisens inriktning och organisa-
tion
SOU 1989:18 SÄPO: Säkerhetspolisens arbetsmetoder. Rapport av
särskild utredare
SOU 1990:51 SÄPO: Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personal-
kontroll och meddelarfrihet
SOU 1994:11 Om kriget kommit... Förberedelser för mottagandet
av militärt bistånd 1949-1969
SOU 1994:149 Säkerhetsskydd
SOU 1995:47 Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB samt polisla-
gen
SOU 1997:39 Integritet, offentlighet, informationsteknik
SOU 1998:46 Om buggning och andra hemliga tvångsmedel
SOU 1999:37 Underrättelsetjänsten - en översyn
SOU 2001:92 Behandling av personuppgifter i polisens verksamhet

Ds Fö 1980:8 Verksamheten vid IB m.m.

Justitieombudsmännens ämbetsberättelse

JK-beslut: beslut och yttranden av justitiekanslern vilka har be-
dömts vara av allmänt intresse

Rapporter från statliga myndigheter m.m.

Försvarets underrättelsenämnd: *Redovisning av vissa uppgifter om
den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten*, Stockholm
1998

Registernämnden: *Personalkontroll den 1 oktober 1969 - den 30 juni
1996*, Stockholm 1998

- Registernämnden: *Personalkontroll. Del II. Fortsatt uppdrag av regeringen den 31 mars 1999 om utlämnande av uppgifter ur SÄPO-registret den 1 oktober 1969 - den 30 juni 1996*, Stockholm 2000
- Registernämnden: *Personalkontroll. Del III. Fortsatt uppdrag av regeringen den 28 juni 2001 om utlämnande av uppgifter ur SÄPO-registret den 1 oktober 1969 - den 30 juni 1996*, Stockholm 2002
- Rikspolisstyrelsen: *Allmän polislära. Övervakningsverksamhet*, Stockholm 1971
- Rikspolisstyrelsens rapport 1996:4 *Teknikbundna spaningsmetoder*, Stockholm 1996

Litteratur

- Agrell, Wilhelm: *Övrig illegal verksamhet. Övervakningen av svenska kärnvapenmotståndare 1958-1968*, Stockholm 1999
- Aldrich, Richard J: *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War. Secret Intelligence*, London 2001
- Aspling, Sven och Lagercrantz, Arvid: *Med Erlander och Palme. Sven Aspling berättar för Arvid Lagercrantz*, Stockholm 1999
- Augustsson, Lars Åke och Hansén, Stig: *Maoisterna. En historia berättad av några som var med*, Stockholm 1997
- Bergh, Trond och Eriksen, Knut Einar: *Den hemmelige krigen. Övervakning i Norge 1914-1997. Bind 1. Övervakningssystemet bygges opp 1914-1955*, Oslo 1998
- Bergh, Trond och Eriksen, Knut Einar: *Den hemmelige krigen. Övervakning i Norge 1914-1997. Bind 2. Storhetstid og stormkast 1955-1997*, Oslo 1998
- Björk, Paul: *De fjärrstyrda*, Stockholm 1950
- Bratt, Peter: *IB och hotet mot vår säkerhet*, Stockholm 1973
- Carlsson, Ingvar: *Ur skuggan av Olof Palme*, Stockholm 1999
- Carruthers, Susan L: *Korea: the Great Brain Robbery?* Paper presented to the ICBH Conference, 'Britain and the Cold War', 1997
- Conquest, Robert: *Reflections on a Ravaged Century*, London 1999
- Courtois, Stéphane et al: *Kommunismens svarta bok*, Stockholm 1999

- Danelius, Hans: *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis. En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, Stockholm 1997
- Dokument nr. 15 (1995-96). Rapport til Stortinget fran kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere (Lund-rapporten)*, Oslo 1996
- Ekengren, Ann-Marie och Oscarsson, Henrik: *Det röda hotet*, Lund 2002
- Ekman, Stig: *Den militära underrättelsetjänsten*, Stockholm 2000
- Elgemyr, Göran: *Kommunistfrågan och Radiotjänst 1948-1960*, opublicerat manuskript
- Engberg, Peppe: *Sovjet och freds rörelsen. Myt och verklighet*, Stockholm 1985
- Engblom, Lars-Åke: *Radio- och TV-folket; Rekrytering av programmedarbetare till radion och televisionen i Sverige 1925-1995*, Stockholm 1998
- Erlander, Tage: *Tage Erlander 1940-1949*, Stockholm 1973
- Erlander, Tage: *Dagböcker 1945-1949*, utgivna genom Sven Erlander, Hedemora 2001
- Erlander, Tage: *Dagböcker 1950-1951*, utgivna genom Sven Erlander, Hedemora 2001
- Erlander, Tage: *Dagböcker 1952*, utgivna genom Sven Erlander, Hedemora 2002
- Falkenstam, Curt: *Polisernas krig*, Stockholm 1983
- Festskrift till Hans Stark*, Stockholm 2001
- Forsberg, Tore: *Spioner, sabotörer, revolutionärer, terrorister och kontrapioner*, otryckt manuskript
- Frick, Lennart W. och Rosander, Lars: *Det vakande ögat*, Lund 1998
- Garton Ash, Timothy: *Personakten*, Stockholm 1998
- Gill, Peter: *Policing Politics. Security Intelligence and the Liberal Democratic State*, London 1994
- Gleason, Abbott: *Totalitarianism. The Inner History of the Cold War*, New York 1995
- Gummesson, Jonas: *Bland nazister och spioner. Olof Palmes ungdomsår*, Stockholm 2001
- Hirdman, Yvonne: *Sverges Kommunistiska Parti 1939-1945*, Stockholm 1974

- Hjort, Magnus: *Folk och försvar och kampen mot den femte kolonnen. En studie i framväxten av Övervaknings-Sverige under 1950-talet*, Göteborg 1998
- Holmbäck, Åke: *Postala rättsförhållanden*, Stockholm 1935
- Instruktion för driftcellarbetet*, HS-Offset, Göteborg 1975
- Johansson, Alf W: *Tingsten och det kalla kriget. Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946-1952*, Stockholm 1995
- Johansson, Mats: *De svarta åren. Minnen från andra sidan*, Stockholm 1998
- Jonter, Thomas: *Rikets ögon och öron. Spioner, spaning och säkerhetstjänst i Sverige*, Stockholm 1999
- KFML(r):s centralkommittés driftcellsutskott: *25 teser. Instruktion för kommunistiska driftceller*, Göteborg 1973
- Kadhammar, Peter: *De sammansvurna*, Stockholm 1999
- Kanger, Thomas och Gummesson, Jonas: *Kommunistjägarna. Socialdemokraternas politiska spioneri mot svenska folket*, Stockholm 1990
- Kihlberg, Leif: *Den ryska agenturen i Sverige*, Stockholm 1950
- Kofsky, Frank: *The War Scare of 1948. A Successful Campaign to Deceive the Nation*, New York 1993
- Kokk, Enn: *Vitbok. Militärens hemliga nätverk i arbetarrörelsen*, Stockholm 2001
- Lampers, Lars Olof: *Granskningsmakten och sjukhusaffären i Göteborg 1975*, otryckt C-uppsats, Stockholms Universitet, 1997
- Lidbom, Carl: *Ett uppdrag*, Stockholm 1990
- Loth, Wilfried: *Die Teilung der Welt. Geschichte des Kalten Krieges 1941-1955*, München 2000
- Lustgarten, Laurence och Leigh, Ian: *In from the Cold. National Security and Parliamentary Democracy*, Oxford 1994
- Magnusson, Erik: *Maktkamp om SÄPO*, Malmö 1989
- Marwick, Arthur: *The Sixties*, Oxford 1998
- Mastny, Vojtech: *The Cold War and Soviet Insecurity*, New York 1996
- Mayer, Arno: *Politics of Diplomacy and Peacemaking. Containment and Counterrevolution at Versailles 1918-1919*, New York 1967
- Molin, Karl: *Hemmakriget. Om den svenska krigsmaktens åtgärder mot kommunister under andra världskriget*, Stockholm 1982
- Narinsky, Mikhail och Rojahn, Jürgen (ed): *Centre and Periphery. The History of the Comintern in the Light of New Documents*, Amsterdam 1996

- Norman, Carina: *Sovjet & kommunisthotet i svensk dagspress 1952*, otryckt B-uppsats, Historiska institutionen, Stockholms universitet 2000
- Ottosson, Jan och Magnusson, Lars: *Hemliga makter. Svensk militär underrättelsetjänst från unionskrisen till det kalla kriget*, Stockholm 1991
- Ó Tuathail, Gearóid and Dalby, Simon (ed): *Rethinking Geopolitics*, New York 1998
- Palm, Thede: *Några studier till T-kontorets historia*, utgivna genom Evabritta Wallberg, Stockholm 1999
- Persson, Carl och Sundelin, Anders: *Utan omsvep*, Stockholm 1990
- Peterson, Thage G: *Resan mot mars*, Stockholm 1999
- Rainer, Ove: *Makterna*, Stockholm 1984
- Rydenfelt, Sven och Larsson, Janerik: *Säkerhetspolisens hemliga register. Om åsiktsfrihet och åsiktsföljelse*, Göteborg 1966
- Salomon, Kim: *Rebeller i takt med tiden. FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer*, Stockholm 1996
- Salomon, Kim och Blomqvist, Göran (red.): *Det röda Lund*, Lund 1998
- Schrecker, Ellen: *Many are the Crimes. McCarthyism in America*, Boston 1998
- Skott, Staffan: *Liken i garderoben lever än. Undanflykternas mästare. Om Vänsterpartiets förflutna 1918-1998*, Stockholm 2000
- Soutou, Georges-Henri: *La guerre de cinquante ans. Les relations Est-Ouest*, Paris 2001
- Staf, Karl: *Den röda lågan - en dödsdömd antinazists memoarer*, Hässelby 2000
- Säfve, Torbjörn: *Rebellerna i Sverige*, Göteborg 1971
- Thing, Morten (red.): *Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1990*, København 2001
- Töllborg, Dennis: *Personalkontroll. En ideologikritisk studie kring den svenska personalkontrollkungörelsen*, Lund 1986
- Töllborg, Dennis: *Under cover. Den svenska säkerhetspolisen och dess arbetsmetoder*, Stockholm 1991
- Töllborg, Dennis (ed): *National Security and the Rule of Law, The Gothenburg Symposium 1997*, Göteborg 1997
- Undén, Östen: *Anteckningar 1918-1952*, utgivna genom Karl Molin, Stockholm 2002
- Undén, Östen: *Anteckningar 1952-1966*, utgivna genom Karl Molin, Stockholm 2002

- Vinge, Per Gunnar, i samarbete med Månsson, Erik: *Säpochef 1962-70*, Stockholm 1988
- Walicki, Andrzej: *Marxism and the Leap into the "Kingdom of Freedom"*, London 1995
- Wallberg, Evabritta: *Den militära underrättelse- och säkerhetstjänstens arkiv 1920-1979. Inventeringsrapport*, opublicerad rapport till Humanistisk-Samhällsvetenskapliga forskningsrådet, juni 1998
- Wehler, Hans-Ulrich: *Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum 'Historikerstreit'*, München 1988
- Westad, Odd Arne (ed): *Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory*, London 2000
- Whitfield, Stephen J: *Culture of the Cold War*, Baltimore 1991
- Wilhjelm, Preben: *Demokratiets vogtere. 50 års bestræbelser på kontrol med efterretningstjenesten*, Viby 1999

Förkortningar

ABF	Arbetarnas bildningsförbund
AD	Arbetsdomstolen
AFA	Antifascistisk aktion
AMS	Arbetsmarknadsstyrelsen
AMSA	Aktionsgruppen mot svensk atombomb
APK	Arbetarpartiet kommunisterna
ARAB	Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
ATSS	Arméns tekniska skyddsskola
BSS	Bevara Sverige svenskt
C	Chef
CBÖ	Civilbefälhavaren i östra civilområdet
CFF	Centralförbundet Folk och Försvar
CIA	Central Intelligence Agency
CMKG	Chefen marinkommando Gotland
CR	Centralregistret (säkerhetspolisen)
CUF	Centerns ungdomsförbund
DA	Demokratisk Allians
DDR	Deutsche Demokratische Republik
DFFG	De förenade FNL-grupperna
Ds	Departementsserie
DU	Demokratisk Ungdom
EAP	Europeiska Arbetarpartiet
FAM	Förbundet Arbetarmakt
FBI	Federal Bureau of Investigation
FBU	Frivillig befälsutbildning
FCF	Försvarets civilförvaltning
FFAG	Folkfrontens arbetsgrupper
FiB	Folket i Bild
FK	Förbundet kommunist
FKE	Försvarets kommandoexpedition
FMV	Försvarets materielverk

FNL	Sydvietnams nationella befrielsefront
FOA	Försvarets forskningsanstalt
FortF	Fortifikationsförvaltningen
FRA	Försvarets radioanstalt
Fst	Försvarsstabens
Fst/Adj	Försvarsstabens adjutanturavdelning
Fst/In	Försvarsstabens inrikesavdelning
Fst/Säk	Försvarsstabens säkerhetsavdelning
Fst/Und	Försvarsstabens underrättelseavdelning
FUN	Försvarets underrättelsenämnd
FöD	Försvarsdepartementet
FöU	Försvarsutskottet
GBU	Gemensamma byrån för underrättelser (IB:s efterföljare)
Go	Generalorder
GRU	Den militära underrättelseorganisationen i Sovjetunionen
HA	Hemliga anvisningar
HD	Hemligt diarium
HK	Kvalificerat hemlig
HKV	Högkvarteret
HPM	Hemlig promemoria
HS	Hemlig skrivelse
HSC	Hemlig skrivelse chefen
HT	Hemlig tjänsteföreskrift
In	Inrikesavdelningen
InD	Inrikesdepartementet
IRA	Irländska Republikanska Armén
IVAF	International Voluntary Aid for Freedom
JK	Justitiekanslern
JO	Justitieombudsmannen
JuD	Justitiedepartementet
JWK	Kommissarie J W Karlsson, upphovsman till "JWK-systemet"; systematisering av säkerhetspolisens register
KAF	Kommunistiska arbetarförbundet
KF	Kooperativa Förbundet
KFML	Kommunistiska Förbundet marxist-leninisterna
KFML(r)	Kommunistiska Förbundet marxist-leninisterna (revolutionärerna)
KGB	Den sovjetiska underrättelse- och säkerhetstjänsten

KKrVAHT	Kungl Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift
KMA	Kampanjen mot atomvapen
Kominform	Kommunistiska informationsbyrån
Komintern	Kommunistiska internationalen
KPML(r)	Kommunistiska Partiet marxist-leninisterna (revolutionärerna)
KPS	Kommunistiska partiet i Sverige
KrA	Krigsarkivet
KSI	Kontoret för särskild inhämtning
KU	Kommunistisk Ungdom
KU	Konstitutionsutskottet
KU	Källa underrättelser
LAOS	Lunds akademiska officerssällskap
LKAB	Luossavaara Kiirunavaara aktiebolag
LO	Landsorganisationen i Sverige
MB	Militärbefälhavare
MBS	Militärbefälhavaren södra militärområdet
MLK	Marxist-leninistiska kampförbundet för Sveriges kommunistiska parti (m-l)
MPI	Militärpsykologiska Institutet
MSU	Militära säkerhetsutredningen
MUF	Moderata ungdomsförbundet
MUST	Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten
NA	National Archives, Washington D.C.
NJA	Norrbottens Järnverk AB
NPK	Neutralitetspolitikkommissionen
NRP	Nordiska Rikspartiet
NSD	Näringslivets säkerhetsdelegation
NSR	Nysvenska rörelsen
OG	Beteckning för SÄPO-sektionen i Göteborg
Op-sekt	Operationsledningssektionen
PET	Politiets efterretningstjeneste (Danmark)
PFLP	Folkfronten för Palestinas befrielse
PKK	Kurdiska arbetarpartiet
POT	Politiets övervakningstjeneste (Norge)
RA	Riksarkivet
RAG	Rikspartiets aktionsgrupp
RCA	Regeringskansliets centralarkiv (har under kommissionens arbete bytt namn till Regeringskansliets arkiv- och dokumentcenter)
RMF	Revolutionära marxisters förbund

RPS	Rikspolisstyrelsen
RPS/Säk	Rikspolisstyrelsens säkerhetsavdelning
SAF	Svenska arbetsgivareförening
SAP	Socialdemokratiska arbetarepartiet
SD	State Department
SDS	Studerande för ett Demokratiskt Samhälle
SFK	Svenska Fredskommittén
SFS	Svensk författningssamling
SFSF	Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen
SH	Hemlig skrivelse
SHPM	Särskilt hemlig promemoria
SK	Kvalificerat hemlig skrivelse
SKA	Sveriges Kommunistiska Arbetarparti
SKfV	Svenska kommittén för Vietnam
SKP	(till år 1967) Sveriges Kommunistiska Parti, senare VPK
SKP	(från år 1973 till år 1986) Sveriges Kommunistiska Parti, tidigare KFML
SKP	(från år 1996) Sveriges Kommunistiska Parti, tidigare APK
SKS (m-l)	Sveriges Kommunistiska Studentförbund Marxist-Leninsterna
SKU	Sveriges kommunistiska ungdomsförbund
SKU (m-l)	Sveriges Kommunistiska Ungdomsförbund Marxist-Leninsterna
SNF	Sveriges Nationella Förbund
SP	Socialistiska Partiet
SOU	Statens offentliga utredningar
SR	Sveriges Radio AB
SSI	Sektionen för särskild inhämtning
SSS	Svensk socialistisk samling
SSU	Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund
SUA	Säkerhetskydd, upphandling och arbete
SUKP	Sovjetunionens Kommunistiska Parti
SVT	Sveriges Television AB
Säk	Säkerhetsavdelningen, Försvarsstaben
Säk A	Säkerhetsavdelningens administrativa enhet
Säk I	Säkerhetsavdelningens infiltrationsskydds-enhet
Säk JUR	Säkerhetsavdelningens juridiska enhet
Säk P	Säkerhetsavdelningens planeringsenhet
Säk S	Säkerhetsavdelningens säkerhetsskydds-enhet
Säk U	Säkerhetsavdelningens säkerhetsunderrättelse-enhet

SÄPO	Säkerhetspolisen
TCO	Tjänstemännens Centralorganisation
UBAS	Undersökningsdatabaser (säkerhetspolisen)
UD	Utrikesdepartementet
UPM	Underdånig promemoria
USK	Underrättelse- och säkerhetskontoret
USL	Underrättelse- och säkerhetsledningen
VAM	Vitt Ariskt Motstånd
VCO	Värnpliktsvägrarnas centralorganisation
VIT	Värnpliktsvägrarnas informationstjänst
VRO	Vapenvägrarnas riksorganisation
VPK	Vänsterpartiet kommunisterna
VPV	Värnpliktsverket
VRO	Vapenvägrarnas riksorganisation
VUF	Vänsterns ungdomsförbund
WPC	World Peace Council
Ä.s.	Ämbetsskrivelse

Kommittédirektiv

Kommission för granskning av de svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet

Dir.
1999:26

Beslut vid regeringssammanträde den 25 mars 1999.

Sammanfattning av uppdraget

Regeringen tillkallar en kommission med uppgift att kartlägga och granska den författningsskyddande verksamhet som de svenska säkerhetstjänsterna bedrivit när det gäller hot som härrör ur inrikes förhållanden. Med författningsskyddande verksamhet avses säkerhetstjänsternas arbete med att kartlägga sådana svenska politiska ytterlighetsorganisationer och grupperingar som har bedömts utgöra eller kan komma att utgöra ett hot mot rikets säkerhet.

Uppdraget är avsett att resultera i ett samlat, uttömmande och definitivt klarläggande av säkerhetstjänsternas inrikes verksamhet. För att uppnå detta syfte bör kommissionen ges särskilda befogenheter. Regeringen avser därför att överlämna en proposition till riksdagen med förslag till särskild lagstiftning för att ge kommissionen de befogenheter som den behöver för att kunna fullgöra sitt uppdrag på ett effektivt och rättssäkert sätt.

Utredningsarbetet skall redovisas till regeringen senast den 31 augusti 2001.

Bakgrund

Polisiär övervakning och registerkontroll

Den polisiära övervakningen av politiska ytterlighetsrörelser och –organisationer övertogs efter andra världskrigets slut av den vanliga polisorganisationen med statspolisen som samordnande instans. Förändringen kom till stånd i samband med att den allmänna säkerhetstjänsten upplöstes. Den särskilda tvångsmedelslagen som varit gällande under kriget ersattes sedermera av lagen (1952:98) med särskilda bestämmelser om tvångsmedel i vissa brottmål. Lagen, som är tidsbegränsad, har fortlöpande förlängts och innehåller regler om teleavlyssning m.m. vid utredning av misstankar om bl.a. brott mot rikets säkerhet.

Personalkontrollen var under andra världskriget i princip oreglerad. Efter kriget reglerades personalkontrollen genom hemliga kungliga brev. Under större delen av 1960-talet reglerades Säkerhetspolisens (SÄPO) uppdrag i den del det avsåg personalkontrollen genom ett hemligt kungligt brev av den 30 juni 1961. I brevet angavs uttömmande vilka slag av uppgifter som fick lämnas ut från SÄPO:s register i samband med personalkontroll. Systemet med personalkontroll var vid den tiden okänt såväl för den breda allmänheten som för dem som utsattes för kontrollen.

I samband med den s.k. Wennerströmaffären blev personalkontrollsystemets existens känd för allmänheten. Personalkontrollen behandlades av den s.k. parlamentariska nämnden i Wennerströmaffären. Nämndens synpunkter låg senare till grund för 1969 års personalkontrollkungörelse (1969:446). Personalkontrollkungörelsen trädde i kraft den 1 oktober 1969 och ersatte 1961 års kungliga brev. I strid mot vad den parlamentariska nämnden föreslog föreskrevs i 2 § personalkontrollkungörelsen att en anteckning i SÄPO:s register inte fick göras enbart av det skälet att någon genom tillhörighet till en organisation eller på annat sätt gett uttryck för en politisk uppfattning. Bestämmelsen innebar ett förbud mot åsiktsregistrering vid SÄPO. Ett generellt förbud mot att i ett register anteckna en medborgare enbart på grund av hans politiska åskådning infördes i regeringsformen år 1977.

Från och med år 1972 meddelade regeringen närmare föreskrifter om tillämpningen av regeln i personalkontrollkungörelsen om förbud mot åsiktsregistrering. Dittills hade Rikspolisstyrelsen själv meddelat sådana föreskrifter. Den 27 april 1973 utfärdade regeringen hemliga tillämpningsföreskrifter. De ersattes av nya hemliga

föreskrifter den 3 december 1981. Dessa trädde i kraft den 1 januari 1982 och gällde fram till den 22 december 1998.

Personalkontrollkungörelsen upphörde att gälla den 1 juli 1996 då den nu gällande säkerhetsskyddslagen (1996:627) trädde i kraft. Samtidigt inrättades en särskild myndighet, Registernämnden, som har till uppgift att i varje enskilt fall pröva frågan om utlämnande av uppgifter som har framkommit vid registerkontroll enligt bestämmelserna i säkerhetsskyddslagen. Registernämnden har dessutom ålagts en tillsynsuppgift, nämligen den att följa SÄPO:s registreringar av uppgifter i polisregister, särskilt med avseende på förbudet mot åsiktsregistrering.

Den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten

Vid Försvarsstabens tillkomst år 1937 inrättade staben en särskild underrättelseavdelning som var gemensam för krigsmakten. Den del av avdelningen som hade till uppgift att hämta in underrättelser bröts ut år 1942 och bildade en byrå som kom att benämnas C-byrån. Dess uppgift var att på inofficiell väg inhämta underrättelser om förhållanden utomlands. Efter andra världskriget omorganiserades C-byrån och kallades i fortsättningen T-kontoret. T-kontoret var främst inriktat på att skaffa fram underrättelser om närområdet. Inom Försvarsstabens inrättades år 1957 en enhet för inhämtning av säkerhetsunderrättelser som skulle verka parallellt med T-kontorets underrättelseinhämtning. Enheten kom att benämnas B-kontoret. År 1961 fick B-kontoret en självständig ställning. År 1965 slogs B- och T-kontoren ihop och bildade den s.k. IB-organisationen. IB:s verksamhet omfattade huvudsakligen underrättelsetjänst som riktade sig mot förhållanden utomlands. En mindre del av verksamheten utgjordes av inrikes övervakning. Om benämningen IB:s rätta innebörd har rätt olika uppfattningar. Informationsbyrån, Inhämtningsbyrån och Inhämtning Birger är beteckningar som har förekommit i sammanhanget. Regeringen beslutade 1969 att inrikesdelen av IB:s verksamhet skulle upphöra från och med den 1 januari 1970. Under början av 1970-talet återupptog IB inrikesverksamheten under en övergångsperiod. Det finns uppgifter som pekar på att IB:s inrikesverksamhet inte var helt avslutad så sent som år 1974. Den polisiära säkerhetstjänstens förteckningar över kommunister, nazister m.fl. användes som underlag för de register som började föras inom Försvarsstabens vid årsskiftet 1939-40. De viktigare registren var de som innehöll upp-

gifter om nazister och kommunister. Dessutom fördes de s.k. krigsfallsförteckningarna (dvs. de länsvisa förteckningar över personer som skulle interneras i händelse av krig) och förteckningar över dem som togs in i arbets- och disciplinkompanier. Efter krigsslutet upphörde registreringen av kommunister men återupptogs igen under slutet av 1940-talet.

Registreringen av kommunistiska värnpliktiga i det s.k. beredskapsregistret påbörjades år 1955 och grundade sig på uppgifter från statspolisen. Svenska kommunister som utbildades vid partiskolorna i Sovjetunionen och Östtyskland registrerades. Värnpliktsvägrarnas organisation (VCO), Den nya vänstern (DNV), FNL-grupperna, KFML, olika Vietnam-kommittéer m.fl. organisationer ägnades stort intresse från och med år 1968. Även massmedierna var till viss del utsatta för bevakning av den militära säkerhetstjänsten.

Tidigare utredningar och granskningar

Sverige har under lång tid haft militär och polisiär säkerhetsunderrättelseverksamhet för att skydda landets intressen. Dessa verksamheter har vid åtskilliga tillfällen granskats och utvärderats, vilket har lett till omfattande reformering av såväl den militära som den polisiära säkerhetsunderrättelseverksamheten. Bland äldre utredningar som rör den militära eller polisiära säkerhetstjänsten kan nämnas Sandlerkommissionens betänkande (SOU 1948:7), betänkanden av den parlamentariska nämnden efter Wennerström-affären (SOU 1964:15, 1964:17 och 1968:4), Förvarsutskottets betänkande (FöU 1973:25), Konstitutionsutskottets betänkande (KU 1974:22), betänkandet av 1974 års Underrättelseutredning (SOU 1976:19), Justitieombudsmannens utredning från april 1976 om åsiktsregistrering i anslutning till den s.k. Göteborgsaffären (JO 1976/77 s. 49), Justitiekanslerns utredning om Göteborgsaffären den 17 maj 1979 och betänkandet av kommittén angående vissa frågor rörande den militära underrättelsetjänsten m.m. (Ds Fö 1980:8).

Under den senaste tioårsperioden har den polisiära säkerhetsunderrättelseverksamheten ägnats omfattande granskningar och utredningar. Det arbete som den parlamentariskt sammansatta Säpokommittén redovisade (SOU 1988:16 och SOU 1990:51) har utgjort underlag för den reformering av SÄPO:s verksamhet som ägt rum under 1990-talet. Reformeringen är för övrigt inte slutförd.

Bland annat kommer ett nytt regelverk för registreringsverksamheten att träda i kraft den 1 april 1999.

Regeringen har den 11 december 1997 gett Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) i uppdrag att genomföra ett särskilt forskningsprogram om militär underrättelse- och säkerhetstjänst. Forskningen bör enligt beslutet avse tiden från slutet av 1920-talet till och med början av 1980-talet. Den senare delen av perioden täcker IB:s verksamhet. Enligt beslutet finns det ett starkt allmänt intresse av att dessa frågor blir grundligt belysta genom oberoende forskning och att forskningen sätter in den militära underrättelse- och säkerhetsverksamheten i sitt historiska och sociala sammanhang. Forskningsprogrammets inriktning har beslutats av HSFR och omfattar följande teman om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten: övervakningshistoria, toleransens gränser och svenskt säkerhetsskydd. Forskningsprogrammet skall pågå under längst fem år.

Försvarets underrättelsenämnd (FUN) har till uppgift att följa underrättelsetjänsten inom Försvarmakten och Försvarets radioanstalt samt inom de övriga myndigheter som bedriver underrättelsetjänst och som enligt förordningen (1996:1515) med instruktion för Regeringskansliet hör till Försvarsdepartementet. I mars 1998 fick FUN regeringens uppdrag att, som en komplettering till regeringens uppdrag till HSFR, i vissa avseenden genomföra en utredning om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Den 3 juli 1998 överlämnade FUN en delrapport till regeringen om kartläggning av register inom den militära säkerhetstjänsten m.m. FUN:s slutliga redovisning till regeringen överlämnades den 2 december 1998 (dnr FO 98/2531/EC/RC). I rapporten redovisar FUN dels resultatet av sin granskning av den militära säkerhetstjänstens arkiv för åren 1937-1981, dels uppgifter och information som FUN hämtat in från olika personer med kännedom om den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Rapporten belyser dels vilken typ av uppgifter om enskilda som från tid till annan varit av intresse för den militära säkerhetstjänsten, dels den inrikesverksamhet som bedrevs inom försvaret under slutet av 1950-talet och under 1960-talet.

I november 1997 lämnade regeringen i uppdrag till Registernämnden att undersöka de fall där personalkontroll förekommit, dock inte värnpliktsfall. Undersökningen avsåg den 1 oktober 1969 – den 1 juli 1996, det vill säga den tid som personalkontrollkungörelsens bestämmelser reglerade personalkontrollen. Den 22 december 1998 överlämnade Registernämnden sin rapport om det

svenska personalkontrollsystemet (dnr Ju 98/4525) till regeringen. Registernämnden genomlyser i rapporten hela det regelverk som gällt för SÄPO:s registreringsverksamhet inom författningsskyddets område från år 1969 fram till i dag. Nämnden redovisar även vilka slags uppgifter som har registrerats och lämnar exempel på de konsekvenser som registreringarna har fått i enskilda fall.

Behovet av ytterligare en utredning

Ett antal utredningar har gått igenom olika frågor som avser såväl den polisiära som den militära säkerhetstjänsten. Det saknas dock fortfarande en heltäckande bild av den inrikes övervakning av personer och organisationer som har förekommit. Regeringen har samrått med företrädare för samtliga riksdagspartier och kan konstatera att det finns en politisk enighet om att det som nu återstår är att i ett sammanhang, heltäckande och uttömmande, klarlägga denna inhemska säkerhetsunderrättelseverksamhet.

Ett sådant klarläggande är en nödvändig förutsättning för allmänhetens förtroende för de verksamheter som i dag bedrivs av SÄPO och av den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten. Arbetet bör anförtros en kommission. Det material som kommissionen kommer att presentera skall också bli ett värdefullt historiskt dokument som kan tjäna som ledning i det ständigt pågående arbetet med att förbättra den demokratiska kontrollen av och insynen i de aktuella verksamheterna. Det bör även kunna utgöra ett värdefullt underlag i den pågående och framtida forskningen inom området.

För tilltron till kommissionens arbete är det av största vikt att uppdraget är så brett som möjligt och att kommissionen förses med särskilda befogenheter när det gäller möjligheten att samla in information från myndigheter och enskilda.

Uppdraget

Kommissionen skall kartlägga och granska de svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet när det gäller hot som härrör ur inrikes förhållanden. Med författningsskyddande verksamhet avses säkerhetstjänsternas arbete med att kartlägga sådana svenska politiska ytterlighetsorganisationer och grupperingar som har bedömts utgöra eller kan komma att utgöra ett hot

mot rikets säkerhet. Kommissionen skall beskriva i vilken omfattning de personer har övervakats som haft anknytning till sådana organisationer. Kommissionen skall vidare belysa vilka person- och sakuppgifter som från tid till annan bedömts relevanta, vilka metoder som använts för insamling av uppgifter, vilka regler som gällt för verksamheten samt om reglerna efterlevts.

Kommissionen skall även kartlägga och analysera det inbördes förhållandet mellan de organ som bedrivit den författningsskyddande verksamheten samt i vilken utsträckning det har funnits kopplingar mellan säkerhetstjänsterna och andra myndigheter eller organisationer och politiska partier. Kommissionen skall också i möjligaste mån redovisa och värdera de avvägningar som gjorts av den politiska, polisiära och militära ledningen under granskningsperioden. En viktig uppgift för kommissionen är bl.a. att värdera de hotbildsanalyser som legat till grund för regeringarnas och säkerhetstjänsternas ställningstaganden.

Kommissionens arbete skall avse tiden från det andra världskrigets slut fram till dess kommissionens arbete är slutfört.

Kommissionen skall inte granska den underrättelseverksamhet som avser endast förhållanden utomlands.

Mycket av det som kommissionen skall granska och på annat sätt kommer i kontakt med är med nödvändighet kringgärdat av sekretess. Behovet av sekretesskydd är särskilt starkt bl.a. när det gäller skydd för källor och när det är fråga om att garantera uppgiftslämnarens anonymitet. Här bör särskilt framhållas att det för vårt land viktiga underrättelseutbytet med andra länder bygger på ett förtroende som har etablerats under många års samarbete. Arbetet måste därför bedrivas och genomföras på ett sådant sätt att det inte medför någon risk för underrättelse- och säkerhetsorganens möjligheter att i dag och i framtiden arbeta för Sveriges bästa. Det skall inte heller i övrigt skada Sveriges förbindelser med andra länder.

Regeringen förutsätter att berörda myndigheter kommer att bistå kommissionen i dess utredningsuppdrag. Uppdraget får dock inte genomföras på ett sådant sätt att det hindrar det i dag pågående arbetet vid myndigheterna. Uppdraget är avsett att resultera i ett samlat, uttömmande och definitivt klarläggande av säkerhetstjänsternas inrikes verksamhet inom det aktuella området. För att uppnå detta syfte bör kommissionen ges vissa befogenheter. Regeringen avser därför inom kort att överlämna en proposition till riksdagen med förslag till särskild lagstiftning för att ge kommis-

sionen de befogenheter som kommissionen behöver för att kunna fullgöra sitt uppdrag på ett effektivt och rättssäkert sätt.

Regeringens uppdrag till HSFR att genomföra ett forskningsprogram om militär underrättelse- och säkerhetstjänst pågår fortfarande. Det av HSFR beslutade forskningsprogrammet sträcker sig över en annan tidsperiod och har en bredare inriktning än kommissionens uppdrag, och programmet syftar framför allt till att den militära underrättelse- och säkerhetstjänsten genom oberoende forskning sätts in i ett större historiskt och socialt sammanhang. Forskningsprogrammet bör av de skälen fortgå parallellt med kommissionens arbete. Därigenom skapas de bästa förutsättningarna för att frågorna blir grundligt utredda och allsidigt analyserade och belysta.

Kommissionen kan samverka med de forskare som arbetar inom ramen för forskningsprogrammet och i sådant fall besluta om lämpliga former för samarbetet. Bland annat får kommissionen avgöra hur omfattande arkivgenomgångar som kommissionen bör göra när den utför sitt uppdrag och vad som kan lämnas åt den pågående forskningen. Utlämnande av handlingar från kommissionen och de granskade myndigheterna skall självklart föregås av en sekretessgranskning i enlighet med gällande sekretesslagstiftning. Kommissionen skall bestå av en ordförande och fyra ledamöter. Till kommissionen skall knytas ett sekretariat och när det gäller bl.a. historiska, polisiära och militära frågor också experter.

Övrigt

Kommissionen skall samråda med kommittén om en central kraftsamling i kampen mot den grova och organiserade brottsligheten (dir. 1998:101).

Kommissionen skall redovisa uppdraget till regeringen senast den 31 augusti 2001.

(Justitiedepartementet)

Lag

om förhör m.m. hos kommissionen för granskning av de svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet

SFS
1999:988

Lagens tillämpningsområde

1 § Denna lag gäller vissa frågor om förfarandet m.m. hos kommissionen för granskning av de svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet.

Förhör

2 § Kommissionen får hålla förhör under straffansvar med den som antas kunna lämna upplysningar av betydelse för kommissionens verksamhet.

3 § Den som skall höras får föreläggas vid vite att inställa sig hos kommissionen för förhör. I föreläggandet skall anges vad förhöret avser.

Den som kallas får föreläggas vid vite att före förhöret uppliva sin kunskap om det som förhöret gäller genom att granska för honom eller henne tillgängliga anteckningar eller andra handlingar, om han eller hon kan göra det utan avsevärd olägenhet.

4 § Den som hörs har samma rätt och skyldighet att lämna uppgifter som han eller hon skulle ha haft som vittne i en rättegång. Vid förhöret får endast sådana frågor ställas som kunnat ställas vid ett vittnesförhör i domstol. Kommissionen skall före förhöret erinra om vad förhöret avser och upplysa om sanningsplikten och om att

förhöret sker under straffansvar samt, när det finns skäl för det, om rätten att vägra yttra sig.

Ett förhör hos kommissionen får gälla även uppgifter som avses i 2 kap. 1 eller 2 § sekretesslagen (1980:100) eller någon bestämmelse till vilken det hänvisas i dessa paragrafer. Den myndighet i vars verksamhet en sådan uppgift har inhämtats skall då anses ha lämnat sitt tillstånd till detta.

Om den som skall höras vägrar att yttra sig eller att besvara en fråga och inte har något giltigt skäl för detta, får kommissionen förelägga honom eller henne vid vite att fullgöra sin skyldighet.

Ett förhör skall dokumenteras. Den hörde har rätt att hos kommissionen ta del av det dokumenterade förhöret.

Skyldighet att visa upp handlingar och föremål

5 § En enskild som innehar en skriftlig handling eller ett föremål som kan antas ha betydelse för kommissionens verksamhet får föreläggas vid vite att visa upp handlingen eller föremålet. Ingen behöver dock visa upp en sådan handling eller ett sådant föremål som han eller hon inte skulle ha behövt visa upp i en rättegång.

En myndighet skall på motsvarande sätt som anges i 4 § andra stycket anses ha lämnat sitt tillstånd till att handlingen eller föremålet visas upp.

Biträde

6 § Den som föreläggs att inställa sig till förhör eller att visa upp en skriftlig handling eller ett föremål enligt denna lag har rätt att på begäran få ett lämpligt juridiskt biträde förordnat för sig av kommissionen. Kommissionen skall upplysa den förelagde om detta.

Sekretess hindrar inte att den för vilken ett biträde förordnats lämnar uppgifter till biträdet, om det behövs för att den förelagde skall kunna ta till vara sin rätt. Biträdet får inte obehörigen röja en sådan uppgift.

Om den för vilken ett biträde har förordnats hörs av kommissionen, har även biträdet rätt att ställa frågor till honom eller henne.

Ett förordnande av ett visst biträde kan återkallas, om han eller hon visar sig vara olämplig för uppdraget.

Tystnadsplikt

7 § Om det vid förhör har kommit fram någon uppgift som det gäller sekretess för hos kommissionen enligt sekretesslagen (1980:100), får kommissionen besluta att uppgiften inte får röjas.

Uppgiftsskyldighet

8 § En myndighet skall på begäran lämna de uppgifter till kommissionen som kan antas ha betydelse för kommissionens verksamhet. En myndighet får dock inte lämna en sådan uppgift som en enskild inte haft rätt att lämna till kommissionen. En myndighet får inte heller utan synnerliga skäl lämna en uppgift genom vilken en yrkeshemlighet skulle uppenbaras.

Ersättning m.m.

9 § Den som har hörts har rätt till skälig ersättning av allmänna medel för resa, uppehälle och tidsspillan. Den som efter föreläggande har visat upp en skriftlig handling eller ett föremål har rätt till skälig ersättning av allmänna medel för kostnader och besvär. Ett biträde som förordnats av kommissionen har rätt till skälig ersättning av allmänna medel för arbete, tidsspillan och utlägg.

Beslut om ersättning meddelas av kommissionen.

Kommissionen får besluta om ersättning även i andra fall än som avses i första stycket.

Straffbestämmelser

10 § Den som hörs vid ett förhör inför kommissionen och som därvid lämnar en osann uppgift eller förtiger sanningen döms till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader.

Har gärningen begåtts av grov oaktsamhet, är straffet böter eller fängelse i högst sex månader.

11 § Om utsagan enligt 10 § prövas vara utan betydelse för det som förhöret avsåg, eller om den hörde hade rätt att vägra yttra sig och omständigheterna innebär en skälig ursäkt för den hörde, skall han eller hon inte dömas till ansvar.

Överklagande m.m.

12 § Ett beslut i fråga om förordnande enligt 6 § eller om återkallelse av ett sådant förordnande får överklagas till Länsrätten i Stockholms län. Detsamma gäller ett beslut om ersättning enligt 9 §. Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

I övrigt får ett beslut av kommissionen enligt denna lag inte överklagas.

Frågor om utdömande av vite prövas av Länsrätten i Stockholms län.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2000.